

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

YIL - YEAR 2020 | CİLT - VOLUME 8 | SAYI - ISSUE 16

SUSBİD
ISSN 2147-8406
e-ISSN 2548-0111

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2020 Cilt: 8 Sayı: 16

ISSN 2147-8406

e-ISSN 2548-0111

Dergi içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına, Müdür
On the Behalf of Siirt University Institute of Social Sciences, Director
Doç. Dr. Veysele OKÇU, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Yılda İki Defa Yayınlanan Hakemli Elektronik
Bir Dergidir.

A Peer-Reviewed Journal Published Twice a Year.

Aralık 2020, Siirt

Tel: +90484 212 11 11

e-mail: sosbilens@siirt.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/susbid>

Dergi Yönetim ve Yazışma Adresi

Siirt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Kezer Yerleşkesi
56100/ Siirt -Türkiye

Editörler / Editors

Doç. Dr. Veysel OKÇU

İngilizce Editör / English Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tahir YAŞAR

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ulaş BİNGÖL

Alan Editörleri/ Field Editors

Doç. Dr. H. Fazlı ERGÜL/ Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Uğur ERMAN/ İlahiyat

Doç. Dr. Mehmet DAĞ/ İktisat/Maliye/Muhasebe/Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Şerif DEMİR/ Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Enser YILMAZ/ Türk Dili ve Edebiyatı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU /Siirt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Cahit PESEN /Siirt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Necati Cemaloğlu /Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Behçet ORAL /Dicle Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selami SEZGİN /Siirt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Cahit EPÇAÇAN/ Siirt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. H. İsmail ARSLANTAŞ /Mersin Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ /Mersin Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Abbas ERTÜRK /Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU /Siirt Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Musa ÇAKIR /Siirt Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf EŞİT /Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin OKUR/ Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adem ÖLMEZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ, Atatürk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ali TAŞ, Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Behçet ORAL, Dicle üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Coşkun BAYRAK, Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY, Gazi üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Meral ÖZHAN/Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Arzdar KİRACI, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KAHYAOĞLU, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Emine UZUNALİ, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Burçin BOZDOĞANOĞLU, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Engin ARSLANARGUN, Düzce üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cevdet EPÇAÇAN, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şahap BULAK, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet DAĞ- Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Coşkun ÇELİK- Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Sevda KOÇ AKRAN- Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ata PESEN, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adnan ALKAN, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İhsan GÜL, Siirt Üniversitesi, Türkiye

Sekretarya / Secretariat

Abdurrezzak ÇELİK, Siirt Üniversitesi, Türkiye
sosbilens@siirt.edu.tr
+904842121111/3451

YAYIM İLKELERİ

Dergi, haziran ve aralık aylarında olmak üzere, yılda iki defa yayımlanır.

Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde, SUSBİD bütün yayın haklarına sahip olur. Yayınlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur. Yayınlanmış yazının tamamının tekrar yayın hakkı derginin iznine bağlıdır.

Dergimizde; Edebiyat, Coğrafya, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, İlahiyat, İletişim, Hukuk, Eğitim Bilimleri, İktisat ve İşletme gibi sosyal bilimlere ait alanlarda hazırlanmış akademik çalışmalara yer verilmektedir. Daha önce, ulusal ya da uluslararası kongre ya da sempozyumlarda sunulmuş ve özeti yayımlanmış çalışmalar, bu nitelikleri belirtilerek gönderilebilir.

Dergimiz SCIENTIFIC INDEXING, SOBİAD ve ASOS tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Mehmet Akif IRMAK, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Sait PATIR, Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ, Siirt Üniversitesi

Prof. Dr. Reha SAYDAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Salih YEŞİL, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. İlyas AKMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet DAĞ, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe CEBECİ MANGAL, Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Melike SOMUNCU, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bulut Dülek, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKIN, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz AKDEMİR, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şehriban ERASLAN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay YÜCEL, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ethem DEMİR, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özkan CİĞA, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Macit SEVGİLİ, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ersin IRK, Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi

Dr. Umut PARLITI, Atatürk Üniversitesi

Dr. Gökhan ALP, Harran Üniversitesi

Dr. Feyza İSLAMOĞLU, Dicle Üniversitesi

Dr. Ferhat ÇETİNKAYA, Dicle Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. *Türkiye'de Çevre Etiğinin Yasal ve Kamusal Çerçevesi* (Ahmet Erkan METİN- Atilla GÜL)..... 252-268
2. *Dara'dan (Anastasiopolis) Batı Akdeniz (Kuzey Afrika-Güney İspanya '?') Seramikleri* (Murat TOSUN)..... 269-288
3. *Görsel Şiir Ve Siirtli İki Şairin Müşeccer Şiirleri* (Sedat AKAY)..... 289-303
4. *Ali Salâhaddîn'in "Millî Mücadele" Muhtevalı Şiirleri* (Ayşe SAĞLAM-Mustafa YİĞİTOĞLU)..... 304-313
5. *Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-* (Abdolvahap BAYDAŞ- Mert AKTAŞ- Mehmet Emin YAŞAR)..... 314-333
6. *Kültürel İhtiyaçlar ve Tepkiler Bağlamında Malinowski'nin İşlev Teorisine Göre Siirt Menkıbelerinin İncelenmesi* (Erdem AKIN)..... 334-355
7. *Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)* (Mehmet GÜVEN- Ercan GÖN)..... 356-372
8. *İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği* (İsmail Hakkı DİNÇAY)..... 373-397
9. *Postmodern Edebiyat-Gelenek İlişkisine Eleştirel Bir Bakış* (Abdulahkim TUĞLUK)..... 398-408
10. *Kalkınmacı Merkez Bankacılığı: Dünya Örnekleri Ve Tcmb Değerlendirmesi* (Hikmet Gülçin BEKEN)..... 409-430
11. *DeneySEL Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risâlesi: Cemâlî'nin (Bâyezîd) Er-Risâletü'l-'Acîbe Fi's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri* (Özkan CİĞA)..... 431-480
12. *Kitap tanıtımı: "Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi"* (Faris TANYILDIZ).....481-485

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

TÜRKİYE'DE ÇEVRE ETİĞİNİN
YASAL VE KAMUSAL ÇERÇEVESİ

LEGAL AND PUBLIC FRAMEWORK
OF ENVIRONMENTAL ETHICS IN
TURKEY

Yazar

Ahmet Erkan METİN

*Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı ABD Doktora
Öğrencisi. erkan.metin@usak.edu.tr ORCID: 0000-0002-1016-0927*

Atila GÜL

*Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü
Peyzaj Planlama ve Tasarım ABD. atilagul@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9517-5388*

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 17.09.2020

Kabul Tarihi: 01.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Metin, A. E. ve Gül, A. (2020). Türkiye'de çevre etiğinin yasal ve kamusal çerçevesi.
Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (16), s. 252-268

Öz

Günümüzde giderek artan çok yönlü çevresel sorunların temelinde, birey ve toplumun çevresel etik açısından ortaya koyduğu tutum ve davranışları ile yasal ve kurumsal yapının önemli bir etkisinin olabileceği kabul görmektedir. Çevresel sorunların ortaya çıkmasında etkin faktör olan insan faktörüne yönelik Türkiye'deki mevcut yasalarda birtakım ceza ve yaptırımlar da yer almaktadır. Bu yaptırımlar bir taraftan doğadaki biyotik ve abiyotik değerleri korumaya yönelik olurken bir taraftan da çevre kirliliğini ve tahribatını önlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Mevcut ceza ve yaptırımlar maddi nitelikli olmakla birlikte hapis niteliği de taşıyabilmektedir. Türkiye'de çevre ile ilgili ulusal boyutta resmi kurum ve kuruluşların varlığı bilinmektedir. Mevcut resmi kurum ve kuruluşların görev kapsamı çevre değerlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması, korunması, kullanımlarının denetlenmesi, ve yönetilmesi olmaktadır. Çevre etiğinin yasal boyutunda, bireylerin insan merkezci davranıştan çevre merkezli davranışa yönelmesini sağlayarak, çevre merkezli düşünce ve yaşam biçiminin devlet tarafından vatandaşlık görevi olarak bireylere yüklenmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede hem yaşanabilir çevrenin sürdürülebilirliği, hem gelecek kuşaklara temiz ve yaşanabilir bir çevre bırakılması, hem de bireylerin sağlıklı çevre koşullarında yaşam sürdürme hakkı korunmaya çalışılmaktadır. Çevrenin korunmasında özellikle bireysel ve toplumsal farkındalık ve bilinçlenme süreçlerinin söylem ve eylem boyutunda uyumlu ve samimi düzeyde gerçekleşmesinin toplumsal yaklaşım boyutuna ulaşması, çevre korumada önemli etkiler oluşturacağını söylemek mümkün olmaktadır. Çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinde yasal ve kurumsal boyutta gerekli tedbirlerin alınması tek başına yeterli olmayıp bireysel ve toplumsal boyutta etiksel tutum ve davranışlar konusunda farkındalık ve bilinçlenmenin artırılması önemlilik arz etmektedir. Bu çalışmada çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği için Türkiye'deki yasal ve kamusal boyutta etik ilkeler irdelenmiş ve öneriler getirilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Çevre, etik, çevre etiği, etik mevzuatı, kurumlar, Türkiye

Abstract

Today, it is accepted that legal and institutional structure can have an important effect on the basis of increasingly diverse environmental problems, with the attitudes and behaviors of the individual and society in terms of environmental ethics. There are also penalties and sanctions in the present legislation in Turkey for the human factor, having the active role in the emergence of environmental problems. The aim of such sanctions is to protect the the biotic and abiotic values in nature and to prevent environmental pollution and destruction. The present penalties and sanctions have material imposition and they may also impose imprisonment. It is known that relevant national institutions and organizations are present in Turkey. The scope of the responsibilities of the present public institutions and organizations includes ensuring the sustainability of environmental values, protecting them, supervising their use, and managing them. In the legal dimension of environmental ethics, the aim is to raise the awareness of the environment-centered thinking and lifestyle for the individuals by the state by adapting environment-centered behavior rather than human-centered behavior. Thus, both the sustainability of the livable environment and leaving a clean environment for the future generations and the right of individuals to live in healthy environmental conditions will be protected. It is possible to say that realization of individual and social awareness and consciousness processes in harmony and sincerity at the level of discourse and action in the protection of the environment, reaching the social approach dimension will create important effects in environmental protection. It is not sufficient to take necessary legal and institutional measures to protect and sustain the environment. It is also important to increase awareness and consciousness of ethical attitudes and behaviors in the individual and social dimensions.

In this study, environmental protection and ethical principles in the legal and public dimension in Turkey examined and suggestions are made for sustainability.

Keywords: Environment, ethics, environmental ethics, ethics legislation, institutions, Turkey.

Giriş

Yaşadığımız dünyada nüfus artışı, açlık, yoksulluk, doğal kaynakların tahribatı, orman alanların azaltılması, kuraklaşma, asit yağmurları, çevresel kirlilik, karbon salınımının artması, iklim değışikliği, radyoaktif kirlilik, hızlı toprak kaybı, yaban hayvan türlerinin neslinin tükenmesi, vb. çok yönlü ekolojik ve çevresel sorunlar, insan hayatını ve yaşam alanlarını tehdit eden seviyelere ulaştığı görülmektedir. İnsanların gereksinimlerini gidermek için doğal kaynakları yoğun bir şekilde kullanması ve atıklarını çevreye kontrolsüzce bırakarak çevre sorunlarına yol açması, yöneticileri, kanun yapıcıları ve karar vericileri sağlıklı ve yaşanabilir çevre hakkında düşünmeye yönlendirmektedir. Çevreye ilişkin tehditlerin ve çevresel yıkımların engellenmesi amacıyla ulusal ve uluslararası boyutta etkili yasal düzenlemelerin yapılmasına gerek duyulmaktadır. Bu aşamada devletlerin ortaya koyacağı çevre etiğı ile ilgili yasal ve kamusal düzenlemeler önem kazanmaktadır.

Dünya çapında bir problem olarak ilk defa 1972 "Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı"nda çevre koruma ile kalkınma ve gelişme kavramları bir arada değerlendirilerek dünyanın geleceğinin bu bakımdan ele alınmaya başlandığını söylemek mümkün olmaktadır. Toplantının en önemli amaç ve hedefinin, tüm ülkelerin çevreye ilgili sorumluluklarını kabul etmesinin, insanın yeryüzündeki varlığını devam ettirebilmesindeki en emel koşulu olduğu düşüncesinde birleşmek olduğu belirtilmektedir (TBBY, 2014: 8).

Ülkemizde çevreye ilgili yürürlüğe konulan ilk yasa 1983 yılındaki "Çevre Kanunu" olmaktadır. Çevre Kanununun amacı; tüm yaşamın paylaştığı çevrenin, korunarak geliştirilmesi, doğal kaynakların optimum bir şekilde kullanılmasının ve korunmasının sağlanması, hava, su ve toprak kirlenmesinin engellenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığının, doğal ve tarihsel kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması için yapılması gerekenleri ve alınacak tedbirleri teknik ve hukuki esaslar çerçevesinde düzenlemek olmaktadır (Keleş vd. 2009: 386).

Bu çalışmada, çevre ve etik ilişkisi, çevre etiğinin bireysel ve toplumsal boyutu, Türkiye'de çevre etiğıyle ilgili yasal boyut ve kurumsal boyut irdelenerek yorumlanması amaçlanmıştır.

1. Çevre Kavramı ve Çevresel Sorunlar

Çevre kelimesinin günlük yaşamda sıkça kullanımı 1970'li yılların başlarında görülmektedir. Çevre terimi, her ne kadar anlaşılabilir ve sade görünse de, incelendiğinde kompleks bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Çevre problemlerinin her geçen gün fazlaşması nedeniyle çevre sözcüğünün tanımları da farklı bilim dallarında değışiklik göstermektedir. Bu tanımlar genellikle yaşam bilimi başta olarak, sosyoloji, pedagoji, yönetim bilimi gibi farklı bilim alanlarında yer bulmaktadır (Erol, 2006: 65). Keleş vd. (2010)'e göre, çevre kavramı olarak, insanların birbirleriyle kurduğu karşılıklı ilişkileri, bu ilişkiler boyunca insanların karşılıklı etkileşimlerini, insanın hayvan ve bitki çeşitleriyle ilişki ve etkileşimlerini, toprak, hava, su, yeraltı kaynakları ve iklim gibi canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamlardaki bütün cansızlarla insanın karşılıklı ilişki ve etkileşimini ifade etmektedir (Karataş vd., 2012: 261). Çevre canlı çevre ve cansız çevre olarak incelenmekle birlikte, niteliğine göre çevreyi fiziksel çevre ve toplumsal çevre olarak da incelemek mümkün olmaktadır. "Canlıların içinde yaşamını sürdürdüğü, mevcudiyetini ve niteliğini fiziksel anlamda algılayabildiği çevreye fiziksel çevre" denilmektedir. Fiziksel çevre de kendi içinde "doğal" ve "yapay" çevre olarak ayrılmaktadır (Tıraş, 2012:58). Kışlalıoğlu (1989)'na göre doğal çevre, insanın oluşumuna hiç bir katkısının olmadığı, yani insan elinin değmediği veya insanın

değıştirmediği tüm doğal varlıklar olarak tanımlanmaktadır. İnsan, toprak, su, hava, bitki ve hayvan toplulukları doğal çevrenin parçalarıdır. İnsanlığın varoluşundan şimdye kadar insanlar aracılığıyla doğal çevreden faydalanılarak yapılan evler, yollar, şehirler gibi tüm varlıklar da yapay çevre olarak tanımlanmaktadır (Erol, 2005: 66).

Çevresel sorunlar, insanların doğaya müdahalesi ve sınırsız olan ihtiyaçlarını karşılamak için doğadan yararlanma zarfında ortaya çıkan olumsuz sonuçlar şeklinde tanımlanabilmektedir (Zengin vd., 2010: 151). Sanayi Devrimiyle birlikte bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve dünya nüfusunun hızla artarak 2020 yılı itibarıyla 7.1 milyar kişiyi (Anonim, 2020a. Erişim tarihi: 18.02.2020). aşması, insanların yaşam standartlarını arttırmaya yönelik gelişmeler çevre sorunlarının ortaya çıkmasına ve çevrenin sürdürülebilirliğini tehdit etmeye başlamıştır. Çevre sorunlarının ortaya çıkış nedeninin, bireylerin ve toplumların üretim ve tüketim faaliyetleri sırasında doğal çevreyi önemsemeyen davranmaları sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Çevre ile ilgili yapılan gözlem, araştırma ve yayınlar incelendiğinde çevre sorunlarını belli başlıklar altında toplamak mümkün olmaktadır. Bu problemlerden bazıları öncelik sırası gözetmeksizin Çizelge 1.' de verilmiştir.

Çizelge 1. Başlıca Çevre Sorunları

Temel Çevresel Sorun Kaynakları	Çevresel sorunların başlıkları
Toprak kullanımı	Toprak kirliliği, Toprakların aşırı/yoğun kullanımı, Çölleşme, kimyasal kirlilik, erozyon vb.
Su kullanımı	Yerüstü ve yeraltı içme su kaynaklarının azalması ve kalitesinin bozulması, İçme suyu temini ve güçlükleri, Asidifikasyon, Deniz kıyılarındaki erozyon, Deniz ve tatlı su kaynakları kirliliği, Yüzeysel sularda ötrofikasyon, Deniz seviyesi yükselmesi vb
Hava ve İklim değışikliği	Karbon salınımının artması, sıcaklığın artması, havada bulunan dayanıklı toksik maddelerin artması, radyasyon artışı kentsel alanlarda ısı adasının oluşması, vb.
Kentleşme ve Alan kullanımı	Gürültü, kentsel gelişmenin oluşturduğu sorunlar, tarım alanlarının azalması, Turizm kaynaklı baskı ve bozulmalar, Kültürel mirasın kaybı vb.

Çizelge 1.' in devamı

Ham madde ve Enerji üretim ve kullanım sorunları	Enerji üretimi ve tüketimi sırasında oluşan kirlilik ve tehditler, Endüstriyel atık ve atıkların artması, Nükleer kazalar, Nükleer atıklar, maden atık ve arıkları, Tehlikeli atıkların taşınımı ve depolanması vb.
Doğal afetler sorunları	Seller, kuraklıklar, fırtınalar, deprem vb zararları, Doğal radyoaktivite (Radon) artması, Sismik faaliyetler, volkanların zararları,vb.
Flora, Fauna ve Biyolojik çeşitlilik sorunlar	Orman tahribatı ve azalması, bitki ve hayvan türlerin azalması veya yok olması, Dayanıklı organik bileşiklerin canlılarda birikimi, Genetik kayıplar, zararlı böcekler ve çekirgelerin vb artışı, Biyocoğrafik kuşaklarda değışmeler, tür yayılış alanların daralması, vb.
Gıda, İlaç vb ürün kaynaklı sorunlar	Gıdalarda sağlık ve nitelik güvenliği, GDO gıdaların artması, kanser olaylarının artması, aşırı kimyasal ilaç kullanımı ve atıklar, vb.
Savaş ve terör kaynaklı çevresel sorunlar	Göç, işsizlik, sosyal patlama, ekonomik belirsizlik, gelir dağılımındaki dengesizlik, üretimin düşmesi, fakirlik ve açlık düzeyinin artması, sağlık sorunları, yaşam alanların tahrip edilmesi, miras değerlerinin yok edilmesi vb.

2. Etik ve çevre etiğ

Etik sözcüğü, "karakter" anlamında kullanılan Yunanca "ethos" sözüden ortaya çıkmaktadır. Günümüzde farklı ve değışik tanımlar yapılmış olup genel olarak etik kavramı; bireysel ve toplumsal ölçekte ilişkilerin temel yapısını meydana getiren değerleri ve ilkeleri, iyi veya kötü, doğru veya yanlış açısından ahlaki olarak

ele alan, ayırımı belirleyen, düzenleyen ve genel çerçevesini oluşturan bir felsefe disiplini olarak kabul görmektedir (Gül vd., 2014:440; Gül vd., 2016:1760).

Daha geniş bir yaklaşımla etik, toplumda herhangi bir konuda birey ve toplumun hangi tutum ve davranışta bulunacağı veya bulunmayacağı, sınırının ne olacağı, uymayanlara yönelik yaptırımların öngöröldüğü bütüncül olarak tanımlanmış kurallar bütünü olmaktadır.

Etik "Ahlak felsefesi" olarak tanımlanabilmektedir (Önal, 2003:27; Gül vd., 2014:1760). TDK tarafından etik kavramı; "Töre bilimi, çeşitli meslek kolları arasında taraf olanların uymak veya kaçınmak durumunda olduğu davranışların bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır (Anonim, 2020d., Erişim tarihi: 18.02. 2020).

Etiksel yaklaşım, insanın öncelikle kendisine, diğer insanlara ve çevresine / doğasına sevgi ve saygı çerçevesinde sorumluluk, erdemlilik, adilane ve paylaşım duygusunun yansıtılması olarak da ifade edilebilmektedir (Gül vd., 2016: 441). Filozof Stewart Udall, "Hepimiz yeryüzünün kiracılarıyız" diyerek, çevre ile ilişkilerimizde yaptığımız bir sözleşme misali uymak zorunda olduğumuz bir dizi etik kuralların varlığına ilgi çekmektedir (Keleş vd, 2009: 509). Barnett ve Cameron (2004)'a göre etik terimi; "iyi ve kötü, doğru ve yanlış arasında fark olduğunu ve bu farkı ayırt ederek her zaman doğru olanı ve elimizden gelenin en iyisinin yapmamız gerektiğini belirtmektedir" (Arslan vd.,2006: 50). Farklı bir söyleme göre etik; "iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, erdem ve erdemsizliğin sistematik bir şekilde incelendiği" bir alan olmaktadır (Brinkmann, 2002:160).

"Etik" kavramı ve "ahlak" kavramı arasındaki en önemli fark; etik kavramı ahlaki değerlerin toplum tarafından kabul gören normlara göre disipline edilmesi ve düzenlenmesidir (Gül, vd., 2016:1760). Burada izlenecek yol ise etiği ahlaka, davranışlar ve onların belirleyicilerine ait her şeyi bilgi bağlamına taşıyan bir düşünme doğrultusu olarak görmek, ayrıca felsefenin sorgulayıcı, çözümleyici bakış açısıyla etiği ele almak olmaktadır (Çotuksöken, 2003:13). Günümüzde, toplumsal yaşamın her alanında etik sorunlarla karşılaşıldığına dair genel görüş bulunmaktadır. Nitekim siyasal, mesleki, ekonomik, hukuksal, yönetsel vb. alanlarda meydana gelen iyi niteliklerin yitirilmesinde, bireysel ve toplumsal etik değerlerin bozulmasının etkisi önemli olmaktadır. Buradaki asıl problem sadece etik dışı hareketlerin toplumlarda saygınlık ve yaygınlık kazanmasının yanında, bundan da önemlisinin etik dışı sayılan hareketlere yol açan temel nedenin, neyin etik, neyin etik dışı olduğu konusundaki değerlerin veya normların kaybolmaya başlaması, ahlaki değerlerin değersizleştirilmesi ve bu noktadaki duyarsızlığın olduğu söylenebilmektedir. Bu bunalımın esas nedeni sosyal yapıda yer alan geleneksel değerlerin kaybolması ve bu değerlerin yerine yeni değerlerin aynı hız ve ölçüde yer alamaması gösterilebilmektedir (Metin ve Gül, 2017). Çevre olmadan yaşamdan bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu durumun farkında olan felsefeciler ekosistemi yıpratıcı, yok edici hareketlerin sorumlusu olarak insanı sorumlu tutmuş ve bu durumun çözümüne yönelik etik kavramının pratik bir alanı sayılan "çevre etiği" kuramını ileri sürmüşlerdir (Ayboğa, 2016: 17).

Etik "değer" terimi ile temellenmektedir. Fakat değer belirlenirken "çevre" nin nasıl açıklandığı önemlidir. Çevre eğer insanı merkeze alarak insan dışında olan bir öge şeklinde tanımlanıyor ise "insan merkezci" bir değer kavramından bahsedildiğini söylemek mümkün olmaktadır. Bunun aksine "çevre" biyosferi veya canlı organizmaları konu alıyorsa bu durumda, "çevre merkezci" bir değer kuramı söz konusu olmaktadır. İnsan merkezcilik insanı insan dışındaki varlıklara olan faydasından ayrı bir biçimde, kendine has ve kendiliğinden kıymetli tek varlık olarak görmektedir (Metin vd., 2017: 26).

"Çevre Etiği" kavramı en genel anlamda, "insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini ortaya koyan ve bu ilişkinin sistemli olarak incelenmesini konu alması beklenen bilgi alanı" olarak tanımlanabilmektedir (Ertan, 2004: 95 ; Gül vd., 2016: 441). Çevresel etik kuramı, insanların doğal dünyaya karşı tutumlarını ahlak kurallarının yönetmesi gerektiğini ve yönettiğini savunmaktadır. Bu durumda, çevre etiği kavramı, insanların nelere karşı sorumlu olduklarını tanımlamak ve bu sorumluluklarındaki haklı nedenlerin neler olduğunu belirtmek durumundadır (Yılmaz, 2011).

Çevreyle ilgili insan tasarruflarının etik sınırlar içerisinde düşünülmesi gerektiği, çevre etiği, çevre ahlakı ya da çevresel etik yaklaşım olarak incelenmektedir. Buna göre çevrecilik; çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması yönünde insanların düşünce, söylem ve eylem boyutunda gösterdikleri yaklaşımla ilişkili olmaktadır (Kayaer, 2013: 67).

İnsan ve çevre ilişkilerinin ne derecede imkanı olabileceği esas sorundur. Nitekim geleneksel etik, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ele almaktadır. Etiğin konusunu, "nasıl yaşamalıyız?" "Ne yapmalıyız?" "Davranışlarımızın hangisi doğru veya hangisi yanlıştır?" "Ahlaki bakımdan sorumluluklarımız nelerdir?" vb. sorular oluşturmaktadır (Çüçen, 2011: 3). Çevre etiğinin amacı insanın mutlu olmasının yanında doğanın korunmasını mümkün kılmak olmaktadır (Kılıç, 2008). Düzenli bir çevrenin mevcut olmadığı, kirlenmiş ve bozulmuş bir doğada mutluluktan tam anlamıyla söz etmek mümkün olmamaktadır. Çevre etiğinin yaşadığımız ortamlarda karşı karşıya kaldığımız ekolojik sorunların çözümü için uğraş verdiği söylenebilmektedir (Freiman, 2006: 133). İyiyi hedef alan bir çevre etiği kuramı, insanların çevreye karşı sadece kendi çıkarları doğrultusunda davranmasından uzaklaşarak doğaya bakışını değiştirmeyi amaçlamaktadır (Rock, 1996: 472). Çevre etiği yaklaşımının ilgi çekici yönü klasik etik sisteminin sınırları genişletilerek tüm canlı ve cansız doğa varlıklarına, özellikle toprak unsuruna oldukça önem verilmesi olmaktadır. Filozof olmamasına rağmen, ekolojik neticeleri çevre etiğine ilk uyarlayan Aldo Leopold (1887 - 1948), etik felsefesinin temel ilkesini şu şekilde tanımlamaktadır: "Eğer bir şey biyotik toplum bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa o zaman o şey doğrudur (değerlidir) değilse yanlıştır" (Tont, 1996: 343).

2.1. Bireysel ve toplumsal boyutta çevre etiği

Çevrenin korunması yasal yaklaşımların yanı sıra politik, mesleki ve ekonomik etik yaklaşımların hem bireysel hem de toplumsal boyutta faaliyete geçirilmesiyle gerçekleşebilmektedir. Bu kapsamda çevrenin bir bütün olarak gerçek anlamda korunması ilk olarak bireyin ahlaki tutum ve davranışlarının değişmesiyle yani ben merkezietçilikten doğa/çevre merkezietçilik anlayışına değişmesi ve gelişmesiyle mümkün olabilmektedir (Gül vd., 2014: 1770:). Etik davranışların temelini oluşturan "ahlak" aslında bireysel olmakla birlikte, bireysel ahlakın bileşkesi toplumsal ahlakı oluşturmaktadır. Toplumda etiksel ilkelere uyum, içerisinde bulunan toplumda bireysel ve toplumsal ahlakın gelişme düzeyine bağlı olmaktadır (Boydak, 2011: 1). Selsam (1995)' e göre, etiksel değerlerin temelinde, birey-toplum-doğa ve çevre ilişkilerinde oluşturulacak denge kapsamında doğru yaşam tarzlarının seçilmesi yer almaktadır (Gül vd., 2016: 442).

2.2. Türkiye'de çevre etiğinin yasal boyutu ve süreçleri

Keleş (2015)' e göre, dünyada çevre sorunlarına karşı ilk ciddi tepkiler 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'de ortaya çıkmaktadır.

Sanayi devrimi sonrasında, hızlı bir kentleşmenin gerçekleşmesi, havanın kirlenmesi ve nüfusun hızla artması genel anlamda bir çevre duyarlılığı oluştururken, duyarlılığın örgütlenmesi, felsefi ve ideolojik altyapı kazanmaya başlaması, dolayısıyla siyasal bir karaktere dönüşmesi 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıktığı görülmektedir (Güneş, 2018: 2). Kaynakların kıtlığı ve enerji sorunu gibi ekonomik problemler, çevre sorunlarını bilimsel argümanlarla somut olarak merkezi bir odağa yerleştirerek küresel bir farkındalık yaratmaktadır (Kılıç vd., 2013: 223). Farkındalığın oluşması neticesinde çevreci partiler kurulmaya başladığı görülmektedir. Yeşil Partiler adıyla kurulan çevreci parti programlarının temelinde doğaya ve insana saygı, katılımcı demokrasi, özgüveni yüksek bireylerin yetiştirilmesi, Ademi-merkeziyetçilik, yaşamın kutsallığı sayılmaktadır (Özer, 2001: 179). Çevreci partilerin kurulmasına yönelik ilk hareketlere 1970'li yılların başlarında İngiltere, İsviçre, Fransa, Yeni Zelanda gibi ülkelerde karşılaşılmaktadır. 1980'li yılların başlarında çevreci partileri olan ülkeler arasında Avusturya, Avustralya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Japonya, İspanya, İrlanda, Kanada, Lüksemburg, İzlanda, İtalya, ve Portekiz gibi ülkelerin de katıldığı görülmektedir (Ertan, 2004: 105). Farklı ülkelerde kurulan Yeşil Partiler 1990'lara doğru Türkiye'de görülmüştür. 6 Haziran 1988 yılında Türkiye'de kurulan bir siyasal partiden çok baskı grubu veya dernek gibi faaliyet gösteren Yeşiller Partisi'nin 1993'de fiilen dağılıp 1994'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldığı görülmektedir (Güneş, 2018: 19).

Çevre problemlerine yönelik uluslararası boyuttaki çevre bilinçlenmesi ve evrensel çevre duyarlılığının sembolü "İnsan ve Çevre Konferansı" (1972-Stockholm) olmaktadır (Ertan, 2004: 4). Konferansın ardından 1972 yılında UNEP ("Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü")'in kurulduğu bilinmektedir. İnsanların "hava, su ve topraktan oluşan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı", daha sonra Avrupa Konseyi, AGİT ve AB temel metinlerinde ve doğa koruma anlaşmalarında yer almaya başladığı görülmektedir (TBBY, 2014: 8).

Günümüzde ki çevre problemlerinin temeline baktığımızda, ürün ve hizmetlerin üretim-tüketim ilişkisinden kaynaklandığını söylemek mümkün olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her iktisadi aktivitenin çevre kirliliğine sebep olduğu görülmektedir. Çevresel sorunlara neden olan bu faaliyetlerin olumsuz sonuçlarının giderilmesi için kaynak ve maliyet gerekmektedir (Çokgezen, 2007: 91). Budak (2000)'a göre, bu durumda devletin sürece dahil olması gerekmektedir. Kamunun refahını ve güvenliğini sağlamanın yanında sosyal devlet anlayışının, üretim, kalkınma ve çevre arasındaki dengeyi de sağlaması gerekmektedir. Bu hususta çevresel varlıkları tehlikeye atmadan, bireylerin refah seviyesini, üretim ve gelişmenin sürdürülebilirliğini mümkün kılacak politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Türk vd., 2017: 353). Başlangıçta yerel olarak çevre ile ilgili alınan tedbirler küresel boyutta insan sağlığının tehdit edilmesine engel olamayarak, çevre sorunlarının küresel olduğu ve sorumluluğun ortak olduğu anlayışıyla uluslararası boyutlarda tedbirlerin alınması gerekli hale gelmiştir. Bu durum doğrultusunda çevre sorunlarının çözümü, çevre kirliliğini önleme ve sürdürülebilir çevre kapsamında uluslararası boyutta sözleşmelerin imzalanmasının yanı sıra devletlerin kendi iç hukuklarında çevre ile ilgili düzenlemelere ve çevreden sorumlu kurumları oluşturmaya başladıkları görülmektedir.

Çevresel sorunların 1970'li yıllarda dünyanın gündeminde süratle yer bulması, tüm dünya ülkeleriyle birlikte Türkiye'de de çevre hakkında bilinçlenme ve beraberinde birtakım siyasal faaliyetleri gündeme getirmektedir. Çevre kirliliğini önlemeye ve çevre sorunlarını yok etmeye yönelik tüm dünyada doğal kaynakların yönetimini mümkün kılacak etkili çevre politikaları 1970'li yıllar itibarıyla başta

Türkiye, Kanada, ABD ve AB üye ülkelerinde sürdürülmeye başladığı görülmektedir (Çolakoğlu, 2010: 161). Çevre ile ilgili sözleşmelerin büyük çoğunlukla doğrudan çevreyi ilgilendiren biyolojik çeşitlilik, bitki ve hayvan türleri gibi çevrenin unsurları ile birlikte zehirli atıklar, radyoaktif maddeler ve bunların taşınımı gibi çevre üzerinde etkili olabilecek unsurların temel alınarak hazırlandıkları görülmektedir (TBBY, 2014:15). Türkiye küresel boyutta çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması, çevre kirliliğine ve korunmasına karşı yapılan protokollere kayıtsız kalmamıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu çevre ile ilgili sözleşmeler sözleşme tarihine göre Çizelge 2.'de verilmiştir:

Çizelge 2.Türkiye' nin taraf olduğu çevre ile ilgili sözleşmeler (Anonim, 2020.b., Erişim tarihi: 18.02. 2020).

Adı	Tarih	Yeri	Yürürlük Tarihi	Türkiye Taraf Olma Tarihi
"Antarktika Antlaşması"	1959	"Vaşington"	1961	1996
"Atlantik Ton Balıklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme"	1966	"Rio de Janeiro"	1969	2003
"Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme"	1971	"Ramsar"	1975	1994
"Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme"	1973	"Vaşington"	2007	1996
"Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi"	(1976) 1995	"Barselona"	2004	2002
"Akdeniz'de Gemilerden ve Uçaklardan Boşaltma veya Denizde Yakmadan Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Ortadan Kaldırılması Protokolü"	(1976) 1995	"Barselona"	Henüz Yürürlüğe Girmemiştir	2002 Yılında Türkiye Protokolü Onaylamıştır
"Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi"	1979		1983	1983
"Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi"	1979	"Bern"	1982	1984
"Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan ve Faaliyetlerinden Dolayı Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü"	(1980) 1996	"Madrid"	2008	2002
"Avrupa'da Hava Kirlenmelerinin Uzun Menzilli Aktarımlarının izlenmesi ve Değerlendirilmesi için İşbirliği Programı (EMEP)'nin Uzun Vadeli Finansmanına Dair, 1979 Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi Protokolü"	1984	"Cenevre"	1988	1985
"Ozon tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi"	1985	"Viyana"	1988	1991
"Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü"	1987	"Montreal"	1989	1991
"Tehlikeli Atıkların Sınırlar ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Bazel Sözleşmesi"	1989	"Basel"	1992	1994
"Antarktika Sözleşmesi Çevre Koruma Protokolü"	1991	"Madrid"	1998	2017
"Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi"	1992	"Rio de Janeiro"	1993	1996
"BM İklim Değişikliği Sözleşmesi"	1992	"Rio de Janeiro"	1994	2004
"Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmaları "Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol"	1992	"Bükreş"	1994	1994
"Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol"	1992	"Bükreş"	1994	1994
"Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol"	1992	"Bükreş"	1994	1994

"Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi"	1992	Bükreş	1994	1994
"Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele İçin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi"	1994	"Paris"	1996	1998
Çizelge 2.'nin devamı				
"Akdeniz'de Özel Koruma Alanları ve Biyolojik Çeşitliliğe İlişkin Protokol"	1995	"Barselona"	1999	2002
"Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınımının ve Bertarafının kontrolüne ilişkin Bazel sözleşmesine Getirilen Değişiklik"	1995	"Cenevre"	Henüz Yürürlüğe Girmemiştir	Türkiye 2003'de Onaylamıştır
Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü"	1996	"İzmir"	2008	2004
"BM İklim Değişikliği Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü"	1997	"Kyoto"	2005	2009
"Avrupa Peyzaj Sözleşmesi"	2000	"Floransa"	2004	2003
"Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Biyogüvenlik Kartegana Protokolü"	2000	Kartagena	2003	2004
"Kahcı Organik Kirleticilere İlişkin Stokholm Sözleşmesi"	2001	"Stockholm"	2004	2009
"Olağanüstü Hallerde Akdeniz'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokolü"	2002	"Malta"	2004	2003
"Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi'nin Karadeniz'de Biyolojik Çeşitliliğin ve Peyzajın Korunması Protokolü"	2002	"Sofya"	2004	2004

Türkiye'deki Çevresel Etik ile ilgili yasal boyutu şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır:

Türkiye'de çevrenin 1970'li yıllara kadar bir hak olarak "sağlık hakkı" kapsamında ele alındığı görülmektedir. 1961 Anayasası'nın 49. maddesinde, "insanların ruh ve beden sağlığı içinde yaşamını sürdürmesinin devletin ödevi olduğu hükmü yer almaktadır" (TC Resmi Gazete, 1961).

1982 Anayasası'nın 56. maddesinde "herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ve çevreyi geliştirme, çevre kirlenmesinin engellenmesi ve çevre sağlığının korunması" hususunun devlete ve toplumu oluşturan bireylere bir ödev olarak verildiği görülmektedir (TC Resmi Gazete, 2017). Anayasal yaptırımlar ve "Çevre Yasası" yla birlikte, iç hukukta etkili olan ve çevre hakkında birtakım yaptırımlar barındıran çok sayıda kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik, genelge, tebliğ ve iç hukuk açısından yasa gücünde olan uluslararası anlaşmaların mevcut olduğu görülmektedir. 1983 yılı sonrası çevre ile ilgili hazırlanan yasaların bir bölümü doğal çevre değerleriyle ilgili düzenlemeleri, bir bölümü de yapay çevreyle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Ülkemizde çevre ve doğa etiği ile ilgili yasal boyutta oluşturulan kanunlar, kararnameler, yönetmelikler, yönerge ve genelgeler Çizelge 3.'de verilmiştir.

Çizelge 3. Ülkemizde birtakım çevre ve doğa etiği ile ilgili kanunlar, yönetmelikler, kararnameler, yönerge ve genelgeler

Kanunlar	"2872 Sayılı Çevre Kanunu" "6831 Sayılı Orman Kanunu" "2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"
----------	---

	"831 Sayılı Sular hakkındaki Kanun" "2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu" "4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu" "1634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu" "167 Sayılı Yer altı Suları Hakkında Kanun" "3621 Sayılı Kıyı Kanunu" "383 Sayılı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı Kurulmasına Dair Kanun" "4342 Sayılı Mera Kanunu"
Yönetmelikler	"28242 Sayılı Korunan Alanlarda Yapılacak Planlara Dair Yönetmelik"(23.03.2012) "28358 Sayılı korunan Alanların Tespit, Tescil Ve Onayına İlişkin Usul Ve Esaslara Dair Yönetmelik" (19.07.2012) "28635 Sayılı Tabiat Varlıkları Ve Doğal Sit Alanları İle Özel Çevre Koruma Bölgelerinde Bulunan Devletin Hüküm Ve Tasarrufu Altındaki Yerlerin İdaresi Hakkında Yönetmelik"(02.05.2013) "29684 Sayılı. Av Turizmi Kapsamında Avlanmalara İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" (14.04.2016) "28444 Havza Yönetim Planlarının Hazırlanması, Uygulanması Ve Takibi Yönetmeliği" (17.10.2012) "27 Tabiat Varlıkları, Doğal Sit Alanları Ve Özel Çevre Koruma Bölgelerinde Kalan Yapı yasaklı taşınmazların Hazine Taşınmazları İle Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik" (03.08.2013) "28962 Sayılı Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği" (04.04.2014) "28910 Sayılı Yüzeysel Sular Ve Yeraltı Sularının İzlenmesine Dair Yönetmelik" (11.02.2014)
Kararnameler	"383 Sayılı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı Kurulmasına Dair KHK" "5312 Sayılı Deniz Çevresinin Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale Ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair KHK" "383 Sayılı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı Kurulmasına Dair KHK" "5312 Sayılı Deniz Çevresinin Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale Ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair KHK" "644 Sayılı Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat Ve Görevleri Hakkında KHK" "645 Sayılı Orman Ve Su İşleri Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında KHK" "644 Sayılı Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat Ve Görevleri Hakkında KHK"
Yönerge ve Genelgeler	"53778 Sayılı Milli Park Ve Tabiat Parkı Sınırları İçerisindeki Hazineye Ait Taşınmazlarda Verilecek İzinlerden Tahsil Edilecek Bedellere İlişkin Yönerge" (09.03.2016) "75389418-020- 7: 2013a Yılı Sulak Alan Faaliyet İzin Belgesi" (03.01.2013) "B.18.0.Dmp.0.00.02.010.01 Sayılı Genelge: Ziyaretçi Yönetimi, Doğa Turları Ve Diğer Alan Kullanımları İçin Uygulanması Zorunlu Genel Kurallar" (2007) "2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu Ve 6552 Sayılı Kanunun 90. Maddesine Tabi Alanlardaki Yapıların Ruhsatlandırılması" (12.11.2015) "268691 Milli Parklar Ve Tabiat Parklarında Proje Onayları" (24.12.2014)

Çevre ile ilgili Anayasamızdaki ilk kanunun "2872 sayılı Çevre Kanunu" olduğu görülmektedir. Çevre ile ilgili vatandaşlara yaptırım ve sorumluluk yükleyen hükümler "2872 sayılı Çevre Kanunu" nun 3.maddesi ve 28. maddesinde yer almaktadır. Çevre kanununun 3. Maddesi g bendinde "çevresel kirlenme ve bozulmanın engellenmesi, sınırlandırılması, onarılması ve çevrenin iyileştirilmesine yönelik giderler sebep olan tarafınca karşılanır" ifadesi yaptırım belirtirken, 28. maddede yer alan "çevrenin kirlenmesine ve zarar görmesine sebep olanlar bu

kirlenme ve bozulmadan kaynaklanan zararlardan kusur şartı aranmaksızın sorumlu tutulacakları" hükmünün sorumluluk yüklediği görülmektedir. 26 Nisan 2006 tarihli "5491 sayılı Çevre Kanunu" nda yapılan değişiklikle çevreye verilen zararın tazminine ilişkin, zamanaşımı süresinin getirildiği görülmektedir (TC Resmi Gazete, 1983a). 23 Temmuz 1983 tarihli "2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası" ile kültürel ve doğal çevre değerlerine yasal güvencelerin sağlandığı görülmektedir.

Çevreyi kapsayan diğer bir yasa, "2873 sayılı Milli Parklar Yasası" olmaktadır. Bu yasa ile Türkiye'deki mevcut "milli ve milletler arası değerler barındıran ulusal park, doğa parkı, doğa anıtı ve doğa koruma alanlarının tespit edilmesi, sahip olduğu özellik ve yapıları bozulmadan korunarak, geliştirilmesi ve yönetilmesine" ait kaide ve ilkelerin belirlendiği görülmektedir.

1984 yılında yürürlüğe konulan "3086 tarihli Kıyı Yasası" ile "kıyıların devletin hüküm ve tasarrufunda bulunduğu, toplumu oluşturan tüm bireylerin eşit ve serbest kullanım hakkına sahip olduğu" belirtilmektedir. "3086 sayılı Kıyı Yasası" ve bazı maddeleri çok defa Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildiği görülmektedir. 17 Nisan 1990 tarihli "3621 sayılı Kıyı Kanunu" nun "deniz, tabii ve suni göller ve akarsu kıyıları ile sahil şeritlerine ait düzenlemeleri ve bu yerlerden yararlanma olanak ve sınırlılıklarına ilişkin esasları" kapsadığı görülmektedir. 1 Temmuz 1992'de "3830 sayılı Kıyı Yasası" ile "deniz, tabii ve suni göller ve akarsularda kıyı kenar çizgisinin belirlenmesi, kıyıların korunarak kullanılması ile kıyılarda, doldurma ve kurutma yoluyla kazanılan alanlarda, deniz ve göllerin kıyılarının devamı niteliğinde olan sahil şeritlerinde planlama ve uygulama esasları" nın belirlendiği görülmektedir.

Toprak mülkiyetiyle ilgili 1982 Anayasası'nın 44. maddesiyle, "toprağın verimli bir şekilde işletilmesini koruma altına almak ve geliştirmek, erozyon nedeniyle kaybedilmesinin önüne geçmek ve toprağa sahip olmayan veya yeteri kadar toprağa sahip olmayan köylüye toprak temin etmek maksadıyla gerekli önlemleri sağlamak" sorumluluğunun devlet tarafından üstlenildiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra belirtilen yasanın 45. maddesi ile de "tarımda kullanılan araziler ile çayır ve meraların amacı dışında kullanılmasının ve tahrip edilmesinin engellenmesi" görevi devlete tarafından üstlenildiği görülmektedir. 1982 anayasasının 169. maddesinde yer alan orman arazilerini ilgilendiren kanun ile, ormanlık alanların korunması ve alanlarının artırılması için, devletin gerekli kanunları koyarak tedbirleri alacağı, yangına maruz kalan ormanlık alanların yerine yeni ormanların yetiştirileceği, yanan orman arazilerinde tarım ve hayvancılık yapılamayacağı da belirtilirken, ormanların denetiminin de devlet tarafından yapılacağı hükmü yer almaktadır. Ayrıca bu yasa ile "devlet ormanlarının mülkiyetinin devredilemeyeceği, ormanların devlet tarafından yönetilip işletilebileceği, kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı, ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme izin verilemeyeceği" de belirtilmektedir (TC Resmi Gazete, 1992).

Çevreyle ilgili belirtilen yasalar haricinde ayrıca; "618 sayılı Limanlar Yasası", "831 sayılı Sular Yasası", "3167 sayılı Kara Avcılığı Yasası", "167 sayılı Yeraltı Suları Yasası" gibi birçok yasada çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren hükümlere yer verilerek bu hükümlerde çevresel problemlerin önüne geçilmesi ve çevrenin geliştirilmesine ve sürdürülebilmesine yönelik çeşitli düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir.

"Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu" hükmünün yer aldığı 1982 Anayasasının 56. maddesinde, bu hakkın korunmasını

sağlamak amacıyla mevcut idari kurumların yeterli olamayacağı, bireylerin çevreyi koruma hak ve ödevlerini ancak toplu olarak etkili biçimde koruyabilecekleri fikriyle, devletin bu görevini kamu ve özel sağlık ve sosyal kurumlarından faydalanmak, denetimini sağlamak suretiyle yerine getirebileceği öngörülmektedir (Çolakoğlu, 2010).

Türkiye'de mevcut yasalarda çevre etiği ile ilgili uyulması gereken kurallar ve cezalar/yaptırımlar bulunmaktadır. Örneğin ülkemizdeki orman yangınlarının çıkış sebebinin yüzde 80'inden fazlası insan kaynaklı olmakta ve her sene orman yangınları nedeniyle doğal kaynaklar zarar görmektedir. Mevzuatta öngörülen cezalar ise orman yangınlarını söndürmeye gitmemek 228 TL, anız yakanlar için her dekar başına 20 TL., anız yakma eyleminin sulak arazi ve ormanlık alanlara sınır alanlar ile meskûn mahallerde işlenmesi halinde cezanın beş katı, ormanlarda ateş yakmak, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası, tedbirsizlik sonucu yangına sebebiyet vermek 2 yıl hapis cezası, kasten orman yakmak 10 yıldan az olmamak vb. cezaların mevcut olduğu görülmektedir. Hava kirliliği yönünden önemli etkileri olan taşıtlarda yer alan egzoz gazı emisyon kontrol sistemi olmadan araç kullananlara 1250 TL, "Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi" bulunan fakat yönetmelikle düzenlenen şartları halihazırda sağlamadığı belirlenmesine rağmen ölçüm yapan ve/veya belirlenen usullere aykırı ölçüm gerçekleştirenlere 5000 TL, sahte evrak hazırlayanlara diğer kanunlarda belirtilen yaptırımlar saklı kalmak üzere 10000 TL idari nakdi cezası verilmesi uygun görülmektedir. Yine kurulması ve işletilmesi hava kirliliği bakımından izinsiz olan tesislerin işletilmesi esnasında yönetmeliklerde yer alan koşullara uygun olmayan emisyonu sebep olan işletmelere 6000 TL. idarî para cezası uygulanmaktadır. Katı yakıtların depolanması, nakliyesi, yüklenmesi, boşaltılması veya torbalanmasına ait usullere aykırı davrananlara 10000 TL, çevresel etki değerlendirmesi aşamasında verdikleri taahhünameye uymayanlara, her bir ihlal için 10000 TL., atık alım, ön arıtma, arıtma veya bertaraf tesisleri gibi kurulması zorunlu olan tesisleri kurmayanlar ile kurup da faaliyete geçirmeyenlere 60000 TL nakdi ceza verilmektedir. Özel çevre koruma bölgeleri olarak ilan edilmiş olan alanları koruyarak kullanım esaslarına uymayanlara, biyolojik çeşitliliği tahrip edenlere, sulak alanları kapsayan yönetmelikle belirlenmiş olan koruma/kullanma koşullarına uymayan davranışta bulunanlara 20000 TL. nakdi ceza verilmektedir (TC Resmi Gazete, 1983a). Tescil edilen korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ve tabiat varlıkları ile korunmasında kamu yararı bulunan alanların her ne sebeple olursa olsun kasten zarar görmesine neden olanlar ile izinsiz olarak fiziki müdahalede bulunanlar veya fiziki müdahalede bulunulmasına neden olanlar, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ve beş bin güne kadar nakdi ceza ile cezalandırılmaktadır (TC Resmi Gazete 1983b). Kamuya açık alanlarda çevreyi kirletenlere 100 TL., Çevresel Etki Değerlendirme işlemi başlanmadan ya da ÇED süreci sonlanmadan yapı işlerine başlayanlara yapılan proje bedelinin yüzde ikisi oranında nakdi ceza uygulanmaktadır. Cezanın sözkonusu olduğu durumlarda cezaya maruz kalan tarafından faaliyet alanının eski haline getirilmesi de zorunlu tutulmaktadır. Ayrıca ÇED sürecinde verdikleri taahhünameye yer alan her bir madde ihlali için 10000 TL, kurulması zorunlu olan atık alım, ön arıtma, arıtma veya bertaraf tesislerini kurmayanlar ile kurup da çalıştırmayanlar için 60000 TL idari nakdi ceza uygulanmaktadır. Tehlikeli kimyasallar ve tehlikeli kimyasal içeren eşyaları ilgili yönetmelik ve kanunda yer alan yasak, sınırlama, usul ve esaslara aykırı olarak kullanan, üretimini, işlenmesini, taşımalarını, depolamasını yapan, satanlara 100000 TL.'den 1000000 TL.'ye kadar idari nakdi ceza verildiği görülmektedir (TC Resmi Gazete, 1983). Ancak cezaların mevcut olması bu eylemlerin olmasını engelleyememektedir.

2.3. Türkiye' de çevre etiğinin kurumsal boyutu ve süreçleri

Türkiye'de çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasını mümkün kılmak amacıyla ulusal boyutta kurulan çeşitli kurumlar çevrenin korunarak kullanılmasından sorumlu olmaktadır. Ülkemizde çevre korunması, denetlenmesi, izlenmesi ve yönetilmesi ile ilgili mevcut durum şu şekilde özetlemek mümkün olmaktadır.

Türkiye'de çevreye olan ilgi 1990' lı yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ele alınarak 27 Mayıs 1988'de "Çevre Araştırma Komisyonu"nun kurulduğu görülmektedir. Komisyonun amacı çevre sorunlarına yol açan faaliyetleri incelemek ve çözüm yollarını sunmak olmaktadır. Böylelikle siyasal alanda yer edinen çevre duyarlılığı sayesinde, çevresel etiğin gelişip yaygınlaşması ve uygulanmasının ilk belirtileri görülmektedir. İnsan haricindeki çevre faktörlerini göz önünde bulundurma ihtiyacı çevreyi etik alanımıza almamızın bir sonucu olmaktadır (Ertan, 2004: 104).

Türkiye'de hava kirliliğinin 1970'li yıllarda önemli boyutlara ulaşması gibi çevresel sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sorunları çözüme ulaştırmak maksadıyla 12 Şubat 1973'de "7/5836 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı" ile "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı"nın başkanlığında altı bakandan oluşan "Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu"nun oluşturulduğu belirtilmektedir. Kurulun faaliyetlerinden etkin bir sonuç alınmadığından, 27 Temmuz 1978' de "7/16041 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı" ile "Yüksek Çevre Kurulu", "Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı" ve "Teknik İnceleme Komisyonu"ndan oluşan, "Başbakanlık Çevre Örgütü"nin kurulduğu görülmektedir. 8 Haziran 1986' da "222 sayılı Kanun Hükmünde Kararname" ile "Çevre Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. "Çevre Genel Müdürlüğü" Çevre Kanununu uygulamakla yükümlü kılınan, başbakan ya da başbakanın görev vereceği devlet bakanına bağlı bir kuruluş olmaktadır. "Çevre Müsteşarlığı"nın "Çevre Genel Müdürlüğü" seviyesine getirilmesinin yadırganması sonucunda 9 Kasım 1989' da "Çevre Müsteşarlığı"nın yeniden kurulduğu görülmektedir (Baykal, 2010: 147).

19 Ekim 1989'da 383 sayılı KHK ile çevrenin korunmasında görevli bir diğer kurum olarak "Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı" kurulduğu, bu yeni kurumunun görevinin özel çevre koruma bölgesi olarak belirlenen alanlardaki mevcut çevresel değerlerin korunması ve sorunların giderilmesini sağlayarak, bu sahaların koruma ve kullanım esaslarını belirlemek olduğu görülmektedir (TC Resmi Gazete, 1989). Bu kurum 21 Ağustos 1991 tarihinde "Çevre Bakanlığı"na, 1 Mayıs 2003 tarihinde "Orman Bakanlığı" na bağlı bir kurum olmaktadır. 8 Temmuz 2011 tarihinde "27988 sayılı Resmi Gazete" de yayınlanan "Bazı Kuruluşların Bağlı ve İlgili Oldukları Bakanlıkların Değiştirilmesine Dair Tezkere" ile "Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı", "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı" na bağlı bir kurum olarak faaliyetlerini devam ettirdiği, "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname" ile "Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı"nın kapatıldığı ve aynı KHK ile "Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü"nin kurulduğu görülmektedir (Anonim, 2020c., Erişim tarihi: 18.02. 2020). Türkiye'de çevreyle ilgili kurum olan "Çevre Bakanlığı"nın 21.08.1991 tarihli 443 sayılı KHK ile kurulduğu ve 2003 yılında da 5 Mayıs 1992 yılında kuruluşu gerçekleştirilen "ormanların korunması ve geliştirilmesi" ile ilgili kurum olan "Orman Bakanlığı" ile birleştirildiği görülmektedir (TC Resmi Gazete, 1992., Baykal, 2010). "Çevre ve Orman Bakanlığı"nın ormanlarla ilgili biriminin, 2011 Yılında "645 sayılı KHK" ile

"Orman ve Su İşleri Bakanlığı" olarak, 09.07.2018 yılı "703 sayı Kanun Hükmünde Kararname" ile de "Tarım ve Orman Bakanlığı" olarak düzenlendiği, çevre ile ilgili biriminin ise, 2011 yılından itibaren "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı" adı altında çalışmaların devam ettirdiği görülmektedir (TC Resmi Gazete, 2018).

Sonuç ve Öneriler

Çevre sorunlarının artması insan ve doğa / çevre arasındaki ilişki ve etkileşimin dengesiz, uyumsuz ve bencilce olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Dünya'da son 1990 yıllarından itibaren giderek artan çevre etiği yaklaşımları, insanın çevresiyle olan ilişkisinin nasıl olması gerektiği hususunda önemli ve somut fikirler geliştirilmekte ve öneriler sunulmaktadır (Ertan, 2004: 100).

İnsan-doğa/çevre ilişkisinin temelinde genellikle insanın kendi egosu (nefsi) doğrultusunda doğayı kullanma amacı ve tutum ve davranışlar olduğu görülmektedir (Gül vd., 2014: 1749). İnsan, doğal yaşamın bir parçası olmasına rağmen "benmerkezci" düşünce biçimiyle doğal kaynakları geriye dönüşü olmayacak boyutta sömürmekte, tüketmekte ve çevresel sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle çevre korumaya yönelik söylemlerin bireysel ve toplumsal boyutta süreklilik çerçevesinde bilinçli bir eyleme dönüştürülmesi gerekmektedir (Gül vd., 2016: 460).

Türkiye'de mevcut doğal kaynakların korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamak üzere kaynakların verimli kullanımını sağlayacak üretim ve tüketim modelleri devletin yönetim birimleri tarafında teşvik edilmelidir. Bunların yanı sıra çevre ile ilgili kurumlar ile kullanıcılar arasında işbirliği sağlanmalıdır (Zengin vd., 2010: 152).

Ülkemizde çevre etiği konusunda bireysel, toplumsal, yasal ve kurumsal boyutta yapılacak eylemler şu şekilde önerilebilir;

Ülkemizde kentleşme sürecinde yaşanan çevresel sorunların temelinde, kentsel ve kırsal alanlarda yapılan mekânsal planlama/tasarım ve yönetsel çalışmalarında yapılaşma amacı ve ekonomik-kalkınma odaklı yaklaşımların olması sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Ekonomik rant, kalkınma ve kısa vadeli amaçlı yaklaşımlar ve politikalar nedeniyle özellikle ekolojik/çevresel endişeler dikkate alınmamakta veya önemsenmemektedir. Bu sorunların çözümü için yapılacak mekânsal planlama tasarım ve yönetiminde etkin ve uyumlu çevre politikaları ve etiksel ilkeler dikkate alınmalı ve uygulanmalıdır.

Ulusal ölçekte doğa ve çevrenin korunması ve her türlü rant yaklaşımından arındırılmış devlet politikası oluşturulmalıdır.

Alan kullanım planlaması ve yönetilmesi sürecinde E k o p o l i t i k (ekolojik temelli politika) bir yaklaşım tercih edilmelidir.

İmza atılan uluslararası sözleşmelere aynen sadık kalınmalı yasal-yönetsel ölçekte uygulanmalıdır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı içinde «Doğa ve Çevre Koruma Politikaları Kurulu veya «Doğal ve kültürel Değerleri Koruma Politikaları Kurulu oluşturulmalıdır.

Ülkemizde korunan doğal ve kültürel alanların korunmasında yasal boyutta yaşanan yetki ve sorumluluk karmaşası giderilmelidir.

Kurumsal boyutta katılımcı, eşit, adaletli, şeffaf ve yerel bir yönetim stratejilerinin geliştirilmesi hedeflenmelidir.

Bireylerin insan merkezci davranıştan çevre merkezli davranışa yönelmesini sağlamak doğrultusunda çevre merkezli düşünce ve yaşam biçimi devlet tarafından benimsenmeli vatandaşlık görevi olarak bireylere yüklenmesi amaçlanmalıdır. Ülkemizde siyasal ve kurumsal alanlarda çevre ile ilgili yeni uygulama ve düzenlemelerde çevre merkezli etik yaklaşımlar göz önüne alınmalıdır

Türkiye'nin çevresel anlamda ulusal boyutta gelişmeyi sağlayabilmesi için küresel boyutta gelişmeleri yakından takip etmesi, mevcut potansiyelini ve imkânlarını etkin ve verimli bir şekilde kullanması gerekmektedir.

Kamusal ve yasal boyuttaki düzenlemelerin yapılması tek başına yeterli olmayıp bireylerin farkındalığının artırılması ve bilinçlendirilmesi ile başarıya ulaşılabileceği unutulmamalıdır. Çevre etiğinin oluşturulmasında toplumun çekirdeğini oluşturan aile ortamı önemli rol üstlenmektedir. Bilinçli bir aileden bilinçli bireylerin oluşacağı, bilinçli bireylerden bilinçli toplumun, bilinçli toplumdaki ise bilinçli ülke olgusunun oluşacağı temel yaklaşım olarak öngörülmelidir. .

Doğa ve çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için bireysel ve toplumsal boyutta etik tutum ve davranışların gerçekleşmesi demokrasilerin güçlendirilmesi ile mümkün olabilecektir.

Bu kapsamda adalet, eşitlik, dürüstlük, gelir dağılımının dengeli olması, şeffaflık, denetim, hesap verebilir olma, kalite, katılımcılık, ortak akıl üretme, bilgi edinme hakkı, örgütlenme hakkı, temsiliyet, özgürlük, yerellik, liyakat, kamusal yarar,vb demokratik platformların daha güçlü hale getirilmesi çevre koruma ve etiğinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenecektir.

Çevresel etiğın oluşturulmasında en önemli eylemsel yaklaşım “kendine yapılmasını istemediğın hiçbir davranış başkasına yapma” ilkesini birey ve topluma benimsetilmesi ve uygulanması ile mümkün olabilecektir.

Gelecekte bireylere takılacak mikroçipler, kameraların yaygınlaştırılması, yapay zeka yazılımları vb geliştirilecek teknolojik ve dijital yaklaşımlar sonucu çevreye yapılacak eylemlerin tespiti, izlenmesi, cezanın hemen uygulanması vb öngörülere gerçekleşme olasılığını artıracaktır. Bu kapsamda etiksel sistemin oluşturulması(ahlaki değerler doğrultusunda kurgulanması şartıyla) için bir fırsat olabilecektir.

Ülkemizde "Çevre Kanunu" nun yanında çevre ile ilgili uluslararası taraf olunan sözleşmeler, kararname, yönerge ve genelgelerle, ormanların korunması, hava kirliliğinin önlenmesi, su varlığı ve ürünlerine ait düzenlemelerin yapılması, yabani hayvan ve bitki türlerinin, kültür ve tabiat varlıklarının korunması alanlarında kurum ve kuruluşlara doğrudan yetki veren hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Bu hükümlerle çevre korumada vatandaşlara da sorumluluklar yüklenerek koruma ilkeleri belirtilmektedir.

Çevre korumada günümüzde yararlanılan idare hukuku çözüm biçimlerinin ekili olması caydırıcı olması ile yakından ilişkilidir. Bu bakımdan çevre koruma hususunda kanun, kararname, yönerge gibi unsurlar ve idari yaptırımların, yeni önleyici stratejilerle geliştirilerek ve caydırıcı cezalarla daha da etkin hale getirilebileceği öngörülmektedir

KAYNAKLAR

- Anonim, (2020a). <https://www.nufusu.com/dunya-nufusu> (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- Anonim, (2020b). [http://www.mfa.gov.tr/data / DISPOLITIKA / Anlasmalar.pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf). (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- Anonim, (2020c). <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>.(Erişim tarihi: 18.02. 2020).
- Anonim, (2020d). <https://sozluk.gov.tr/etik> (Erişim tarihi: 18.02. 2020).
- Arslan, A. ve Kozak, M. (2006). Turizmde gelişme ve etik sorunları: Üniversite Öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1): 49-61.
- Ayboğa, F. (2016). Çevre sorunlarına etik bir yaklaşım: Felsefî bir sorgulama. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı Sistemik Felsefe Ve Mantık Programı Yüksek Lisans Tezi, (Basılmış).
- Baykal, T. (2010). Türkiye'de çevre yönetim sisteminin merkezi örgütlenmesi. *Mevzuat Dergisi*, 13 (147).
- Brinkmann, J. (2002). Business and marketing ethics as professional ethics. concepts, approche sand typologies. *Journal of Business Ethics* 41 (1-2): 159-177.
- Boydak, M. (2011). Araştırma Ve Yayın Etiği. Bilim Etiği. İstanbul Üniversitesi Yayınları 5048: 1-13, ISBN: 978-975-404-906-0.
- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2): 91-115.
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar söyleminde çevre eğitiminin yeri ve Türkiye'de çevre eğitiminin anayasal dayanakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 88: 151-171.
- Çotuksöken, B. (2003). Felsefe açısından etik tanımlar - sınırlar. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 423: 12-16.
- Çüçen, A. (2011). Derin Ekoloji. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (<http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/1-10/derinekoloji.pdf>) (Erişim Tarihi: 10.03.2020).
- Erol, H.G. (2005). Sınıf öğretmenliği ikinci sınıf öğrencilerinin çevre ve çevre sorunlarına yönelik tutumları. *Int. Journal of Evironmental & Science Education*, 1. 65-77.
- Ertan, B. (2004). 2000'li Yıllarda Çevre Etiği yaklaşımları ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 2 (1): 93-108.
- Freiman, C. (2006). Environmental virtue ethics.ethics and the environment, 11(1): 133-138.
- Gül, A., Uzun, Ö.F., Keleş, E. (2016). Doğa ve Peyzaj farkındalığında söylem ve eylem boyutu. Uluslararası Katılımlı 6. Peyzaj Mimarlığı Kongresi (Söylem Eylem) Bildiri Kitabı, 2 (8): 439-465. ISBN: 978-605-01-1040-1.
- Gül, A. ve Türker, H.B. (2014). Farkındalık ve bilinçlenme süreçleri kapsamında, doğa koruma - etik ilişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi II. Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışları. Bildiriler Kitabı, 1745-1778. ISBN: 978-9944-452-82-3.
- Güneş, A. (2018). Siyasal Ekoloji Ve Yeşil Parti örnekleri. Lisans Araştırma Çalışması. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir. (1-22). (Erişim Tarihi: 07.03.2020).
- Karataş, A. ve Aslan, G. (2012). İlköğretim öğrencilerine çevre bilincinin kazandırılmasında çevre eğitiminin rolü: Ekoloji Temelli Yaz Kampı Projesi Örneği. *Zeitschriftfürdie Welt der Türken Journal of World of Turks*, 4 (2): 259-276.
- Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar.Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1 (2): 63-76.
- Keleş, Ö., Uzun, N. ve Uzun, F. (2009). Öğretmen adaylarının çevre bilinci, çevresel tutum, düşünce ve davranışlarının doğa eğitimi projesine bağlı değişimi ve kalıcılığının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32): 384-401.

- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2010). Çevre Politikası. İmge Kitabevi, Ankara, s.508-511.
- Kılıç, S. ve Tok, N. (2013). Çevrecilikte yeni bir kimlik: Ekolojizm. Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (2): 223-250.
- Metin, A.E. ve Gül, A. (2017). Kültürel Mirasın korunmasında etiksel yaklaşımlar. Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı 20-32. ISBN:978-605-83262-1-7.
- Önal, İ. (2003). Koruma kültürü ve etik kurallar. Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği İnşaat Mühendisliği Odası Türkiye Mühendislik Haberleri 423 (48): 27-28.
- Özer, M.A. (2001). Yeşil hareket: Alman Yeşilleri üzerine bir değerlendirme. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (1): 173-198.
- Rock, M.T. (1996). Pollution Intensity of GDP and Trade Policy: Can the World Bank Be Wrong? World Development, 24 (3): 471-479.
- TBBY. (2014). Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri. Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 247 (2): 8.
- TC Resmi Gazete. (1961). 1961 Anayasası. (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (1983a). 2872 Sayılı Çevre Kanunu (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (1983b). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (1989). Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı kurulmasına dair Kanun Hükmünde Kararname. 19/10/1989, No : 383 (Erişim tarihi: 19.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (1992). Orman Bakanlığının kuruluş ve görevleri hakkında kanun. (Orman Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında 7.8.1991 Tarihli ve 442 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değıştirilerek Kabulüne Dair Kanun), 4.6.1992 Sayı: 2124 (Erişim tarihi: 18.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Erişim tarihi: 19.02.2020).
- TC Resmi Gazete. (2018). 09.07.2018 yılı "703 sayı Kanun Hükmünde Kararname (Erişim tarihi: 19.02.2020).
- Tıraş, H.H., (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: teorik bir inceleme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2): 57-73.
- Tont, S. (1996). Çevre ve etik. Bilim ve Teknik Dergisi, Tübitak yayınları 343.
- Türk, B. ve Erciş, A. (2017). Türkiye'de Çevre politikası ve uluslararası çevre sözleşmeleri. International Journal of Social Science, 54: 351-362.
- Yılmaz, A. (2011). Yerel Yönetimlerde Çevre Etiği Üzerine İncelemeler. Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi Cilt. 7 Sayı.1.
- Zengin, E. ve Esedov, A. (2010). Çevre sorunlarının yerel özellikleri ve üsküdar örneği. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 59:149-178.

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

DARA'DAN (ANASTASIOPOLIS) BATI
AKDENİZ (KUZEY AFRIKA-GÜNEY
İSPANYA ‘?’) SERAMİKLERİ*

WESTERN MEDITERRANEAN
(NORTHERN AFRICAN-SOUTHERN
SPAIN ‘?’) CERAMICS FROM DARA
(ANASTASIOPOLIS)

Yazar

Murat TOSUN

Dr. Arkeolog, E-mail: muratsn@windowlive.com, ORCID NO: 0000-0003-0595-8587.

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.09.2020

Kabul Tarihi: 13.10.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Tosun, Murat (2020). Dara'dan (Anastasiopolis) batı akdeniz (Kuzey Afrika-Güney İspanya ‘?’) seramikleri . *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 269-288.

* Bu makale, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü’nde çalışması tamamlanmış “Dara (Anastasiopolis) Roma ve Geç Antik Dönem (Parth-Sasani) Seramikleri” adlı doktora tezinin bir bölümünü içermektedir. Bu tez çalışması, Koç Üniversitesi Akdeniz Medeniyetleri (AKMED) ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (MSGSÜ BAP) tarafından desteklenmiştir.

Öz

Dara (Anastasiopolis) Antik kenti, Mardin ili, Artuklu ilçesine bağlı Dara mahallesinde yer almaktadır. Mardin merkezinin 30 km güneydoğusunda yer alan Dara (Anastasiopolis) özellikle 6. yüzyıldaki sınır garnizonu olması ile Geç Antik Dönemi en iyi yansıtan kentlerdendir. 1986 yılından bu yana Dara (Anastasiopolis) Antik kentinde çoğunluğu kesintili olmakla birlikte yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda seramik buluntu ile karşılaşmıştır. Bu buluntular, kentteki yeme-içme kültürüne ilişkin önemli ipuçları vermekle birlikte özellikle kentin ticari ilişkileri açısından da çok değerli bilgileri içinde barındırmaktadır. Dara'da (Anastasiopolis) beş adet Kuzey Afrika-Güney İspanya üretilmiş amphora, altı adet Afrika kırmızı astarlı çanak/tabak/kâse ve üç adet Afrika kırmızı astarlı çanak/tabak/kâselerin taklidi niteliğinde olan varyantları olmak üzere toplam 14 adet çoğunluğu Kuzey Afrika ve olasılık dâhilinde Güney İspanya Bölgesi üretilmiş ithal seramikler tespit edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun en batı sınırlarını teşkil eden Kuzey Afrika ve Güney İspanya üretilmiş bu seramiklerin yine Roma İmparatorluğu'nun en doğu sınırlarından birisi olan Dara'da (Anastasiopolis) bile ele geçmesi dönemi içerisinde muazzam bir deniz ve kara ticaretinin varlığını seramik verileri ışığında kanıtlamaktadır. Bu seramiklerin kesin olmamakla birlikte en erken 4. yüzyıl daha çok 5. ve 6. yüzyıl örnekleri olan ve de kısmen 7. yüzyıl ortalarına kadar da kullanıldığı bilinmektedir. Büyük olasılıkla özellikle zeytinyağı ve şarap gibi sıvı ürünleri taşıma da kullanılan amphora bulguları, Dara'nın (Anastasiopolis) İmparator I. Anastasius Dönemi'nde (491-518) -504/505-507 yılları arasında- kurulması sonrasında özellikle I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) bölgede yaşanan Roma-Sasani savaşları sırasında kente erzak yardımı amaçlı getirilmiş olduğunu düşündürmektedir. Ancak, buluntular içerisinde 6. yüzyıldan daha erken amphora bulgularının olması kentin garnizon olarak kuruluşundan önce de araçlar vasıtasıyla Afrika ile ticaretin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun dönemi içerisindeki en kaliteli seramiklerinden olan Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin Dara'daki (Anastasiopolis) varlığı da kentte elit bir grup tarafından bu tür çanak/tabak/kâselerin sofralarında kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dara (Anastasiopolis), Kuzey Afrika-Güney İspanya, Seramik, Çanak/Tabak/Kâse, Amphora.

Abstract

Dara (Anastasiopolis), located to 30 km southeast of Mardin center, is one of the cities that best reflects the Late Antiquity, especially as it was a border garrison in the 6th century. In the ancient city of Dara (Anastasiopolis) since 1986, many ceramic finds has been encountered in the excavations carried out, although most of them were intermittent. These finds give important clues about the food and beverage culture in the city, but also contain valuable information especially in terms of the commercial relations of the city. In Dara (Anastasiopolis), a total of 14 pieces, mostly Northern African and imported ceramics that were produced in the Southern Spain Region were identified as possible. The fact that these ceramics which were produced in Northern Africa and Southern Spain, which constitute to the western borders of the Roman Empire mostly and which were found even in Dara (Anastasiopolis), one of the eastern borders of the Roman Empire, proves to the existence of an enormous sea and land trade in the light of ceramic data. Although these ceramics are not certain, it is known that they were used as early as 4th century, mostly 5th and 6th century examples and partially until the middle of 7th century. The findings of amphorae, which were most likely used to transport liquid products such as olive oil and wine, were found after the establishment of Dara (Anastasiopolis) in the period of Emperor Anastasius I (491-518) -504/505-507, especially in the Period of Iustinianus I (527-565). It suggests that it was brought to the city for food aid during the Roman-Sassanian wars in the region. However, the presence of amphora findings earlier than the 6th century in the finds indicates that there was trade with Africa through intermediaries before the city was established as a garrison. In addition, the presence of African red slip wares, one of the best quality ceramics in the period of the Roman Empire, in Dara (Anastasiopolis) indicates that such bowls/plates/bowls were used by an elite group in the city.

Keywords: Dara (Anastasiopolis), Northern African-Southern Spain, Ceramic, Bowl/Plate/Bowl, Amphorae.

Giriş

Dara (Anastasiopolis), Mardin şehrinin 30 km güneydoğusunda, Nusaybin'in 18 km kuzeybatısında yer alır. Coğrafi olarak, Mezopotamya Ovası'nın kuzeyindeki Tur Abdin Dağları'nın güney eteğinde ve ovaya hâkim bir konumdadır (**Resim 1-2**). Dara (Anastasiopolis) hakkındaki en erken tarihli kayıtlar ve bulgular MÖ¹ 3. yüzyılda Parth egemenliği ile başlamaktadır. 6. yüzyıl başlarına kadar da küçük bir yerleşim alanı olarak kullanım gören Dara (Anastasiopolis), Roma İmparatoru I. Anastasius (491-518) tarafından garnizon kent olarak seçilerek kentte 504/505-507 yıllarında inşa faaliyetleri yürütülmüştür. I. Anastasius kurduğu kente Anastasiopolis adını vermiş ve Dara'yı (Anastasiopolis) Mezopotamya Bölgesi'nin idari ve askeri merkez üssü haline getirmiştir. 6. yüzyıl üçüncü çeyreğine kadar en parlak dönemini yaşayan kent, bu tarihten sonra zayıflamaya ve 7. yüzyıl ortalarından itibaren de İslam fetihleri ile düşerek küçük bir yerleşim olarak tarihsel sürecine devam etmiştir. 10. yüzyıl ile 11. yüzyılın sonlarına kadar Roma İmparatorluğu (Bizans) egemenliğine tekrar giren kent, bu tarihten sonra Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiştir. Dara (Anastasiopolis), 12. yüzyıl ortalarında Büyük Selçuklu Devleti himayesindeki Artuklu Beyliği tarafından yönetilmeye başlamıştır. 13. yüzyıl ortalarında da İlhanlılar tarafından büyük oranda tahrip edilen kent, 13-14. yüzyıllarda sadece küçük bir köy yerleşimi olarak kalmıştır (Tosun, 2018: 455-480).

Bu makalede daha çok Dara'nın (Anastasiopolis) en ihtişamlı dönemi olan Geç Antik Dönem'e tarihlenen Kuzey Afrika-Güney İspanya Bölgesi ile ilişkilendirdiğimiz seramikleri ele alınacaktır. Özellikle Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nde çok az sayıda bilinen ve incelenen bu bulgular, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz Bölgesi'nden bilinen buluntularının Mezopotamya'daki yayılımını göstermesi açısından oldukça önemli kanıtları sunmaktadır.

Kuzey Afrika-Güney İspanya Seramikleri

Kuzey Afrika ve Güney İspanya seramiklerinin Dara'da (Anastasiopolis) ele geçmiş olan örnekleri, Afrika Kırmızı Astarlı seramikleri (AKAS ÇTK²), üretim yeri belli olmayıp Afrika Kırmızı Astarlı seramiklerinin form özelliklerinden etkilenilerek yapılmış çanak/tabak/kâse formları (AKAS ÇTK VAR³) ve Dressel 1-6 Amphoralarının Kuzey Afrika-Güney İspanya merkezi üretimli geç dönem varyantı olan bazı amphora formları (KA-Gİ AMP⁴) şeklindedir.

Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri (AKAS ÇTK)

Genel Özellikleri

Kırmızı astarlı seramikler, ilk kez MÖ 2. yüzyıl ortalarında Doğu Sigillata A (DSA) seramikleri olarak Doğu Akdeniz Havzası'nda ardından da MÖ 1. yüzyıl başlarında da Akdeniz'in batısında görülmeye başlanmıştır (Adak-Adıbelli, 2006: 19). Tüm Akdeniz'de oldukça yoğun talep gören Doğu Sigillata A (DSA) seramikleri, benzer örneklerin yapımını tetikleyerek Doğu Sigillata B (DSB) ve ardından da İtalya ile Galia Bölgeleri'ndeki üretime önyak olup Batı Sigillataların

¹ Metin içerisinde MÖ (Milattan Önce) terimi kısaltma olarak kullanılmış; ancak MS (Milattan Sonra) terimi aksi bir durum söz konusu olmadıkça tarihlerin başında kullanılmamıştır. Yalnızca geçiş süreci olan durumlarda MÖ-MS kısaltmalarının kullanımına karışıklık yaşanmaması için yer verilmiştir.

² AKAS ÇTK, Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri Çanak/Tabak/Kâse kısaltmasıdır.

³ AKAS ÇTK VAR, Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri Çanak/Tabak/Kâse Varyantları kısaltmasıdır.

⁴ KA-Gİ AMP, Kuzey Afrika-Güney İspanya Amphoraları kısaltmasıdır.

ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hayes, 1972: 8-12, 41-59). MÖ 1. yüzyıl sonları ile MS 1. yüzyıl başlarında da bütün Akdeniz'de yaygınlaşan sigillataların yoğunluğu, 1. yüzyıl sonlarına doğru Doğu Akdeniz'de azalmaya 1. yüzyıl sonları ile 2. yüzyılda ise -üretim merkezlerinin Kuzey Afrika'ya doğru kaymasıyla- Batı Akdeniz'de artmaya başlamıştır (Greene, 1992: 30-31). AKAS ÇTK'lar genel olarak günümüz Tunus ile Cezayir'in doğusunu kapsayan Bizacena ve Numidia bölgelerinde yoğun olarak ele geçen örnekler olup üretimlerinin de bu bölgelerde yapıldığı anlaşılmaktadır (Williams, 1989: 38). Bölgenin yerleşimlerinden olan Oudna, Raqqada, Sidi Aich, Sfax ve Gabes gibi yerleşimler de üretimin yapıldığı atölye merkezleridir (Hayes, 1972: 296-299).

Batı Sigillata seramiklerini taklit ederek üretim yapmaya başlayan Afrika atölyeleri, zamanla oldukça büyük gelişim göstererek 2. yüzyıldan itibaren endüstriyel boyutta üretilmiş ve önce Batı Akdeniz ardından da 3. yüzyılda Doğu Akdeniz'de oldukça yoğun bir kullanım görmüştür (Adak-Adıbelli, 2006: 20). Vandalların 429 yılında Afrika'yı istila etmesi (Grant, 2000: 28) sonucu, 5. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra bölgede üretim duraklamaya başlamış⁵; ancak, yine de AKAS ÇTK'ların ihracatı 7. yüzyıl ortalarına kadar devam edebilmiştir (Adak-Adıbelli, 2006: 20).

AKAS ÇTK'lar, hamur ve astar bakımından önceki dönem sigillatalara göre daha kalitesiz örnekler olmasına karşın özellikle Afrika'nın zirai ürünler bakımından zengin olması sonucu ticaret yollarını kendi üzerine çekmiş ve bu sebeple seramik piyasasını da ele geçirmiştir (Elton, 2003: 173-181).

İlk kez ciddi anlamda Atina Agorası'nda yapılan kazılarda ele geçen AKAS ÇTK'lar, F.O. Waagé tarafından incelenmiştir (Waagé, 1933: 293-304). Ardından Antiokheia kazılarında bol miktarda görülen bu seramikler, doğuda da görülmeye başlamış ve F.O. Waagé uzun yıllar kabul görecektir olan tipokronolojisini oluşturmuştur (Waagé, 1948: 43-58, Fig. 28-32, Pls., VII-X). 256 yılında Sasaniler tarafından yakılıp yıkılmış olan Dura Europos kazılarındaki tahrip tabakalarının ortaya çıkarılması neticesinde gözlenmiş olan AKAS ÇTK'lar net bir *Terminus Ante Quem* sağlamıştır (Cox, 1949: 15). Önce Kilikia'da Tarsus-Gözlü Kule (Jones, 1950: 203-206, Fig. 163, B-H; 164, A-D; 165, No. 812, 816; 166, No. 820A; 207) ardından Atina Agorası (Robinson, 1959) buluntuları bu *Terminus Ante Quem* verileri ışığında J.W. Salomonson (1968), N. Lamboglia (1963) ile A. Carandini (1968) gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve her biri kendi form tiplerini ve adlarını kullanmışlardır. J.W. Hayes, 1972 yılında o güne kadar yapılan bütün çalışmalar ve sonuçları hem tipolojik hem de kronolojik olarak karşılaştırarak AKAS ÇTK'ları 200 ana forma ayırmış ve 1-7. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir kronoloji önermiştir (Hayes, 1972: 13-211). J.W. Hayes, 1980 yılında yeni verileri değerlendirmiş ve 1972'deki verilere yeni buluntu merkezleri de eklemiştir. Bu sonuç ile bazı formlara alt tipler öneren J.W. Hayes, kronolojik birkaç değişikliğe gitmiştir (Hayes, 1980: 484-523). J.W. Hayes'in çalışmalarını takip eden araştırmalar genelde onun kronolojisi ve tipolojisi temelli olarak Yunanistan'da Korinth (Hayes, 1973a: 104, 118, 122, Fig. 4, No. 32-52; Adamsheck, 1979; Slane, 1990: 54-57), Adalarda Knossos (Hayes, 2001b: 434, 438, 442-443, Fig. 2: 49; 4: 20-21; 6: 3-4); Türkiye'de çok sayıda yerleşim biriminden özellikle Saraçhane (İstanbul) (Hayes, 1992: 5-7),

⁵ Bölgede seramik üretiminin azalması hakkında genel olarak bkz. Schmidt 1936: 305-315.

Sagalassos (Poblome, 1999: 293-297), Tarsus (Adak-Adıbelli, 2006: 19-89), Kelenderis (Tekocak, 2006: 50-54), Knidos (Doksanaltı, 2006: 361), Parion (Ergürer, 2012: 116-149), Olba (Aydın, 2019: 87-107), Arykanda (Yaman, 2018: 39-52) ve Anemurium (Williams, 1989: 38-45, Fig. 18-21); Filistin Bölgesi'nde Jerusalem (Kudüs) (Hayes, 1985: 185-186, 192-193, Fig. 61-62; Tushingham vd., 1985: 62, 90-97) ve Caesarea (Oleson vd., 1994: 44-47, Fig. 37-39); Mısır'da Abu Mena (Hayes, 1972: 1), İskenderiye (Rodziewicz, 1976: 27-37, Pl. 1-7) ve Kanaris (Johnson, 1981: 9-10, 46, 50, 114-115, Pl. 33-40, No. 213-240); Libya'da Kyrenaika Bölgesi'ndeki Tokra (Hayes, 1973b: 431-454); Tunus'ta ise Kartaca (Hayes, 1976: 47-123; Hayes – Riley, 1978: 23-98; Riley, 1981: 85-124; Mackensen, 1999: 545-565) gibi merkezlerde uygulanmıştır.

AKAS ÇTK'ların üretimi genelde seramiklerin yarı kuru halde kaideleri oluşturulurken bezeme olarak üzerlerine rulet, barbotine veya aplik süsleme gibi uygulamalar yapıp ardından astarın genelde daldırma tekniği kullanılarak uygulandığı şeklindedir (Hayes, 1972: 292-293); ancak yine de özellikle kabartmalı seramiklerin kalıpta yapılmış olabileceği de düşünülmektedir (Allais, 1959: 43-46, Fig. 1; Lamboglia, 1963: 158; Salomonson, 1969: 19, 108, Fig. 2, 23, Pl. IV, No. 1-2; Hayes, 1972: 293, Fig. 42, 54-56). Dönemlerine, atölyelerine ve malın kalitesine göre seramikler bazı aşamalar geçirmiştir. AKAS ÇTK'lar, oksidasyon aşamasında iyi kontrol edilmiş seramikler olup yaklaşık 1000 veya biraz daha düşük derecelerde pişirilmiştir (Hayes, 1972: 295).

AKAS ÇTK'lar genelde kırmızı ya da turuncu tonlarda görülür. Killeri oldukça iri ve tanelidir. En çok görülen katkı maddesi kireç ve kumdur. Ayrıca, seramiklerin kil ve astar özellikleri de üretildikleri uzun süreç içerisinde bazı değişikliklere uğramaktadır (Adak-Adıbelli, 2006: 23).

Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Görülen Afrika Kırmızı Astarlı Seramikler

İlk kez Afrika Kırmızı Astarlı seramikleri Suriye kıyılarından –özellikle Antiokheia⁶– 3. yüzyılda Tunus Atölyelerinden ticaret yoluyla sağlanmıştır (Waagé, 1948: 48-50). Bütün Akdeniz'de olduğu gibi Hayes'in gruplandırması olduğu Hayes form 50 tabak formu özellikle Suriye'de Fırat (Euphrates) Nehri çevresindeki yerleşimlerde gözlenmektedir (Bonifay, 2005a: 566). Antiokheia (Waagé, 1948: 49, No. 836), Zeugma (Abadie-Reynal, 2005: 526-527), Ras İbn Hani (Touma, 1984: 93-94, Fig. 67-68), Hama (Lund, 1995: 139-140), Apamea (Vokaer, 2013: 572-573, Fig. 2: 1), Dura-Europos (Cox, 1949: 15, No. 90; Hayes, 1972: 69-70) ve Qreiyeh/Ayyash (Gschwind – Hasan, 2006: 331, No. 29) gibi yerleşimlerde çok sık görülen Erken Dönem Afrika Kırmızı Astarlı seramikleri, 3. yüzyıl Sasani işgali ile açıklanan tabakalarda ele geçmiştir.

4. yüzyıl ve 5. yüzyıl ilk yarısında Afrika Kırmızı Astarlı seramikler, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da çok yaygın olmuşlardır. Özellikle Hayes form 50, 61 ve 67, Apamea (Vokaer, 2013: 575), Hama (Lund, 1995: 140), Zeugma (Abadie-Reynal, 2005: 528), Antiokheia (Abadie-Reynal, 2005: 528), Ras İbn Hani (Vokaer, 2013: 575), Homs (Vokaer, 2013: 575), Resafa (Konrad, 1992: Fig. 5-6), Dıbsi Faraj (Harper, 1980: 332, Fig. B26-B27), Tell al-Rum (Gschwind – Hasan, 2006: 326,

⁶ Afrika, Phokaia ve Kıbrıs'ta üretilip tüm Akdeniz'e yayılmış olan seramiklerin özellikle Antiokheia limanlarından Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'ya taşındığı düşünülmektedir. Bkz. Vokaer, 2013: 579.

374, Fig. 4, 6) ve Qusair al-Saile (Konrad, 2001: 87, 142, Pls. 105, 107, 169-170) gibi merkezlerde görülmektedir.

5. yüzyıl ikinci yarısı ve daha da çok 6-7. yüzyıllarda Afrika Kırmızı Astarlı seramikleri Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da Hayes form 91, 103, 104, 105 ve 109 seramikleri ile çoğunlukla temsil edilmektedir (Vokaer, 2013: 576). Zeugma (Abadie-Reynal, 2005: 529-530), Hama (Lund, 1995: 140), Apamea (Vokaer, 2013: 575-576), Dehes (Sodini, 1990: 77), Antiokheia (Waagé, 1948: No. 803-805; Kenrick, 2009: Fig. 18: 3, PT 513), Qal'at Sem'an (Vokaer, 2013: 575-576), Andarin (Knötzele, 2003: Fig. 1: 1), Resafa (Konrad, 1992: 326, Fig. 5: 2-5), Qusair al-Saile (Konrad, 2001: 85, 142, Pls. 105, 108), Tell al-Rum (Gschwind – Hasan, 2006: 327, 374-375, Fig. 4, 10-11), Halabiya (Orssaud, 1991: 261, Pls. 124, 168-170), Tell Fakhariyah (Kantor, 1957: No. 69-70, Pls. 32-42), Dıbsi Faraj (Harper, 1980: Fig. B19), Homs (Vokaer, 2013: 575-576), Tell Seikh Hamad (Römer, 1995: Fig. 6d), el-Hulla (Konrad, 2001: 19, 142, Pl. 116: 2-4) ve hatta Aşağı Khabur Vadisi'ne⁷ kadar yayılan geniş bir coğrafyada bu seramikler görülmektedir.

Dara'da (Anastasiopolis) Görülen Afrika Kırmızı Astarlı Seramiği (AKAS ÇTK)

Dara'da (Anastasiopolis) AKAS ÇTK'lardan toplamda altı adet örnek incelenmiştir. J.W. Hayes'in sınıflandırmasına göre ayrılmış olan bu örneklerden bir tanesi Hayes Form 93B, bir tanesi Hayes Form 99A, iki tanesi Hayes Form 99C, bir tanesi Hayes Form 104C ve bir tanesi de Hayes Form 105 olarak belirlenmiştir.

Tipoloji

AKAS ÇTK FORM 1 (Resim 3): Bu çanak/tabak/kâse formu içe eğik dışbükey gövdeli; dıştan yuvarlatılarak kalınlaştırılmış, üstte sivri ağızlı yapıya sahiptir. Afrika üretimi olan bu çanak/tabak/kâse formu Hayes Form 99A olarak bilinmektedir ve 510-540 yılları arasında tarihlenmektedir (Hayes, 1972: 152-155, Fig. 28: 7; Grandi, 2007: Pl. 7: 1).

AKAS ÇTK FORM 2 (Resim 4-5): Bu çanak/tabak/kâse formu içe eğik dışbükey gövdeli; dıştan kesilerek hafif aşağı sarkıtılmış, üstte sivri ağızlı ve dip kısmı ise dışa eğik dışbükey gövdeli; alçak halka dipli yapıya sahiptir. Afrika üretimi olan bu çanak/tabak/kâse formu Hayes Form 99C olarak bilinmektedir ve 560/580-620 yılları arasında tarihlenmektedir (Hayes, 1972: 152-155, Fig. 28: 22, 28; Grandi, 2007: Pl. 5: 5, 8: 1).

AKAS ÇTK FORM 3 (Resim 6): Bu çanak/tabak/kâse formu içe eğik düz gövdeli; hem içe hem dışa yuvarlatılarak kalınlaştırılmış yuvarlak ağızlı yapıya sahiptir. Afrika üretimi olan bu çanak/tabak/kâse formu Hayes Form 104C olarak bilinmektedir ve 550-625 yılları arasında tarihlenmektedir (Hayes, 1972: 162-163, 166, Fig. 30: 23).

AKAS ÇTK FORM 4 (Resim 7): Bu çanak/tabak/kâse formu dışa eğik dışbükey gövdeli; alçak halka dipli; dıştan dip-gövde arası kertik bezemeli yapıya sahiptir. Afrika üretimi olan bu çanak/tabak/kâse formu Hayes Form 105 olarak

⁷ Tell al-Sin'de yapılan araştırmalar için bkz. Römer 1995: Fig. 6a.

bilinmektedir ve 580/600-660 yılları arasına tarihlenmektedir (Hayes, 1972: 166-169, Fig. 31: 10; Grandi, 2007: Pl. 5: No. 5).

Hamur, Astar ve Katkı Maddesi Özellikleri

Dara (Anastasiopolis) Kazısı'nda ele geçmiş olan altı adet AKAS ÇTK formunda üç farklı hamur rengi, üç farklı astar rengi ve beş farklı katkı maddesi tespit edilmiştir.

AKAS ÇTK'ların hamur renkleri, 2.5 YR 5/8 kırmızı (**Resim 4-7**), 2.5 YR 6/8 açık kırmızı (**Resim 8**) ve 7.5 YR 4/3 kahverengi (**Resim 3**) şeklindedir.

AKAS ÇTK'ların astar renkleri, 2.5 YR 5/8 kırmızı (**Resim 6**), 2.5 YR 6/8 açık kırmızı (**Resim 4-5**), 7.5 YR 3/1 çok koyu gri (**Resim 3**), 10 R 5/6 kırmızı (**Resim 8**) ve 10 R 5/8 kırmızı (**Resim 7**) şeklindedir.

AKAS ÇTK'ların katkı maddeleri taşçık (**Resim 3-4, 6-8**), kum (**Resim 3-8**), kireç (**Resim 3, 5, 7-8**), mika (**Resim 5-6**) ve bitki (**Resim 3-4, 6-8**) şeklindedir.

Bezeme Özellikleri

Genel olarak Dara'da (Anastasiopolis) ele geçen AKAS ÇTK'lar bezemesiz olarak gözlenmiştir. Yalnızca bir örnekte kertik bezeme gözlenmiş olup baskı bezemeli bir örnekte aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

AKAS ÇTK BEZEME (Resim 8): Bu çanak/tabak/kâse bezemesi tondonun iç kısmında baskı ile yapılmış kantharos bezemesi şeklinde tondonun tam ortasında yer almaktadır. Afrika üretimi olan bu çanak/tabak/kâse formuna ait bezeme genel olarak Hayes Form 93B'de görülmektedir ve 500-540 arasına tarihlenmektedir (Hayes, 1972: 148, 270-271, Fig. 53: 275d). Dara'da (Anastasiopolis) bu örnekten bir adet gözlenmiştir.

Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerin Varyantları (AKAS ÇTK VAR)

Genel Özellikleri

Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerin dönemi içerisinde çok fazla kullanım görmesi sonucu bu seramiklerin farklı varyasyonları da üretilmiştir. Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz Bölgesi'ne getirilmiş bazı örnekler, 4-7. yüzyıllarda günlük kullanım kapları olarak görülebilmektedir (Hayes, 2003: 488-489, Fig. 22: 243). Bu örneklerin bazıları Dara'da da görülmüş olup aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Dara'da (Anastasiopolis) Görülen Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerin Varyantları (AKAS ÇTK VAR)

Dara'da (Anastasiopolis) üç adet AKAS ÇTK VAR formları tespit edilmiş olup aşağıda tipolojik, hamur-astar-katkı maddesi ve bezeme özellikleriyle ele alınmıştır.

Tipoloji

AKAS ÇTK VAR FORM 1 (Resim 9-11): Bu çanak/tabak/kâse formu içe eğik dışbükey gövdeli; dıştan kesilmiş hem içe hem dışa çekilerek kalınlaştırılmış ağızlı yapıya sahiptir. Genel olarak bu form, AKAS ÇTK'ların varyantı olarak 4-7. yüzyıllarda üretilen örnekleridir (Hayes, 2003: 488-489, Fig. 22: 243). Dara

(Anastasiopolis) kontekst verilerine göre 6. yüzyıla tarihlenmektedir⁸. Bu form, Dara'da üç adet olmak üzere Form 1.1 (**Resim 9**), 1.2 (**Resim 10**), 1.3 (**Resim 11**) olarak üç farklı alt tipte görülmektedir.

Hamur, Astar ve Katkı Maddesi Özellikleri

Dara (Anastasiopolis) Kazısı'nda ele geçmiş olan üç adet AKAS ÇTK VAR'da üç farklı hamur rengi, tek astar rengi ve dört farklı katkı maddesi tespit edilmiştir.

AKAS ÇTK VAR hamur renkleri, 2.5 Y 8/2 soluk kahverengi (**Resim 11**), 2.5 YR 5/6 kırmızı (**Resim 9**) ve GLEY 1 10 Y 8/1 açık yeşilimsi gri (**Resim 10**) şeklindedir.

AKAS ÇTK VAR astar renkleri, 5 Y 8/3 soluk sarı (**Resim 9**) ve 5 Y 8/4 soluk sarı (**Resim 10-11**) şeklindedir.

AKAS ÇTK VAR katkı maddeleri, taşçık (**Resim 9-11**), kum (**Resim 9-11**), kireç (**Resim 9-11**) ve bitki (**Resim 9-11**) şeklindedir.

Bezeme Özellikleri

Dara'da (Anastasiopolis) toplamda üç adet tespit edilmiş bu örneklerden hiçbirinde bezemeye rastlanılmamıştır.

Kuzey Afrika-Güney İspanya Amphoraları (KA-Gİ AMP)

Genel Özellikleri

Erken Roma İmparatorluk Dönemi amphoraları olan Dressel 1-6 Amphoraları'ndan özellikle Keay XXXIV, Keay XXXV ve Keay LXII Tipleri ile LRA 1 taklidi olduğu düşünülen Kartaca üretimi Amphoralar, 5-6. yüzyıllarda yoğun görülen örneklerdir. Konunun bütünlüğü adına genel olarak bu Kuzey Afrika-Güney İspanya Amphoraları'ndan özellikle Suriye ve Kuzey Mezopotamya Bölgesi'nde Dara'da görülen örnekler aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Dara'daki Kuzey Afrika-Güney İspanya Amphoraları (KA-Gİ AMP)

Dara'da (Anastasiopolis) dört adet Kuzey Afrika-Güney İspanya Bölgesi üretimi olduğu düşünülen amphora formları tespit edilmiş olup aşağıda tipolojik, hamur-astar-katkı maddesi ve bezeme özellikleriyle ele alınmıştır.

Tipoloji

KA-Gİ AMP FORM 1 (Resim 12): Bu amphora formu uzun, dikey ve düz boyunlu; dışa kıvrık ağızlı yapıya sahiptir. Genel olarak Kuzey Afrika'da ve Güney İspanya'da görülen bu formlar, Dressel 1-6 Amphoralarının farklı bir varyasyonu Keay XXXIV Tipi olup 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Keay, 1984: 231-233, Fig. 98: 1, 3; Peacock, 1984: 133, Form 53, Fig. 40: 71-73; Opaít, 1997-1998: 59, Pl. 13: 33a-b, 34a-b; Reynolds, 1997-1998: Fig. 59; Bonifay, 2005b: Fig. 10: 1).

KA-Gİ AMP FORM 2 (Resim 13): Bu amphora formu uzun, içe eğik içbükey boyunlu; dışa kıvrık ağızlı yapıya sahiptir. Genel olarak Kuzey Afrika ve

⁸ Dara'daki CCK ve CFY kodlu konteks verileri için bkz. Tosun 2020: 121, 1067, Çiz. 1.

Güney İspanya'da görülen bu formlar, Dressel 1-6 Amphoralarının farklı bir varyasyonu olan bu örnekler, Keay XXXIV Tipine göre ağız kısmı daha aşağı sarkık olan Keay XXXVA Tipi olup 5. yüzyıl üçüncü çeyreğine (450-475) tarihlenmektedir (Keay, 1984: 234, Fig. 99: 8, 13; Peacock, 1984: 135, Form 63, Fig. 41: 93; Pallarès, 1987: 283, No. 5, Fig. 13; Opait, 1997-1998: 58, Pl. 13: 32; Reynolds, 1997-1998: Fig. 60; Özügül, 2014: Şek. 3: 12).

KA-Gİ AMP FORM 3 (Resim 14): Bu amphora formu içe eğik düz boyunlu, dıştan kesilmiş sivri ağızlı yapıya sahiptir. Genel olarak Kuzey Afrika ve Güney İspanya sahillerinde görülen ve Akdeniz Bölgesi geneline de yayılmış olan Keay LXIIA Tipi olarak da adlandırılan bu amphoralar, 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl ilk çeyreği arasında (450-525) tarihlendirilmektedir (Almagro, 1955: 315-316, Fig. 296; Riley, 1979: Fig. 87: 281, 95: 388; Keay, 1984: 309-319, Fig. 139: 5, 142: 1-3; Peacock, 1984: 133, Form 52, Fig. 40: 70; Whitehouse vd., 1985: Fig. 7: 54; Peacock vd., 1989: 186-187, Fig. 9: 1-3; Bonifay – Piéri, 1995: 103, Fig. 3: 23-25; Opait, 1997-1998: Pl. 6: 11a-b, 12a-b). Doğu Akdeniz (Hayes, 2001a: Fig. 10: B58) ve Kuzey Mezopotamya'da da (Ökse – Görmüş, 2013: Şek. 14; Özügül, 2014: Şek. 6-7) görülen örnekleri vardır. Dara'da iki adet örneği ele geçmiştir.

KA-Gİ AMP FORM 4 (Resim 15): Bu amphora formu uzun, dik ve düz boyunlu; dışa eğik hafif dışbükey omuzlu; dışa eğik dışbükey gövdeli; düz ağızlı; ağız altı, boyun ve gövde üzeri oluk bezemeli; boyun ve omuzdan kulplu yapıya sahiptir. Genel olarak Kartaca (Kuzey Afrika) Bölgesi'nde yoğun olarak görülen bu form 6. yüzyıla tarihlenmektedir (Fulford, 1984: Fig. 34; Reynolds, 2005: Pl. 4, Fig. 34.).

Hamur, Astar ve Katkı Maddesi Özellikleri

Dara (Anastasiopolis) Kazısı'nda ele geçmiş olan beş adet KA-Gİ AMP'de dört farklı hamur rengi, dört farklı astar rengi ve beş farklı katkı maddesi tespit edilmiştir.

KA-Gİ AMP hamur renkleri, 2.5 Y 8/2 soluk kahverengi (**Resim 13**), 5 Y 8/3 soluk sarı (**Resim 14**), 5 YR 6/4 açık kırmızimsı kahverengi (**Resim 12**) ve GLEY 1 5 GY 8/1 açık yeşilimsi gri (**Resim 15**) şeklindedir.

KA-Gİ AMP astar renkleri, 2.5 Y 8/3 soluk kahverengi (**Resim 12**), 5 Y 8/2 soluk sarı (**Resim 13**), White page 2.5 Y₁₀/2 9.5/ çok soluk sarı (**Resim 14**) ve GLEY 1 10 Y 8/1 açık yeşilimsi gri (**Resim 15**) şeklindedir.

KA-Gİ AMP katkı maddeleri taşçık (**Resim 12-15**), kum (**Resim 12-15**), kireç (**Resim 12-13**), şamot (**Resim 13, 15**) ve bitki (**Resim 12-15**) şeklindedir.

Bezeme Özellikleri

Dara'da (Anastasiopolis) ele geçirilmiş olan beş adet KA-Gİ AMP'dan yalnızca bir tanesinde kazıma ile yapılmış yiv bezemeye rastlanmıştır olup (**Resim 14**) diğer dört örnekte (**Resim 12-14**) herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır.

Sonuç

6. yüzyıl başlarında kurulmuş olan Dara (Anastasiopolis), tarihi kaynaklarda daha çok Roma-Sasani savaşları sırasında müstahkem bir sınır garnizonu olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra 6. yüzyılda Roma İmparatorluğu için Mezopotamya'daki en önemli varlık göstergesi olan şehirdir. Kentte 1986 yılından bu yana yapılan kazılarda az sayıda da olsa ele geçen bazı Batı Akdeniz Bölgesi

seramiklerinin varlığı dönemi içerisinde ciddi ticari ağlara sahip olduğunu da bize göstermektedir.

Dara'da (Anastasiopolis) Afrika üretimli olduğunu düşündüğümüz iki tür çanak/tabak/kâse örnekleri ile karşılaşmış olup bunlar: kaliteli olan Afrika kırmızı astarlı seramikleri ile bu seramiklerin farklı varyantları olduğunu düşündüğümüz daha kalitesiz seramiklerdir. Dara'da (Anastasiopolis) toplamda dokuz adet tespit edilmiş olan Afrika çanak/tabak/kâselerinden altı tanesi Afrika kırmızı astarlı seramikleri, üç tanesi ise bu seramiklerin farklı bir varyantı olan örnekleridir.

Dara'da (Anastasiopolis) tespit edilip çalışılmış altı adet AKAS çanak/tabak/kâselerinde dört farklı form belirlenmiş olup hepsi tek tipte görülmektedir. Form 1: Hayes Form 99A, Form 2: Hayes Form 99C, Form 3: Hayes Form 104C, Form 4: Hayes Form 105 olarak tespit edilmiş olup bir adet tondo kısmına ait parça da görülen kantharos bezeme de Hayes Form 93B'ye aittir. Hamur renklerinde çeşitlilik az olup üç farklı hamur rengi belirlenmiştir. Ayrıca, üç farklı astar rengi de gözlenmiştir. Bezeme olarak yalnızca bir örnekte kertik, bir örnekte de baskı ile yapılmış bezeme mevcut olup diğer dört örnek bezemesizdir. Katkı maddesi olarak da taşçık, kum, kireç ve bitki yoğun, mika ise bazı örneklerde az miktarda görülmektedir. Form 1, 510-540; Form 2, 560/580-620; Form 3, 550-625; Form 4 ise 580/600-660'a tarihlenmektedir. Ayrıca, kantharos bezemeli bir çanak/tabak/kâsenin tondo bölümüne ait seramik parçası da 500-540 yılları arasına tarihlenmektedir.

Dara'da (Anastasiopolis) tespit edilip çalışılmış üç adet AKAS çanak/tabak/kâse varyantlarında tek form üç alt tipte görülmektedir. Hamur renkleri her birinde farklı olmakla birlikte tek astar rengi gözlenmiştir. Tüm örnekler bezemesizdir. Katkı maddesi olarak da taşçık, kum, kireç ve bitki görülmektedir. Bu AKAS çanak/tabak/kâse varyantları 4-7. yüzyılda görülen örneklerdir. Ancak, Dara'da (Anastasiopolis) bu örneklerin belirli kontekstlerde ele geçmiş olmasından kaynaklı daha dar bir tarih aralığı olan 6. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

Dara'da (Anastasiopolis) tespit edilip çalışılmış beş adet KA-GĬ Amphorası'nda dört farklı form belirlenmiş olup hepsi tek tipte görülmektedir. Hamur renklerinde çeşitlilik olup dört farklı hamur rengi belirlenmiştir. Ayrıca, dört farklı astar rengi de gözlenmiştir. Bezeme olarak yalnızca bir örnekte kazıma ile yapılmış yiv bezeme kullanılmış olup diğer örnekler bezemesizdir. Katkı maddesi olarak da taşçık, kum ve bitki yoğun, kireç ve şamot ise az miktarda görülmektedir. KA-GĬ Amphoraları'ndan Form 1, 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başlarına; Form 2, 5. yüzyıl üçüncü çeyreğine; Form 3, 5. yüzyıl ikinci yarısı ile 6. yüzyıl ilk çeyreğine; Form 4 ise 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Zeytinyağı ve şarap gibi sıvı ürünleri taşıma da kullanılan Dara'daki (Anastasiopolis) amphoraların Roma-Sasani savaşları sırasında kente erzak yardımı amaçlı getirilmiş olması muhtemel görünmektedir. Ancak, buluntular içerisinde 6. yüzyıldan daha erken amphora ve çanak/tabak/kâse bulgularının olması kentin garnizon olarak kuruluşundan önce de araçlar vasıtasıyla Kuzey Afrika ve Güney İspanya ile ticaretin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun dönemi içerisindeki en kaliteli seramiklerinden olan Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin Dara'daki (Anastasiopolis) varlığı da kentte elit bir grup tarafından bu tür çanak/tabak/kâselerin sofralarında kullanılmış olduğuna işaret etmektedir.

Murat Tosun- *Dara'dan (Anastasiopolis) Batı Akdeniz (Kuzey Afrika-Güney İspanya '?)*
Seramikleri

Roma İmparatorluğu'nun en batı sınırlarını teşkil eden Kuzey Afrika ve Güney İspanya üretimli bu seramiklerin yine Roma İmparatorluğu'nun en doğu sınırlarından birisi olan Dara'da (Anastasiopolis) bile ele geçmiş olması dönemi içerisinde muazzam bir deniz ve kara ticaretinin varlığını kanıtlamaktadır. Daha çok Akdeniz Bölgesi'nden bilinen bu buluntular, Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nde çok az sayıda bilinmekte ve incelenmektedir. Dara (Anastasiopolis) verileri ışığında bu seramiklerin dönemi içerisindeki ticari ağı ve yayılım alanını göstermesi açısından da oldukça değerli bilgileri bize sunduğu şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Abadie-Reynal, C. (2005). Les sigillées africaines à Zeugma. *Mélanges Jean-Pierre Sodini, Travaux et Mémoires 15*, 523-546.
- Adak-Adıbelli, I. (2006). *Tarsus Geç Roma Seramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adamsheck, B. (1979). *Kenchreai, Eastern Port of Corinth IV: The Pottery*. Leiden: Brill.
- Allais, Y. (1959). Plat de Djémila à décor mythologique. *Libyca VII*, 43-58.
- Almagro, M. (1955). *Las necrópolis de Ampurias*. Barcelona: Published by Seix Barral.
- Aydın, S. (2019). *Olba Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bonifay, M. (2005a). Observations sur la diffusion des céramiques africaines en Méditerranée orientale durant l'antiquité tardive. *Mélanges Jean-Pierre Sodini, Travaux et Mémoires 15*, 565-581.
- Bonifay, M. (2005b). Observations sur la typologie des amphores africaines de l'Antiquité tardive. J.M. Gurt i Esparraguera vd. (eds.), *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry (LRCW 1)*, 451-472.
- Bonifay, M. – Piéri, D. (1995). Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu. *Journal of Roman Archaeology 8*, 94-120.
- Carandini, A. vd. (1968). *Le terme del Nuotatore: scavo dell'ambiente IV, Ostia I*. Roma: De Luca.
- Cox, D.H. (1949). *The Excavation at Dura-Europos, Final Report IV, part I, fasc. 2: The Greek and Roman Pottery*. New Haven: Yale University Press.
- Doksanaltı, E. (2006). *Knidos Kap-Krio Kazı Alanı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elton, H. (2003). The Economy of Cilicia in Late Antiquity. *OLBA VIII*, 173-181.
- Ergürer, H.E. (2012). *Parion Roma Dönemi Seramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fulford, M.G. (1984). The Coarse (kitchen and domestic) and Painted Wares. M.G. Fulford – D.P.S. Peacock (eds.). *Excavations at Carthage: The Bristol Mission: The avenue du Président Habib Bourguiba, Salambo: The Pottery and other Ceramic Objects from the site I (2)*, 155-231.
- Grandi, E. (2007). Late Antique Early Medieval (5th-7th cent. AD) fine pottery from archaeological contexts in Venice's Lagoon. B. Böhlendorf-Arslan vd. (eds.). *Çanak: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean*

Archaeological Contexts/Akdeniz Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği, Byzas 7, 1-24.

Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a: İ.S. Beşinci Yüzyıl*. Z.Z. İlkelen (çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.

Greene, K. (1992). *Roman Pottery*. Berkeley-London: University of California Press.

Gschwind, M. – Hasan, H. (2006). Die spätrömisch-frühislamische Zivilsiedlung Tall ar-Rum und die spätantike Besiedlung des Euphrattales zwischen Zenobia und Circesium. *Damaszener Mitteilungen 15*, 321-382, Pls. 58-67.

Harper, R. (1980). Athis-Neocaesareia-Qasrin-Dibsi Faraj. J.-C. Margueron (ed.). *Le Moyen-Euphrate. Zone de contacts et d'échanges (pp. 327-348)*. Actes du colloque de Strasbourg 10-12 mars 1977. Leiden: [Travaux du Centre de Recherche sur le Proche Orient et la Grèce Antiques](#).

Hayes, J.W. (1972). *Late Roman Pottery*. London: British School at Rome.

Hayes, J.W. (1973a). Roman Pottery from the South Stoa at Corinth. *Hesperia 42*, 416-470.

Hayes, J.W. (1973b). The Pottery. in: J. Boardman – J. Hayes. Excavation at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits. *British School of Archaeology at Athens 10*, 431-454.

Hayes, J.W. (1976). 3. Pottery: Stratified Groups and Typology. J.H. Humphrey (ed.). *Excavations at Carthage 1975, Conducted by the University of Michigan I*, 47-123.

Hayes, J.W. (1980). *A Supplement to Late Roman Pottery*, London: British School at Rome.

Hayes, J.W. (1985). Hellenistic to Byzantine Fine Wares and Derivatives in The Jerusalem Corpus. A.D. Tushingham (ed.). *Excavations in Jerusalem 1961-1967 I. (ROM)*, 181-194.

Hayes, J.W. (1992). *The Pottery: Excavations at Saraçhane in Istanbul II*. Oxford: Princeton University Press.

Hayes, J.W. (2001a). Late Roman fine wares and their successors: a mediterranean Byzantine perspective (with reference to the Syro-Jordanian situation). E. Villeneuve – P. Watson (eds.). *La céramique byzantine et proto-islamique en Syrie-Jordanie (IVe–VIIIe siècles ap. J.-C.)*. Actes du colloque tenu à Amman les 3, 4 et 5 décembre 1994, *Bibliothèque archéologique et historique 159*, 275-282.

Hayes, J.W. (2001b). Early Christian Pottery from Knossos: The 1978-1981 Finds from Knossos Medical Faculty Site. *The Annual of the British School at Athens 96*, 431-454.

Hayes, J.W. (2003). Hellenistic and Roman pottery deposits from the 'Saranda Kolones' castle site at Paphos. *The Annual of the British School at Athens 98*, 447-516.

Hayes, J.W. – Riley, J.A. (1978). Pottery Report-1976. J.H. Humphrey (ed.). *Excavations at Carthage 1976: Conducted by The University of Michigan 4*, 23-98.

Johnson, B.L. (1981). *Pottery from Karanis, Excavations of University of Michigan*. Michigan: Ann Arbor.

Jones, F.F. (1950). *The pottery: Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Periods I*. H. Goldman (ed.). New Jersey: Princeton University Press.

Kantor, H. (1957). The pottery. in: C. McEwan vd. (eds.). *Soundings at Tell Fakhariyah, The University of Chicago Oriental Institute Publications 79*, 21-41.

Keay, S.J. (1984). *Late Roman Amphorae In The Western Mediterranean: A Typology And Economic Study: The Catalan Evidence*. Oxford: BAR 196.

Kenrick, P. (2009). On the silk route: imported and regional pottery at Zeugma. M. Mundell-Mango (ed.). *Byzantine Trade, 4th–12th centuries. The Archaeology of Local, Regional and International Exchange. Papers of the 38th annual Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford: Routledge, 263-272.

Keser-Kayaalp, E. – Erdoğan, N. (2017). Recent Research on Dara/Anastasiopolis. E. Rizos (ed.). *New Cities in Late Antiquity: Documents and Archaeology*, Turnhout: Brepols, 153-175.

Knötzele, P. (2003). Die Kleinfunde aus Androna/al Andarin-ein Vorbericht über die Jahre 1997 bis 2001. in: J. Strube vd. Androna/al Andarin. Vorbericht über die Grabungskampagnen in den Jahren 1997–2001. *Archäologischer Anzeiger 2003*, 95-111.

Konrad, M. (1992). Flavische und spätantike Bebauung unter der Basilika B von Resafa-Sergiupolis. *Damaszener Mitteilungen 6*, 313-402.

Konrad, M. (2001). *Der spätrömische Limes in Syrien. Archäologische Untersuchungen an den Grenzkastellen von Sura, Tetrapyrgium, Cholle und in Resafa, Deutsches Archäologisches Institut: Resafa 5*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Lamboglia, N. (1963). Nuove osservazioni sulla terra sigillata chiara. *Rivista di studi liguri XXIX*, 145-212.

Lund, J. (1995). A fresh look at the Roman and Late Roman fine wares from the Danish excavations at Hama, Syria. H. Meyza-J. Mlynarczyk (eds.). *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean. Advances in Scientific Studies: Acts of the II Nieborów Pottery Workshop*, 134-161.

Mackensen, M. (1999). Spätantike Keramikensembles und Baumassnahmen in der südlichen Raumzeile der Insula E.218. F. Rakob (ed.). *Die Deutschen Ausgrabungen in Karthago*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 545-565.

Oleson, J.P. vd. (1994). *The Harbours of Caesarea Martima: Results of the Caesarea Ancient Harbour Excavation Project 1980-85, II*. J. P. Oleson (ed.). Oxford: Tempus Reparatum.

Opait, A. (1997-1998). North African and Spanish amphorae in Scythia Minor. *Il Mar Nero, Annali di archeologia e storia 3*: 47-95.

Orssaud, D. (1991). La céramique. J. Lauffray (ed.). *Halabiyya-Zenobia, place forte du limes oriental et la Haute-Mésopotamie au VIe siècle 2*, 260-275.

Ökse, A.T. – Görmüş, A. (2013). Salat Tepe 2005-2008 Kazıları. *Ilisu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları/The Ilisu Dam and Hep Project Excavations Season 2004-2008*, Diyarbakır: [T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları](#), 163-200.

Özügül, A. (2014). Dara (Anastasiopolis) Sırsız Seramikleri. M.A. Eser vd. (eds.). *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 18-20 Ekim 2012, Cilt 2*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 651-661.

Pallarès, F. (1987). Alcune considerazione sulle anfore del Battistero di Albenga. *Rivista di studi Liguri LIII*, 269-306.

Peacock, D.P.S. (1984). The amphorae: typology and chronology. M.G. Fulford – D.P.S. Peacock (eds.). *Excavations at Carthage: The Bristol Mission: The avenue du Président Habib Bourguiba, Salambo: The Pottery and other Ceramic Objects from the site I (2)*, 116-140.

Peacock, D.P.S. vd. (1989). Roman amphora production in the Sahel region of Tunisia. *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche, Actes du colloque de Sienna (22-24 mai 1986), Collection de l'École Française de Rome 114*, 179-222.

Poblome, J. (1999). *Sagalassos Red Slip Ware Typology and Chronology, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology II (SEMA II)*. Turnhout: Brepols.

Reynolds, P. (1997-1998). Pottery production and economic exchange in second century Berytus: Some preliminary observations of ceramic trends from quantified ceramic deposits from the AUB-Leverhulme excavations in Beirut. *Berytus 42*, 35-110.

Reynolds, P. (2005). Levantine amphorae from Cilicia to Gaza: a typology and analysis of regional productions trends from the 1st to the 7th centuries. J. Gurt i Esparraguera vd. (eds.). *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry (LRCW 1)*, 563-611.

Riley, J.A. (1979). The coarse pottery from Berenice. *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice), II. Supplement to Libya Antiqua 5*, 91-467.

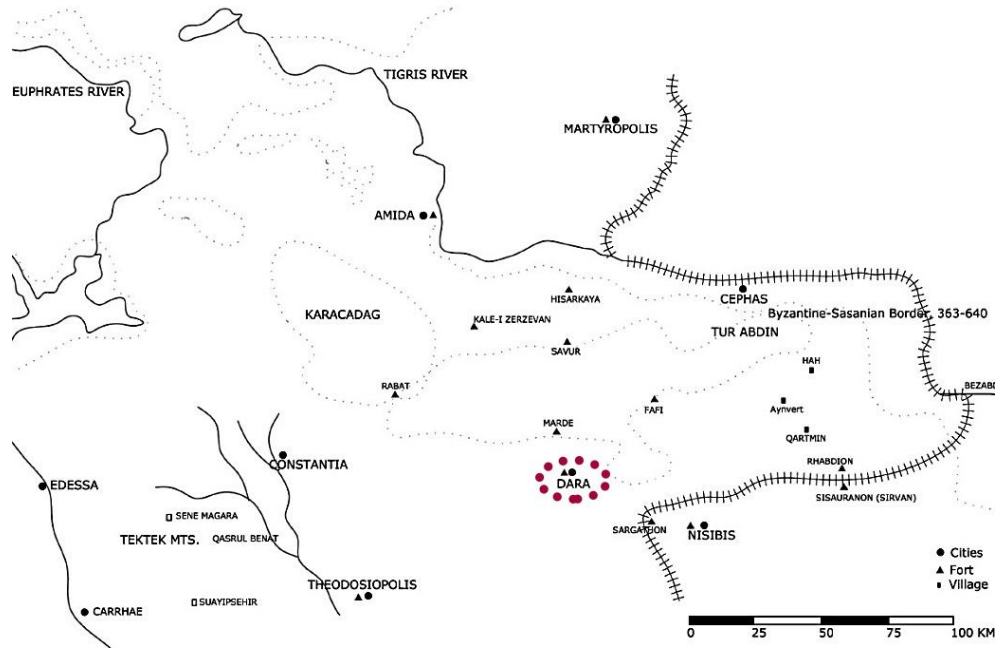
Riley, J.A. (1981). The Pottery from the Cistern 1977.1, 1977.2 and 1977.3: General discussion of imported eastern Mediterranean amphoras and Late Roman fine wares. in: J.H. Humphrey (ed.). *Excavations at Carthage 1977, conducted by the University of Michigan, Carthage VI*, 85-124.

Robinson, H.S. (1959). *Pottery of The Roman Period: Chronology, The Athenian Agora V*. New Jersey: Princeton University Press.

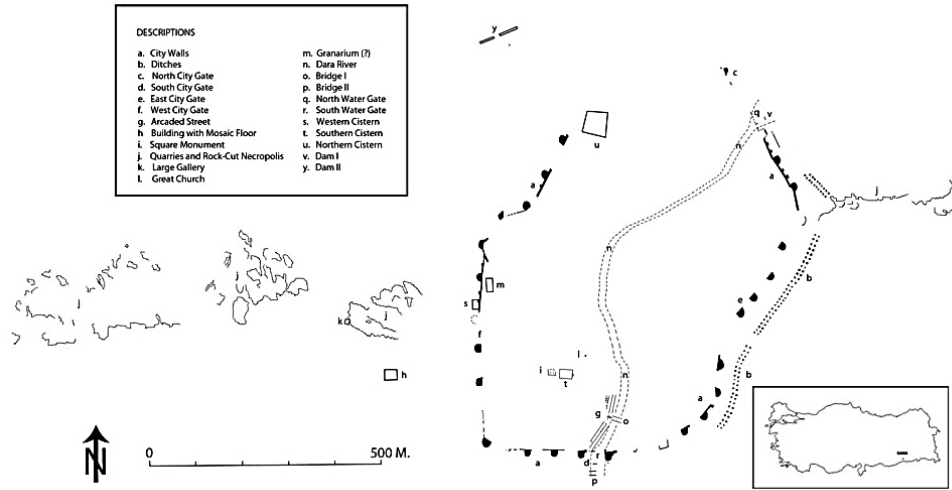
Rodziewicz, M. (1976). *Alexandrie I: La Ceramique Romaine Tardive d'Alexandrie*. Warsaw: [Éditions scientifiques de Pologne](#).

Römer, C. (1995). Die rot engobierte Keramik im Unteren Habur-Gebiet. H. Meyza – J. Mlynarczyk (eds.). *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean. Advances in Scientific Studies, Acts of the II Nieborów Pottery Workshop*, 351-363.

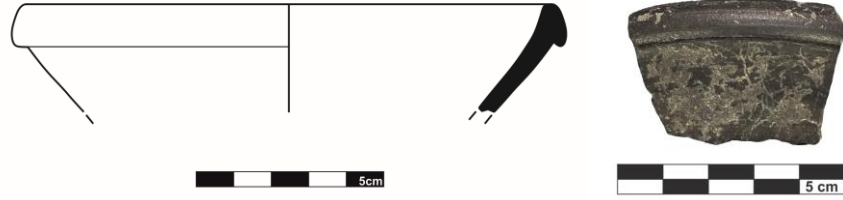
- Salomonson, J.W. (1968). Études Sur la Ceramique Romaine D'afrique. *Bulletin Antieke Beschaving XLIII*, 80-145.
- Salomonson, J.W. (1969). *Spätromische Rote tonware mit reliefverzierung aus Nordafrikanischen Werkstätten*. Rome: Bulletin Antieke Beschaving.
- Schmidt, L. (1936). *The Sueves, Allans and Vandals in Spain, 409-429, The Vandal Dominion in Africa, 429-533: The Christian Roman Empire and the Foundation of the Teutonic Kingdoms I*. H.M. Gnatkin-J.P. Whitney (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Slane, K.W. (1990). *The Sanctuary of Demeter and Kore the Roman pottery and Lamps, Corinth XVIII (II)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sodini, J.P. (1990). Villes et campagnes en Syrie du nord: échanges et diffusion des produits d'après les témoignages archéologiques. E. Aerts vd. (eds.). *Models of Regional Economies in Antiquity and the Middle Ages to the 11th Century. Proceedings of Tenth International Economy Congress*, Leuven: 72-83.
- Tekocak, M. (2006). *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, M. (2018). "Kuruluş, Yükseliş ve Çöküşü ile Roma'nın Mesopotamia'daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Justiniana Nova)", D. Yiğitpaşa (ed.), *Amisos 3 (5)*, 455-480.
- Tosun, M. (2020). *Dara (Anastasiopolis) Roma ve Geç Antik Dönem (Parth-Sasani) Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Touma, M. (1984). *La céramique byzantine de la Syrie du nord du IV au VI siècle*, (Unpublished P.h.D. Thesis), Sorbonne: University of Paris I.
- Tushingham, A.D. vd. (1985). *Excavations in Jerusalem 1961-1967 (ROM)*. Toronto: Oxbow Books.
- Vokaer, A. (2013). Pottery Production and Exchange in Late Antique Syria (Fourth-Eight Century A.D.). A Study of Some Imported and Local Wares. L. Lavan (ed.). *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity, Late Antique Archaeology 10*, 567-606.
- Yaman, A. (2018). *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Waagé, F.O. (1948). *Hellenistic and Roman Tableware of North Syria, Antioch-on-the Orontes IV,1: Ceramics and Islamic Coins*. Princeton: Department of Art and Archaeology.
- Whitehouse, D. vd. (1985). The Schola Praeconum II. *Papers of the British School at Rome 53*, 163-210.
- Williams, C. (1989). *Anemurium. The Roman and Early byzantine Pottery*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

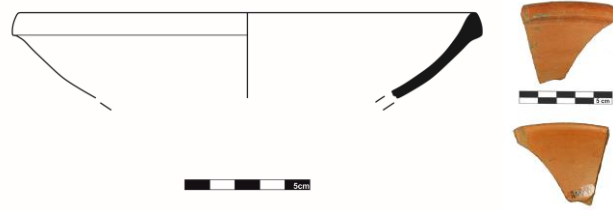
Resim 1: Dara'nın konumunu gösteren harita (Keser-Kayaalp – Erdoğan 2017: 154, Fig. 1)

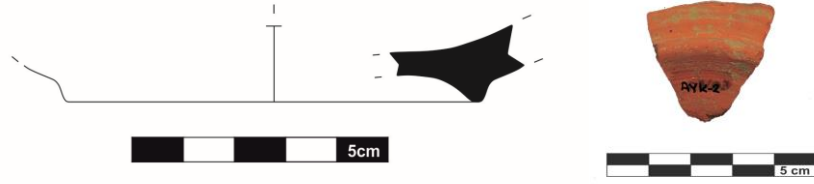
Resim 2: Dara planı (Tosun 2018: Resim 1)

Resim 3: AKAS ÇTK FORM 1

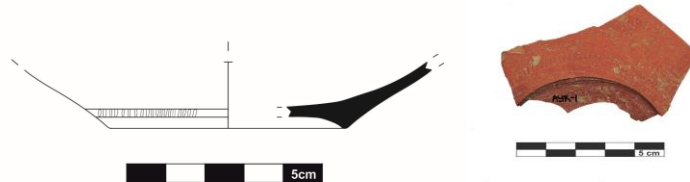
Resim 4: AKAS ÇTK FORM 2

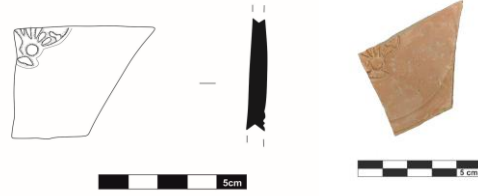
Resim 5: AKAS ÇTK FORM 2

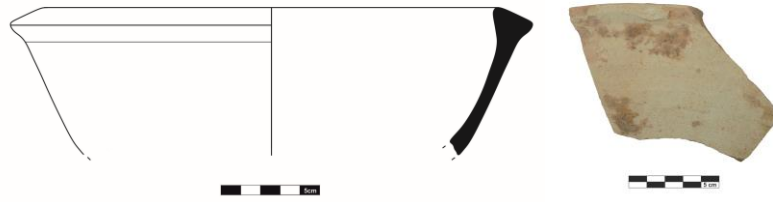
Resim 6: AKAS ÇTK FORM 3

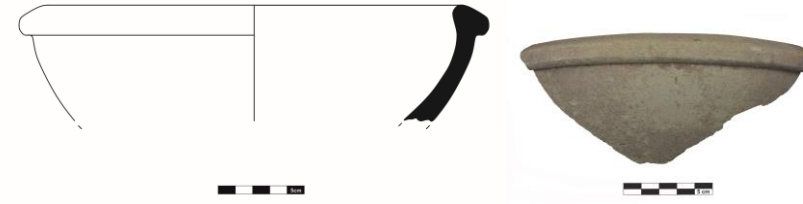
Resim 7: AKAS ÇTK FORM 4

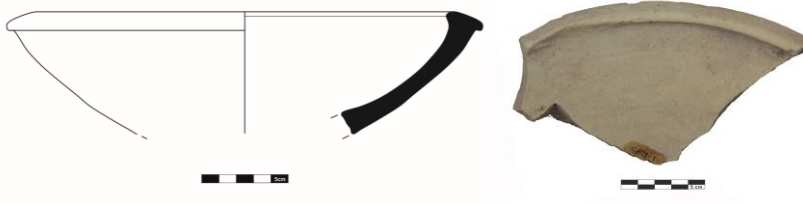
Resim 8: AKAS ÇTK BEZEME

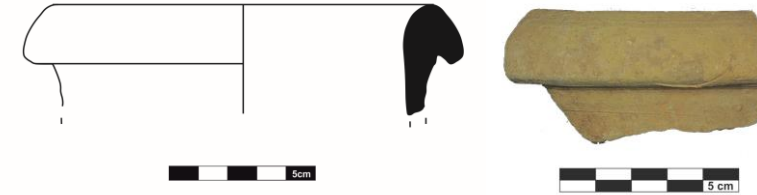
Resim 9: AKAS ÇTK VAR FORM 1.1

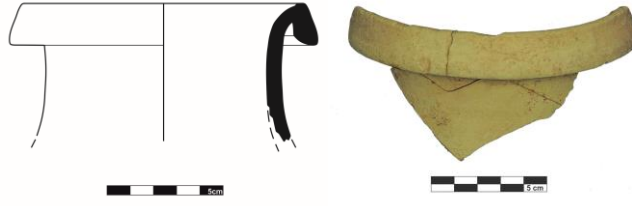
Resim 10: AKAS ÇTK VAR FORM 1.2

Resim 11: AKAS ÇTK VAR FORM 1.3

Resim 12: KA-Gİ AMP FORM 1

Resim 13: KA-Gİ AMP FORM 2

Resim 14: KA-Gİ AMP FORM 3

Resim 15: KA-Gİ AMP FORM 4

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

GÖRSEL ŞİİR VE SİİRTLİ İKİ ŞAİRİN
MÜŞECCER ŞİİRLERİ

VISUAL POETRY AND MÜŞECCER
POEMS OF TWO POETS FROM SİİRT

Yazar

Sedat AKAY

Öğr. Görevlisi Dr., Siirt Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu,
sedatakay56@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2210-7696

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.09.2020

Kabul Tarihi: 24.11.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Akay, S. (2020). Görsel şiir ve Siirtli iki şairin müşeccer şiirleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 289-303

Öz

Harfler ve kelimeler, edebiyat tarihimiz boyunca normal kullanımının dışında “görsel şiir” gibi farklı biçimlerde kullanılmıştır. Örneğin şiir ve resmi buluşturan görüntü merkezli metinlerdeki dizeler, birer imaj (figür/desen) meydana getirecek şekilde yerleştirilir. Bu tür şiirlerde değişik istif ve kompozisyonların etkisiyle görsellik belirgin bir özellik kazanmakta, böylece “okunan şiir” den ziyade “seyredilen şiir” kavramı ön plana çıkmaktadır.

Diğer edebî sanatlarla göre örneklerine az rastlanan bu tür uygulamalar, belagata dâhil edilen hünerler arasında gösterilmiştir. Kelimelerin ve harflerin birleşme veya okunuş şekillerine dayalı bu tarz hünerlerden biri de müşeccer olarak adlandırılan ve daha çok görselliğe dayalı olan yöntemdir. Bu şiirler hem muhteva hem de biçim yönünden birtakım kurallar çerçevesinde okunup incelenmektedir. Arap alfabesinin çok yönlü kompozisyonlara müsait olması, bu tarz edebî ürünlerin ilgi çekmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

“Görsel şiir” veya “figüratif şiir” gibi isimlerle anılan bu tarzda şiir yazan Siirtli âlim ve şairler önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Molla Hamid Efendi ve oğlu Molla Cevat (Durceylan) bunlar arasında önde gelen şahsiyetlerden sayılabilir. Çalışmamızda başta görsel şiir ve özellikleri ile ilgili genel bilgiler verilecektir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dünyaya gelen ve Cumhuriyet döneminde yaşayarak iki dönemin izlerini taşıyan bu iki âlimin hayatı ile ilgili bilgi verilerek konu ile bağlantılı figüratif, müşeccer türündeki şiirlerinden örnekler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Görsel şiir, Müşeccer, Arap Edebiyatı, Divan Şiiri, Siirt

Abstract

Letters and words have been used in different forms, such as “visual poetry”, outside of normal use throughout our literary history. For example, strings in image-centered texts that combine poetry and painting are placed in a way that creates an image (figure / pattern). In such poems, visuality gains a distinct feature with the effect of pictorial stacking and compositions, so the concept of “watched poetry” comes to the fore rather than “read poem”.

These kinds of applications, which are rarely seen compared to other literary arts, were shown among the skills included in the rhetoric. One of these kinds of skills based on the way words and letters are combined or pronounced is the method called companion, which is mostly based on visuality. These texts are read and examined within the framework of some rules in terms of both content and form. The availability of the Arabic alphabet to versatile compositions contributed to the attractiveness and spread of these literary products.

The scholars and poets of Siirt who wrote poetry in this style, known by names such as “visual poetry” or “figurative poetry”, constitute an important number. Molla Hamid Efendi and his son Molla Cevat (Durceylan) are among the leading figures. In our study, general information about visual poetry and its features will be given. Later, after giving information about the life of these two scholars, who were born in the last period of the Ottoman Empire and lived in the Republican era, they will be given examples of figurative poetry on the subject.

Key Words: Visual poetry, Müşeccer, Arabic Literature, Divan poem, Siirt

Giriş

Bir metin türü olan şiir, bazı açılardan diğer metin türlerinden ayrılır. Şiir, dil malzemesini kurgulayış biçimi itibariyle öteki metin türlerinden farklıdır. Zira şiirin temel amacı, bilgilendirme değil etkileyiciliktir. Şiir metinlerinde bu etkileyiciliği sağlamak için bir dizi işleme başvurulurken onun ses yapısına yönelik de düzenlemeler yapılır. Bu düzenlemeler sonucu ahenk adını verdiğimiz, şiir dilinin etkileyiciliğini ve kalıcılığını sağlayan en önemli özelliği ortaya çıkar. Klasik edebiyat anlayışına göre Divan şiirinde pek çok ahenk unsuru olmasına rağmen özellikle ölçü (vezin) ve kafiye daha büyük önem arz eder.

Klasik Osmanlı ve Arap edebiyatında, toplumun tüm katmanlarının anlayıp yorumlayacağı edebî eserler mevcut olduğu gibi, sadece konuya ilgi duyan veya belli bir düzeye sahip tabakaya hitap eden nazım türleri de mevcuttur.

Bu tür eserler, “söz sanatları” başlığı altında incelendiği gibi (Kocakaplan, 1992:12), “belagate dayalı hünerler” olarak da değerlendirilmiştir (Saraç, 2001:260). Bu eserlerin en belirgin özelliği; yazımında istif, figür, desen olarak da adlandırabileceğimiz tarzda, göze hitap etme gayesinin ön planda olmasıdır. Bu tarzda yazılan şiirlerin temel amacı; kalıpları aşma, resim sanatını şiire sokma uğraşısı şeklinde de yorumlanabilir (Saraç, 2001:281). Geleneksel şiirde okur, okumaya nereden ve nasıl başlayacağı konusunda verili bir bilgiye sahipken bu metinlerde farklı noktalardan okumaya başlayabilir (Tunç, 2015:258).

Klasik edebiyat sahasında lafız-anlam ilişkilerinden söz sanatlarına, maksadı ifade yollarından cümle kuruluşlarının değerlendirilişine kadar birçok konuyu teferruatlı bir şekilde inceleyen, çok sayıda çalışma mevcuttur (Saraç, 2007:12). Görsel şiirler ise sadece konuya ilgi duyan veya belli bir birikime sahip tabakaya hitap eden nazım türlerinden olduğu için bu türle ilgili çalışma sayısı fazla değildir. Fakat özellikle şiir ve perspektif konusunda maharetlerini sergilemek, meydan okumak veya ilgi çekmek amacıyla yazılmış görsel şiir örnekleri azımsanmayacak bir sayı teşkil eder (Hüseyn, 2012:6).

Son yıllarda muhtelif tabaka ve çevrelerin ilgisini çekmeye başlayan ve araştırmalara konu olan görsel şiir alanında eser verenler arasında Siirtli âlim ve şairler de vardır. Bu eserlerin Arapça olması, aruz ve kafiye bilgisi gerektirmesi, Arap alfabesinin çok yönlü ve anlamlı okunmaya müsait olması, Arapça ve belâgat ilimleri konusunda derin bir bilgi ve beceri gerektirmesi gibi sebeplerden dolayı söz konusu şiirler sadece erbabi tarafından bilinmiş ve üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada, yaşadıkları zaman diliminde oldukça tanınmış ve bir döneme damga vurmuş, Siirtli iki âlimin hayatları hakkında kısaca bilgi

verilecek; ardından bu iki âlimin görsel şiir türündeki şiirleri üzerinde durulacaktır.

1. Molla Hamid b. Mustafa b. Molla Halil es-Siirdî

1.1. Hayatı

Molla Hamid Efendi, 1275/1859'da Siirt'te doğmuş, 1350/1932'de Siirt'te vefat etmiştir. Medrese tahsilini ağabeyi Molla Hasan Fehmî'nin yanında tamamlamış ve ilmî icazetnameyi kendisinden almıştır.

Salihyye, Fahriye ve Rahimiyye Medreseleri'nde kırk beş sene gibi uzun bir müddet müderrislik yapmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girdikten sonra müderrislik unvanı vaizliğe çevrilmiş olduğundan üç yıl kadar Siirt merkez vaizliği, on beş yıl kadar da Siirt'te bulunan Sayyad Mescidi'nin imamlığını yapmıştır (Atalay, 1946: 120; Akay, 2020: 79-80).

Molla Hamid Efendi aklî ve naklî ilimlerde mahir olmakla birlikte özellikle fıkıh, tefsir, hadis ve kelim ilimlerinde ihtisası vardı. Molla Tayyip, Molla Cevat, Molla Abdurrahman isimli oğulları vardır. Molla Cevat ve Molla Tayyip, derin bilgileri ile; Molla Abdurrahman ise ilminin yanı sıra hattatlığı ile meşhur olmuştur.

1.2. Talebeleri

Molla Hamid Efendi, yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında en meşhurları şunlardır:

1. Fersafî Şeyh Şerafeddin Efendi
2. Kardeşi Molla Hasan Fehmî'nin oğlu Molla Abdülhakim
3. Molla Tayyip Durceylan (Oğlu)
4. Molla Cevat Durceylan (Oğlu)

Eserleri

1. *El Hediyetu'l-Hamidiyye*
2. *Hallu'l-Meâkîd üzerine talikat*

Molla Hamid Efendi'nin bu eserlerinin yanı sıra Arapça methiyeleri, takriz, tarih ve gazelleri vardır (Atalay, 1946: 120; Akay, 2020: 79-80).

2. Molla Cevat Durceylan

1320/1902 yılında Siirt'te doğmuştur. Yukarıda kendisinden bahsedilen Siirt'in meşhur âlimlerinden Molla Hamid Efendi'nin oğludur (Atalay, 1946: 120).

Küçük yaşlarda iken medrese tahsiline başladı. Dinî ve Arapça ilimleri büyük bir başarı ile tamamlayarak genç yaşta icazetname aldı.

Pervari, Cide, Manyas ilçelerinde müftülük, Siirt'te de gezici bölge vaizliği yaptı. 1954-1963 yılları arasında Siirt İl Müftülüğü, 1963-1967 yılları arasında Eskişehir İl Müftülüğü yaptı. Kocaeli Müftüsü iken 20.04.1967 tarihinde vefat etmiştir (<https://siirt.diyaret.gov.tr>, 28.01.2020; <https://sakarya.diyaret.gov.tr>, 28.01.2020).

Molla Cevat Durceylan, dinî ilimlerin yanı sıra Arapça ve Farsçayı da mükemmel bir derecede bilen, son derece şık giyinen, vakur, disiplinli ve kimseyi kayırmayan, hakperest bir insan olarak tanınmıştır (Akay, 2020: 171).

3. Görsel Şiir

Klasik edebî metinler, hem muhteva hem de biçim yönünden birtakım kurallar çerçevesinde okunup incelenmektedir. Bu kurallar, asırlara dayalı bir tecrübe ve gelişim çizgisinde edebiyat dili ve özellikle de şiir dilinin incelenmesinde esas alınmıştır. Divan şiiri, bu klasik edebiyat bilgisi zeminine oturmaktadır. Bunların dışında birtakım tipik özellikleri bulunan nazım şekilleri de mevcuttur. Görsel şiirler, bu sıra dışı şiir örneklerindedir.

Şiirin resimle buluştuğu bu özel form; "görsel şiir", "somut şiir", "desen şiir", "figüratif şiir" gibi terimlerle ifade edilmektedir (Ambros, 2000:57; Öztekin, 2013:63; Tunç, 2015:249). Modern Arap Edebiyatı'nda, الشعر البصرى، الشعر المرسوم، الشعر الهندسى، الشعر التشكيلي olarak isimlendirilen (et-Telavî:16-17) bu tarz şiirlerin temeli, belagat ilminin alt disiplinlerinden olan bedî' ilmine dayanmaktadır (Hüseyn, 2012:6).

Arap Edebiyatı'nda ilk örnekleri hicrî 6. yüzyılda görülmeye başlanan görsel şiirler ancak son yıllarda ilgi çekmeye başlamıştır. Bu ilginin uyanmasında Bekrî Şeyh Emin, Mustafa Sadık er-Rafîî, Muhammed Kamil Hüseyn, Abduh Bedevî gibi yazarların önemli katkıları olmuştur (et-Telavî:8-15).

Bu tarz şiirler, biçimlerine göre; müşeccer/teşcîr, mücessem, müdevver, murabba gibi değişik isimlerle anılırlar. Bu tarz şiirlerden ağaç figürü şeklinde olanlara, müşeccer ya da teşcîr; daire şeklinde olanlara, müdevver; kare şeklinde olanlara da murabba denmektedir (Öztekin, 2013:64; Saraç, 2001:285).

3.1. Müşeccer Şiir

Sözlükte "ayrılığa düşmek; ayrışmak" anlamına gelen şecr (şücûr) kökünün "tef'îl" kalıbından türeyen "müşeccer" kelimesi, "ağaç biçimi verilmiş şey" anlamına gelmektedir. Müşeccer, Arap edebiyatında gövde ve dalları ile ağaç biçiminde düzenlenmiş bir nazım türünün adıdır ve beyitleri ağaç dalları gibi birbirine girdiği için bu adla anılmıştır (Durmuş, 2006:158; Hüseyn, 2012:39).

Mustafa Sadık er-Rafî'ye göre Arap Edebiyatı'nda müşeccer türündeki şiirlerin öncülüğünü İbn-i Düreyd yapmıştır. Mustafa Kamil Hüseyin ise ilk müşeccer şiirin İskenderânî isimli bir şair tarafından yazıldığı görüşündedir (et-Telavî:16-17).

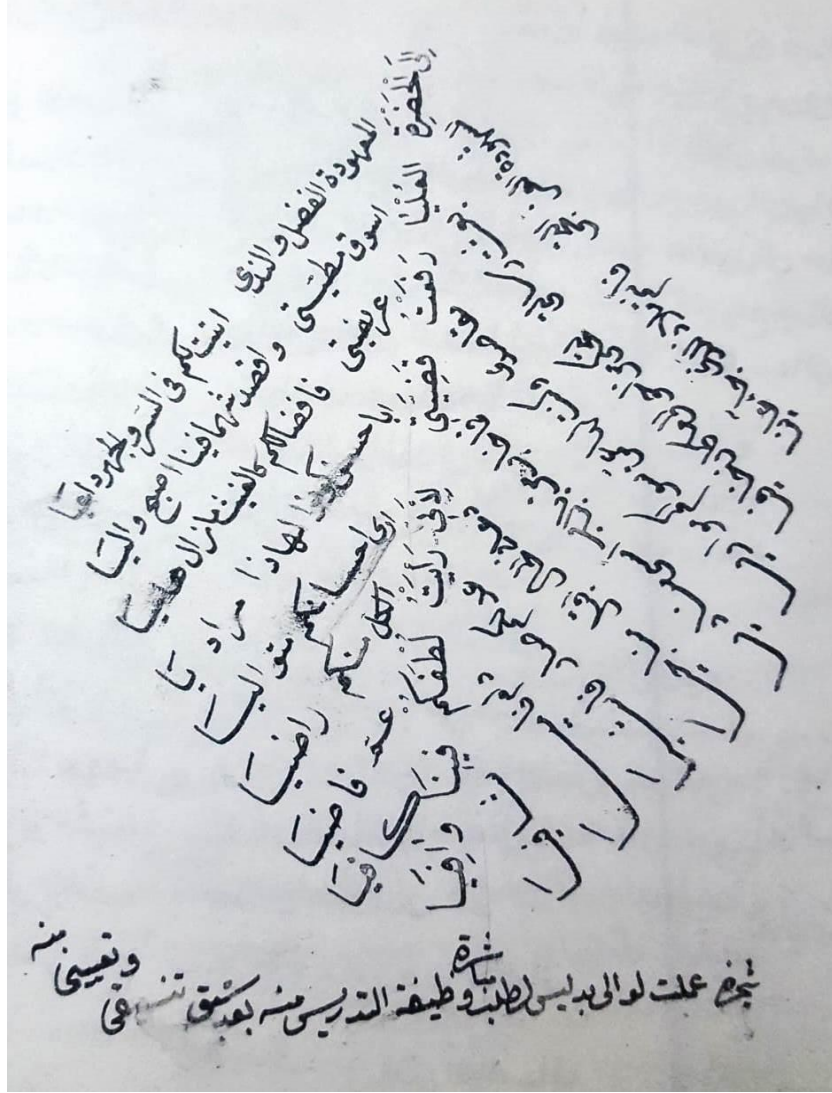
Müşeccer türünde, öncelikle kasidenin kökü ve gövdesi (cezr) konumunda bir beyit nazmedilerek sayfanın ortasına gelecek şekilde aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya doğru yazılıp ağaç gövdesi gibi dikilir. Daha sonra aynı vezin ve kafiyede olan ve gövde beytin hizasındaki kelimesiyle ilgili bulunan sağdan ve soldan fer'î (dal) beyitler, ağaç dalları biçiminde sıralanır. Böylece gövde beytin her kelimesiyle başlayan sağ ve sol dal konumunda iki tamamlayıcı beyit oluşur. Dal, beyitlerin ilk kelime veya kelimeleri, gövde beytin kelime veya kelimeleriyle başlarsa da farklı kelimelerle devam eder ve tamamlanır (Durmuş, 2006:159; Hüseyin, 2012:39; Şenödeyici, 2012:86).

4. Molla Hamid'in (Durceylan) Divanı ve Müşeccer Şiir Örneği

Divan, el yazması olup âdi kâğıtlı bir deftere, nesih ile rik'a hattıyla yazılmıştır. Toplam kırk altı varaktan oluşmaktadır. Aradan geçen uzun zamanın ve saklama şartlarının etkisiyle hem kâğıtta hem de yazılarda bozulmalar meydana gelmekle birlikte yazılar okunacak durumdadır. Söz konusu Divan'da bazı meşhur şahsiyetlerin vefatına vebazı binaların inşasına dair düşürülmüş tarihler, mersiyeler, muamma ve müşeccer tarzı (iki adet) şiirler yer almaktadır. Orijinal nüshası, torunlarından Hasip Durceylan'ın şahsi kitaplığında bulunmaktadır.

Molla Hamid'in (Durceylan) Divanı'nda, klasik edebiyat usullerine göre yazılan şiirlerin yanı sıra aşağıda görülebileceği gibi müşeccer olarak adlandırılan şiir örnekleri de vardır. Üzerinde duracağımız şiir sadece görsellik, okunuş biçimi ve anlam itibarıyla ele alınacaktır.

4.1. Şiirin Orijinali

Şekil 1. Molla Hamid Efendi'nin müşeccer şiiri

4.2. Şiirin Düzenlenmiş Hâli

أنتيتُ لكم في السرِّ والجهر داعياً	الى الحضرة المعهودة الفضل والندى
فأنتم ملأذ للذي جاء عايناً	الى الحضرة المشهودة العزّ النجى
واقصدُ شهماً أصبح فينا والياً	الى الحضرة العلىا أسوق مطيئتي
لتحكى من أحوالي ما كان خافياً	الى الحضرة العلىا بعثت رسالتي
فأفضالكم كالعَيْث ما زال هانياً	الى الحضرة العلىا رفعت عريضتي
و كنت لها عمن سواكم مُوارياً	الى الحضرة العلىا رفعت مقاصدي

أبا حسن كونوا لهاذا مراديا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
فَمَا خَابَ مَنْ بِالْبَابِ أَمْسَى مُنَادِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي أَرَى إِحْسَانَكُمْ مَتَوَالِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي دَعَانِي الْحَالُ أَقْبَلَ مُنَاجِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ الْكَلَّ مِنْكُمْ رَاضِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ عَدْلَكُمْ صَارَ فَاشِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ لَطْفَكُمْ عَمَّ فَاضِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ لَطْفَكُمْ دَامَ نَامِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ لَطْفَكُمْ فِينَا كَافِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي
لَأَنِّي رَأَيْتُ لَطْفَكُمْ فِينَا شَافِيَا إلى الحضرة العُليا رَفَعْتُ قَضِيَّتِي

4.3. Şiirin Tercümesi**

Lütfunuzun bolluğunu gördüm
Yüce katınıza dileğimi sundum
Gece gündüz dua ederek
Fazilet ve cömertlik dolu kapınıza geldim
Muhtaçlara sığınaksınız diye
İzzetli dergâhınıza iltica ettim
Ulu bir valiyi kastederek
Kutlu bir makama sürdüm bineğimi
Gizli ahvalimi aşikâr etsin diye
Yüksek makamınıza sundum mektubumu
Yağmur gibi lütfunuzdan hissedar olsun diye
Yüce katınıza arz ettim matlubumu
Sizden gayrı kapım yok diye

Kutlu dergâhınıza arz ettim maksudumu

* قضية و لا ابا حسن لها: Ömer'in Hz. Ali hakkında dediği: sözüne telmih olabilir. Bu durumda ابا حسن ism- i cins olarak sıkıntıları, zorlukları halleden kişi manasında kullanılır (Geniş bilgi için bkz. Şerhu İbn-i Ukayl. I/394)

** Müşeccer şiirin yapısı gereği bazı dizeler tekrarlandığından monotonluğu gidermek amacıyla cümleleri aynen tekrar etmek yerine, anlamı karşılayacak yeni cümleler oluşturma yoluna gidilmiştir.

En güzel şekilde halledersiniz diye
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Eşiğinizde bekleyen boş dönmez diye
Yüce katınıza sundum ahvalimi
Gördüm zira bitmeyen ihsanınızı
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Halim sevk etti anlatmaya derdimi
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Gördüm sizden razı ahaliyi
Yüce katınıza sundum ahvalimi
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Gördüm ki adaletiniz kuşatmış her yeri
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Gördüm ki lütfunuz kaplamış her yeri
Yüce katınıza arz ettim müşkülümü
Gördüm ki lütfunuz dolaşmış her yeri
Gördüm ki lütfunuz kâfi bize
Yüce katınıza sundum ahvalimi
Gördüm ki lütfunuz şifa bize
Yüce katınıza sundum ahvalimi

4.4. Şiirin Açıklaması

Molla Hamid'in Divan'ında (15-b.varak) yer alan bu şiirin/kasidenin kökü ve gövdesini (cezir);

"إلى الحضرة العلىا رفعت قضيتي لأني رأيت لطفكم فينا وافيًا"

beyti oluşturmaktadır. Diğer beyitler birinci beyitte ilk kelimedenden sonra; ikinci beyitte ikinci kelimedenden sonra, sırasıyla aynı şekilde sağ ve sol dallara uzanarak devam etmektedir. Başka bir anlatımla birinci beytin ilk sözcüğü diğer beyitlerin de ilk sözcüğüdür. Birinci beytin ilk dizesi, yedinci beytin ilk dizesinden on altıncı beytin ilk dizesine kadar aynen tekrar edilmiştir.

بِاللّٰهِ قُوْلًا اِنْ شَكَى قَلْبِي الْهُوَى صَبِرًا خَلِيْلِيْ عَسَى تُلْقَى الْفَرْجُ
بِاللّٰهِ اَهْلَ الْحَيِّ اِنْ شِمْتُمْ سَلَى مَيِّ فَبَلِّغُوْهَا بِاَنْ قَلْبِيْ قَدْ خَلَجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا فِي الْهُوَى عِنْدَ النَّوَى فَعَسَى تَنَالُ بَعْدَهُ مَا تُبْتَهِّجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا عِنْدَمَا تَجْدُ الْحَبِيْبِيْ بَّ مَعْرَضًا اَوْ تُلْفِيْهِ يَوْمًا زَمْجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْاَذَى اِنْ كَانَ مِنْ طَرْفِ الْحَبِيْبِ وَاِنْ لَعَجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ اِذَا الْحَبِيْبِيْ بَّ تَنَاءً عَنكَ فَمَا عَلَي الْخَلِّ حَرْجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى اِنْ بِالْفِرَاقِ ضَاقَ صَدْرُكَ وَاِنْزَعِجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى وَلَنْنِ صَبِرْتِ فَسَوْفَ تَنْجُو مِنْ الْاَمَجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى فَالْصَبِرُ اِنْ لَازِمْتَهُ خَذَتْ التَّلَجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى فَالْصَبِرُ لِلْحَبِّ كِرَاحِ الْمَهْجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى فَالْصَبِرُ مِفْتَاحُ اِذَا الْاَمْرُ عَوْجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى فَالْصَبِرُ مِفْتَاحُ لِكُلِّ ذِي رَنْجُ
بِاللّٰهِ صَبِرًا يَا جَوَادُ عَلَي الْهُوَى فَالْصَبِرُ مِفْتَاحُ لِابْوَابِ الْفَرْجُ

5.3. Şiirin Tercümesi*

Kalbin şikâyet edince aşktan, sabret Allah aşkına
Sabret ey Cevat erersin maşukuna
Allah aşkına komşular Süleyma'yı görürseniz
Ona yüreğimin kıvrandığını söyleyiniz.
Sabret Allah aşkına hicran ateşiyle tutuşunca
Umulur ki kurtulursun, ulaşırsın sevince
Sabret dostum, sevgilin küsüp yüz çevirince
Öfke nöbetinde kor gibi kızarınca
Sabret, hoş gör maşukun cefasını
Göz yum, görme ezasını, noksan vefasını
Uzak durursa senden, Allah aşkına sabret
Sevgiliye itap olmaz, etme şikâyet
Allah aşkına sabret, aşk acısına
Firkatin elemine, hicran yarasına

* Müşeccer şiirin yapısı gereği bazı dizeler tekrarlandığından monotonluğu gidermek amacıyla cümleleri aynen tekrar etmek yerine, anlamı karşılayacak yeni cümleler oluşturma yoluna gidilmiştir.

Sabret Allah aşkına, zordur aşkın harareti
Sabredersen kurtulursun, son bulur eziyeti
Sabret dostum, budur sabrın güzelliği
Tahammülün nihayeti, kavuşmanın serinliği
Allah aşkına ey Cevat tahammül et
Ancak sabırla ruhun bulur sükûnet
Sabır vakti dostum, işler sarpa sarınca
Kurtuluşun anahtarı, sabra sarılınca
Sabret dostum, yüzüne kapanınca kapılar
Bil sabırdır, bütün kapılara anahtar
Sabret Allah aşkına hicran elemine
Sabır anahtardır, kurtuluş âlemine

5.4. Şiirin Açıklaması

6. Molla Cevat'ın Divan'ında (21-a.varak) yer alan bu şiirin/kasidenin kökü ve gövdesini (cezir);

“بِاللَّهِ صَبْرًا يَا جَوَادُ عَلَى الْهَوَىٰ فَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْأَبْوَابِ الْفَرَجِ”

300

beyti yer almaktadır. Diğer beyitler birinci beyitte ilk kelimedenden sonra; ikinci beyitte ikinci kelimedenden sonra, sırasıyla aynı şekilde sağ ve sol dallara uzanarak devam etmektedir. Başka bir anlatımla birinci beytin ilk sözcüğü diğer beyitlerin de ilk sözcüğüdür. Birinci beytin ilk dizesi, yedinci beytin ilk dizesinden on üçüncü beytin ilk dizesine kadar aynen tekrar edilmiştir.

Sonuç

Harfler, kelimeler ve dizeler, edebiyat tarihimiz boyunca normal kullanımının dışında “görsel şiir” gibi farklı biçimlerde de kullanılmıştır. “Divan şiiri” olarak adlandırılan klasik edebiyatımızda, yerleşmiş kalıpların yanı sıra müşeccer olarak anılan görsel şiirler de yer almakta, değişik istif ve kompozisyonların etkisiyle görsellik belirgin bir özellik kazanmakta, böylece “okunan şiir” den ziyade “seyredilen şiir” kavramı ön plana çıkmaktadır.

Şairlerin kelime ve dizelerin klasik dizilişine aykırı olarak meydana getirdiği bu edebî ürünler, aynı zamanda bir yenilik arayışı olarak da değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, görsel şiir türlerinden müşeccer tarzında yazılmış şiirlerin özellikleri incelenmiştir. Siirtli Molla Hamid ve oğlu Molla Cevat

(Durceylan)'ın hayatları hakkında bilgi verilerek müşeccer tarzında yazdıkları görsel şiirlerle ilgili örnekler ele alınmıştır. Bu örneklerde görseli ön plana çıkaran temel özelliğın kelimelerin dizilişii ile ilgili hünerler olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayrıca söz konusu örnekler incelenirken Siirtli birçok âlim ve şairin bu tarzda şiir yazdığı tespit edilmiştir. Konuya dâir yapılacak çalışmalar, edebiyatımıza ve kültür dünyamıza önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akay, S. (2020). Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Âlimleri ve Eserleri. Ed. Abdurrezzak Çelik, Siirt: Siirt Birlik Gazetecilik Ve Matbaacılık.

Ambros, E. G. (2000). "Apollinaire'e Öncülük eden 16. yy. Şairi Mealî: Ağaç Şeklinde Bir Osmanlı Figür Şiiri Veya Teşciri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 24/1, 57-64.

Atalay,Ö. (1946). Siirt Tarihi. İstanbul: Çeltüt Matbaası.

Aydın, A., Uysal, A.(2013). "Hafız Ahmet Paşanın Sıra Dışı Şiirleri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (15), 69-86.

Baz, İ. (2015). "Siirtli Âşık Bir Sûfi: Şeyh Muhammed Hazin Firsafî", *Şırnak Sosyal Bilimler Dergisi* (11), 89-125.

Çelebioğlu, A. (1998). "Kültür Edebiyatımızda Şifre Alfabeleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 505-518.

Durceylan, C. Divan. El yazma eser. Hasip Durceylan Arşivi.

Durmuş, İ. (2006). "Müşeccer". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32: 158-160. İstanbul: TDV Yayınları.

el-Hemedanî, İbn-i Ukayl. Şerhu İbn-i Ukayl. C. II. 2. bs. Beyrut: Daru't-Turasi'l-Arabî. t.y.

Hamid b. Mustafa. Divan. El yazma eser. Hasip Durceylan Arşivi.

Hüseyin, Fadıl Yunus. (2012). "Cemâliyetü'l-Kasîdeti'l-Hendesiyeye beyne'l-Vâkii ve't-Tumûh". Mecelletu Külliyyeti'l-Ulûmi'l-İslamiyye, C.VI, s. 12, 1-58.

Kocakaplan, İ. (1992). Açıklamalı Edebî Sanatlar. İstanbul: MEB. Yayınları.

Öztekin, Ö. (2013). "Ağaç Kültürünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar", *Millî Folklor* (98), 59-72.

Pala, İ. (2002). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. 9. bs. İstanbul: LM Yayınevi.

Saraç, M. A. Y. (2001). Klasik Edebiyat Bilgisi Belâğat. 2.bs. İstanbul: Bilimevi.

Saraç, M. A. Y. (2007). Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye. 2. bs. İstanbul: 3F Yayınevi.

Şenödeyici, Ö. (2012). Osmanlının Görsel Şiirleri. İstanbul: Kesit Yayınları.

et-Telavî M. N. (2006). el-Kasîdetü'l-Teşkîliyye fî Şi'ri'l-Arabî. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme lî'l-Kitâb.

Tunç, G. (2015). "Çağdaş Türk Edebiyatında Görsel Şiir", *Bilig* (73), 249-270.

İnternet Kaynakları

<https://siirt.diyamet.gov.tr> (Erişim tarihi. 28.01.2020).

<https://sakarya.diyamet.gov.tr> (Erişim tarihi. 28.01.2020).

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

ALİ SALÂHADDİN'İN "MİLLÎ MÜCADELE" MUHTEVALI ŞİİRLERİ | "NATIONAL STRUGGLE" THEMATIC POEMS OF ALİ SALÂHADDİN

Yazar

Ayşe SAĞLAM

Doç. Dr, Dicle Üniv. Z.G. Eğitim Fak., aysesaglam@yaani.com, ORCID: 0000-0002-0548-015X

Mustafa YİĞİTOĞLU

Doç. Dr., Dicle Üniv. Z.G. Eğitim Fak., myigitoglu@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2509-1896.

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.10.2020

Kabul Tarihi: 19.11.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Sağlam, A. ve Yiğitoğlu, M. (2020). Ali Salâhaddîn'in "Millî Mücadele" Muhtevalı Şiirleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 304-313

Öz

Milletlerin yaşamlarında bir dönüm noktası olan ve onların kaderlerini tayin eden tarihi olaylar hem ilgili dönemlerde hem de sonrasında sanatın birçok alanına kaynaklık eder. Tarihi süreçte bir milat niteliğinde olan bu hadiseler, insanı ve toplumu konu edinen edebiyatta da yer bulur. Eserlerini bireysel temalar üzerine bina eden birçok sanatçının dahi kayıtsız kalamadığı bu dönemlere en iyi örnek Millî Mücadele'dir. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Cumhuriyet'in kurulduğu bu muhataralı dönem, birçok sanatçı tarafından çeşitli edebî metinlere konu olur. Üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen toplum nezdinde etkisi hâlâ canlı olarak hissedilen Millî Mücadele dönemi, sadece o dönemde yaşayan edebiyatçıları değil, bugün hayatta olan yazar ve şairleri de etkilemiştir. Eserlerde bir yandan dönemin kanlı savaşları anlatılırken diğer taraftan toplumu doğrudan etkileyen siyasi ve sosyal inkılaplar üzerinde durulur.

Velut bir edip olan ve Millî Mücadele dönemini bizzat yaşayan Ali Salâhaddîn de Türk milletinin kaderini tayin eden bu döneme dair bazı şiirler kaleme alır. Hem birey hem de sanatçı duyarlılığıyla yazılan bu manzumeler, ilgili dönemin ıstıraplarını, endişelerini, heyecanlarını ve umutlarını yansıtır. Bu çalışmada Ali Salâhaddîn Yiğitoğlu'nun yayımlanmış tek şiir kitabı olan *Aşkın Sesi*'nde yer alan Millî Mücadele konulu şiirler incelenmiştir. *Dumlupınar Şehidlerine*, *İzmir'e Kavuştuk*, *Şanlı Ordu* ve *Hasbihâl-i Hilâl* başlıklı dört şiir, Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktarılmış ve her şiirin muhtevaları tarihsel konjonktür bağlamında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Cumhuriyet, Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, Şiir

Abstract

Historical events, which are a turning point in the lives of nations and determine their destinies, are the source to many areas of art both in the relevant periods and afterwards. These events, which are a milestone in the historical process, also find their place in the literature that deals with human and society. National Struggle is the best example of these periods where even many artists who built their works on individual themes could not remain indifferent to. This dangerous period, when the Ottoman Empire collapsed and the Republic was established, was the subject to various literary texts by many artists. The period of National Struggle which is still vividly felt in the society despite the passing of many years, affected not only the writers living in that period but also the writers and poets alive today. In the works, while on one hand the bloody wars of the period are told, on the other hand, political and social revolutions that directly affect the society are emphasized.

Ali Salâhaddîn who was a productive litterateur and lived the period of National Struggle himself, wrote some poems about this period that determined the destiny of the Turkish nation. These poems, written with both the individual and artistic sensitivity, reflect the suffering, worries, excitement, and hopes of the relevant period. In this study, the poems about the National Struggle in Ali Salâhaddîn Yiğitoğlu's only published poetry book, *Aşkın Sesi*, were studied. Four poems titled *Dumlupınar Şehidlerine*, *İzmir'e Kavuştuk*, *Şanlı Ordu*, and *Hasbihâl-i Hilâl* were transferred from Ottoman Turkish into Latin letters and the content of each poem was interpreted within the context of historical conjuncture.

Keywords: National Struggle, Republic, Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi*, Poetry

Giriş

Kurtuluş Savaşı, İstiklal Harbi ya da Millî Mücadele adı verilen tarihî süreç, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrasında geleceğini tayin etmeye çalışan Türk milleti için bir varlık mücadelesidir. Siyasi, idari ve askerî açıdan büyük bir zaaf içerisinde bulunan devlet, ekonomik olarak da büyük bir çöküş yaşamaktadır. Bütün bu noksanlık ve zorluklara rağmen Türk milleti, Mustafa Kemal önderliğinde işgal kuvvetlerine karşı bağımsızlık savaşı vermiş ve büyük bir zafer kazanarak Cumhuriyet'i kurmayı başarmıştır.

Millî Mücadele dönemi, *Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından başlayıp askerî bakımdan Mudanya Mütarekesi ile (11 Ekim 1922), siyasi bakımdan ise Lozan Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) son bulur* (Küçük, 2005: 76-77). Bu tarihler arasında bir yandan konferanslar, kongreler düzenlenirken diğer taraftan işgal güçleriyle cepheye göğüs göğse mücadele edilir. I. İnönü Savaşı, II. İnönü Savaşı, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına evrilen tarihî savaşlar bu dönemde yaşanır.

Millî Mücadele gibi her bakımdan bir milat olan tarihî süreç, elbette ki ilgili dönemde ve sonrasında edebiyatçılar tarafından da kaleme alınıp sonraki nesillere ayrıntılarıyla aktarılır. Sevinç'e göre ilgili eserler, belirli bir tarihî dönemi belgelemektedir (2009: 2037). Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Tarık Buğra, Fazıl Hüsni Dağlarca gibi onlarca şair ve yazar döneme dair eserler kaleme alır. Birçok şair ve yazar tarafından çeşitli edebî türlere konu olan bu dönem, bugün dahi yeni eserlere kaynaklık etmeye devam eder.

Osmanlı kültür ve eğitimiyle yetişen Ali Salâhaddîn Yiğitoğlu (1877-1939), Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar birçok tarihî hadiseye tanıklık eder. Sultan II. Abdülhamit'in iktidarı, II. Meşrutiyet yılları, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'in ilanı yazarın bizzat yaşadığı süreçlerdir. Tercüme ve telif birçok eser kaleme alan Ali Salâhaddîn, hem mensur hem de manzum metinlerle geniş bir külliyata sahiptir. Şiirlerinde Salâhî mahlasını kullanan Yiğitoğlu'nun eserlerinde dinî ve tasavvufî muhtevanın yanı sıra hikemî ve ahlaki söylemler de görülür. Tansel'e göre Ali Salâhaddîn bu özellikleriyle XX. asırdaki dinî, tasavvufî ve ahlaki şiirin temsilcilerindedir (1977: 282). Şairin yayımlanmış tek şiir kitabı olan *Aşkın Sesi* isimli eseri de benzer bir muhtevaya sahiptir. Bununla birlikte Salâhî, bu kitabında Millî Mücadele'yi konu edinen manzumeler de kaleme almıştır. *Dumlupınar Şehîdlerine, İzmir'e Kavuştuk, Şânli Ordu ve Hasbihâl-i Hilâl* başlıklı dört şiirde şairin dinî ve millî hassasiyetleri öne çıkar.

Millî Mücadele Muhtevalı Şiirler

Ali Salâhaddîn, *Aşkın Sesi* isimli eserine klasik geleneğe bağlı kalarak tevhit ve naat manzumeleriyle başlar. Hz. Ali ve Sadî-i Şîrâzî'nin övgülerinin ardından Salâhî, Millî Mücadele'ye dair şiirlerini sıralar. Bunlardan ilki *Dumlupınar Şehîdlerine* başlığını taşır. Daha önce belirtildiği gibi Millî Mücadele sürecinde işgal kuvvetleriyle çeşitli savaşlar yapılmıştır. Her biri tarihî konjonktür içinde ayrı bir öneme sahip olan bu savaşlardan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi için Köymen, "vatan kurtaran savaş" ifadesini kullanır (1994: 317). 26 Ağustos'ta başlayan taarruz 30 Ağustos 1922'de büyük zaferle sonuçlanır. Sonrasında ise yeni hedef İzmir'dir.

Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yere sahip olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi ilgili dönemlerde, *Dumlupınar Meydan Muharebesi*, *Dumlupınar Muzafferiyeti*, *Dumlupınar Muharebesi*, *Başkumandan Muharebesi*, *Başkumandan Meydan Muharebesi* ya da *Başkomutanlık Meydan Muharebesi* gibi farklı şekillerde anılmıştır (Uzun, 2014: 1094). Ali Salâhaddîn'in *Dumlupınar Şehitlerine* başlıklı şiiri, bu büyük zaferi ve bu savaşta şehit düşenleri kutsar.

Dumlupınar Şehîdlerine¹ Feilâtün feilâtün feilâtün feilün

1- Vatanın güldü yüzü görmeli vicdânı bugün,
Parlayan seyf-i hamâsetteki âl kanı bugün,
Çıkıyor göklere ervâhımızın şânı bugün,
Rûh-ı tâbânımızın her biri îmânı bugün!
Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün,
O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün.	Nefes aldıkça vatan rûha girer rûh-ı cedîd
Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün,
O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün.
2- Ediyorken vatanın sine-yi gangîni enîn
Kalb-i pâkinde gömüldü o şehîdân-ı güzîn,
Kol kanat açtı o bayraklara Cibrîl-i emîn!
Mûcib-i reşk oluyor şimdi semâvâta zemîn;
Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün,
O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün.	4- Gökte ervâh-ı şehîdân ediyor Hakk'a sücûd,
Ettiler milletin ihyâsı için bezl-i vücûd.
Kıldılar çünkü yed-i zulmü cihândan nâ-bûd,
Rûh-ı peygamber ile oldu bu millet mes'ûd,
Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün,
O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün.
3- Hande-i girye-nümâdır görünen fecr-i ümîd,
Oldu gül-reng bugün çehre-i ümîd-i medîd,
Benzedi âh-ı nesîme dem-i enfâs-ı şehîd!	5- Berg-i teb-lerzeyeye dönmüştü reg-i cân-ı vatan,
'Arşa yükselmiş idi nâle vü efgân-ı vatan!
Kabr-i ahyâya dönerken koca meydân-ı vatan,
Koştı imdâda bütün âlem-i îmân-ı vatan,
Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün,
O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün.

Salâhî, şiirine başlarken ilk olarak *vatan* kelimesini kullanır. Aynı şekilde bu sözcük bentler sonunda tekrarlanan vasıta beyitlerinin de ilk kelimesidir. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı aydınının fikir dünyasına dâhil olan ve siyasi seyrin etkisiyle gittikçe önem kazanan *vatan* kavramı, bu şiirde de öne çıkan temalardan biri olur. Şiirin geneline hâkim olan duygu, vatan için şehit düşmenin ulviyetidir. Şehit düşenler, dinî bir hüviyet taşıyan vatan için şehit olmuştur. Şair, Dumlupınar şehitlerinden yola çıkarak bu genel fikri tekrar tekrar vurgular.

"Vatanın güldü yüzü görmeli vicdânı bugün, / Parlayan seyf-i hamâsetteki âl kanı bugün," mısralarıyla başlayan şiirde, büyük zaferin sevinci ve mutluluğu vardır. Bu zafer, milletin yüzünü güldürmüş, kahramanca savaşan şehitlerin şanı göklere yükselmiştir. Şiire zafer coşkusuyla giriş yapan Salâhî, vatanın zafer öncesindeki zor durumunu şiirin ilerleyen bölümlerinde anlatır. "Berg-i teb-lerzeyeye dönmüştü reg-i cân-ı vatan, / 'Arşa yükselmiş idi nâle vü efgân-ı vatan!" ifadeleriyle vatanın içinde bulunduğu durumu özetler. Düşman işgali altında inleyen vatan, şehitler sayesinde kurtulmuştur ve o güzide kişiler vatanın saf sinesinde yatmaktadır. Salâhî, bu kutsal zaferle vatanın yüzünün nihayet güldüğünü belirtir. Ona göre, vatan uğruna ölenler seçkin kişilerdir ve bu kişiler sayesinde vatan nefes alır, yaşar ve yeni canlar kazanır. Şehitler, milletin ihyası için canlarını vermiş ve zulmü ortadan kaldırmışlardır. "Kol kanat açtı o bayraklara Cibrîl-i emîn!" ve "Rûh-ı peygamber

¹ Ali Salâhaddîn'in şiirleri, 1925'te Sühûlet Matba'ası tarafından Osmanlı Türkçesiyle basılan *Aşkın Sesi* isimli eserinden aktarılmıştır.

ile oldu bu millet mes'ûd," mısralarıyla Salâhî, bu zaferin dinî hüviyetine de vurgu yapar.

Her bent sonunda tekrarlanan vasıta beyitler hem şiirin ahengini hem de anlam bütünlüğünü sağlar. Başlıkla tam bir uyum içerisinde olan bu bentlerde heyecan ve coşku söz konusudur. "Vatan âgûşuna aldı o şehîdânı bugün, / O şehîdân-ı hamîyyet vatanın cânı bugün." mısraları, şehitleri tekrar tekrar kutsar. Vatan uğruna şehit düşenler, vatanın şerefini, haysiyetini kurtararak yüksek bir mertebeye ulaşmışlardır. Vatan ise bir ana şefkatiyle onları kucağına almıştır. Ali Salâhaddîn, *vatan kurtaran savaşı* anlatırken hem vatanın hem de şehitlerin Türk milleti için ne denli önemli olduğunu dile getirmiştir.

Ali Salâhaddîn'in Millî Mücadele'yi konu edindiği şiirleri art arda gelir. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin anlatıldığı *Dumlupınar Şehîdlerine* başlıklı şiirin hemen sonrasında tarihî seyre uygun olarak *İzmir'e Kavuştuk* şiirine yer verilmiştir.

İzmir'e Kavuştuk Feilâtün feilâtün feilün

1- Çehreler çehre-i tes'îd oldu,
Cebheler âbide-i 'îd oldu!
Dîdeler şâhid-i hûrşîd oldu,
Kalbler maşrık-ı ümîd oldu,
Sâyemiz rehber-i tevhîd oldu,
Seyfimiz lem'a-yı câvîd oldu!	4- Yazıyor hûn-i şafak şânımızı,
Saçıyor girye-i vicdânımızı!
Güldüren rûh bütün kanımızı,
Söyleten 'aşk bütün cânımızı,
Âhlar anladı efgânımızı,
Buldu cânlarda o cânânımızı!
2- Ordumuz hârîka-yı fitrattır
Allah Allah o nasıl heybettir!
Seyfler bârika-yı satvettir,
Mahv ü isbâtı bütün hikmettir,
Hâkimîyyet ne büyük devlettir!
Bu da 'ulviyyet-i hürriyettir	5- Başkadır seyf-i hamâset bizde,
'Adl ile cevherimiz tâbende.
Zindedir rûh-ı şehîdân zinde,
Kıldı onlar vatani perverde.
Necm-i âfil edemez mi hande?
Rû be-hâk olması 'ulvî secde!
3- Muhteşem şimdi livâ-yı ikbâl,
Doğdu bir kevkeb-i sa'd u iclâl.
Açtı şehbâlini ümîd ü hayâl,
Çok mu lâl olsa nesîm-i cevval!
Yüzü güldü o hilâlin fi'l-hâl,
Hâlesi müjde-res-i istikbâl!	6- Nâmını kanla yazar ehl-i zafer,
Kılamaz dehr o hûn-âbı heder.
Nazm eder cevherini necm-i seher,
Fikr-i mebhût o seng-i makber!
Servler şânına gûyâ minber,
Hâzihi'l-hutbetu şerhu'l-mahşer! ²

30 Ağustos'ta Dumlupınar'da bozguna uğrayan Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına olanak vermemek için Atatürk, üç koldan ve hızla İzmir'e ilerleme emrini verir: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" (Akşin, 2013: 104). 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusu İzmir'e girer ve şehir Yunan işgalinden kurtarılır. Salâhî bu şanlı zafer üzerine *İzmir'e Kavuştuk* isimli şiiri kaleme alır.

Şiirin ilk mısralarında Salâhî, bu büyük ve kutlu zafer sonrasındaki bayram havasını "Çehreler çehre-i tes'îd oldu, / Cebheler âbide-i 'îd oldu!" sözleriyle dile getirir. Bu ilk bentte art arda gelen *çehre-i tes'îd*, *âbide-i 'îd*, *şâhid-i hûrşîd*, *maşrık-ı ümîd*, *rehber-i tevhîd* ve *lem'a-yı câvîd* kelime grupları, metindeki şiirselliği

² Bu söz, mahşerin açıklamasıdır.

sağladığı gibi muhtevaya paralel olarak hissedilen coşku ve heyecanı pekiştirir. Şiirin ikinci bendinde de ilkinde benzer bir atmosfer hâkimdir. Bu zaferi Türk milletine armağan eden ordu, şüphesiz ki en harika ve heybetli ordudur: "Ordumuz hârika-yı fitrattır / Allah Allah o nasıl heybettir!" Gür bir sesle okura hitap eden şâir, ordu sayesinde elde edilen hürriyetin ulviyeti ve hâkimiyetin saadetine vurgu yapar.

Şiirin ilerleyen bölümlerinde, geleceğe dair umutları artan Salâhî güzel hayaller kurar. I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan zorlu süreçler artık geride kalmaya başlamıştır. Şaire göre ümit etme ve hayal kurma zamanıdır, bayrak yeniden yükselecek ve dalgalanacaktır. Yüzü gülen hilal, istikbale dair müjdelere vermektedir.

Salâhî bu şiirde de şehitleri unutmaz. Her şeyden önce hem milleti hem de şehitleri şerefli kılan, onların vatanın istikbali için verdikleri mücadele ve döktükleri kandır. Bunun temelinde vatan aşkı vardır. Şair, "Zindedir rûh-ı şehîdân zinde, / Kıldı onlar vatani perverde." mısralarıyla onların hakkını verir. Esasında zafer kazanmak için kan dökmek şarttır ve dökülen kanlar heder olmaz. "Nâmını kanla yazar ehl-i zafer, / Kılamaz dehr o hûn-âbı heder." ifadeleri buna vurgu yapar. Dökülen kan kutsal olduğu için mutlaka bir karşılık görür, boş yere akmaz. Bu da vatan için savaşmanın ulviyetine bir göndermedir.

Salâhî'nin bir sonraki şiiri *Şanlı Ordu* ismini taşır. Başlığın hemen altına "İstanbul'a girerken" şeklinde bir not düşülmüştür.

Şanlı Ordu
-İstanbul'a girerken-
Mefûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün

1- Ey şanlı ordu sensin mısâhı kârzârın,
Seyfinde münclidir âyâtı Girdigâr'ın.	9- Şebâl açardı Cibrîl 'arş-ı kemâle doğru,
Ma'tûf iken o 'arşa enzâr-ı i' tibârın.
2- İstâbul'a girince zencîr-i kahrı kırdın,
Bir ânî şân kazandı nâm-ı fütûhkârın!	10- Gehvâre-i ümîdin olmuştu mevcelerde,
Cûşîş-nümâ-yı rûhun ebhâr-ı dil-figârın!
3- Bâzû-yı âhenînin bârû-yı cevri yıktı,
Yağdırdı berk-ı hûnîn seyfi kazâ-medârın!	11- Ebr-i seher zemîne bir âyet-i hicâbın!
Her ibtisâm-ı fecrin bir nâz-ı dil-şikârın.
4- Kurtardınız bu mülkü 'ifrit-i kahr elinden,
Fevka's-semâ melekler Allâh için nigârın!	12- Dem-bestedir önünde bir sine-i mehâbet
Ol sine-i mehâbet kühsâr-ı zâr zârın!
5- Rehber idi yanında bir zill-ı 'adl-i lâhût,
Seyyâreler serinde gûyâ ki şu 'ledârın!	13- Her bir hitâb-ı kalbin müstakbelin lisânı,
Bir hâtifi sükûtun şi'r-i bekâ-nisârın!
6- Dağlar bile dayanmaz Haydar gibi hücûma,
Şâd oldu rûhu şimdi Kerrâr-ı zî-vakârın!	14- Ey şanlı ordu nâmın ser-tâc-ı çâr-aktâr,
Şâdân bugün muhakkak ervâhı çâr-yârın.
7- Cebhede rûşenâdır ikbâl-i sermediyyet!
Sâfi gönüllerindir mir'ât-ı tâbdârın.	15- Hakkıyla fahr ederler makberlerinde ecdâd,
Ahfâdımız bugün hep evlâd-ı bahtiyârın.
8- Şimdi bu mülk ü devlet buldu hayât-ı tâze,
Gûyâ Mesîh-i mu'ciz enfâs-ı rûzgârın?	

Türk ordusunun İstanbul'a girmesi üzerine yazılan bu şiir, ordunun methini ihtiva eder. Ali Salâhaddîn, İstanbul'un yabancı işgalinden kurtuluşunu büyük bir heyecan ve sevinçle karşılar. Bu tarihî süreç şöyle gelişmiştir:

Ankara hükümetinin Millî Mücadele'de başarılı çıkması üzerine işgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltması kararlaştırıldı. Son Osmanlı padişahı VI. Mehmed'in 16 Ekim 1923'te İstanbul'u terketmesiyle Osmanlı idaresi fiilen sona erdi ve bu durum pâyitahtın kaderini de belirledi. 2 Ekim 1923'te işgal kuvvetlerinin şehri terketmesinin ardından işgal devri sona erdi; 6 Ekim'de Türk millî ordusu İstanbul'a girdi (Emecen, 2001: 219).

Şanlı Ordu başlıklı şiir, adından da anlaşılacağı gibi Türk ordusunun övgüsü üzerine kurulmuştur. Salâhî, şiirin hemen ilk beytinde din, vatan ve millet için mücadele eden ordunun manevi vazifesini öne çıkarır. "Ey şanlı ordu sensin misbâhî kârzârın, / Seyfimde müncelîdir âyâtı Girdigâr'ın." beyti, ordunun İslami hakikatlerin yaşanması ve neşredilmesindeki önemine dikkat çeker. İlerleyen beyitlerde, Allah'ın emriyle meleklerin de orduya yardım ettiğinden bahsedilir.

Şaire göre ordu İstanbul'a girerek kahır zincirlerini kırar ve büyük bir şan kazanır. Bu muzaffer ordunun yiğitliği ve cesareti karşısında kimse duramaz. Zulmü ortadan kaldıran ordu, devleti ve milleti zalimlerin elinden kurtarmıştır. Düşmanların tahakkümü altında can çekişen millet ve devlet, ordunun kazandığı zaferlerle yeniden hayat bulmuştur. Allah'ın lütuflarına mazhar olan ve kemal mertebesine ulaşan bu itibarlı ordu, istikbali belirleyecektir.

Şiirin son bölümlerinde ise Salâhî şu mısraları kaleme alır: "Hakkıyla fahr ederler makberlerinde ecdâd, / Ahfâdımız bugün hep evlâd-ı bahtiyârın." Şanlı ordunun namı artık dört bir yana ulaşmıştır, dört halife ve ecdat bu zaferle iftihar etmektedir. Gelecek nesiller ise mutlu ve umutludur.

Ali Salâhaddîn'in Millî Mücadele'yi konu edindiği şiirlerin sonuncusu *Hasbihâl-i Hilâl*'dir. Şiirin muhtevası ve yazıldığı tarih, Türk milletinin ve devletin içinde bulunduğu muhataralı dönemleri gösterir. 16 Mart 1921 tarihinde kaleme alınan şiirde Salâhî, hilalle dertleşir ve işgal altındaki yurdunun akıbetine dair endişelerini ve umutlarını dile getirir.

Hasbihâl-i Hilâl

Feilâtün feilâtün feilâtün feilün

1- Şımarıklık yeter ey haddini bilmez 'unsur,
Azıcık maskeni kaldır bu tecâvüz çoktur.	13- Yazacak âyet-i iclâlimi hep ins ü melek,
Her şeref safha-i a'sâra yazılmaz bî-şek.
2- O hayâsız yüzünün süsleri hep yaldızdır,
Parlayan kanlarımın katresi bir yıldızdır!	14- Yükselen ma'bedim üstünde uzun boylu duran
İçi imân dolu bir sine ki hayrân hayrân
3- Beni bir na'ş-ı perîşân gibi yatmış sanma,
Yaklaşp durma sakın öyle hayâsız yanıma	15- Bakıyor göklere dalmış ne ser-efrâz nigâh!
Dînimin kâmet-i ta'zîmine mâşâllah!..
4- Ölü zannetme perîşânsa da yurdum barkım,
Altı yüz yıl yaşadım hem yaşamaktır hakkım.	16- O ezânlar yine çın çın ötüyor korkma sakın.
Şimdi sen veedimi görsen bana dersin: Çılgın!.

- 5- Benim î mân gibi hiç ölmeyecek rûhum var,
Bilmiş ol ki gemimi kurtaracak Nûh'um var!..
- 6- Öyle î mân ki semâlar gibi, sarsılmayacak.
Yıldırımlar tepeme yağsa da hiç yılmayacak,
- 7- O semâlar ki benim nâsiyem üstünde gezer,
Gölgeler pâye-i iclâlimi elbette sezer.
- 8- Ceddimin dalgasıdır dalgalanan 'unsur-ı pâk,
Eşk-i şâdi saçıyor şevkime âfâk, eflâk!
- 9- Nâsîyemde o ilâhî o semâvî zühre,
Görebildin mi 'aceb böyle mu'allâ çehre?
- 10- Sığamaz bir ufacık kabre ilâhî ervâh,
Küreler kabri olan rûha semâlar misbâh!
- 11- Ölümü karşılarım ben gülerek eğlenerek,
Atın üstünde ölen ceddimi temsil gerek..
- 12- Ceddimin şimdi mezârında parıldarsa bu kan,
Ben ölümünden dilemem öyle zelilâne amân.
- 17- Muntafi olmayacak nûr-ı Hudâ dinle beni,
Yakacaktır onu söndürmek için üfleyeni!.
- 18- Ey benim 'âşık-ı didârım olan kavm-i necîb
Beni zannetme ki yâd ellere düşmüş de garîb
- 19- Geziyor hâ'ib ü hâsir ovalar, çöllerde..
Üserâdır bana nisbet ile her âzâde!
- 20- Bana şehbâl açıyor şimdi melekler şehbâl,
Âyet-i nusretimin seyf-i mücellâsı hilâl!
- 21- Hele yaklaş da kulak ver küremin sînesine;
Rahm ü ihsânları çok; sâyesi çok annesine;
- 22- Şühedâ makberesi toprağımın zerrelere,
Ne diyor bak bana: Allâh mu'in arş ileri!..
- 23- Saçı ak çehresi ak anneme kurbânım ben,
Mütamevvic görünen sine-i îmânım ben.
- 24- O benim sevgili yurdum, ona toz konduramam,
Ona lâ-kayd olanı ben de kayırmam aramam..

16 Mart 337

311

Klasik edebiyatta ve Türk folklorunda *hilalin* değişik anlam ve yorumları vardır. Bununla beraber Tanzimat sonrası dönemde *hilale* yeni anlamlar yüklenir. Özellikle büyük savaşların ve kıyımların yaşandığı Osmanlı Devleti'nin son döneminde *hilal* artık bayrağı temsil eden dinî ve millî bir semboldür. Konuyla ilgili şu tespitler yapılır:

Mehmed Âkif'in şiirleri arasında Âsım'da, 'Bir hilâl uğruna yâ Rab ne güneşler batıyor'; 'İstiklâl Marşı'nda, 'Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl' ve 'Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl' mısraları, bayrak dolayısıyla hilâlin dinî ve millî bir sembol olarak ifadesinin en hamâsî-lirik örneklerini teşkil eder (Kurnaz, 1998: 12).

Daha önce de belirtildiği gibi 1920'li yılların başı, belirsizliklerin had safhada olduğu, milletin geleceğini göremediği ve vatanın tehlikede olduğu sancılı bir dönemdir. Salâhî şiirin ilk beytinde, bu sıkıntılı sürecin müsebbibi olan devletlere öfkesini şu şekilde belirtir: "Şımarıklık yeter ey haddini bilmez 'unsur, / Azıcık maskeni kaldır bu tecâvüz çoktur." Şiirin girişinde hilali değil, "hasta adam"ın yani Osmanlı Devleti'nin çökmesini bekleyen devletleri muhatap alan Salâhî, bu beyitle onlara duyduğu kızgınlığı dile getirmiş ve tepkisini göstermiştir. Zalim ve ikiyezlü olan bu devletlerin yaptıklarına artık tahammül edilemez.

"Beni bir na's-ı perîşân gibi yatmış sanma, / Yaklaşıp durma sakın öyle hayâsız yanıma" ifadesi aslında Salâhî'nin de devletin ve milletin içerisinde bulunduğu zor durumun farkında olduğunu gösterir. Düşmanlar, perişan bir hâle düşen Osmanlı Devleti'nin başında hayâsızca, ölümünü beklemektedir. Ancak sağlam bir imana sahip olan şairde ümitsizlik yoktur. Tüm zorlu şartlara rağmen bir

kurtarıcı (Nuh) çıkacak ve devleti felaha ulaştıracaktır: "Benim îmân gibi hiç ölmeyecek rûhum var, / Bilmiş ol ki gemimi kurtaracak Nûh'um var!.."

Mehmet Akif'le aynı dönemde yaşayan Ali Salâhaddîn'in şiirlerinde yer yer onun etkisi görülür. *Hasbihâl-i Hilâl* de muhtevalarıyla ve coşkulu üslubuyla bu bağlamda değerlendirilebilir. Şiirin genelinde olduğu gibi bu beyitlerde de benzer üslup sezilir.

Şiirin sonraki bölümlerinde Salâhî, imanının sağlamlığını gösteren mısralar kaleme alır. Koşullar ne kadar çetin olsa da yılmıya ve pes etmeye yer yoktur. Tepesine yıldırımlar yağsa da onun iman duygusu sarsılmayacaktır. Ona göre ölüm, endişe edilecek ya da korkulacak bir durum değildir. Salâhî, ölümü gülerek, eğlenerek karşılar çünkü ceddinin temsili bunu gerektirir. Ölümden aşağılık bir şekilde "aman" dilenmez. Bu cesaret ve kararlılık imanın bir gereğidir. Allah'a nuru hiçbir zaman sönmeyecektir. *Hasbihâl-i Hilâl*'in son bölümlerinde Salâhî, doğrudan hilale yani bayrağa seslenir. "Âyet-i nusretimin seyf-i mücellâsı hilâl! / Hele yaklaş da kulak ver küremin sînesine;" mısralarından sonra şair, içindeki imanı ve umudu anlatır. Vatan toprağı şehitlerle doludur, Allah bu uğurda iman edenlerin yardımcısıdır ve mukaddes vatana toz kondurulmayacaktır.

Sonuç

Siyasi ve askerî büyük bir zaferle neticelenen ve Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olan Millî Mücadele, dönemin birçok şairi gibi Ali Salâhaddîn'in de şiirlerine konu olmuştur. Bu tarihî sürece duyarsız kalamayan şair, gelişmeleri yakından takip etmiş, duygu ve düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır.

Dumlupınar Muharebesi dolayısıyla yazılan *Dumlupınar Şehîdlerine* başlıklı şiirde zafer coşkusunun hâkim olduğu görülür. Şiirin genelinde vatan mefhumu ön plana çıkarılmış ve bu uğurda can verenler kutsanmıştır. Salâhî, *vatan kurtaran savaşı* anlatırken hadisenin dinî boyutuna dikkat çekmeyi de ihmal etmemiştir. Hem vatan hem de bu uğurda şehit düşenlerin ulviyetine değinilmiş, şehitlerin can vererek vatani ihya ettiği vurgulanmıştır.

İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması üzerine kaleme alınan *İzmir'e Kavuştuk* şiiri bir bayram havasında yazılmış ve manzumede, bu başarıyı millete armağan eden ordunun yüceliğine, heybetine alkış tutulmuştur. Bu şiirde Salâhî'nin geleceğe dair umutları artmış, vatanın ve milletin ikbali müjdelenmiştir. Yine şehitler unutulmamış ve vatan için dökülen kanların kutsal olduğu belirtilmiştir.

Salâhî, *Şanlı Ordu* şiirinde İstanbul'a giren Türk ordusunu birçok açıdan methetmiştir. Vatani ve milleti düşman işgalinden kurtaran ordu, yiğitliği ve cesaretiyle büyük bir şan kazanmıştır. Ümmet bilincine sahip olan şair, bu orduyu aynı zamanda İslamiyet'in temsilcisi olarak da görür. Hem ecdat hem de gelecek nesiller bu orduyla övünmektedir.

Millî Mücadele'nin ilk yıllarında kaleme alınan *Hasbihâl-i Hilâl* şiiri, ilgili dönemin endişelerini ve muğlaklığını dile getirir. İşgal devletleri tarafından zulme uğrayan vatan ve milletin akıbeti belli değildir. Samimi bir mütedeyyin ve vatansever olan Salâhî'nin bu konuda ümidini kaybetmediği görülür. Tüm olumsuz koşullara rağmen şairin, bağımsızlık hususunda inancı tamdır.

Ali Salâhaddîn, Millî Mücadele sürecinde yazdığı şiirlerle hem birey hem de aydın olarak hissiyatını mısralara dökmüştür. Vatanın ve milletin maruz kaldığı işgal ve zulümler karşısında umudunu kaybetmemiş, ordunun edindiği başarıları büyük bir coşkuyla alkışlamış ve şehitleri kutsamıştır.

KAYNAKÇA

Akşin, S. (2013). Siyasal tarih (1908-1923). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1923* (Yay. Yön. Sina Akşin), 27-123. İstanbul: Cem Yayınları.

Ali Salâhaddîn (1925). *Aşkın Sesi*. İstanbul: Sühûlet Matba'ası.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Emecen, F. (2001). İstanbul. *İslâm Ansiklopedisi*, 23, 212-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Köymen, M. A. (1994). Başkumandanlık meydan muharebesi ve diğer meydan muharebeleri arasındaki yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 29, 311-322.

Kurnaz, C. (1998). Hilâl. *İslâm Ansiklopedisi*, 18, 11-13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Küçük, C. (2005). Millî mücadele. *İslâm Ansiklopedisi*, 30, 76-83. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Sevinç, C. (2009). Atatürk dönemi (1923-1938) türk romanında millî mücadele. *Turkish Studies*, 4 /1-II, 2011-2040.

Tansel, F. A. (1977). XX. asır türk edebiyatı'nın unutulmaması gerekli şairlerinden ali salâhaddîn yiğitoğlu (1877-1939). *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 3, 265-282.

TDK. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 01.10.2020].

TTK. Tarih çevirme kılavuzu. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> [Erişim tarihi: 01.10.2020].

Uzun, H. (2014). Anadolu basınının gözüyle başkumandan muharebesi, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu* (Yay. Haz. A. Güvenç, M. Saygın), 3, 1077-1098. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

ÇEVRE DOSTU ÜRÜN VE ÇEVRE
DOSTU ÜRÜN AMBALAJININ
TÜKETİCİ SATIN ALMA
DAVRANIŞINA ETKİSİNİN
BELİRLENMESİ
-BİNGÖL İLİ ÖRNEĞİ-

DETERMINING THE EFFECT OF
ENVIRONMENTALLY FRIENDLU
PRODUCTS AND
ENVIRONMENTALLY FRIENDLY
PRODUCT PACKANGING ON
CONSUMER PURCHASING
BEHAVIOR -EXAMPLE OF BINGOL
CITY-

Yazar

Abdulahap BAYDAŞ

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, abdulahapbaydas@düzce.edu.tr,
ORCID: <https://Orcid.Org/0000-0002-4471-3470>

Mert AKTAŞ

Öğr.Gör. ,Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
,tmaktas@bingol.edu.tr, ORCID:0000-0002-1403-0409

Mehmet Emin YAŞAR

Öğr.Gör. Bingöl Üniversitesi, Solhan SHMYO, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
meysar@bingol.edu.tr.ORCID:0000-0001-8137-2946

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 26.06.2020

Kabul Tarihi: 27.08.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Baydaş. A.-Aktaş, M.-Yaşar, M.E. (2020). Çevre dostu ürün ve çevre dostu ürün ambalajının tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesi -Bingöl İli Örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 314-333

Abdulahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu
Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli
Örneği-

Öz

Yapılan birçok yabancı çalışmada demografik değişkenler ile tüketicilerin çevre konusundaki hassasiyeti arasındaki ilişki araştırılmış, Yoğun rekabet ortamında işletmeler çevre dostu ürün üretip pazarlayarak hem karlılığını devam ettirmekte hem de doğayı koruyarak sosyal sorumluluk görevini yerine getirmektedir. Bu şekilde çevrelerine vermiş olduğu zararları minimize ederek daha yaşanılabilir çevre oluşturma düşüncesine sahip olan işletmelere, tüketicilerin ne düzeyde tepki verdiğini araştırmak için, Bingöl ilinde ikamet eden 369 kişi ile yüz yüze anket yapılmış elde edilen veriler SPSS paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda “Tüketicilerin cinsiyeti ile çevre dostu ürün” ile “Medeni durumu ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, “Tüketicilerin yaşı ile çevre dostu ürün ambalajı”, “Eğitim seviyesi ile çevre dostu ürün ambalajı” ve “Geliri düzeyi ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, çevre dostu ürün reklamlarının yeteri kadar yapılmaması ve pahalı olması tercihe etki ettiği ve satın almayı engellediği vurgulanmıştır. Ürünlerin ambalajları üzerindeki işaretlerden/etiketlerden çevreye zarar verip vermediğinin anlaşıldığı, satın alınan ürünlerin ambalajının çevreye zararlı olduğunun bilinmesi durumunda ürün satın alma işleminin bitirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca aile fertleri ya da arkadaşları çevreye zarar veren ürünleri almamaları için uyarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Dostu, Çevre Dostu Ürün, Çevre Dostu Ambalaj, Yeşil Tüketici Kararları

Abstract

In fierce competition environment, business firms both maintain its profitability by producing and marketing eco-friendly product and do social responsibility role by protecting nature. In this way, business firms which are in the opinion of creating more livable environments are made a survey face to face with 369 people inhabiting in Bingöl province, in order to research at what level the consumers react, acquired data has been analyzed with the aid of SPSS packaged software. As a result of the analyses, it has been detected that there is no a meaningful connection between “Eco-friendly Products with Marital Status”, and there is a meaningful connection between “Eco-friendly Product with Ages of Consumers”, “Eco-friendly Products with Educational Level” and “Eco-friendly Product with Level of Income. Moreover, it is emphasised that eco-friendly products not advertised sufficiently and being expensive affect preferences and prevent purchasing. It has been identified that being understood whether the signs/the labels on packages of products damage the environment, being necessary of ending the processing of buying products if known the packages which is belong to purchased products damage the environment. Moreover, family members or friends have been warned to not purchase the products which damage to the environment.

Key Words: Eco-friendly, Eco-friendly Products, Eco-friendly Package, Green Consumer Decisions

Giriş

Teknolojik gelişmeler ve sanayileşmenin etkisi ile yaşanan hızlı kentleşme ve nüfus artışı insanların doğaya vermiş olduğu zararları gün geçtikçe artırması bir taraftan bir sorun teşkil ederken, diğer yandan işletmeler için rekabet üstünlüğü sağlama yolunda önemli bir avantaj elde etme imkânını da sağlamaktadır (Aracıoğlu ve Tatlıdil, 2009:438).

Pazarlama alanında çalışan bilim adamları tarafından sosyal pazarlama, ekolojik pazarlama, çevreci pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama olarak da adlandırılan yeşil pazarlama, (Çabuk, Nakıboğlu ve Keleş, 2008:87) ilk olarak Amerikan Pazarlama Birliğinin 1975 yılında düzenlediği ekolojik pazarlama konulu seminerde tartışılarak, pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer kaynakların tüketimi üzerine olumlu veya olumsuz etkileriyle ilgili çalışmalar olduğu şeklinde literatüre girmiştir (Erbaşlar ve Gazanfer, 2007). Tüketicilerin çoğu, yeşil pazarlamayı sadece promosyona ya da çevresel özelliklere sahip ürünlerin reklamı olarak tanımlamasına rağmen yeşil pazarlamayı tanımlamak bu kadar basit değildir (Polonsky, 2008:1). Yeşil pazarlama; kirlilik, enerji tüketimi ve kıt kaynakların tüketiminin olumlu ve olumsuz yanlarını inceleyen; toplumun ve tüketicilerin ihtiyacını tatmin etmede sorumluluk anlayışı içerisinde uzun vadeli karlılığı hedefleyen bir iş stratejisidir (Ottman, 1993:77). Yeşil pazarlama, tüketici ve işletmelerin ortak çıkarları doğrultusunda doğa dostu ürünlerin üretilmesi, fiyatlandırılması, dağıtımı, tutundurulması ve kullanım sonrasında da kapsayan pazarlama faaliyeti şeklinde (Çabuk, Nakıboğlu ve Keleş, 2008:87) tanımlanabilir.

Bir ürünü yeşil ürün olarak nitelendirebilmek için gerekli koşullar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Moisander, 2007:405);

- İnsan ya da hayvan sağlığına zararlı olmaması,
- İmalat, kullanım ya da ortadan kaldırma boyunca çevreye zarar vermemesi,
- İmalat, kullanım ya da ortadan kaldırma boyunca aşırı miktarda enerji ve diğer kaynakları tüketmemesi,
- Fazla ambalaj ya da kısa yaşam süresi nedeni ile gereksiz çöpe neden olmaması,
- Gereksiz kullanımı gerektirmemeli ya da hayvanlara işkence yapılmamalı,
- Çevreye ya da evrene zararlı materyaller kullanılmaması gerekmektedir.

21. yüzyılın işletmeleri, yeşil olmayı bir felsefe, hatta bir yaşam biçimi haline getirmekten ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakmaktan öncelikle sorumludurlar. Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemin en önemli dayanaklarından biri de çevre dostu stratejiler oluşturmak ve uygulamaktır (Emgin ve Türk, 2004). Eğer insanlar doğal kaynakları kullanırken sorumsuzca davranmaya devam ederlerse gelecek kuşaklara yaşanılabilir dünya bırakamamanın ötesinde dünya dışında üç gezegene daha ihtiyaç duyulacaktır (Knight, 2004:113).

Çevresel endişeler ve tüketici taleplerinde meydana gelen değişimler sonucunda yeşil pazarlama olarak bilinen çevre dostu ürün felsefesi ortaya çıkmıştır (Do Paço ve Raposo, 2010:429). Ortaya çıkan anlayışın ana odak noktasını doğanın korunması ve temiz çevrenin sürdürülmesi oluşturmaktadır (Kardeş, 2011:167). Bu nedenle çevre dostu ürünlerin üretimi denildiğinde karbondioksit salımı yapmayan,

atıkları doğaya bırakmayan, atıkları üretimin hammaddesi olarak kullanan, canlılara zarar vermeyen ve az enerji harcayarak üretim yapılmasına önem verilmektedir (Yücel ve Ekmekçiler, 2008:322). Hangi işletmelerin bu anlayışa sahip olduğunu anlamının en kolay yolu ise ürün ve tanıtım kampanyaları ile anlaşılacaktır (Kardeş, 2011:166). Çevre dostu ürünler, işletmelere, tüketicilere, paydaşlara ve işletme üzerinde etkili olan diğer menfaat sahiplerine rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olmaktadır (Miles ve Covin, 2000:300).

Çevreye duyarlı ürünlerin üretim süreci çevre dostu olmayan ürünlere kıyasla daha fazla mühendislik ve yönetim gibi çabaları gerektirdiği ve diğer pazarlama karması bileşenlerindeki farklılıklarında ürün fiyatlarına yansıtılmak durumunda olunmasıyla çevre dostu ürünler diğer ürünlere kıyasla daha pahalıdır (Kahraman ve Karakütük, 2014:4). Tüketicilerin bu ürünleri tercih etmelerini sağlamak için tanıtım kampanyaları ile ürünün tüketiciye ve doğaya sunduğu faydayı belirtmek gerekmektedir (Pickett-Baker ve Ozaki, 2008:282).

Farklı dönemlerde farklı anlamlara gelen çevrecilik anlayışı 1960'lı yıllarda yeni yeni ortaya çıkmaya başlamışken, 1970'lerde bu alanda uygulamaların ilk adımları atılmış, 1980'lerde ekonomik olma, 1990'larda ise pazarda güç anlayışı olarak gelişmiştir (Ay ve Ecevit, 2005:239). Günümüzde ise tüketiciler çevreye duyarlılığı daha fazla ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Mandese (1991)'e göre son dönemlerde çevre dostu ürünün önem kazanmasının ana nedeni tüketicilerin kıt kaynakların sınırlı olduğunun farkına varması ve çevreye karşı daha fazla duyarlı hale gelmesi yatmaktadır (Kükreler, 2012:4507). Aytekin ve Büyükahraz (2014:72) tüketicilerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi) ile çevre dostu ürün satın alma davranışı arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Ancak genç grupların çevre dostu ürün satın alınmasının daha etkin olduğu sonucuna varmışlardır. Laher (2017) ve Hassani (2018) yaptığı uluslararası bir araştırmada Aytekin ve Büyükahraz'a benzer sonuçlara ulaşmıştır.

İçerisinde yer alan ürünü, ürünün yapısına ve şekline göre en iyi şekilde koruyan, temiz kalmasını sağlayan, taşınmasını kolaylaştıran aynı zamanda ürünün tanıtımını yapan değerli bir malzeme olan ambalaj, önceleri sadece ürünü muhafaza etme ve taşıma amacı ile kullanılmıştır. Ambalaj artık üzerinde bulunduğu ürünü tanıtan ve anlatan bir araç haline gelerek tüketicilerin satın alma davranışında önemli bir faktör haline gelmiştir (Özek, 2016:3). Örucü ve Tavşancı (2001) yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin eğitim düzeyine bağlı olarak, ambalajın tüketici davranışları üzerinde etkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca satın alma kararını etkileyen pazarlama değişkenleri içinde ilk beş içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Kızılaslan ve Kızılaslan (2008:73)'in yapmış oldukları çalışmada Örucü ve Tavşancıyı destekler nitelikte tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen önemli faktörlerden birinin ürün ambalajı olduğunu belirtmiştir. Baydaş ve Yaşar (2018) tüketici satın alma davranışı ile ambalaj arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmanın ana amacı, Bingöl ilinde yaşayan tüketicilerin çevre dostu ürün ve çevre dostu ürün ambalajına olan ilgileri ve bu ilgilerin tüketicilerde ne düzeyde satın almaya etki ettiği araştırılmıştır. Bu bağlamda Bingöl merkeze yürütülen çalışma 369 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Literatür Özeti

Yeşil tüketici, diğer tüketicilere göre satın alma ve tüketimlerine çevreci endişeleri daha fazla yansıtan tüketicilerdir. Crane'ye göre (2000) Çevresel kaygı taşıyan tüketicilerin, endişelerini satın alma davranışına yansıtmaması ve yeşil ürün satın almamasının nedenleri müşterilerin yeşil ürünlerinin performansını eksik görmesi ve yeterince ikna edememesi gelmektedir (Çabuk, Nakıboğlu ve Keleş, 2008:88). Shamdasani, Gloria ve Richmond göre (1993:489) ise bu durumun nedeni aşağıdaki gibi açıklamışlardır.

- Yeşil alternatifler fonksiyonel olarak üstün değillerdir,
- Yeşil alternatifler çok pahalıdır,
- Çevreyi koruduğunu iddia eden etiketler inandırıcı değildir,
- Yeşil alternatiflerin bulunması oldukça zordur.

ancak birçok araştırmada istatistiki açıdan anlamlı ilişki bulunamamıştır. Çabuk ve Nakıboğlu (2008:87) tüketicilerin çevreci tutumları ve tüketici davranışları arasındaki ilişkilerin sorgulanması amacıyla yapmış olduğu çalışmanın sonucunda tüketicilerin çevreci duyarlılıkları ile satın alma davranışları arasında bir ilişki olduğunu belirterek, yüksek çevreci hassasiyete sahip tüketicilerin, çevreci satın alma davranışlarının düzeyi de yüksek olduğunu belirtmiştir.

Karaca (2013:99) Sivas ilindeki bireylerin demografik özellikleri ile çevre bilinci ve çevreye duyarlı ürün bilinci arasında istatistiki açıdan fark olup olmadığını araştırmak için yapmış olduğu çalışmanın sonucunda Çabuk ve Nakıboğlu'nun çalışmasını destekler nitelikte tüketicilerin çevre bilincine sahip olduklarını ve çevre dostu ürünleri kullanmaya duyarlı oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Çabuk vd. (2008:88) tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri ile yeşil satın alma davranışları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin yeşil satın alma davranışları ile cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim ve gelir arasında anlamlı ilişkiler olduğunu belirtmiştir. Yeşil ürün satın alan tüketicilerin genel olarak kadın, evli, genç, eğitilmiş ve yüksek hane gelirine sahip bireyler olduğunu belirtmiştir.

Onurlubaş vd. (2017:282) tüketicilerin yeşil ürünler ile ilgili düşüncelerini ortaya koymak ve tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarını etkileyen demografik faktörleri belirlemek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Tüketicilerin %80'inin alışverişlerde yeşil ürün tercih ettiklerini ayrıca tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışları ile cinsiyet, gelir, yaş ve medeni durum gibi demografi faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Sönmez (2014) ile Çoban ve Sönmez (2014:65) yeşil pazarlama karmasına yönelik tüketici tutumlarının demografik özellikleri itibariyle farklılıklarını saptamak için yapmış olduğu çalışmada, kişilerin eğitim durumlarının artması ile çevre dostu ürünlere karşı pozitif bir tutum sergilediklerini belirtmiştir. Ayrıca gelir, kadro, yaş ve cinsiyete göre katılımcıların yeşil pazarlama karmasına yönelik tutumları genel olarak farklı olmamasına rağmen medeni durum açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Çolakoğlu vd. (2013) Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Erzurum, Bayburt ve Tunceli illerinde tüketicilerin kişisel değerleri ile çevre bilincinin alt boyutlarını incelediği çalışmada kişisel değerlerin çevre bilinci üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ve bu iller arasında en çok Erzurum'da yaşayan kişilerin çevreye yönelik tutumlarının diğer illere göre daha pozitif olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmanın Önemi

Üretim teknolojisinin gelişmesi beraberinde üretim artışını ve sonucunda aşırı tüketim olgusunu da getirmiştir. Özellikle bazı işletmelerin çevreyi kıt olmayan bir kaynak olarak görüp kullanmaları çevreye olumsuz yansımış, söz konusu olumsuzluk eğitim düzeyi yüksek ve bilinçli tüketici ve kuruluşları çevreyi korumaya yöneltmiştir.

Yeşil pazarlama bu sınırlı kaynaklardan pazarlamanın nasıl faydalanacağıyla ilgilense de, tüketicilerin isteklerini tatmin etmenin yanı sıra işletmeleri de temel hedeflerine ulaştırmaya çalışır (Polonsky, 1994).

1970'lerin ilk yıllarında bilinçli tüketiciler tarafından ortaya çıkan çevreci hareket, çevre sorunları konusunda bir mücadele başlatmıştır. Birçok ülkede uluslararası çevreci kuruluşların bu konudaki çalışmaları artmıştır. Ortaya çıkan bu çevreci hareket, toplumsal, ahlaki ve politik açıdan güç kazanmış ve sosyal yaşamın bir parçası olan işletmeleri etkiler hale gelmiştir. Özellikle üretim yapan işletmeler, doğal kaynakların korunması ve atıkların yönetimi konusuna daha fazla önem vermeye başlamışlardır (Biner, 2014). Çevreye duyarlı olan teknolojiler ve çevre dostu ürünlere olan talepler de giderek artmıştır. 1980'lerin ikinci yarısından sonra işletmeler, toplumun çevreye karşı olan duyarlılığının arttığını görmeye başlamışlardır. Özellikle, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı Ortak Geleceğimiz Raporu'nda temelleri atılan sürdürülebilir kalkınma kavramı, toplumun ve işletmelerin çevreyle ilgili konularda daha duyarlı olmalarını sağlamıştır (Aytekin, 2007:1-2).

Ne tükettiğimiz kadar nasıl tükettiğimiz ve ne kadar tükettiğimiz de önemli bir konudur. Çünkü doğal kaynakları şu anki hızımızla tüketmeye devam edersek üç dünyaya daha ihtiyacımız olacaktır. Bu bağlamda çevre hakkında oluşan bilinç, (Yaraş, Akın ve Şakacı, 2011). Tüketicilerin baskısı, devletin çevre konusunda aldığı yasal önlemler, sosyal sorumluluk anlayışının yayılması gibi nedenler sonucu 1990'ların başında "yeşil pazarlama" anlayışı ortaya çıkmıştır (Aytekin, 2007:1). Çevre kirliliği, doğal kaynakların yitirilmesi, küresel ısınma ise yeşil pazarlamanın en önemli ve en bilindik konuları olarak faaliyetlerin odağında yer almaktadır (Yaraş, Akın ve Şakacı, 2011).

Çevre sorunları ve çevreye dayalı eğitim ve bilinçlenmenin artması, sosyal sorumluluk uygulamaları ve sonucunda çevre duyarlılığı çevre dostu ürün ve ambalaj üretiminin hızlanmasına neden olmuştur.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Çevre dostu ürün ambalajının tüketici satın alma davranışı üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada Bingöl ilinde ikamet eden 369 kişiye anket uygulanmıştır. Verilerin toplanmasında yüz yüze anket yöntemi ve tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örnek yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Kolayda örneklem yönteminin kullanılmasının ana nedeni, kolay ve bilgi toplanmasının daha az zamanda gerçekleşmesidir. Çalışmaya temel oluşturan sorular 5'li Likert (1 Tamamen katılıyorum, 2 Katılıyorum, 3 Fikrim yok, 4 Katılmıyorum, 5 Tamamen Katılmıyorum) ve çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır.

Katılımcıların ankete doğru cevap verdikleri kabul edilmiştir. Başlangıçta 400 kişi ile anket yapılmaya çalışılmış, ancak zaman kısıtı ve cevaplamama gibi nedenlerle cevaplayıcı sayısı 369 ile sınırlı kalmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Verilerin toplanmasında yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise tüketicilerin çevre dostu ürünler ve bu ürünlerin tüketici satın alma davranışına etkilerini belirlemeye yönelik 18 yargıdan oluşan ölçek yer almaktadır.

Yüz yüze anket sonucu toplanan veriler SPSS paket programı yardımı ile analize tabi tutulmuştur. Araştırmada frekans dağılımı ve oran yöntemi kullanılmış, araştırmanın hipotezleri ise Ki-Kare ile analiz edilmiş. Ki-Kare analizinin olamadığı durumlarda Ki-Kare analizinin alternatifi olarak Kolmogorov Smirnov analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Pazarlama tarihi incelendiğinde ilk dönemlerde ne üretirsem satırım düşüncesi hakim iken günümüzde işletme sayılarının artış göstermesi ile tüketiciler tercih yapma hakkına sahip olmuşlardır. Tüketici tercihlerini belirleyen konulardan biri de son dönemde önemi artan işletmelerin ürünü üretirken çevreye zararlı olan salınımları yapmaması gelmektedir.

Çalışmanın ana amacı; Bingöl ilinde yaşayan tüketicilerin çevre dostu ürün ve çevre dostu ürün ambalajına olan ilgileri ve bu ilgilerin tüketicilerde ne düzeyde satın almaya etki ettiği ve satın alma tercihleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda; ürün ambalajının çevre dostu olup olmadığı, çevre dostu ürün ambalajı üzerindeki amblemin tespiti, tercih edilen ürünlerin organik olup olmadığı, çevre dostu ürün tespitinin hangi kaynaklardan anlaşıldığı ve çevre dostu ürün ile ilgili genel ifadelerin değerlendirilmesi tüketicilerden istenmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Tüketicilerin cinsiyeti ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Tüketicilerin medeni durumu ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Tüketicilerin yaşı ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Tüketicilerin eğitim seviyesi ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Tüketicilerin geliri ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bulgular

Cinsiyet	F	%	Medeni durum	F	%
Kadın	159	43,1	Evli	169	45,8
Erkek	210	56,9	Bekar	193	52,3
Toplam	369	100,0	Dul	7	1,9
Yaş	F	%	Toplam	369	100,0
20 yaş ve altı	86	23,3	Eğitim durumu	F	%
21-29	181	49,1	İlköğretim	108	29,3
30-39	57	15,4	Lise	149	40,4
40-49	33	8,9	Önlisans	42	11,4
50 ve üstü	12	3,2	Lisans	57	15,4
Toplam	369	100,0	Lisansüstü	13	3,5
Meslek	F	%	Toplam	369	100,0
Serbest Meslek	116	31,4	Ortalama aylık gelir	F	%
Ev Hanımı	75	20,3	2020 ve altı	166	45,0
Memur	44	11,9	2021-2999	137	37,1
İşçi	26	7,0	3000-4999	26	7,0
Öğrenci	35	9,5	5000-6999	13	3,5
Özel Sektör	54	14,6	7000 ve üzeri	27	7,4
Diğer	19	5,1	Toplam	369	100,0
Toplam	369	100,0			

Katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde %56,9'u erkek, %43,1'i kadındır. Araştırmaya katılan kişilerin yaş aralığına bakıldığında önemli bir kısmı (%49,1) 21-29 yaş aralığında, 20 yaş ve altı %23,3, 30-39 yaş aralığında bulunanlar %15,4, 40-49 yaş aralığında bulunanlar %8,9, 50 ve üstü %3,2'lik kısmı oluşturmaktadır. Katılımcıların %31,4'ü serbest meslekte, %20,3'ü ev hanımı, %14,6'sı özel

sektörde, %11,9'u memur, %9,5'i öğrenci, %7'si işçi, %5,1'i ise diğer mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların %52,3'ü bekar, %45,8'i evli, %1,9'u ise dul olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu lise (%40,4) ve ilköğretim (%29,3) mezunu, %15,4 lisans, %11,4 ön lisans, %3'5i lisansüstü mezunu olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların %45'i 2020 ve altı, %37,1'i 2021-2999, %7'si 3000-4999, %10,9'u 5000 ve üstü gelire sahiptirler.

Tablo 2: Ürün satın alımında çevre dostu ambalaja sahip olup olmadığının kontrol edilmesi

	Frekans	Oran
Evet	233	63,1
Hayır	136	36,9
Toplam	369	100,0

Katılımcıların %63,1'i ürün satın alırken çevre dostu ambalaja sahip olup olmadığını kontrol ederken, %36,9'u kontrol etmemektedir.

Tablo 3: Hangi şeklin çevre dostu ürünü tanımladığı konusu

322

	Frekans	Oran		Frekans	Oran
	152	41,2		101	27,4
	87	23,6		18	4,9
 	9	5,54	Cevaplamayan	2	,5
			Genel Toplam	369	100,0

Katılımcıların %23,6'sı çevre dostu ürün amblemini doğru işaretlemiştir, fakat %75,9'u çevre dostu ürün amblemi olmayan diğer 5 seçeneği işaretlemiştir. Dolayısıyla, ürün satın alırken ürünün çevre dostu ambalaja sahip olup olmadığını

Abdulahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-

kontrol edenlerin oranının yüksekliği ile çevre dostu ürün ambalajının tespiti arasında doğrusal bir ilişki olmadığı görülmüştür. Bunun ana nedeni şekillerin bir birine yakın olması gösterilebilir.

Tablo 4: Ürün satın alırken organik olup olmadığına dikkat edilmesi

	Frekans	Oran
Evet	256	69,4
Hayır	113	30,6
Toplam	369	100,0

Katılımcıların %69,4'ü ürünlerin organik olup olmadığına dikkat etmekte iken %30,6'sı dikkat etmemektedir.

Tablo 5: Bir ürünün çevre dostu ürün olduğuna katılımcıların karar verme şekillerinin dağılımı

	Frekans	Oran
Çevre	136	36,9
Üretim	105	28,5
Basın yayın	18	4,9
Ambalajın üzerindeki şekilden	78	21,1
Diğer	32	8,7
Toplam	369	100,0

Bir ürünün çevre dostu ürün olduğuna katılımcıların %36,9'u çevre, %28,5'i üretim, %21,1'i ambalajın üzerindeki şekilden, %8,7'si diğer seçeneklerden, %4,9'u basın yayından karar vermektedir.

Abdulvahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-

Tablo 6: Çevre dostu ürün ambalajı ile ilgili genel ifadeler

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Çevre dostu ürünler diğer ürünlere göre daha pahalıdır	Frekans	181	111	47	20	10	369
	Oran	49,1	30,1	12,7	5,4	2,7	100
Çevre dostu ürünlerin reklamları yeteri kadar etkin yapılmıyor	Frekans	158	148	42	14	7	369
	Oran	42,8	40,1	11,4	3,8	1,9	100
Ürünlerin ambalajları üzerindeki işaretlerden/ etiketlerden çevreye zarar verip vermediğini anlayabiliyorum	Frekans	139	132	70	17	11	369
	Oran	37,6	35,8	19,0	4,6	3,0	100
Satın aldığım ürünlerin ambalajının çevreye zararlı olduğunu öğrenirsem satın almaktan vazgeçerim	Frekans	137	133	57	24	18	369
	Oran	37,1	36,0	15,4	6,5	5,0	100
Satın aldığım ürünün çevreye zarar vererek üretildiğini öğrenirsem kullanmaktan vazgeçerim	Frekans	121	144	62	29	13	369
	Oran	32,8	39,0	16,8	7,9	3,5	100
Gereğinden fazla ambalajlanmış ürünleri tercih etmem	Frekans	109	137	78	24	21	369
	Oran	29,5	37,2	21,1	6,5	5,7	100
Çevre dostu ürünlerin reklamı satın alma davranışım üzerinde etkili olur	Frekans	113	135	76	27	18	369
	Oran	30,6	36,6	20,6	7,3	4,9	100
Medyada yayınlanan çevre ilgili konular/sorunlar satın alma davranışımı etkiler	Frekans	127	133	69	20	20	369
	Oran	34,4	30,1	18,7	5,4	5,4	100
Çevreye zarar vermediğini işaret eden etiketleri içeren ürünleri tercih ederim	Frekans	117	144	64	28	16	369
	Oran	31,7	39,0	17,3	7,6	4,4	100
Çevre dostu ürünlere diğer ürünlere ödediğimden daha fazla ödemeye razıyım	Frekans	115	133	69	33	19	369
	Oran	31,2	36,0	18,8	8,9	5,1	100
İki ürün arasında seçim yaparken çevre dostu olanı tercih ederim	Frekans	123	135	59	28	24	369
	Oran	33,3	36,6	16,0	7,6	6,5	100
Geri dönüşümlü malzemeden yapılmış ürünleri tercih ederim	Frekans	120	134	72	26	17	369
	Oran	32,5	36,3	19,5	7,0	4,6	100

Abdulahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-

Bazı ürünlerin çevreye verdiği zararı öğrendiğimde, bu ürünleri satın almam	Frekans	126	137	65	22	19	369
	Oran	34,1	37,1	17,6	6,0	5,2	100
Alışverişlerde; file, kese kağıdı, pamuklu torbalar gibi mümkün olduğunca doğada çözünebilir malzemeleri kullanmayı tercih ederim	Frekans	119	134	70	19	27	369
	Oran	32,3	36,3	19,0	5,1	7,3	100
Aile fertlerini ya da arkadaşlarımı çevreye zarar veren ürünleri almamaları için uyarırım	Frekans	121	149	58	32	9	369
	Oran	32,8	40,4	15,7	8,7	2,4	100
Mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir ambalaja sahip ürünleri satın alırım	Frekans	134	134	61	25	15	369
	Oran	36,3	36,3	16,5	6,8	4,1	100

Tablo 6’da elde edilen veriler aşağıdaki gibi özetlenebilir. Çevre dostu ürünler diğer ürünlere göre daha pahalıdır (%79,2). Çevre dostu ürünlerin reklamları yeteri kadar etkin yapılmıyor (%82,9). Ürünlerin ambalajları üzerindeki işaretlerden/etiketlerden çevreye zarar verip vermediğini anlayabilirim (%73,4). Satın aldığım ürünlerin ambalajının çevreye zararlı olduğunu öğrenirsem satın almaktan vazgeçerim (%73,2). Satın aldığım ürünün çevreye zarar vererek üretildiğini öğrenirsem kullanmaktan vazgeçerim (%71,9). Gereğinden fazla ambalajlanmış ürünleri tercih etmem (%66,7). Çevre dostu ürünlerin reklamı satın alma davranışım üzerinde etkili olur (%67,2). Medyada yayınlanan çevre ilgili konular/sorunlar satın alma davranışımı etkiler (%64,5). Çevreye zarar vermediğini işaret eden etiketleri içeren ürünleri tercih ederim (%70,7). Çevre dostu ürünlere diğer ürünlere ödediğimden daha fazla ödemeye razıyım (%67,2). İki ürün arasında seçim yaparken çevre dostu olanı tercih ederim (%69,9). Geri dönüşümlü malzemeden yapılmış ürünleri tercih ederim (%67,8). Bazı ürünlerin çevreye verdiği zararı öğrendiğimde, bu ürünleri satın almam (%71,2). Alışverişlerde; file, kese kağıdı, pamuklu torbalar gibi mümkün olduğunca doğada çözünebilir malzemeleri kullanmayı tercih ederim (%68,6). Aile fertlerini ya da arkadaşlarımı çevreye zarar veren ürünleri almamaları için uyarırım (%73,2). Mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir ambalaja sahip ürünleri satın alırım (%72,6).

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Tablo 6: Cinsiyet ile çevre dostu ürün ambalajı tercihi ilişkisi

		Çevre dostu ürün tercihi			
		Evet	Hayır	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	Frekans	104	55	159
		Oran	65,4%	34,6%	100,0%
	Erkek	Frekans	129	81	210

		Oran	61,4%	38,6%	100,0%
	Toplam	Frekans	233	136	369
		Oran	63,1%	36,9%	100,0%

Tablo 6 değerlendirildiğinde çevre dostu ürün tercihinin cinsiyete göre pek farklılaşmadığı ve oranların birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Tabloya ilişkin yapılan Ki-Kare analizi sonucu (p değeri) 0,250 olarak çıkmıştır. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmediği için tüketicilerin cinsiyeti ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 7: Medeni durum ile çevre dostu ürün ambalajı tercihi ilişkisi

		Çevre dostu ürün tercihi		Toplam	
		Evet	Hayır		
Medeni Durum	Evli	Frekans	105	64	169
		Oran	62,1%	37,9%	100,0%
	Bekar	Frekans	125	68	193
		Oran	64,8%	35,2%	100,0%
	Dul	Frekans	4	3	7
		Oran	57,1	42,8	
	Toplam	Frekans	234	135	369
		Oran	63,5%	36,5%	100,0%

326

Tablo 7 incelendiğinde çevre dostu ürün tercihinin medeni duruma göre pek farklılaşmadığı ve oranların birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Tabloya ilişkin yapılan Ki-Kare analizi sonucu (p değeri) 0,076 olarak çıkmıştır. Dolayısıyla H_2 hipotezi kabul edilmediği için tüketicilerin medeni durumu ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 8: Yaş ile çevre dostu ürün ambalajı tercihi ilişkisi

		Çevre dostu ürün tercihi		Toplam	
		Evet	Hayır		
Yaş	20 yaş ve altı	Frekans	58	28	169
		Oran	67,4%	32,6%	100,0%

Abdulahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-

21-29	Frekans	110	71	193
	Oran	60,8%	39,2%	100,0%
30-39	Frekans	35	22	57
	Oran	61,4	38,6	100,0
40-49	Frekans	21	12	33
	Oran	63,6	36,4	100,0
50 ve üstü	Frekans	9	3	12
	Oran	75,0	25,0	100,0
Toplam	Frekans	230	132	362
	Oran	63,5%	36,5%	100,0%

Tablo 8 incelendiğinde çevre dostu ürün tercihinin yaşa göre farklılaştığı ve yaş arttıkça çevre dostu ürün tercihinin arttığı görülmektedir. Tabloya ilişkin yapılan Ki-Kare analizi sonucu (p değeri) 0,044 olarak çıkmıştır. Dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edildiği için tüketicilerin yaşları ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Eğitim seviyesi ile çevre dostu ürün ambalajı tercihi ilişkisi

			Çevre dostu ürün tercihi		Toplam
			Evet	Hayır	
Eğitim Seviyesi	İlköğretim	Frekans	58	50	108
		Oran	53,7%	46,3%	100,0%
	Lise	Frekans	102	47	149
		Oran	68,5%	31,5%	100,0%
	Önlisans	Frekans	25	17	42
		Oran	59,5%	40,5%	100,0%
	Lisans	Frekans	38	19	57
		Oran	66,7%	33,3%	100,0%

Abdulvahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-

	Lisansüstü	Frekans	10	3	13
		Oran	76,9%	23,1%	100,0%
Toplam		Frekans	233	136	369
		Oran	63,1%	36,9%	100,0%

Tablo 9 incelendiğinde çevre dostu ürün tercihinin eğitim seviyesine göre farklılaştığı ve eğitim seviyesi arttıkça çevre dostu ürün tercihinin de arttığı görülmektedir. Tabloya ilişkin yapılan Ki-Kare analizi sonucu (p değeri) 0,009 olarak çıkmıştır. Dolayısıyla H_4 hipotezi kabul edildiği için tüketicilerin eğitim seviyeleri ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10: Gelir düzeyi ile çevre dostu ürün ambalajı tercihi ilişkisi

			Çevre dostu ürün tercihi		Toplam	
			Evet	Hayır		
Gelir Düzeyi	2020 ve altı	Frekans	109	57	166	
		Oran	65,7%	34,3%	100,0%	
	2021-2999	Frekans	82	55	137	
		Oran	59,9%	40,1%	100,0%	
	3000-4999	Frekans	17	9	26	
		Oran	65,4%	34,6%	100,0%	
	5000-6999	Frekans	8	5	13	
		Oran	61,5%	38,5%	100,0%	
	7000 ve üzeri	Frekans	11	1	12	
		Oran	91,7%	8,3%	100,0%	
	Toplam		Frekans	227	127	354
			Oran	64,1%	35,9%	100,0%

Tablo 10 incelendiğinde çevre dostu ürün tercihinin gelir düzeyine göre farklılaştığı ve gelir düzeyi yükseldikçe çevre dostu ürün tercihinin de arttığı görülmektedir. Tabloya ilişkin yapılan Ki-Kare analizi sonucu (p değeri) 0,008 olarak çıkmıştır. Dolayısıyla H_5 hipotezi kabul edildiği için tüketicilerin gelir

düzeyleri ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda “Tüketicilerin cinsiyeti ile çevre dostu ürün ambalajı” ile “Tüketicilerin medeni durumu ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca, “Tüketicilerin yaşı ile çevre dostu ürün ambalajı”, “Tüketicilerin eğitim seviyesi ile çevre dostu ürün ambalajı” ve “Tüketicilerin geliri ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çevre dostu ürün kullanımının cinsiyet ve medeni durum arasında ilişki bulunmadığı ve çevre dostu ürün tercihinin bireylerin yaş, gelir seviyesi ve eğitim durumlarının çevre dostu ürün kullanımına etki ettiği ve etkilendiği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çevre dostu ürün ambalajının tüketici satın alma davranışı üzerine etkilerini belirlemeye yönelik yapılan bu çalışmada genel olarak tüketiciler çevre dostu ambalajlara ve almış oldukları ürünlerin organik olmalarına dikkat etmelerine rağmen çevre dostu ürün şekli hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Bu sonuca benzer olarak Kardeş de (2011) yapmış olduğu çalışmada çevre dostu markaların imajlarının yüksek olduğunu fakat bu durumun satın alma davranışına etki etmediği sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun tersi olarak Güven (2019) tüketicilerin çevre dostu ürün satın alma davranışlarının yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu durumu da ankete katılanların çoğunlukla çevreci sivil toplum kuruluşu üyeleri olmaları olarak açıklanmıştır. Tüketiciler ambalajın üzerindeki şekilden daha çok çevrelerinden elde etmiş oldukları bilgiler ışığında bir ürünün çevre dostu olup olmadığına karar vermektedir. Bu nedenle bu ürünlerin reklam ve tanıtımlarının daha fazla yapılarak daha fazla kitleye ulaştırılması gerekmektedir, fakat Kardeş (2011) in yapmış olduğu çalışmada bu ürünlerin reklamının inandırıcı olmadığı sonucundan hareket ile toplum tarafından güven duyulan kişiler ile reklam kampanyalarının yapılması tüketiciler için daha anlamlı olacaktır.

Tüketiciler çevre dostu ürünlerin pahalı olmasına rağmen bu ürünleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Çevre dostu ürünlerin reklamları tüketici satın alma davranışları üzerinde etkili olmasına rağmen bu ürünlerin reklamları yeteri kadar yapılmadığı görülmektedir.

Tüketicilerin gelir seviyesi düşük dahi olsa çevre dostu ürün konusunda hassasiyet gösterdiklerini fakat bu konuda yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları için çeşitli medya organlarında bu konu hakkında bilgi verilmelidir.

Yapılan bu çalışmada tüketici satın alma davranışı ile çevre dostu ürün ambalajı arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu destekler niteliktedir, Büyükahraz (2012) yapmış olduğu çalışmada çevre dostu ürün ambalajının tüketici satın alma davranışını etkilediğini belirtmiştir. Yılmaz, Çelik ve Yağız (2009) öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmada bu sonucu destekler niteliktedir. Ünüvar, Kılınç, Sarı Gök ve Şalvarcı (2017) çevresel duyarlılığı olan tüketicilerin bunları davranışlarına yansıttığını belirtmiştir.

Araştırmadan elde edilen diğer önemli bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Araştırmaya daha çok genç yaştaki bireylerin katıldığı,

Araştırmaya katılan bireylerin lise ve ilköğretim mezunu olduğu,

Katılımcıların çoğunluğu orta gelir seviyesine sahip oldukları belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin önemli bir kısmının çevre dostu ürün ifadelerini kontrol ettikleri ancak şekli ile ilgili net bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bunun ana nedeninin şekillerin birbirine çok yakın olduğu tahmin edilmiştir.

Tüketicilerin önemli bir kısmı aldıkları ürünün organik olmasına dikkat etmektedirler.

Ürünün çevre dostu olduğu daha çok çevre ve üretiminden anlaşıldığı,

Çevre dostu ürün ile ilgili genel ifadeler önem derecesine göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

Çevre dostu ürün reklamlarının yeteri kadar yapılmadığı, çevre dostu ürünlerin pahalı olduğu ve gereğinden fazla ambalajlanmış ürünlerin tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Ürünlerin ambalajları üzerindeki işaretlerden/etiketlerden çevreye zarar verip vermediğinin anlaşıldığı ortaya çıkmıştır.

Satın alınan ürünlerin ambalajının çevreye zararlı olduğunun bilinmesi, satın alınan ürünün çevreye zarar vererek üretildiğinin ve ürünlerin çevreye verdiği zararın öğrenilmesi durumunda söz konusu ürünlerin alınmayacağı, aile fertleri ya da arkadaşların çevreye zarar veren ürünleri almamaları için uyarıldığı belirtilmiştir.

Mümkün olduğunca geri dönüştürülebilir ambalaja sahip ürünlerin, çevreye zarar vermediğini işaret eden etiketleri içeren ürünlerin tercih edildiği, iki ürün arasında seçim yaparken çevre dostu olanın tercih edildiği ifade edilmiştir.

Alişverişlerde; file, kese kağıdı, pamuklu torbalar gibi mümkün olduğunca doğada çözünebilir malzemeleri kullanımının ve geri dönüşümlü malzemeden yapılmış ürünlerin tercih edildiği belirlenmiştir.

Çevre dostu ürünlerin reklamının yapılması ve medyada yayınlanan çevre ilgili konular/sorunlar satın alma davranışını olumlu etkilediği, çevre dostu ürünlere diğer ürünlere ödediğinden daha fazla ödemeye razı olduğu belirlenmiştir.

Yapılan analizler sonucunda “Tüketicilerin cinsiyeti ile çevre dostu ürün ambalajı” ile “Tüketicilerin medeni durumu ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca, “Tüketicilerin yaşı ile çevre dostu ürün ambalajı”, “Tüketicilerin eğitim seviyesi ile çevre dostu ürün ambalajı” ve “Tüketicilerin geliri ile çevre dostu ürün ambalajı” arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çevre dostu ürün kullanımının cinsiyet ve medeni durum arasında ilişki bulunmadığı ve çevre dostu ürün tercihinin bireylerin yaş, gelir seviyesi ve eğitim durumlarına etki ettiği ve etkilendiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aracıoğlu, B. ve Tatlıdil, R. (2009), “Tüketicilerin Satın Alma Davranışında Çevre Bilincinin Etkileri”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 435-461.
- Ay, C. ve Ecevit, Z. (2005), “Çevre Bilinçli Tüketiciler”, Akdeniz İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 10, ss. 238-263.
- Aytekin, P. (2007) Yeşil Pazarlama Stratejileri, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 1-20.
- Aytekin, M. ve Büyükhaz, G. (2014) Demographic Characteristics of Consumer Buying Behavior Effect og Environmentally Friendly Products and Application in Gaziantep, The Business & Management Review, Volume 5 Number 1, ss. 72-82.
- Baydaş, A. ve Yaşar, M.E. (2018), “Ambalajın Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <http://busbed.bingol.edu.tr>, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 49-68.
- Biner, N. (2014) Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışının İncelenmesi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Büyükhaz, G. (2012). Çevresel İlgi, Kaygı ve Duyarlılığın Çevre Dostu Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi ve Bir Uygulama, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep
- Çabuk, S. ve Nakıboğlu, B. (2003), “Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl, Cilt: 12, Sayı: 12, s. 39-54.
- Çabuk, S.; Nakıboğlu, B. ve Keleş, C. (2008), “Tüketicilerin Yeşil (Ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, ss. 85-102.
- Çoban, S. ve Sönmez, Y. (2014), “Yeşil Pazarlama Karmasına Yönelik Tüketici Tutumlarının Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması: Ahi Evran Üniversitesi Örneği”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 65-82.
- Çolakoğlu, E., Türk, B., Başar, E.E. ve Gül, O. (2013), “Kişisel Değerler ve Çevre Bilincinin Çevreci Ürünlerin Tercih Edilmesindeki Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Araştırma”.
- Do Paço, A.M.F. ve Raposo, M.L.B. (2010) “Green Consumer Market Segmentation: Empirical Findings From Portugal”, International Journal of Consumer Studies, 34(4): 429-436.
- Emgin, Ö. ve Türk, Z. (2004), “Yeşil Pazarlama”, Mevzuat Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 78, ISSN: 1306-0767, <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/06a/01.htm>, (E.T.: 17.10.2019)

- Erbaşlar, G. (2007), “Yeşil Pazarlama”, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, www.paradoks.org, ISSN 1305-7979, Yıl: 3, Sayı: 1.
- Güven, T. (2019) “Sosyal Yenilikçiliğin Ürün İlgilenimi Üzerine Etkisi (Çevreçi Tüketiciler ve Çevre Dostu Ürünler Üzerinde Bir Araştırma)”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Hassani, İ. (2018) *The Relationship between Demographics and Consumers’ Propensity for Rewarding or Punishing a Company based on Social Responsibility*, Thesis Waterloo, Ontario, Canada.
- Kahraman, E. ve Karakütük, H.E. (2014), “Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Aydın Bölgesindeki Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 1-17.
- Karaca, Ş. (2013), “Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 99-111.
- Kardeş, İ. (2011), “Markaların Çevre Dostu Uygulamalarının Tüketicinin Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 165-177.
- Kızılaslan, N. ve Kızılaslan, H. (2008), “Tüketicilerin Satın Aldıkları Gıda Maddeleri ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Tutumları (Tokat İli Örneği)”, *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt, 22, Sayı 2, ss. 67-74.
- Knight, A. (2004), “Sustainable Consumption the Retailing Paradox”, *Consumer Policy Review*, Vol: 14, No: 4:, ss. 113-115.
- Kükreç, Ö. (2012), “Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği”, *Journal of Yasar University*, Cilt: 26, Sayı: 7, ss. 4505–4525.
- Laheri, V.K. (2017) *Impact of Demographic Variables for Purchase of Green Products*, *Indian Journal of Commerce & Management Studies*, Vol: VIII, Issue: 1, ss. 69-76.
- Miles M.P. ve Covin, J.G. (2000) “Environmental Marketing: A Source of Reputational, Competitive and Financial Advantage”, *Journal of Business Ethics*, 23(3): ss. 299-312.
- Moisander, J. (2007), “Motivational Complexity of Green Consumerism”. *International Journal of Consumer Studies*, (31), ss. 404-409.
- Onurlubaş, E., Yıldız, E., Yıldız, S. ve Dinçer, D. (2017), “Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bursa İli Örneği”, III. Ibaness Congress Series – Edirne / Turkey, March 04-05, ss. 282-297.
- Ottman, J. A., ve Herbert, H. (1993). *Green Marketing*. Illinois–USA: NTC Business Books.
- Örücü, E. ve Tavşancı, S. (2001), “Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 3. ss. 1-13.

Abdulahap Baydaş-Mert Aktaş-Mehmet Emin Yaşar- *Çevre Dostu Ürün Ve Çevre Dostu Ürün Ambalajının Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesi -Bingöl İli Örneği-*

- Özek, E.U. (2016) “Ambalaj Sektörü ve TRB1”, http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_Arastirma_raporlari/Ambalaj%20Sekt%C3%96R%C3%9C%20VE%20TRB1.pdf, (E.T.: 17,10.2019).
- Pickett, B.J. ve Ozaki, R. (2008) “Pro-Environmental Products: Marketing Influence on Consumer Purchase Decision”, *Journal of Consumer Marketing*, Cilt: 25, Sayı: 5, ss. 281-293.
- Polonsky, M.J. (2008), “An Introduction to Green Marketing”, Department of Management, University of Newcastle, Newcastle NSW 2308, Australia.
- Shamdasani, P., OngChon-Lin, G. ve Richmond, D. (1993), “Exploring Green Consumers in an Oriental Culture: Role of Personal and Marketing Mix Factors”, *Advances in Consumer Research*, Vol. 20: ss. 488-493.
- Sönmez, Y. (2014) *Tüketicilerin Yeşil Pazarlama Uygulamalarıyla İlgili Tutum Ve Davranışları: Ahi Evran Üniversitesi Örneği*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Ünüvar, Ş., Kılınç, C., Sarı Gök, H. ve Şalvarcı, S. (2018) “Turizm Öğrencilerinin Yeşil Ürün Tercihinin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/1, ss. 20-40.
- Yaraş, E., Akın, E. ve Şakacı, B. K. (2011). “Tüketicilerin Çevre Bilinci Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Öneri Dergisi*, 9 (35), ss. 117-126.
- Yılmaz, V., Çelik, H.E. ve Yağızır, C. (2009). *Çevresel Duyarlılık ve Çevresel Davranışın Ekolojik Ürün Satın Alma Davranışına Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması*, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2): ss. 1-14.
- Yücel, M. ve Ekmekçiler, Ü.S. (2008) “Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, ss. 320-333.

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

KÜLTÜREL İHTİYAÇLAR VE
TEPKİLER BAĞLAMINDA
MALINOWSKI'NİN İŞLEV TEORİSİNE
GÖRE SİİRT MENKİBELERİNİN
İNCELENMESİ*

A STUDY ON SİİRT
HAGIOGRAPHIES ACCORDING TO
MALINOWSKI'S FUNCTIONAL
THEORY IN THE CONTEXT OF
CULTURAL NEEDS AND REACTIONS

Yazar

Erdem AKIN

Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk
Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, erdemakin19@gmail.com, Orcid Id.: 0000-0002-8833-
3410.

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.10.2020

Kabul Tarihi: 07.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Akın, Erdem (2020). Kültürel ihtiyaçlar ve tepkiler bağlamında malinowski'nin işlev
teorisine göre siirt menkıbelerinin incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler*
Enstitüsü Dergisi, 8 (16), s. 334-355

* Bu çalışma 17 – 20 Nisan 2017 tarihleri arasında Malaga'da düzenlenen "II. Uluslararası Afro-Avrasya
Araştırmaları Kongresi" adlı sempozyumda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve yeniden
düzenlenmiş halidir.

Öz

Türk kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, kutsal bir açıklamayı bünyesinde barındıran ve bir inanış ögesini aktaran, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Efsaneler, Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak büyük bir ihtiyacı karşılamaktadırlar. Menkıbelerin öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve evliyaların hayat hikayesini etrafında gelişir. Menkıbeler, odağına “veli kerametleri”ni alması yönüyle efsanelerden ayrılır. Menkıbelerde veli etrafında şekillenen olayların ve veliler tarafından sergilenen kerametlerin kültürel ihtiyaçlar ve tepkileri kapsayacak şekilde gerçekleştiği görülür. Halk anlatılarının işlevlerinin çözümlenmesinin toplumun kültürel devamlılığına, inanç anlatılarının çözümlenmesinin ise inanç kültürünün sürekliliğine katkısı olacağı açıktır.

Bu çalışmada, Siirt yöresinden derlenen yaklaşık doksan kadar Siirt menkıbesi, Bronislaw Kaspar Malinowski ve Reginald Radcliffe Brown'un geliştirdiği kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkiler bağlamında işlevsel teori çerçevesinde, yedi kültürel cevaba göre incelenmiştir. Kültürel cevaplar belirlenirken, bilimsel araştırma yöntemlerinden biri olan dokümantasyon analizi tekniği kullanılmıştır. İnceleme sonucunda, Siirt menkıbelerinde ağırlıklı olarak, büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan eğitimin işlendiği görülür. Menkıbelerin doğası gereği “Hareket-Faaliyetler”, “Kültürel Değerler” ve “Eğitim” maddeleri Siirt menkıbelerinde yoğun olarak yer alır. Bu maddeler dışında Siirt menkıbelerinde kişilik problemlerine verilen tepkilerin yoğun olması dikkat çeker.

Anahtar kelimeler: Menkıbe, İşlev Teorisi, İnanç, Siirt, Anlatı

Abstract

Legends, one of the basic building blocks of the formation of the Turkish culture. They are deep-rooted national treasures that contain a sacred explanation, convey an element of belief, and are as old as Turkish faith history. They meet a great need as a verbal transmission element in terms of carrying Turkish belief values to today. The subject of hagiographies are sacred personalities and develop around the life story of saints. Hagiographies differ from legends in that they focus on "saint's miracles". In hagiographies, it is seen that the events shaped around the saints and the miracles exhibited by the saints take place in a way that includes cultural needs and reactions. It is obvious that analyzing the functions of folk narratives will contribute to the cultural continuity of the society, and the analysis of belief narratives will contribute to the continuity of belief culture..

In this study, approximately ninety Siirt hagiographies compiled from the Siirt region were examined in the context of functional theory within the context of cultural needs and responses developed by Bronislaw Kaspar Malinowski and Reginald Radcliffe Brown, according to seven cultural responses. While determining cultural responses, one of the scientific research methods, the documentation analysis technique was used. As a result of the analysis, it is seen that in Siirt hagiographies, education, which is the cultural response of the society to the social need for growth, is predominant. Due to the nature of hagiographies, it is seen that the elements of "Movement-Activities", "Cultural Values" and "Education" are heavily involved in Siirt hagiographies. Apart from these elements, it is noteworthy that the reactions to personality problems in Siirt hagiographies are intense.

Keywords: Hagiography, Functional Theory, Belief, Siirt, Narrative

Giriş

Her toplum, kendi kültürü içerisinde işlediği ve bir verim olarak ortaya çıkan sözlü ürünlere sahiptir. Türk sözlü kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Efsaneler, sözlü gelenek içerisinde inanışları, motifleri, kültleri içeren inancın ön planda olduğu anonim halk edebiyatı ürünlerindedir. Dolayısıyla efsaneler, Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Efsane terimi üzerine çeşitli tanımların yapıldığı görülmektedir. Sakaoğlu, efsane teriminin Farsçadan dilimize girdiğini vurgulayarak Batı dillerinde yaygın olarak “Legend” şeklinde kullanıldığını vurgular (1980: 4). Efsane terimi üzerine ilk tanımları yapan Grimm kardeşler, efsanelerin “gerçek ya da gerçek dışı belirli bir kişi, olay ya da yer hakkında anlatılan ve inanılan anlatımlar” olduğunu aktarır (Jason, 1971: 134). Şükrü Elçin ise, efsaneyi insanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında gelişen, zamanla inanç, adet, anane ve törenlerin oluşumunda, az çok rolü olan bir çeşit masallar şeklinde tanımlar (2004: 314).

Efsanenin alt türü olan menkıbelerin ise öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve odağına “veli kerametleri”ni alması noktasında efsanelerden ayrılır. Köprülü, velilerin halkın muhayyilesinde kuvvetli izler bırakan şahsiyet olduğunu vurgulayarak bu şahıslar hakkında aktarılan menkıbelerin inandırıcılık özelliğine bürünerek gerek yaşarken gerek öldükten sonra yüzyıllar boyunca anlatıla anlatıla genişleyip büyüdüğünü aktarır (1976: 27).

Övülecek iş anlamını karşılayan menkıbelerde, velinin kerametlerine odaklanılarak velinin yaşam hikayesi dinleyiciye aktarılır. Hacim olarak oldukça küçük olan bu anlatılarda keramet motiflerinin yoğun olduğu görülür. Yoğun olarak görülen keramet motiflerine tayy-i mekân, tayy-i zaman, ölünün diriltilmesi, göğe yükselme, üçlerle, yedilerle, kırklarla¹ görüşme örnek verilebilir. Halkın belleğinde ve muhayyilesinde yüzyıllar boyu canlılığını koruyan bu keramet motifleri ile halkın menkıbelere olan bağlılığı kuvvetlenir.

“Allah’ın sevgili kulları” ya da “Allah dostları” olarak bilinen evliyaların mesajlarla ve kerametlerle harmanlanmış hayat hikayelerinin sözlü gelenek içerisinde sık sık anlatılması bir anlamda evliyanın övülmesiyle ilişkilidir. Menkıbelerde aktarılan mesajlar, inançla harmanlanmış şekilde yer alır. Dolayısıyla menkıbelerde aktarılan olaylardaki şahıs, nesne, zaman ve mekan kadrosu kutsalın bir tezahürüne karşılık gelir.

Türk Dil Kurumu tarafından “Bir nesne veya kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon” şeklinde tanımlanan işlev sözcüğü, Malinowski’nin ortaya attığı teoride, “ancak bir ihtiyacın içinde olan insanların iş birliği yaptıkları, zanaatsal ürünleri kullandıkları ve malları tükettikleri bir etkinlikte karşılanması” anlamında kullanılmıştır (Çobanoğlu, 2015: 271).

Malinowski’nin işlev teorisinin dışında Bascom’un a) eğlendirme, hoşça vakit geçirme b) sosyal değerleri, inanışları ve sosyal kurumları destekleme c)

¹ Kırkların kült oluşması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2020a.

eğitim, yani kültürün bir kuşaktan ötekine aktarılmasını sağlama d) sosyal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir emniyet supabı görevi yapma şeklinde dört maddeden oluşan işlev sıralaması yine halkbiliminde sıkça uygulanan bir diğer teoridir (Bascom, 1954: 333-349). İlhan Başgöz, Bascom'un işlev sıralamasına protesto işlevini eklemiştir. Petr Bogatrev'in kostüm işlevlerini sıraladığı çalışma ise maddi kültür ürünlerinin işlevlerinin belirlenmesi konusunda dikkat çekici bir çalışmadır (Çobanoğlu, 2015: 267-271).

Halk anlatılarının işlevlerini belirlemek, hangi yönde bir ihtiyacı karşıladığının ya da hangi değerlerin aktarımında kilit rol üstlendiğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu açıdan Malinowski'nin işlev teorisi günümüzde halk edebiyatı ürünlerini tahlil etmede yaygın olarak kullanılan teorilerden biri olmuştur (Çobanoğlu, 2015:267).² İnanç anlatılarından menkıbelerde veli etrafında şekillenen olayların kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkileri kapsayacak şekilde gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla menkıbeleri işlevlerini ortaya çıkaracak şekilde bir inceleme konusu yapmak halkbilimi çalışmaları içerisinde önemli durmaktadır.

Kültürün her alanında olduğu gibi inanç anlatı geleneğinde oluşan kültür de ihtiyaçları ve bunlara verilen tepkileri bünyesinde barındırır. Kültürel ihtiyaçlara verilen tepkilerle halkbilimi sınırları içerisindeki çeşitli unsurlarla ilişkiler kurulması, inanç anlatı geleneğinin işlevselliği çözümlenmek açısından dikkate değerdir. Menkıbe, sosyal norm ilişkisinde anlatılarda yer alan sosyal normların değişmezlik derecelerine bağlı olarak çeşitlendiği görülür. Bütün norm çeşitlerinin temel işlevi sosyal yaşamı düzenlemek olduğu için menkıbelerde yer alan sosyal normların değişmezlik derecesi arttıkça toplumun menkıbeye olan bağlılığının da artıp daha genel geçer kuralları düzenler (Akın, 2017: 50).

Günay, menkıbelerin işlevleriyle ilgili olarak menkıbelerin halkın kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara başvurmasının bir göstergesi olduğunu vurgular. Ayrıca menkıbelerin, kerametlerin ve ziyaret yerlerinin olağanüstü kutsal güçlerle donandıkları noktasında halkı ikna ve inandırmaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar olduğuna değinir (2003: 14).

Bu çalışmada Siirt'te derlenen menkıbeler,³ Malinowski'nin kültürel- ihtiyaçlar ve tepkiler bağlamında sıraladığı işlevler açısından kapsamlı bir analize tutulduğunda aşağıdaki şekilde çeşitlendiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, çalışmanın malzemesini oluşturan doksan kadar Siirt menkıbesi incelendiğinde yedi kültürel ihtiyaç ve bunlara verilen tepkilerin tamamının yer aldığı görülür. Malinowski'nin belirlediği kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkiler, bazen keramet motifi olarak bazen de olay içerisinde ana unsur olarak menkıbelerde yer alır. Siirt menkıbeleri, işlevsel teori bağlamında kültürel ihtiyaçlar ve verilen tepkiler çerçevesinde incelendiğinde menkıbelerin zengin bir çeşitlilik ve kültürel değer sunduğu görülmektedir.

1. Metabolizma – Beslenme Sistemleri

² Menkıbeler üzerine başta işlevsel teori olmak üzere bağlam merkezli gerçekleştirilen güncel çalışmalar için bk. Çek, 2017; Arslan, vd., 2018; Balıkcı, 2019; Akın, 2020b; Tüncer, 2020.

³ Çalışmaya kaynaklık eden menkıbeler; Eryeşil'in (2001), Arslan'ın (2006), Karakaş'ın (2014) çalışmalarından ve 218K187 kodlu Tübitak projesi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarından elde edilmiştir.

Metabolizma ve onun kültürel cevabı olan beslenme sistemleri canlılığın devamı için en temel ihtiyaçtır. Malinowski'nin ihtiyaçlar teorisinin hemen başında yer alan beslenme sistemleri; besin üretme (tarım alet ve makinaları), besin sağlanması, besin dağıtımı, besin alınması, besin alma âletleri (çatal, kaşık vs...), elde edilen besinlerin depolanıp korunması, besin alma mekanı (sofra,masa,ev,kantin,otel vs...), besin özümsemesi, besin sindirmesi, sistemin kontrolü şeklinde alt başlıklara ayrılır.

Yemek kültürü bir ortaklığın ifadesi olarak gelenek göreneklerin en görünür olduğu alanlardan birisidir. Besin sağlanması, besin dağıtımı, besin alınması, besin alma âletleri bu kültürü oluşturan başlıklardır. Yemek kültürü, yiyeceğin etrafında bir grup oluşturur ve grup üyelerine çeşitli roller yükler. Üyeler bu roller doğrultusunda grup içerisinde belirlenmiş ve yemek etrafında şekillenmiş sosyal normlara da uyarak tutum ve davranışlarını yönlendirir. Kutsal mekanlar ve veliler çevresinde şekillenen yemek kültüründe ise yiyeceğe temas etmiş kutsalın veya kutsalın bir tezahürü olmuş yiyeceğin üretimi, dağıtımı, paylaşımı söz konusudur.

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ne göre temel basamakta yer alan gıda ihtiyacı, fizyolojik bir ihtiyaç olduğundan karşılanmadığı takdirde bireyler çeşitli arayışlar içinde olacağı için toplumdaki huzur ve güven duygusu zedelenir. Dolayısıyla bu gibi kriz dönemlerinde evliyaların kerametlerini sergileyerek besini var ettikleri, mevsimi olmayan besini yenilenebilir kıldıkları, besini çoğalttıkları vb. görülür. Siirt menkıbelerinde beslenme sistemleriyle ilgili unsurların yoğun olması dikkat çekmektedir.

Şeyh Mücahit hakkında anlatılan menkıbede; şeyh, mevsimi dışında bir besini üreterek gelen konuklara dağıtır. Mevsimi dışında yiyecek dağıtımı menkıbelerde yaygın biçimde yer alan keramet motiflerindedir.

Âlimler, kalplerimizde birer niyet tualım, eğer Şeyh Mücahit, gerçek bir evliya ise bizim kalbimizden geçeni bilir ve ona göre davranır, eğer değilse biz de onun gerçek bir veli olmadığını anlamış oluruz, derler. Bunun için Müslüman kılığına girmiş bir papazı da yanlarına alarak Şeyh Mücahit'in yanına giderler. Şeyh Mücahit, gelen konuklar arasından birinin mevsim kış olmasına rağmen kalbinden üzüm yeme- ği geçirdiğini anlar ve hizmetçisi Delo'yu bağa üzüm toplamaya gönderir. Konuklar, üzümü yerler. Delo da her tarafın karla kaplı olduğu bir günde bağda üzüm görünce onlardan birini de kendisi için ayırır. Misafirler gittikten sonra tekrar bağa gider, ancak bağda üzüm adına hiçbir şey bulamaz (Arslan 2006: 98).

Seyit Hafız hakkında anlatılan menkıbede besinin dağıtımı yine mevsimi olmayan bir dönemde gerçekleştirilerek keramet sergilenir.

Eğer seyit; bizi et, pilav, içli köfte ve üzümle ağırlarsa onun keramet ehli olduğuna inanırız" diyerek bir kış günü, seyidin evine gelirler. Misafirler, kalplerinden geçirdikleri ile ağırlanınca seyidin keramet sahibi olduğuna inanırlar. Seyit Hafız'a ait menkıbe, konuklara ikram edilen üzümün Hafız'ın hizmetinde bulunan biri tarafından bağdan getirildiğini de vurgular. "Bir komutan, Şeyh'ül Hazin'in oğlu Şeyh Şerafettin'i tutuklamakla görevlidir. Onun yanındaki Siirtli bir asker ise Şeyh Şerafettin'in büyük bir âlim olduğunu söyleyerek tutuklama olayını engellemek ister. Bunun üzerine komutan, "Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın" der; şeyh, eğer bunu başarabilirse onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komutan ve asker şeyhin yanına giderler. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında 129. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakas, 2014: 144).

Besin dağıtım maddesine ise “Şeyh Şerafettin” menkıbesinde ikramda bulunma ile değinilmiştir.

Bir komutan, Şeyhü'l Hazin'in oğlu Şeyh Şerafettin'i tutuklamakla görevlidir. Onun yanındaki Siirtli bir asker ise Şeyh Şerafettin'in büyük bir âlim olduğunu söyleyerek tutuklama olayını engellemek ister. Bunun üzerine komutan, 'Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın!' der. Şeyh, eğer bunu yaparsa onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komut--n ve asker, şeyhin yanına gider. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında bulunur. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakaş, 2014: 144).

2. Üreme – Akrabalık

İnsanlar varlığını devam ettirebilmek amacıyla üremek, dolayısıyla kan ve evlilik bağıyla toplumsal hayatta I. ve II. derece akrabalık ilişkileri oluşturmaktadır. Malinowski, bir kültürün yaşayabilme şartını anne ve babalığın hukuksal olarak temellendirilmiş olmasına bağlamaktadır (1992: 111). Bir eş seçimiyle başlayan akrabalık ilişkileri, toplum hayatındaki bağlar aracılığıyla yoğun sosyal ilişkilerin olduğu bir yapıdır. Düzenlenmiş bu ilişkiler sonucunda kişiler birbirlerini daha iyi tanıyarak onaylanan ve onaylanmayan davranışlarının nitelikleri hakkında bilgi sahibi olurlar.

Akrabalık olgusu, kişilere roller ve sorumluluklar yükleyerek toplumsal ve/veya ikili ilişkilerde belirleyici niteliktedir. Belirli mekanlar ve faaliyetler içerisinde tutum ve davranışları düzenleyen akrabalık olgusunun bir otorite olduğu görülmektedir. Bu bağlamda toplumun manevi değerlerinin izlerini taşıyan menkıbeler, diğer halk edebiyatı ürünleriyle karşılaştırıldığında hacim olarak sınırlı olmasına rağmen sosyal ilişkilerin yoğun olması ve akrabalık olgusuna vurgu yapması sebebiyle aile kurumunun Türk kültürü içerisindeki önemine dikkat çekmektedir.⁴ Menkıbelerde velinin, sosyal konumuna bağlı olarak sosyal ilişkilerin standartını kurallarıyla birlikte betimlediği görülür.

İncelenen menkıbelerde akrabalık ilişkilerinin yüceltilen bir değer olduğu dikkat çeker. I. derece akrabalıktan baba-oğul ilişkisini merkezine alan “Şeyh Hasan” adlı menkıbede babasının keramet gücünü yitirmiş olduğu Şeyh Hasan'a malum olur. Babasının diğer şeyhler yanında zor durumda kalmasını istemeyen Şeyh Hasan babasının yerine sınava girmek ister. Sınavda kerametini sergileyerek babasını zor durumdan kurtarır (Karakaş, 2014:134). Böylece zor duruma düşüldüğünde aile bağları neticesinde yardıma koşularak bir anlamda akraba olmanın gereği yerine getirilmiş olur.

Siirt menkıbelerinde aile kavramı bir değer olarak baba, anne, çocuk dışında akraba ve hısımların da dahil olduğu geniş aileyi ifade eder. Dolayısıyla Amine Hacıyo 2” menkıbesinde, çekirdek ailenin dışında diğer akrabaların güven anlayışının dışındaki hal ve hareketleri ulu şahsiyet tarafından onur kırıcı olarak algılanarak yaptırımlara çarptırılır. Böylece menkıbede aile içerisindeki güven duygusuna vurgu yapılır.

Amine Hacıyo'nun aylarca devam eden ibadeti kocasının ve ailesinin şüphelerine neden olur. Her iki aile, onu takip etmeye karar verir. Bir gece Amine

⁴ Türk Mitolojisinde ve efsanelerde aile için bk. Seyidoğlu, 1992.

Hacıyo, ibadet etmek için yine aynı akarsuyun yanına gider. Bu sırada kendi ailesi akarsuyun bir kıyısında, kocasının ailesi diğer kıyısında onu izlemektedir. Kadın, namazını bitirip selam verdiği sırada sağına bakıp kendi ailesini, soluna bakıp kocasının ailesini görür. Kadın durumu anlar, çok üzülür ve şunları söyler: ‘Ya rabbi! Babam tarafındakilerin hepsi kalpten gitsinler, kocam tarafının da soyları hiçbir zaman çoğalmasın, iki olsun üç olmasın, üç olsun dört olmasın’ der (Karakaş, 2014:119-120).

Aktarılan olay, menkıbelerdeki aile anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca aile bireylerinin yükümlülüklerini ifade etmektedir. Ailenin toplumun temel yapı taşı olduğu düşüncesine paralel olarak menkıbelerde, akrabalık ilişkileri yüceltilen bir değer olarak karşımızda durması, aile kurumuna verilen önemin de bir ifadesidir. Bu bölüm özelinde menkıbeler, aile içerisindeki ilişkilerin halkın belleğinde nasıl olması gerektiğini ifade eden sözlü kültür ürünleridir.

3. Bedensel Rahatlık – Konut

Bedensel rahatlık ihtiyacına karşın konut inşa ederek barınaklardan, kapalı ve korunaklı mekanlardan yararlanılarak kültürel tepki geliştirilir. İnsanlık ilk önce mağaralar ve ağaç kovuklarından inşa ettikleri konutlarına girmişlerdir. Bu konutlar dış tehditlere (hava muhalefetleri, hayvanlar vb.) karşı koruma sağlarken fizyolojik olarak vücut sıcaklığını dengede tutmaya yardımcı olmuştur.

İnanç anlatılarından menkıbelerde bir keramet motifi olarak konutun tamamının ya da bir bölümünün inşa edildiği görülür. Bu keramet motifi, bazen bir setin yapımı bazen de bir konutun tamamen yıkımı şeklinde kendini gösterir. Konutun yıkımında bedensel rahatlık ortadan kalkacağı için bu başlık altında ele alınabilir. Bu maddenin alt başlıkları şunlardır: Konut – barınma, giysi – örtünme, su kullanma – temizlik, ısınma – ateş.

“Şeyh Muhammet ve Kara Ev” adlı menkıbede keramet göstererek manevi gücünü kanıtlayan Şeyh Muhammet, ağalardan kendisine ev yapmalarını ister. Burada ev yapmalarını istemesi ve sonrasında yörede bu evin sıkça ziyaret edilen bir mekan haline gelmesi, söz konusu evin bedensel rahatlık kültürel ihtiyacını karşıladığı gibi manevi bir ihtiyaca yönelik işleve sahip olduğunu da göstermektedir.

Şeyh Muhammet Kasımlı köyünün ağasının çobanlığını yapmaktadır. Bir gün karşı köyden bir grup sürüden koyun çalmaya çalışır. Şeyh Muhammet keramet sergileyerek hırsızlığı gerçekleşmesine engel olur. Ağalar, Şeyh Muhammet’in keramet ehli biri olduklarını anlayarak ne istediği sorarlar. Şeyh Muhammet bir odasında hiç pencere olmayan bir ev yapmalarını ister (Karakaş, 2014:138-139).

“Hesta kaplıcası 2” adlı menkıbede iman eden, halkıyla beraber Müslüman olan ve Hz. Süleyman ile evlenen Belkıs kaybolan sarayı için üzülmemektedir. Bunu fark eden Hz. Süleyman, onun için eşsiz bir saray yaptırır (Karakaş, 2014:123). Bu menkıbede ise konutun kaybolması ve yeniden inşası kültürel rahatlık ihtiyacına karşı verilen tepkilere örnektir.

4. Güvenlik – Koruma

Koruma çeşitli tehlikelere karşı kişinin güvende hissedebilmek adına biyolojik varlığını ve kültürünü devam ettirebilmek amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetleri ifade eder. Güvenlik ihtiyacına karşı geliştirilen koruma tepkisinde kişinin dış tehditlere karşı kendisini ve kültürünü savunduğu görülür. Malinowski, biyolojik ve kültürel korunma tepkilerinde alınan önlemlerin öngörü sonucunda gerçekleştiğine değinir (1992: 115). Veliler, manevi şahsiyetlerine bağlı olarak gerek

kültürel gerek biyolojik potansiyel tehlikeleri öngörerek uyarıcı rolünde olan karizmatik şahsiyetlerdir. Öngörülen bu tehlikeler velilerin yaşam hikayelerinin aktarıldığı menkıbelerde sıkça işlenir.

Malinowski koruma örgütlenmesinin kurumlar içerisinde cisimlendiğini vurgular (1992: 115). Din kurumu içerisinde şekillenen koruma örgütlenmesinde evliyaların manevi gücünün esas olduğu görülmektedir. Ulu şahsiyetler olarak bilinen velilerin yaşam hikayelerini ve kerametlerini aktaran menkıbelerde, korumanın niteliği ve niceliği halk belleğindeki canlılığına bağlı olarak yörede yaşamaya devam ederler. Veli, evliya, pir, dede, baba olarak bilinen dini şahsiyetlerinin menkıbelerinin anlatımı bir anlamda onların övülme işlevini yerine getirir. Bu menkıbeler evliyaların türbelerine yapılacak ziyaretleri de canlı tutar. Kişiler söz konusu ziyaretleri gerçekleştirerek bu kişilerin “yüzü⁵ suyu hürmetine” dualarını edip dileklerini dilerler. Daha çok eşik olarak bilinen kriz dönemlerinde yoğunlaşan ziyaretler, türbenin profiline de bağlı olarak halk hekimliği uygulamaları amacıyla da ziyaret edilebilir. “Korunma” ihtiyacı bu ziyaretler gerçekleştirilirken önemli motivasyonlardandır. Yöre halkı hastalık, bela, musibet vb. sosyal hayat içerisinde karşılaşılabileceği türlü problem karşısında korunma ihtiyacıyla ziyaretlerini gerçekleştirirler.

Siirt menkıbelerinde söz konusu korunma ihtiyacını örnekleyecek birçok menkıbe örneği vardır. Esasında sıkıntılar karşısında dualar etmek ve ziyaret yerlerinde ritüeller gerçekleştirerek evliyalar aracılığıyla Allah'tan koruma beklemek menkıbe türünün doğası gereği incelemeye konu edinilen bütün Siirt menkıbelerinin merkezinde yer alır. Dahası sadece belli problemler karşısında koruma sağlayacağı düşünülen ziyaret yerleri vardır. Bu düşünceyi çoğu zaman inanç anlatısı olarak bir menkıbe destekler.

“Amine Hacıyo 3” adlı menkıbede güvenlik ihtiyacına karşı koruma tepkisi bir bebek üzerinden aktarılır.

Amine Hacıyo, hacca gitmeye karar verir; ancak çocuğunu kime teslim edeceğini bilemez. Sonunda çocuğuna en iyi Yüce Rabbi'nin sahip çıkacağına kanaat getirir. Tevekkül ederek çocuğunu bir dağa teslim eder. Bir ceylan, dağda tek başına kalan yavruyu emzirir ve bir anne gibi ona bakar. Dağın yamaçlarından esen rüzgâr, çocuğun salıncağını sallar. Hacdan dönen kadın, çocuğuna kavuşur. Anne ve çocuğu ölüncüye dek o dağda yaşarlar (Karakaş, 2014:134).

Menkıbede koruma tepkisinin varlığı, veliyenin Allah katında belli bir dereceye sahip olmasıyla gerçekleşmiştir. Bir diğer Siirt menkıbesinde dinsel-büyüsel bir ritüelin gerçekleştirildiği görülür. Muhammed-i Ali menkıbesinde, İmam Ali sonradan Müslüman olan bir kadınla evlenir. Kadın hamile kaldıktan bir süre sonra İmam Ali savaşa gitmek zorunda kalır. Kadın, İmam Ali'yi korumak amacıyla kol muskası yapar (Karakaş, 125-126).

Daha önce bahsettiğimiz üzere koruma tepkisi bütün menkıbelerin odak merkezindedir. Bu başlıkta çalışmanın hacmi de düşünülerek sadece birkaç örneğe yer verilmiştir. Söz konusu maddeye Şeyh Halef, Veysel Karani hakkında anlatılan menkıbeler de örnek olarak gösterilebilir.

5. Hareket – Faaliyetler

⁵ Yüzün simgeselliği, toplumsal anlamı ve kutsallığı hakkında bk. Breton, 2018.

Malinowski, faaliyetlerin araç olduğunu vurgulayarak başka ihtiyaçların doyurulmasında temel etken olduğunu ifade eder. Kurum olarak betimlenen faaliyetlerin ise bizzat amaç olarak düzenlenip örgütlendiğini vurgular (1992: 116). Bu bağlamda ritüeli belli bir amaç için düzenlenip örgütlendirilmiş davranışlar olarak tanımladığımızda birçok ritüele kaynaklık eden menkıbelerin söz konusu faaliyetlerin canlı kalması ve sonraki kuşaklara aktarılmasındaki önemli rolü dikkat çeker.

İş, oluş, kılışı ifade eden tutum ve davranış örüntüleri, fizyolojik olarak hareket ihtiyacı sonucunda şekillenmiş birtakım faaliyetlere karşılık gelir. Menkıbelerin yapısı gereği menkıbelerde yer alan en önemli faaliyet, keramet göstermek veya kerametler karşısında gösterilen tepkilerdir. Veli, olay örgüsü gereği söz konusu kişiyi müşkül duruma sokarak veya müşkül durumdan kurtararak velayet sahibi olduğunu ve velayetinin derecesini göstermiş olur. Dolayısıyla keramet motifinin bir hareket ihtiyacı sonucu gerçekleştirildiği görülür. Velinin velayetine inanılmaması, şahsına, takipçilerine veya türbesine saygısızlık yapılması ve buna benzer çeşitli durumlar sonucu sergilenen kerametler, halk anlatılarında önemli bir motif olarak yer alırken inanç kültüründe hareket ihtiyacına karşı sunulan örüntülerdir.

Menkıbeler bütüncül olarak ele alındığında hareket kültürel ihtiyacına karşı verilen faaliyetler kültürel tepkisinin bütün Siirt menkıbelerinde yer aldığı görülür. Çünkü fiziksel ve/veya manevi zorluklar karşısında evliyalardan koruma beklemek, onların manevi şahsiyetlerinden istifade etmek, bereket ve feyz alma düşüncesinde olmak menkıbelerin temelinde yatan motivasyonlardır. Bu duygu ve düşünceyle çeşitli inanışlar halk arasında yaşamaya, menkıbeler canlılığını korumaya devam ederken ritüeller de gerçekleştirilmeye devam edilir.

6. Büyüme – Eğitim

Sosyal yaşamın hayati bir dönemi olan büyüme sürecinde kişi, ruhsal ve fiziksel yönden çok yönlü bir değişikliğe uğrar. Yaşadığı fiziki ve sosyal çevreye daha iyi uyum sağlayabilmek için gelişir, şekillenir. Malinowski, sembolik bilgilerin temeli, bilimsel bakışın ilk unsurları, töreye otoriteye ve ahlaka değer biçme gibi eğitimin çeşitli alanlarının aile içinde öğrenildiğine değinir (1992: 117). Aile kurumunun yanı sıra ekonomi, din vb. kurumlarla büyüme bir süreklilik olarak devam eder.

Büyüme, yaşamının türlü yönlerini kapsayan bir keşfetme, değişme ve değiştirme sürecidir. Bu süreçte bireyin uyum sorunları yaşamaması adına kültürel donatılarla hazırbuluşluğu geliştirme hedeflenir. Büyüme sürecinde kişi gelenekten beslenerek modern yaşam değerlerinin bir kısmını içselleştirip kabullenir, bir kısmına savaş açar, bir kısmına da süreli geçiş imkanı verir (İnneci, 2004: 133). Kişinin yaşadığı bu kapsamlı değişim ve dönüşüm süreci büyüme olarak ifade edilir.

6.1. Eğitim

Halka yön vermek ve nesilleri çağın şartlarına hazırlamanın yolu eğitimden geçer. Eğitim faaliyetleri sonucunda, genç kuşaklar toplumun istikametini kültürel değerleri benimseyerek ve bu değerleri günün şartlarına güncelleyerek belirler. Bu doğrultuda kültürel değerler, eğitimin temel dinamikleri ve yapı taşlarıdır. Eğitim sosyal hayatın bütün yönlerine etki eden bir süreç olarak bu bölümün önemli alt başlıklarındandır. Malinowski kesintisiz eğitim sürecinin değişkenlerini yedi alt başlığa ayırarak maddelendirmiştir. Bunlar; kültürel değerler, kişilik problemleri,

toplumdaki hiyerarşi, toplu halde yaşamanın gerekleri, haram ve helal duygusu, adalet duygusu ve sosyal yaşamın gerekleri maddeleridir. Gerçekleştirilen içerik incelemesi sonucu eğitim kültürel tepkisinin her bir alt maddesine Siirt menkıbelerinden örnekler verilmiştir.

Eğitim, kültürlenme sürecinin ve kültür ürünlerinin gelecek kuşaklar tarafından benimsenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir dizi faaliyetleri içerir. Dolayısıyla eğitim, dil ve kültür üzerine bilişsel faaliyetlerde bulunma, sembolik anlamlarının çözümlenmesi, kültürel değerlerin işlenmesi ve aktarılması süreçlerinden meydana gelir. Kültürün öğretilmesinde ve sürdürülmesinde kullanılan eğitim tarzı, kültürel ihtiyaçlara karşı verilen tepkilerin standartını belirler. Böylelikle düzenli ve örgütlü bir toplum yapısı gerçekleştirilebilir.

Menkıbeler, kültürel değerlerin, dinî-manevi bilgi birikiminin aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Ulu şahsiyetin bereketinden, feyzinden, manevi şahsiyetinden yararlanma amacıyla onun yoluna girip öğretilerini benimseme noktasında menkıbeler, önemli bir kaynak ve halk arasında canlılığını koruyan anlatılardır. “Kişilik Problemleri” maddesinde evliyanın takipçilerine yapılan saygısızlıklara evliyanın bizzat manevi birikimiyle karşılık vermesi, takipçilerinin belli bir eğitim sonrasında evliyanın yolundan gitmesinin bir sonucu olarak gerçekleşir. Dolayısıyla mürşit-şakirt ilişkisini anlatan her menkıbe, bir anlamda eğitim kültürel tepkisini içerisinde barındırır. Bunun dışında, menkıbelerde evliyanın hayatı çerçevesinde aktarılan mesajlar ve bu mesajların dinleyicilerde oluşturduğu etki yine eğitim kapsamına alınabilir.

6.2. Kültürel Değerler

Veliler bulunduğu toplumun kültürel değerlerini yaşayan, yaşatan ve gerekli gördüğü yerde müdahalelerle değiştirip dönüştüren ulu şahsiyetlerdir. Velilerin kerametlerinin ve yaşam hikayelerinin aktarıldığı menkıbelerde, doğal olarak kültürel değerlerin de aktarıldığı görülür. Söz konusu değerler, yüz yıllar içerisinde halkın belleğinde yaşayıp, özümsemiş kristalize olmuş unsurlardır. Dolayısıyla söz konusu değerler, insanın her türlü gereksinimine karşın donandığı ve donattığı bütün unsurları ifade eder.

Menkıbeler, bünyesinde barındırdığı kültürel değerlerle kişilerin davranış ve tutumlarını değiştirme eğilimindedir. Sözlü gelenek içerisinde şekillenerek inanç kültürünün önemli bir aktarıcısı olmalarından dolayı kültür içerisinde yoğrularak halka ait birçok değeri bünyesinde barındırır. Söz konusu değerler, kültürel kodlar halinde menkıbelere işlenerek halk felsefesinde “değerli” görülen ve yaşamın her alanına yayılan kültürel unsurlar, menkıbelerde de öz halinde yer alır. Yaygın kabulle kültürü doğaya karşın donatılan her şey olarak kabul ettiğimizde menkıbelerde yer alan bütün kültürel değerlerin burada verilmesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla başlık altında sadece örneklem olacak kadarını vermenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Misafirperverlik ve hediyeleşme Türk kültüründe iki önemli kültürel değerdir. Hediye ve hediyeleşme karşılık beklemeden değer verilen kişiye sunulan eşyaları veya yiyecekleri ifade eder. Özellikle misafir ağırlarken ikramlarda bulunmak, ekonomik duruma göre hediyeler sunmak, Türk kültür ekolojisinde değer verilen normlardandır. Özdemir, hediyeleşme geleneğinin sosyal yaşamı meydana getiren ve ayakta tutan bir sistem olduğunu ifade eder (2008: 468).

“Şeyh Şerafettin” menkıbesinde ikramda bulunma kültürel değeri komutan ile şeyh arasında gerçekleşen bir dizi olay sonucunda aktarılır.

Komutan, ‘Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın!’ der. Şeyh, eğer bunu yaparsa onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komutan ve asker, şeyhin yanına gider. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında bulunur. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakaş, 2014:134).

Yardımseverlik; adalet, dürüstlük, namus vb. değerler gibi menkıbelerde öne çıkarılan değerlerdendir. Söz konusu değerlerin inanç anlatılarında sıkça işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarımında menkıbeler büyük bir işlevi karşılamaktadır. Menkıbeler her ne kadar odağına kutsal kişiyi alsada velinin sadece kerametlerine yer vermek yerine her türlü halini konu edinir. Örneğin velinin yardımseverliğini, cihat yapmasını vb. konu edinen menkıbelerin keramet motifine yer vermediği görülür (Pehlivan, 2009: 91).

“Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır” menkıbesinde Hızır’ın yalnız fakir bir kadına yiyecek yardımı yapması anlatılır.

Eruh’un Ormanardı köyüne giden ve kapı kapı dolaşan Hızır, bir yerde misafir olarak kalmak ister, ancak onu hiç kimse kabul etmez. Yalnız fakir bir kadın, ona kapısını açar. Hızır, kadından yiyecek bir şeyler ister. Ancak o, tencerede çocukları için kaydattığı taştan başka hiçbir şeyi olmadığını söyler. Hızır, kadına tencerede pişen şeyi istediğini söyler. Kadın, tencerenin kapağını açtığında taşların nohuda dönüştüğünü görür. Hızır, kadına çocuğunu yanına alıp bu köyü terk etmesini ister (Karakaş, 2014:134).

Yardımseverlik değeri, “Hesta Kaplıcası 3” adlı menkıbede Hz. Süleyman’ın hasta bir adamı sırtında taşıması aracılığıyla aktarılır. “Amine Hacıyo 3” adlı menkıbede emanet bilinci, bir annenin tevekkül ederek çocuğunu bir dağa emanet etmesi şeklinde gerçekleşir.

Menkıbelerin kültürel değerlerin aktarılmasındaki rolü, evliyaların barındırdığı olumlu kişilik modelleriyle doğrudan ilgilidir. Evliya menkıbe içerisindeki olay örgüsünün merkezinde yer alarak olayları belirler ve menkıbe kahramanlarını etkiler. Geleneksel yapıya karşı gelen olumsuz kişilik modellerine cezalar vererek kültürel değerlerin aktarılmasına yardımcı olur. Cezalar caydırıcı nitelik sergilerken kültürel değerlere uygun davranış ve tutumlar pekiştirilir.

6.3. Kişilik Problemleri

Menkıbelerde, kültürel sürekliliğin korunumu adına toplumsal kontrolün mesajlarla gerçekleştirildiği görülür. Kültürel değerlere karşı olumsuz kişilik modellerine sahip karakterler, çeşitli kişilik problemlerini temsil ederler. Menkıbelerin olumsuz karakterlerin başlarına gelen musibetler aracılığıyla kişilik problemlerini ortadan kaldırma ve sapma davranışından uzaklaştırma gayesi dikkat çeker.⁶ Menkıbelerde kişilik problemlerine sahip kişilerin evliyalar tarafından kerametleri ile olumlu davranışların benimsetilmeye çalışıldığı görülür. Menkıbelerde sıkça yer alan bu durum menkıbelerin eğitim işlevine örnektir.⁷

⁶ Menkıbelerin kültürel sürekliliği sağlaması noktasında kontrol mekanizmasıyla ilişkisi için bk. Akın, 2020c.

⁷ Menkıbelerin değerler eğitimi açısından önemi için bk. Karakaş vd., 2018.

Siirt menkıbelerinde en sık görülen kişilik probleminin saygısızlık olduğu dikkat çeker. İyeler kutsal olana bağlı olduğundan hayır getirmesi için saygı duyulması, hürmet gösterilmesi gerekir. Buna karşın saygısızlığı gerçekleştirenler ise iyeler tarafından cezalandırılır (Beydili, 2004: 269). Ata kültürünün İslamî dairedeki karşılığı olan veli kültürünün⁸ çevresinde gelişen menkıbeler, kutsalın tezahür ettiği unsurlara saygı duyulmasını sık sık vurgular.

Kült oluşturmuş dede, veli, şeyh olarak bilinen karizmatik şahsiyetlerin toplumdaki sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin tamamının yahut bir kısmının temsilcisi olduğuna inanılır (Ocak, 1984: 5-6). Dolayısıyla bu ulu şahsiyetlere karşı yapılan saygısızlık, inanç anlatı geleneği içerisinde karşılıksız kalmaz. “Yeşil Işık Şeyhi: Şeyh Halil” adlı menkıbede saygısızlığın neticesinde çeşitli deri hastalıkları oluşur.

Yeşil ışık şeyhinin namı büyüktür. Herhangi biri, onlara hakaret ederse bu şeyhler, derhal bu insanlara zarar verir. Yeşil ışık şeyhleri, bu tür insanların vücutlarının herhangi bir yerinde, küçük bir yara çıkararak onları cezalandırırlar. Bu yara devamlı kaşınır ve kaşındıkça da büyür (Karakaş, 2010: 137).

Türbeler, halkın kutsalla temas ettiği, veli dede, baba vb. ulu şahsiyetlerin mezarlarının olduğu yerlerdir. Evliyanın şahsından sonra kişilik problemi olarak saygısızlığın türbesine yansıtıldığı görülür. Evliyanın türbesine yapılan saygısızlığa örnek olarak “Şeyh Ebubekir” menkıbesi verilebilir. Menkıbe türbenin bütün olarak korunumunu ifade etmesi açısından önemlidir.

Şeyh Ebubekir'in türbesi dağdan getirilen taşlarla örülmüştür. Köyden birkaç kişi inşaatta kullanmak için Şeyh Ebubekir'in türbesinin çevresinden ve duvarından taşlar alarak gece vakti alır, götürürler. Ertesi gün sabahleyin gelen duvar ustaları işe başladıklarında ne zaman taş taş üstüne koymaya kalksalar taşlar durmaz, yıkılmış. Duvarcılar bu işte hayır olmadığını görüp bırakıp gitmişler. Taşları çalanlar duvarcılara küfredip işi kendileri yapmaya kalkmışlar. Taşları üst üste koymaya çalışırken taşların altında kalarak can vermişler (KK2).

Menkıbelerdeki olumsuz tiplerden bazılarının bir kişilik problemi olarak saygısızlığı evliyanın takipçilerine yönlendirdiği görülür. Evliyanın manevi gücünü karşısına alamayan bu kişilerin evliyanın müritlerine yaptıkları saygısızlıklara evliya bizzat cezasıyla karşılık verir. Evliyanın takipçilerine yapılan saygısızlığa “Sultan Memduh 4” adlı Siirt menkıbesi örnek olarak verilebilir.

Görüntüde Sultan Memduh'un talebeleri sohbet ederken köy bekçisi de onlarla alay etmektedir. Abdürrahim Efendi, Sultan'ın izniyle bekçiye haddini bildirmek ister, Sultan müsaade edince de bekçiye kuvvetlice bir tekme savurur. On gün sonra bekçi yüzü gözü eğrilmiş şekilde şifa bulmak için sultan Memduh'a gelir.” (Arslan, 2006: 165).

“Yeşil Işık Şeyhi: Şeyh Halil Menkıbesi”, “Şeyh Kal (Babikal) 2”, “Şeyh Ebubekir Efsanesi”, “Şeyh Ali Fiskini 1”, “Şeyh Ali Fiskini 2”, “Sultan Memduh 4” adlı menkıbelerde din büyüklerine hakaret eden kişilerin akıbetleri aktarılır. Akrabalık kültürel tepkisi içerisinde yer verilen “Amine Hacıyo 2” adlı menkıbede eşine güvenmemek, şüphe duymak gibi kişilik problemlerine sahip kişilerin karşılaşacağı acı sona değinilmiştir.

⁸ Veli kültü üzerine yapılmış çalışmalardan başlıcaları için bk. Pehlivan, 2004; Coşkun, 2012; Öden, 2018.

6.4. Toplumdaki Hiyerarşi

Toplumsal yaşamda kişilerin sosyal statülerine göre bir hiyerarşi bulunmaktadır. Çeşitli değişkenlerin belirleyici olduğu bu hiyerarşik sistemde döneme göre değişken olmakla birlikte genelde ekonomik güç ve makamın esas olduğu söylenebilir. Evliyalara ise sahip oldukları manevi güç sebebiyle halk tarafından makam olarak üst yerlere konulmuş, kendilerine saygı ve itibar gösterilmiştir. Bir önceki “Kişilik Problemleri” adlı bölümde de vurgulandığı üzere evliyanın şahsına, türbesine, takipçilerine yapılan saygısızlıklar, başta evliyanın içerisinde bulunduğu tasavvufi ekol olmak üzere halk tarafından da iyi karşılanmaz.

“Şeyh Muhammet ve Kara Ev” adlı menkıbe, daha önce vurgulandığı üzere konut kültürel tepkisini işlediği gibi toplum içerisindeki hiyerarşik düzene de vurgu yapar. Şeyh Muhammet’in çobanlık yaparken gerçekleşen hırsızlığa karşı keramet göstererek engel olması ağanın dikkatini çeker. Ağa, Kasımlı köyünün ağasının yanına giderek ‘Senin çoban senden benden üstün biridir. Onun çobanlık yapması bizim için iyi sonuçlar doğurmaz.’ der (Karakaş, 2014:138). Çobanın toplumsal hiyerarşide üstlerde yer alması gerekliliğini vurgulayarak dikey bir sosyal hareketlilik gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular.

6.5. Toplu Halde Yaşamın Gereklileri

İnsanlar; sosyolojik, psikolojik, ekonomik vb. sebeplerden bir arada yaşama ve sosyal bir yapı oluşturma ihtiyacı duyarlar. Söz konusu yapı insanların birbirlerine ihtiyaç duymalarının sonucunda yoğun ilişkilerin kurulmasıyla şekillenir. Toplu halde yaşam, belirli ortaklıkları, kuralları ve normları beraberinde getirir. Aidiyet duygusu güçlenirken kültürel kimlik de aynı oranda şekillenir. Olayların ve olguların anlamlandırılmasıyla kültürel kimlik, çeşitli istendik davranışlar paralelinde ortaya konur. Sosyal norm adı verilen bu kurallar ortak duygu ve düşüncelerin bir ifadesidir.

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile kurumunun çatısı altında yer alan bireyler arasında dahi belirlenmiş sosyal normlar vardır. Bu sosyal normlar, topluluk içerisinde bulunmanın gereklilerini, bireylerin birbirine karşı hal ve davranışlarını düzenleyen yükümlülükleri ifade eder. Sosyal normlar, sosyal çevre içerisinde kurulan ilişkilerin yapısını belirleyen temel değişkenlerdendir.

Menkıbe, sosyal yaşamın gereklilerini birer değer olarak bünyesinde barındıran anonim türlerdendir. Bir arada yaşama kültüründe önemli bir değer olan sır saklama davranışı, güven duygusunun yerleşmesini sağlayarak toplumu bir arada tutar. Menkıbeler kişilerin kendi arasındaki sırların saklanması gerektiğini işlediği gibi evliyanın kerametlerinin de sır olarak kalmasını, açığa çıkarılmamasını aktarır. İncelenen menkıbelerde sırrın ortaya çıkarıldığında kerametinin de ortadan kalktığı görülür.

“Şeyh Mücahit ve Hızır” adlı menkıbe, Hızır kültürünü konu edinen Siirt menkıbelerindedir. Sır saklama davranışını işleyen menkıbede, sırrın açığa çıkması maneviyatın zayıflamasına sebep olduğundan ulu şahsiyetin vefatıyla sonuçlanır.

Akşam vakti çay yükselir, bu yüzden Şeyh, evine dönemez. Akşam namazını kılıp Allah’a dua eder. Duası bittikten sonra karşısında Hızır’ı görür. Hızır, ona “Benden korkma, sana yardım edeceğim” der ve şeyhin elinden tutarak suyun üzerinden yürütüp karşı kıyıya geçirir. “Sakin bunu kimseye anlatma!” diye de sıkı sıkı tembih eder. Şeyh, evine gelir; ancak Hızır’ın söylediklerini unutmaz. Başından geçenleri ailesiyle paylaşır. O akşam fenalaşan şeyh, sabaha doğru vefat eder (Karakaş, 2014: 120).

Menkıbelerde sır tutamayan kişilerin kerametini ortadan kalkmasına sebep oldukları ve bundan zarar görmeleri dikkat çeker. Şeyh Mücahit hakkında anlatılan başka bir menkıbede bu durum açıkça görülür.

Şeyh Mücahit her gece karısı uyuduktan sonra evden çıkar sabah vakti pantolonu paçalarından dizlerine kadar ıslak şekilde eve gelirmiş. Karısı bunu fark ettiğinde bir sabah dayanamamış sormuş. Şeyh Mücahit 'Hz. Hızır elinde bir mumla bana zahir oldu. Sabaha kadar onunla birlikte çayın⁵ üzerinde namaz kılıyoruz. O bana imamlık yapıyor' demiş. Şeyh Mücahit bu olayı hiç kimseye anlatmaması için karısını uyarmış. Bir zaman sonra kadın daha fazla dayanamayarak bu sırrı kom- şuna anlatmış. Tam cümlesini bitireceksen 'boğuluyorum, yardım et' diyerek inlemiş. Oracıkta vefat etmiş (KK1).

Sosyal hayatın dinamikleri üzerinde ortaya çıkan bu ilkeler toplumun sürekliliğine katkıda bulunur. Dini karizmatik şahsiyetler, inanç coğrafyasında söz konusu değerlerin yaşaması ve yaşatılmasında, gelecek kuşaklara aktarılmasında kilit roledir. "Şeyh Mahmut Bayraktar", "Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır" adlı menkıbelerde sır saklama davranışının faziletleri anlatılır. "Şeyh Neccar 2" menkıbede ise ibadet özgürlüğüne önem vermeyen bir kralın karşılaştığı acı sona değinilir.

İnanç anlatılarından menkıbeler, sosyal yaşamın ilkelerini vurgulayarak bir arada yaşama kültürüne katkıda bulunur. Evliyanın vasiyetini yerine getirmek, son isteğini gerçekleştirmek menkıbelerde işlenen önemli değerlerdendir. Evliyanın vasiyetinin her durumda yerine getirilmesi olay örgüsü içerisinde sıkça işlenir. Sosyal yaşamın bir gereği olarak vasiyete uyulmadığı, son isteğin dikkate alınmadığı durumlarda söz konusu kişiler çeşitli felaketlere uğrarlar. Vasiyet tam olarak uygulanarak gerçekleştirildiğinde ise felaketler ortadan kalkar.

Siirt menkıbelerinde itaatsizlik ederek evliyanın son arzusunu yerine getirmeyen kişilerin başlarına gelenlerin aktarıldığı olay örgüleri yaygındır. Menkıbelerde sosyal yaşamın bir gereği olan vasiyete saygı değeri aktarılır. "Şeyh Kal (Babikal) 1" adlı menkıbede, türbenin fiziksel ortadan üstünün kapatılmaması gerektiği bir dizi olaylar sonrasında anlaşılır.

Şeyh Babikal vefat ettikten sonra köylüler, bir türbe yaparlar ve hayvanların mezara zarar vermemesi için türbenin üstünü kapatırlar. Köylüler sabah uyandıklarında türbe çatısının yerinde olmadığını görürler. Tekrar çatı yaparlar; ancak ertesi gün çatının yine yerinde olmadığını görürler. Tam üç kez tekrarlanan bu olaydan sonra köylüler, türbenin çatı kabul etmediğine kanaat getirirler. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra mezarın ortasından bir ağaç çıkar. Bu ağaç şu an adeta bir çatı gibi tüm mezarı kaplamaktadır (Karakaş, 2014: 137).

Ziyaret kültüründe çoğu türbenin yakınında ağaçların olduğu görülür. Şeyh Babikal adına yöreden derlenmiş bir diğer menkıbede ziyaret yerindeki ağaçlar konu edinilir. Ağaç kültü⁹ temelinde şekillenmiş menkıbede, evliyanın vasiyetine saygı duyulmaması sonucu köylünün başına gelen çeşitli musibetler aktarılır.

Şeyh Babikal ağaçlara, doğaya değer veren bir veliydi. Vefatından sonra türbesine ağaçlar dikilmesini vasiyet etmişti. Aradan epey zaman geçmesine rağmen köylüler günlük işlerden bu vasiyeti unuttu. O yıllarda ekinler iyi vermemeye, bitkiler serpilmemeye başladı. Köylünün biri, Şeyh Babikal'ın türbesine ziyarete gittiğinde mezarın ortasında bir ağacın olduğunu görmüş.

⁹ Ağaç kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergun, 2000; Çobanoğlu, 2011; Ergun, 2017.

Köylülerden vasiyeti hatırlayanlar ziyaretlerini sık sık yaparak ağaç dikmeyi ihmal etmemişler (KK3).

Menkıbelerde yer alan normların birlikte yaşama tecrübesine katkı sunarak bir arada yaşama kültürünü geliştirdiği görülür. “Şeyh Neccar 4” ve “Şeyh Hüseyin (Bapiro) 2” adlı menkıbe, toplumsal ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesi için itaat değerini aktarır. İbrahim Hakkı hakkında anlatılan menkıbede bölgedeki kültürel çeşitliğe uygun olarak farklı dinden kişilere adaletli davranması aynı ortamda eşit haklarla yaşayabileceklerini göstererek sosyal yaşamın ilkeleri aktarılmıştır. Ayrıca söz konusu menkıbe farklı dinden kişilerin hakkının gözetilerek ayrımcılığa karşı çıkılması ve insana verilen değeri göstermesi açısından da önemlidir.

6.6. Haram ve Helal Duygusu

Haram kavramı dinî terminoloji içerisinde din adına yasaklanan davranışları ifade eder. Daha geniş şekilde ifade etmek gerekirse, dini yaşam içerisindeki kurallar etrafında yapılmasının yanlış olduğu düşünülen dolayısıyla istenmeyen tutum ve davranışlardır. Helal kavramı ise tam tersi olarak din adına serbest bırakılan izin verilen tutum ve davranışları karşılar.

Dini yaşam ve kutsalın tecrübesi noktasında önemli bir kriter olan haram ve helal duygusunun menkıbelerde, kişilerin davranışlarını yönetme ve yönlendirmede temel etken olduğu görülmektedir. Siirt menkıbeleri incelendiğinde haramdan uzak durma kaygısının ön planda olduğu dikkat çeker. Haram olarak kabul edilen genel hükümler doğrultusunda menkıbelerin olay örgüsü de şekillenir. Haram ve helal arasındaki çizgide, menkıbe karakterlerinin davranışları kutsal olanın korunumunun ifadesidir. Anlatılarda, haram - helal sınırına uyularak ulu şahsiyetin manevi gücünden yararlanılma vurgusu, bereket, feyz, sağaltma gibi beklentilerle ortaya çıkar.

Menkıbelerde haram dairesine giren kişilerin ulu şahsiyetler dahi olsa çeşitli yaptırımlarla karşılaştığı görülmüştür. “Şeyh Hasan” adlı menkıbede şeyh, bahçesine ait olmayan yiyeceği yediği için keramet sergileme niteliğini kaybeder. Haram mala yönelmenin akıbeti olarak kutsalın tezahürü niteliği yitirilir.

Şeyh Hasan'ın babası ilim ve irfan sahibi bir şeyhtir. Dönemin meliki, yörede yaşayan şeyhlerin keramet güçlerini sınamak ister. Şeyh Hasan'ın babası da bu yarışmaya katılmak niyetindedir. Yarışmanın olacağı gün, bahçesinden bir salatalık koparıp yer ve bu yüzden bütün keramet gücünü yitirir. Çünkü yediği salatalık komşusunun bahçesine aittir ve salatalık fidesinin dalı, Şeyh Hasan'ın bahçesine doğru sarktığı için yediği salatalığın kendi bahçesine ait olmadığını fark etmemiştir (Karakaş, 2014:134).

“Benetis Sıtra (İbleliye) 1” adlı menkıbede, kızların haramdan uzak durmak adına canlarından vazgeçerek günahattan korunmaları aktarılır.

Genç kızların hamam günü olan bir gün kızlar, hamama girdikten sonra hamam kapısına askerler dayanır ve kızlardan kapıyı açmalarını isterler. Eskiden çıplak haldeyken duaların daha çok kabul olduğuna inanılırdı. Bu yüzden yedi kız, askerlerin içeri girememesi ve oldukları yerde hamamın yıkılıp kendilerinin de ölmesi için dua ederler. Allah, onların duasını kabul eder ve hamam yıkılır (Karakaş, 2014:120).

Menkıbe, haramdan korunmaya vurgu yapar. “Şeyh Muhammet ve Kara Ev” ve “İbrahim Hakkı 1” adlı menkıbelerde hırsızlık yaparak harama el uzatan kişilerin karşılaştıkları güç duruma değinilir. Hırsızlık yaparak harama yönelen kişilerin

başlarına gelen musibetler, davranışın hemen sonrasında veya bir müddet sonra kişilerin velilerin kerameti sonucunda cezalandırılmalarını ifade eder.

Menkıbelerde haram ve helal sınırındaki eylemlere dikkat çekilerek haram dairesindeki eylemler cezalandırılmıştır. Siirt menkıbeleri, kişilerin başlarına gelen akıbetler ve musibetler sonucunda kişilerin tutum ve davranışlarının helal ve haram olmaları açısından değerlendirilme fırsatı sunarak kültürel ve dini değerlerin aktarımında önemli bir işlevi yerine getirir. Menkıbelerde din kültürüne uygun şekilde başkasının malını kullanmak, yiyeceklerini yemek, hırsızlık yapmak, zina yapmak vb. tutum ve davranışların haram kılındığı görülmektedir. Ulu şahsiyetlerin haramdan sakınarak helal dairesi içerisinde tutum ve eylemler gerçekleştirerek halka rol model olduğu dikkat çekmektedir.

6.7. Adalet Duygusu

Adalet, toplumsal hayatta kişilerin hakkını koruyabilmesi, toplumun her üyesinin kendi payına düşeni alabilmesini sağlayan mekanizmadır. Toplumların sürekliliğini sağlayabilmesi noktasında yüce bir değerdir. Adalet mekanizması güçlü bir şekilde çalıştırılarak sosyal yaşamda huzur ve refah sağlanabilir. Böyle bir toplumda gerilim ve çatışmalar azalır.

Adaletli olmak aynı zamanda kişilerin birbirleri üzerinde hakların kötüye kullanılmadan dağıtılmasıdır. Menkıbelerde adaletli yaklaşım ödüllendirilirken adaletsiz uygulamalara yaptırım uygulandığı, uygulamaların cezalandırıldığı görülür. Cezaların derecesi adaletsizliğin toplum yapısında oluşturduğu tahribata bağlı olarak değişir. Menkıbelerde ulu şahsiyetlerin adaleti kurucu, koruyucu ve dağıtıcı rollerinde olduğu görülür.

Menkıbelerde ulu şahsiyetler üzerinden adalet duygusunun geliştirildiği ya da evliyalar aracılığıyla adalet duygusunun daha görünür kılındığı gözlemlenmiştir. Şüphesiz bu durumda evliyaların dini karizmatik şahsiyetler olarak idealize edilmiş bir tipolojiye sahip olmaları etkindir. Evliyalar olay örgüsüne bağlı olarak haksızlığa karşı gelmiş, haksızlığı gidermiş, haklıya hakkını vermiş, başkasının hakkını yemeyerek doğru bir duruş sergilemişlerdir.

İbrahim Hakkı hakkında anlatılan menkıbede, İbrahim Hakkı'nın kendisi gibi bir din adamına karşı adaletli yaklaşımı yer alır. Menkıbe dinleyici ve okuyucularda adalet duygusunun yerleşmesine ve gelişmesine katkı sunar.

İbrahim Hakkı ile bir papaz yanlarındaki bir ata dönüşümlü olarak binerek seyahat etmekte ve Erzurum'dan Tillo'ya doğru gitmektedirler. Murat suyu yakınlarına geldiklerinde ise papaz, İbrahim Hakkı'ya ata binmesini ve suyu geçmesini teklif eder. İbrahim Hakkı, ata binme sırası papazda olduğu için bu teklifi kabul etmez. Papaz, ata biner ve karşıya geçer (Karakaş 2014: 123).

“Sultan Memduh 3” adlı Siirt menkıbesinde, masum olduğu halde hapse atılan Yusuf'un hapisten kurtulması için Şeyh Memduh'un yardımına koşması aktarılır. Bu menkıbede ulu şahsiyet, adaletin tecelli etmesi kerametini sergileyerek haklıya hakkını verir.

Masum olduğu halde hapse atılan bir türlü suçsuzluğunu kanıtlayamayan Yusuf adlı biri, kendisini bu durumdan kurtarmaları için evliyaları yardıma çağırır. Memduh çaresiz Yusuf'un isteğine cevap verir ona 'haydi kalk yürü ve buradan çık' der. Kilitli kapı açılır, hiçbir gözcü onu görmez. Yusuf evine gider. Bir daha da kimse onu arayıp sormaz (Arslan, 2006: 164, 165).

Menkıbelerde aktarılan ilke ve değerler çerçevesinde adalet ilkesinin teşvik edildiği görülür. Adalet duygusuna vurgu yapan menkıbelerde, adaletin kurulumu evliyanın kutsal şahsiyeti üzerinden gerçekleşir. Adaletin temsili olarak bazı evliyalar kerametlerini bu noktada gerçekleştirirler. İlahi adaletin gerçekleşeceği üzerine telkinlerde bulunarak sosyal düzenin kurulumu ve korunumuna katkıda bulunurlar.

6.8. Sosyal Yaşamın Evreleri

Malinowski; insan yaşamının fizyolojik evrelerinden gebe kalma, gebelik, doğum, ergenlik, evlenme ve ölüm gibi dönüm noktalarının pek çok ayinin ve inanç öğretisinin çekirdeğini oluşturduğunu belirtir (2000: 31). Bunların yanında Malinowski sosyal yaşamın evrelerine ilk ve ileri çocukluk, olgunluk çağı ve yaşlılık gibi evreleri örnek verir (1992: 117). Sosyal yaşamın evreleri halkbilimi çalışmalarında geçiş dönemleri olarak adlandırılır. Yaygın bir sınıflandırma ile geçiş dönemleri doğum, evlenme, ölüm başlıkları altında çalışılır. Söz konusu bu eşikler geçilirken tutum ve davranışlar kültürel donatılara uygun şekilde gerçekleştirilir. Sedat Veyis Örnek, bu dönemlerde kişilerin zararlı etkenlere karşı güçsüz ve korunaksız olduğunu belirterek kişinin yeni durumunun belirlenmesi için kutsama ve kutlamaların esas olduğunu vurgular (2016: 183). Dolayısıyla halk inanışları, ritüeller ve anlatıların geçiş dönemlerinde yoğunlaştığı ve daha belirgin hale geldiği görülür.

Sosyal yaşamın evreleri insan yaşamında büyük değişikliklere yol açar. Sosyal yaşamın evrelerinde gerçekleştirilen davranış örüntülerinin betimlenmesi, bu evrelerin insanlar ve halklar üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır.¹⁰ Bu evrelerde yoğunlaşan halk inanışları bir dış etkenden korunmanın yanında bereket, feyz kazanmanın temelinde halk belleğinde yaşadığı görülür.¹¹ Bu dönemlerin sosyal ve psikolojik işlevleri menkıbelerde altı çizilen geçiş dönemlerinin çözümlenmesiyle gerçekleştirilebilir.¹² Bu bağlamda çalışmada Siirt menkıbelerinde geçiş dönemlerine bağlı olarak sergilenen kerametler ve iletilere odaklanılmıştır.

Sosyal yaşam evrelerinin başlangıcında yer alan doğum dönemi ile ilgili Muhammed-i Ali menkıbesinde, İmam Ali'nin eşinin doğurduğu erkek çocuk insanüstü bir güce sahiptir. İmam Ali'nin savaşta olduğu bir dönemde kerameti sonucu olağanüstü özelliklere sahip olarak doğan bu çocuk, ölümünden bir müddet sonra Pir'in kerameti sonucu tekrar canlanır (Karakaş, 2014: 126). Doğum ile ölüm evrelerinin bir arada aktarıldığı bu menkıbede, keramet motiflerinin özellikle geçiş dönemlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Veli, ulu şahsiyeti sonucu kerametlerini kriz dönemleri olan geçiş dönemlerinde gerçekleştirmiştir.

Evlenme dönemi temelinde "Muhammed-i Ali" adına aktarılan bir diğer Siirt menkıbesi, Hz. Ali'nin oğlu olduğuna inanılan ulu şahsiyetin düğününün canlandırılması amacıyla gerçekleştirilen festivale kaynaklık eder.¹³

"Şeyh Muhammed Ali, nişanlıyken bir harbe gitmiş ve şehit düşmüştür. Şeyh Muhammed Ali, öleceği sırada babasına "Beni buraya gömmeyin, bu dağın¹⁴ başında kimse gelip beni ziyaret etmez" der; babası da ona "Sen bu toprakları korurken şehit düştün, seni buraya gömeceğiz; ama Allah'ın izniyle öyle bir şey

¹⁰ Siirt kutsal mekanlarında tezahür eden geçiş dönemi ritüelleri için bk. Karakaş, 2020a.

¹¹ Siirt halk inanışları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karakaş, 2020b.

¹² Siirt dinlik efsanelerinin ileti dizilerinin sosyal psikoloji açısından incelenmesi için bk. Akın, 2020d.

¹³ Muhammed-i Ali festivalinin çözümlenmesi ve işlevleri hakkında bk. Akın, 2020e.

yapacağım ki her yıl üç gün boyunca 70 bin kişi gelip seni ziyaret edecek ve senin düğününü yapacak” diyerek cevap verir (Karakaş, 2014: 183).

7. Sağlık – Hijyen

Organizmanın yaşamını devam ettirebilmesi için içerisinde bulunması gereken fizyolojik hal, sağlık durumunu ifade eder. Halkın sağlığın edinimi, korunumu ve geri kazanımı kapsamında düşünce ve hareketleri sağlık kültürünü oluşturur. Halk kültüründe, halk hekimliği pratikleri hastalıkların tedavilerine karşın geliştirilen uygulamaları karşılar. Bu birikim deneme-yanılma yöntemiyle şekillenir ve kuşaklar boyunca aktararak devam eder.

Sağlığın korunumu veya geri kazanımında halk hekimliği pratikleri, uygulama esnasında, öncesinde ve/veya sonrasında dualar eşliğinde gerçekleştirilir. Sağaltıcı roldeki bu kimselerin “ağzı dualı” olarak nitelendirildikleri görülür. Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri’nde “Bir ağzı dualının hayır duası ile Allah Taâla bir çocuk verdi” şeklinde yer alır (Ergin, 2011: 24). Menkıbelerde evliya kültürü temelinde ulu şahsiyetlerin keramet göstererek sağaltıcı nitelikte oldukları görülür.

Malinowski bir kültürel ihtiyaç olarak sağlık ve sağlığa bir tepki olarak verdiği hijyen maddesini, “sağlıklı olmak” ve “sağlığı geri kazanmak için gereken adımları atmak” şeklinde iki alt başlığa ayırır. Menkıbelerde keramet motifi olarak sağlığın geri kazanımına odaklanıldığı görülmektedir.

Sağlığı geri kazanmak alt başlığıyla ilgili olarak Şeyh Saad için anlatılan menkıbede şeyhin dikmiş olduğu dut ağacından alınan bir parça dalın yılan ve akrep sokmalarına karşı koruduğu aktarılır (Eryeşil, 2001: 60). Bu menkıbede sağlığı geri kazanmak amacıyla bir ritüel olarak dut ağacından bir parça dal alındığı görülmektedir. Sağlık kültürel ihtiyacına karşı verilen hijyen tepkisi çerçevesinde türbeler etrafında halk hekimliği uygulamaları bu başlığa örnek verilebilir.

Hz. Süleyman hakkında anlatılan menkıbede suyun iyileştirici özelliğini, şifa dağıttığını dolayısıyla su kültürünün¹⁵ izlerini görmekteyiz. Sağlığı geri kazanmak adına verilen kültürel tepkilerin menkıbelerin doğası gereği bir kült, inanış ve ritüele bağlı olduğu görülür. Velinin ulu şahsiyeti ve manevi gücüyle sağlığın geri kazanımı ve korunumu gerçekleşmiş olur.

Hz. Süleyman, bir gün hasta bir adamı sırtında taşımaktadır, eşi Belkis da yanlarındadır. Onlar, bir dağa gelince dinlenmek için mola verirler. Hz. Süleyman, geldikleri yerde ayağını toprağa vurur vurmaz topraktan su çıkar. Hasta adam, bu suda ellerini ve yüzünü yıkar, bu sayede iyileşir. Hz. Süleyman, Allah’a şükreder ve suyun şifalı olduğunu söyler. Daha sonra da suyun çıktığı yere bir hamam yaptırır (Karakaş, 2014: 123).

Siirt yöresinde derlenen menkıbelere bütüncül olarak bakıldığında, menkıbelerde yer alan kültürel ihtiyaçlar ve bunlara verilen tepkilerin bulunma sayısının tablodaki gibi olduğu görülür. Yöntem kısmında da belirttiğimiz üzere çalışmanın hacmi dikkate alınarak sadece örneklem olacak kadar menkıbeye yer verilmiştir.

Kültürel İhtiyaçlar - Tepkiler

Bulunma Sayısı

¹⁵ Su kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çobanoğlu, 1993; Akaman, 2002; Baysal, 2020.

Eğitim	93
Hareket – Faaliyetler	93
Kültürel Değerler	93
Kişilik Problemleri	16
Güvenlik – Koruma	11
Adalet Duygusu	11
Haram ve Helal Duygusu	10
Toplumdaki Hiyerarşi	9
Toplu Halde Yaşamın Gerekleri	8
Sağlık – Hijyen	7
Sosyal Yaşamın Evreleri	7
Metabolizma – Beslenme Sistemleri	7
Üreme – Akrabalık	6
Bedensel Rahatlık - Konut	3

Kültürel ihtiyaçlar ve kültürel tepkilerin menkıbelerdeki dağılımı

Sonuç

Sözlü kültürümüzün dinamik verimlerinden olan menkıbeler, temelde dini liderler ve olaylar etrafında şekillense de değişim ve dönüşüm içerisinde daha birçok işlevi içerisinde barındırır. Siirt menkıbelerinde ağırlıklı olarak, büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan eğitim işlenmiştir. Malinowski, bu kültürel tepkiyi alt başlıklarıyla sıralamıştır. Menkıbelerin inanç anlatıları olmalarının doğası gereği “Hareket-Faaliyetler”, “Eğitim” ve “Kültürel Değerler” maddeleri menkıbelerde sıkça yer alır. Bu maddeler dışında Siirt menkıbelerinde kişilik problemlerine verilen tepkilerin yoğun olduğu görülür. Kişilik problemlerinden altı tanesi hakaret, bir tanesi ise güvenmemek, şüphe duyma davranışıdır. Kültürel alanda ihtiyaç duyulan gereksinimlere verilen tepkiler, menkıbelerde kendi gerçekliği içerisinde yüzyıllar boyu gelişerek halkın manevi duygularının beslenmesinde önemli bir işlevi sağlamıştır.

İnanç anlatıları içerisinde itibar edilen türlerden olan menkıbeler; eğitim çerçevesinde verilen kültürel tepkilerin korunarak gelecek nesillere aktarılmasına, toplumsal kontrole ve toplumun devamlılığına önemli katkılar sağlamaktadır. Kültürel ihtiyaçlar ve tepkiler çerçevesinde menkıbelerin işlevlerinin çözümlenmesi, kültür temellerinin izleklerini takip edilmesini mümkün kılarken bölgedeki inanç kültürünün korunumunu ve aktarılmasını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Akaman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt: 10. No: 1.2002. s. 1-10.
- Akın, B. (2020a). *Kırklar; mitten tasavvufa Alevi ritüellerinin sır dili*. İstanbul: Kitabevi
- Akın, B. (2020b). Alevi-Bektaşî inancında “taş/kaya/duvar Yürütme” keramet motifi etrafında oluşan anlatılar üzerine bir anlam çözümlemesi. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akın, E. (2016). Elazığ evliya menkıbelerinin işlevsel özellikleri. 4. *Kazan uluslararası halk kültürü sempozyumu*. (29 Eylül-1 Ekim 2016, 338-344.
- Akın, E. (2017). “‘Ahıska Sürgünü Menemşe’ adlı romanda halkbilimi unsurları.” *Uluslararası Ahıska Türkleri sempozyumu (11-13 Mayıs 2017)*, Cilt: I, Erzincan, 49-60.
- Akın, E. (2020c). Alevi ve Sünni inanç dairelerinde kültürel süreklilik bağlamında sosyal kontrolün sağlanması: Siirt ve Muş menkıbelerinin karşılaştırmalı incelenmesi. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akın, E. (2020d). Sosyokültürel perspektifte Muş ve Siirt dinlik efsanelerinin ileti dizilerine sosyo-psikolojik bir yaklaşım. *II. Uluslararası Muş Sempozyumu (22-23 Ekim 2020)*.
- Akın, E. (2020e). Muhammed-i Ali festivalinin çözümlenmesi ve işlevleri üzerine inceleme. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Arslan, A. ve Çelik, C. (2018). Ağrı il merkezine bağlı olan Ziyaret Köyü’nde Bulunan Şeyh Abdulbari Küfrevi Türbesi etrafında gelişen anlatılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1068-1084.
- Arslan, H. (2006). *Yüksek ruhlar ve aydınlar yurdu Tillo*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Balıkçı, Ş. Ç. (2019). Mardin’de kutsal mekânlara bağlı efsaneler ve evliya menkıbelerinin mitik temellerinden günümüz işlevlerine. *Folklor/Edebiyat*, s. 100, 1023-1040.
- Bascom, W. R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, Volume 67, No 266, 333-349.
- Baysal, N. (2020). *Türk halk kültüründe su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Breton, David Le (2018). *Yüz üzerine antropolojik bir deneme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Çek, S. (2017). Sinop ili çevresinden üç menkıbevi kahraman ve etraflarında oluşan anlatı geleneği. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* c. 5 s. 12. 103-114.
- Çobanoğlu, Ö. (1993). Türk kültür tarihinde su kültü. *Türk Kültürü*, (361), 288-298.

Çobanoğlu, Ö. (2011). Batı Sibirya Türk kültürü tetkiklerine göre kayın ağacının Türk mitolojisinde “kutsal”laşmasının maddi kültürel nedenleri. Ü. Çelik Şavk (Ed.), *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 245-247). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Coşkun, N.Ç. (2012). Mersin halk kültüründe Muğdat dede kültü. *Prof. Dr. Mine MENGİ Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, 120-132.

Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1997). İlahi dinlerin kutsal kitaplarında helal ve haram anlayışı üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 151-173.

Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergun M. (2000). Türk ağaç kültü inancının Dede Korkut hikâyelerindeki yansımaları.” *Milli Folklor*, 12 (47), 22-30.

Ergun, P. (2017). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Eryeşil, T. (2001). Siirt evliyalari ve menkıbeleri. (Yayınlanmamış Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Günay, Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dini ziyaret yerleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15-2, 5-36.

İnneci, D. (2004). Malinowski'nin işlev teorisine göre atasözlerine yorumlanması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Jason, H. (1971). Concerning the 'historical' and the 'local' legends and their relations". *Journal of American Folklore*, 84(331), 134-144.

Karakaş, R. (2014). *Siirt menkıbeleri ve türbe ritüelleri*. Ankara: Maya Akademi.

Karakaş, R. ve Akın, E. (2018). Değerler eğitimi bağlamında Siirt menkıbeleri. *Folklor / Edebiyat*, 24 (94), 87-101.

Karakaş, R. (2020a). Kutsal mekânlarda tezahür eden geçiş dönemi ritüelleri (Dicle bölümü örneği). *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I (Ed. Bülent Akın)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Karakaş, R. (2020b). *Güneydoğu Anadolu halk inanışları (Dicle bölümü)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Malinowski, B. K. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Malinowski, B. K. (2000). *Bilim, büyü ve din*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ocak, A. Y. (1984). *Türk halk inançlarında evliya menkubeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öden, U. M. (2018). Tarihi gerçeklikten halk anlatısına: Zindan Baba türbesi etrafında oluşan veli kültürü. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 221-234.

Örnek, S. V. (2016). *Türk halk bilimi*. Ankara: Bilgesi Su Yayınları.

Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1:4, 467-480.

Pehlivan, G. (2004). Manisa (Merkezde)'da veli kültürü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pehlivan, G. (2009) Dinî şahsiyetler hakkında oluşan anlatılar. *Millî Folklor*, Cilt: 11, Yıl: 21, Sayı: 83, s. 88-96.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Seyidoğlu, B. (1992). Türk mitolojisi ve efsanelerinde aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Aile*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Tüncer, E. (2020). Çevresel şartlarda memorat ve menkıbenin rolü Elazığ, Karakoçan ilçesindeki Çayırgülü köyü örneği. *TOBİDER International Journal of Social Sciences*, Volume 4/1 2020 Spring, 122-135.

İnternet Kaynağı

Büyük Türkçe Sözlük. <https://sozluk.tdk.gov.tr/> (E. T.: 20.09.2020).

Kaynak Kişi Dizini

1. A. G., (1968), Siirt Merkez, İlkokul, İşçi.
2. H. B., (1958), Siirt Merkez, Lise, Emekli.
3. M. G., (1962), Siirt Merkez, Lise, Emekli

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

DIŞ KAYNAKLARDAN İŞGÖREN BULMA
SÜRECİNDE GELENEKSEL İNSAN
KAYNAKLARI YÖNETİMİ İLE STRATEJİK
İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ
ARASINDAKİ FARKLILIKLAR, GÜNCEL
İŞGÖREN BULMA KAYNAKLARINA
BAKIŞ (İŞKUR ÖRNEĞİ)

DIFFERENCES BETWEEN
TRADITIONAL HUMAN RESOURCES
MANAGEMENT AND STRATEGIC
HUMAN RESOURCES MANAGEMENT
DURING THE PROCESS OF FINDING
EMPLOYEES FROM EXTERNAL
RESOURCES, A VIEW TO THE
CURRENT EMPLOYEE FINDING
RESOURCES (TURKISH EMPLOYMENT
AGENCY CASE)

Yazar

Mehmet GÜVEN

Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İİBF, Yönetim ve Organizasyon ABD,
mguyen@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5768-9847>

Ercan GÖN

Bingöl Üniversitesi, İİBF, Yönetim ve Organizasyon ABD, Doktora Programı Öğrencisi,
1912092006@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6023-324X>

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 25.11.2020

Kabul Tarihi: 19.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Güven, M. ve Gön, E. (2020). Dış kaynaklardan işgören bulma sürecinde geleneksel insan kaynakları yönetimi ile stratejik insan kaynakları yönetimi arasındaki farklılıklar, güncel işgören bulma kaynaklarına bakış (işkur örneği). *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 356-372

Mehmet Güven-Ercan Gön- Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)

Öz

Beşeri sermayenin gittikçe daha çok önem kazandığı günümüz işletmelerinde, ürün ve hizmet ne olursa olsun insan kaynağının niteliği ön plana çıkmaktadır. Gelişen pazar stratejilerinde ürün ve hizmetlerin piyasa fiyatları, emsalleri ile neredeyse eşdeğer düzeydedir. Ayrıt edici özellik insan kaynağının niteliğinde gizlidir. İnsan kaynağının niteliğine yeterince önem veren işletmelerin ürün ve hizmet kalitesi ile satış sonrası destek unsurlarında da farklılıklar göze çarpmaktadır. İşletmelere artı değer kazandıran insan kaynağının seçimi de hiç şüphe yok ki oldukça zor ve gerekli bir süreçtir. İşgören bulma ve seçme süreci ne kadar iyi yürütülür ve sonuçlandırılırsa o kadar doğru işe doğru işgören bulunmuş olur. Doğru işgören seçme sürecinde işgören bulma kaynaklarının da en doğrusunun seçilmesi, bu sürecin daha olumlu sonuçlanmasına katkı sağlar. Bu çalışmada, işletme dışı kaynaklardan işgören bulma sürecinde geleneksel insan kaynakları yönetimi ile stratejik insan kaynakları yönetimi arasındaki farklılıklar teorik çerçevede ele alınmış, güncel işgören bulma kaynakları konusu üzerinde durularak uygulamada yeni yer aldığı için yazılı yayınlarda pek rastlanmayan işgören bulma kaynakları üzerinde durulmuştur. Bu noktada özellikle Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'un son dönemlerdeki işgören bulma kaynakları konusundaki hizmetleri anlatılmıştır. Ayrıca Kurumların işletmelere bu yönde verdiği rehberlik nitelikli faaliyetler de anlatılmıştır. İşgören bulma sürecinin daha iyi yönetilmesi için gerek kurumlara gerekse işletmelerin insan kaynakları yöneticilerine tavsiye niteliğindeki görüşlere, sonuç ve öneriler bölümünde yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İŞKUR, İşgören bulma, İnsan Kaynakları, Stratejik İnsan Kaynakları, Geleneksel İnsan Kaynakları

Abstract

In today's businesses, where human capital is increasingly important, the quality of human resources comes to the fore regardless of the product and service. In the developing market strategies, the market prices of products and services are almost equal to their peers. The distinguishing feature is hidden in the quality of the human resources. There are also differences in product and service quality and after-sales support elements of the businesses that attach sufficient importance to the quality of the human resources. The selection of the human resource that provides added value to the businesses is undoubtedly a very difficult and necessary process. The better the process of finding and selecting employees is carried out and concluded, the better the right person will be selected for the right job. Choosing the best sources of employment in the process of choosing the right employee contributes to a more positive result of this process. In this study, the differences between traditional human resources management and strategic human resources management during the process of finding employees from external resources are discussed in a theoretical framework. The current employee finding resources, which are not often encountered in written publications as it is a newly applied process is emphasized at the study. Thus, particularly resources of Turkish Employment Agency (İŞKUR) regarding finding employee in recent years are explained. In addition, the guiding activities given by the institutions to the enterprises in this direction are also explained. In order to better manage the recruitment process, the opinions and suggestions of the institutions and the human resources managers of the enterprises are included in the results and recommendations section.

Keywords: İŞKUR, Employee recruitment, Human Resources, Strategic Human Resources, Traditional Human Resources

Giriş

Beşeri bir varlık olan insanı tasvir etmenin ne kadar önemli olduğundan hareketle işletmeler açısından insan kaynağını bulma, seçme ve yönetme süreçlerinin ne kadar önemli ve zor bir süreç olduğunu anlamak mümkündür. İşletmeler asıl amaçlarından olan kâr maksimizasyonunu sağlamak ve varlığını devam ettirmek işlevlerini sağlıklı yürütebilmek için asgari nicelik ve nitelikte insan kaynağına ihtiyaç duyarlar. İnsan varlığının zorunlu ihtiyaçlarına paralel olarak işletmelerin de zorunlu ihtiyaçlarından biri de insan kaynağıdır. Bu zorunlu ihtiyacın doğru seçimi işletmeler için hayati bir unsurdur. Yanlış işgören seçimi ise hem işletmeye hem de işgörene maddi ve manevi zararlar verebilmektedir.

Doğru işgören seçiminin başarısı önemli oranda doğru kaynaklardan işgören temin etmeye bağlıdır. Özellikle açık bir pozisyona işgören bulunması söz konusu olduğunda ve zamanın ne kadar önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, işgörenin hızlı bir şekilde bulunması ve seçilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

İşgören bulma kaynakları iç ve dış kaynaklar olarak iki ana başlık altında toplanmaktadır. Bu makalede dış kaynaklardan işgören bulma sürecinde geleneksel ve stratejik insan kaynakları yönetimindeki farklılıklar ele alınarak, dış kaynakların neler olabileceği, özellikle son dönemlerde yeni gelişen dış kaynakların iş pazarında işgören bulma noktasındaki özellikleri belirtilmiştir.

Ülkelerin istihdam politikalarına yön vermede en etkili olan büyük işletmelerin insan kaynağına verdiği önemin artması sayesinde, rekabet unsurunun artık insan kaynağı olduğu gerçeğinin tüm kesimlerce kabul edilmesinde önemli bir yeri olmuştur. İnsan kaynağını rekabet stratejisi olarak gören stratejik insan kaynakları yönetimi işgörenlerin örgütsel kültürü benimseyerek işletmenin hedefleriyle bütünleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Literatür Taraması

İnsan kaynakları yönetimi ile ilgili literatürde, dış kaynaklardan işgören bulma yöntemleri sıkça yer almasına rağmen bu yöntemlerden önemli bir çoğunluğunun güncel olmadığı görülmüştür. Özellikle teknolojinin her alanda kullanılmasının da etkisiyle işgören bulma yöntemlerinde de hatırı sayılır bir gelişme sağlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, genel olarak stratejik insan kaynakları yönetimi alanında spesifik olarak da dış kaynaklardan işgören bulma konusunda güncel yöntemleri konu alan bir çalışma olmadığının görülmesidir. İnsan kaynakları yönetimini stratejik açıdan ele alan, işgören bulma ve seçmenin işletme stratejisi açısından önemine değinen, geleneksel insan kaynakları yönetimi ile stratejik insan kaynakları yönetimini mukayese eden literatür çalışmalarına aşağıda yer verilmiştir.

Wright ve McMahan (1992: 298), Stratejik insan kaynakları yönetimini, işletmenin hedeflerine ulaşması için tasarlanmış insan kaynakları faaliyetleri sistemi olarak ifade etmiştir. Wright ve McMahan, stratejik insan kaynaklarının geleneksel insan kaynaklarından farklı yönlerini dikey ve yatay olarak sınıflandırmış, dikey alanda insan kaynakları uygulamaları ile işletmenin stratejik yönetim süreçlerini ilişkilendirirken yatay alanda çeşitli insan kaynakları uygulamaları arasındaki koordinasyon ve uyum önemi üzerinde durmuştur.

Hussey (1998: 297), stratejiyi; “Strateji, şirkete açık alternatif yollardan bir seçim meselesidir” şeklinde tanımlamış, (1998: 432) herhangi bir işletmenin,

büyüklüğü ve türü ne olursa olsun iki temel kaynağının insan ve para olduğunu, bu ikisinden insan kaynağının karmaşık olduğunu belirtmiştir. Hussey (1998: 432) ayrıca, paranın öz kaynak, kredi vb. hangi yolla gelse de ayırt etmeye gerek olmadığını ancak insanların hepsinin fiziksel özellik, mizaç, eğitim düzeyi, kişisel değeri, becerileri ve yeterlikleri yönünden farklı olduğunu ancak işletmenin ihtiyaç duyduğu işlevleri yerine getirebilen yeterlikte belirli insanlara gereksinimi olduğunu belirtmiştir.

Yüksel (1997: 9), geçmişte işletmelerde işgören bulma ve işe yerleştirme, işten çıkarma ve işgören özlük bilgilerine ilişkin kayıtların tutulması gibi az sayıda fonksiyonu yerine getiren geleneksel insan kaynaklarının işletmelerde stratejik bir rolü olmadığını, rutin işlerde boğulan insan kaynakları yönetiminin günün şartlarına ve değişimine ayak uydurmada yetersiz kaldığını ifade etmiştir.

Lawler vd. (2003: 105), yaptıkları bir araştırmada 1995, 1998 ve 2001 yıllarında uygulanan anketlerden elde edilen sonuçları karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, İnsan Kaynakları fonksiyonlarında bazı değişikliklerin gerçekleştiğini, değişikliklerin daha çok İnsan Kaynaklarının iş ve stratejik ortak olması yönünde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma İnsan Kaynakları fonksiyonlarında bazı önemli değişiklikler olduğunu, bu değişikliklerden çok önemli olanlardan birinin de İnsan Kaynaklarının, işgören bulma ve seçme fonksiyonuna gittikçe daha fazla önem verdiğini, bu fonksiyonun gelecek için işletmede geçerli bir istihdam ilişkisinin şekillenmesinde giderek daha fazla etkili olacağını göstermekte olduğunu belirtilmiştir.

Becker ve Huselid (2006: 898), stratejik insan kaynakları yönetiminde, geleneksel insan kaynakları yönetiminden farklı olarak bireysel performans yerine örgüt performansına odaklanıldığını belirtmişlerdir.

Işık (2009: 157), Stratejik insan kaynakları yönetiminin, beşeri sermaye olarak kabul edilen işgören kaynağının günümüz koşullarına uyum sağlayabilecek niteliğe sahip olması için yeni insan kaynağı politikalarının oluşturulmasını gerektirdiğini, bu stratejik önemin, insan kaynakları yönetimini örgütsel stratejiler belirleme sürecinde tepe yönetimin bir unsuru haline getirdiğini ifade etmiştir.

Pynes (2009: 121), İşverenlerin, işin gerekliliklerini nasıl belirleyeceklerini, nitelikli ve yetkin işgörenlerin seçilmesi için adayların nerede aranacağını, nasıl taranacağını bilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yavan (2012: 5), günümüzde işletmeler açısından rekabet üstünlüğü sağlamada ayırt edici tek gücün işgörenler olması sayesinde insan kaynakları yönetiminin stratejik yönetim aşamasına kadar geldiğini, stratejik insan kaynakları yönetiminin örgüt ile işgörenler arasındaki ilişkileri belirleyen tüm yönetsel kararları içerdiğini, ayrıca çalışanların işletmeye karşı sorumlulukları açısından insan kaynakları uygulamalarının etkisinin ilk etapta seçme ve yerleştirme süreci ile başladığını ifade etmiştir.

İşgören bulma, seçme ve yerleştirme süreci insan kaynakları yönetimi açısından çok önemlidir. Bu süreç, işgören ihtiyaç analizinin yapılması, ihtiyaç duyulan işgücü için uygun kanallarla duyuru yapılması, aday başvurularının alınması, iş görüşmelerinin yapılması ve en uygun adayın işe yerleştirilmesi basamaklarından oluşur (Fındıkçı, 2001: 167).

Stratejik insan kaynakları yaklaşımı, beşeri sermayenin rekabetin bir parçası olarak görülmesiyle gelişmiştir. Stratejik insan kaynakları, işletme performansını arttırmayı, işletmeye inovasyon kazandırmayı hedefleyen örgütsel bir kültür oluşturmaya doğru uzanan uzun vadeli bir süreçtir. İşgören bulma ve seçme ile işgören gelişimi, çalışanlar için alınan kararlar vb. bu stratejilerden hareketle belirlenir (Güney vd., 2011: 241).

2. Güncel İşgören Bulma Kaynakları

İşletmenin ihtiyaç duyduğu pozisyonlar nitelik ve nicelik belirlendikten sonra bu pozisyonların hangi kaynaktan belirleneceğinin tespiti aşamasına geçilir. Hangi pozisyon için kaynağa başvurulacağı insan kaynakları planlama sürecinin önemli bir parçasıdır. İşgören bulma kaynakları iç kaynaklar ve dış kaynaklar olarak iki başlıkta incelenebilir (Sabuncuoğlu, 2009: 80).

2.1. İşgören Bulma Sürecinde Başvurabilecek İç Kaynaklar

İşletmelerde iç kaynaklardan işgören temin yöntemi, işgücünün gerek oryantasyon, gerek işletme kültürü gerekse işin gereklerine uygunluğu açısından önemli oranda zaman kazandıran aynı zamanda hazır işgücü olması özelliğinden dolayı önemli bir yöntemdir. İç kaynaklardan işgören temini birkaç yöntemle gerçekleştirilebilir (Sabuncuoğlu, 2009: 82):

✓ **İşletmede çalışanlar arasından yatay geçiş:** Boşalan kadroya aynı düzeyde birinin atanması (örnek: ustabaşı emekli olunca yine başka bir ustabaşının atanması)- aynı bölüm içinde olabileceği gibi farklı bölümler arasında da olabilir.

✓ **İşletmede çalışanlar arasından dikey yükselme (terfi):** Boşalan kadroya işin niteliklerine uygun birinin yükseltilerek atanması (örnek: boşalan ustabaşı kadrosuna usta veya işçi pozisyonundan yetkin birinin atanması)- kıdeme göre ve performansa göre belirlenme olmak üzere iki yöntemi vardır.

Bu yöntem çalışanlar arasında motivasyonu sağladığı gibi yükselen kişinin pozisyonun boşalmasına da neden olabilir.

✓ **Mevcut çalışanların bilgisine başvurma yöntemi:** Teoride ifade edilmemiş olmasına rağmen uygulamada görülen bir durumdur, boşalan bir kadroya mevcut çalışanların bilgisine başvurularak «*sizce kim atanmalı*» sorusu sorulabilmektedir. Bu bazen dış kaynaklara da yönlendirmekte, mevcut çalışanlardan bazıları işletmede çalışmayan ancak kendi çevresinde o pozisyonun niteliklerine uygun olduğunu düşündükleri kişiyi önerebilmektedir.

2.2. İşgören Bulma Sürecinde Başvurabilecek Dış Kaynaklar

İşletmeler çeşitli departmanlarda oluşabilecek açık iş pozisyonları için her zaman iç kaynaklara başvuramayabilir. İnsan kaynakları departmanındaki iş başvuruları, özgeçmiş bankasındaki veriler, mevcut çalışanlar gibi iç kaynaklar istenilen nitelikte işgücünü her zaman rahatlıkla bulma imkânı sağlamayabilir. Böyle durumlarda dış kaynaklara başvurmak kaçınılmazdır. İnsan kaynakları departmanlarının açık pozisyonlar için dış kaynaklara başvurma gerekçeleri şöyle belirtilebilir (Sabuncuoğlu, 2009: 84):

a. İşletme yeni kurulmuş ise veya yeni yatırımlar nedeniyle büyümeye yönelmiş ise dış kaynaklardan personel bulmaya yönelir.

b. Yeni gelişim ve değişimler nedeniyle özellikle teknoloji tabanlı yatırımlarda İşletmenin teknik ve uzman işgörelere ihtiyacı olacağı için dış kaynaklara yönelir.

Ayrıca dış kaynaklar aracılığıyla işgören bulma sürecinde çok sayıda uygun adaya ulaşmanın mümkün olması, dış kaynakların son dönemlerde giderek artan önemi ve çeşitliliği, işletmeye taze kan kazandırma imkânı, işletmenin stratejik hedeflerini gerçekleştirme noktasında uygun nitelikte yeni işgörelere ihtiyaç duyma gibi nedenlerle dış kaynaklardan işgören temin etme yöntemi kullanılabilir. Aşağıda dış kaynaklardan işgören temin yöntemleri ile avantajlı ve dezavantajlı özelliklerinden kısaca bahsedilmektedir:

İşletme İçi Kaynaklar: İşletmede daha önce Staj yapmış olup öğrenimi nedeniyle ayrılanlar, işletmeye günlük olarak yapılan bireysel başvurular, eski çalışanlardan emekli olanlar ya da başka bir firmaya transfer olanlar, mevcut çalışanların önereceği kişiler işletme içi kaynaklar kullanılarak dış kaynaklardan işgören bulma yöntemi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte işletmeye dışarıdan günlük olarak bireysel yapılan başvurular, işletmede CV bank (özgeçmiş kaynağı) oluşturmak için iyi bir kaynak olmakla birlikte bu başvurular herhangi bir iş ilanına dayalı olarak yapılmadığından dolayı spesifik nitelik gerektiren pozisyonlar için bu yöntem yeterli gelmeyebilir.

İnternet: Bilgi teknolojilerinin her geçen gün artarak hayatımızda daha fazla yer etmesinin de etkisiyle işletmeler ihtiyaç duydukları insan kaynağı için sıklıkla internetten yararlanmaktadır. İşletmeler gerek kendi web sitesi üzerinden gerekse işgören bulmaya aracılık yapan kamu ve özel kuruluşların web siteleri aracılığıyla iş ilanı yayınlamakta, başvuran adaylar arasından çeşitli filtreler kullanılarak ön eleme yapılabilmekte ve uygun görülen adaylar yine site üzerinden çeşitli yöntemlerle (sms, email, vb.) iş görüşmesine davet edilebilmektedir.

İnternet, büyük bir iş arayan havuzuna ulaşmak için hızlı, verimli ve ucuz bir yoldur, sosyal ağ siteleri de dahil olmak üzere şirketlerin büyük çoğunluğu İnternet'i iş ağlarını doldurmak için kullanmaktadır. Bu yöntem firmaların 20'li ve 30'lu yaşlarda yeni üniversite mezunlarına ve çalışanlarına ulaşmasının en iyi yoludur (Kurtz vd., 2011: 256).

İşe alım teknikleri teknoloji ilerledikçe gelişmeye devam etmektedir. JobsinPods.com, AT&T, Intel ve IBM gibi çeşitli ABD şirketlerinde yönetici ve çalışanlarla çevrimiçi bir podcast¹ röportajları kütüphanesi kullanmaktadır. Jobcasts olarak da adlandırılan yeni podcast'ler blog biçiminde yayınlanmakta ve daha eski podcast'ler arşivlenmektedir. İş arayanlar ayrıca podcast'leri bir iPod'a indirebilir ve boş zamanlarında dinleyebilmektedirler (Kurtz vd., 2011: 256).

Medya İlanları: Özellikle yerel basında gerek radyo istasyonları gerekse yerel basın aracılığıyla iş ilanları ve duyuruları yayınlanabilmektedir. Ancak gazete ilanlarında kelime sayısı, radyo ilanlarında sürenin uzunluğuna göre ücret alınabildiğinden dolayı kısıtlı bir ilan verilmesi doğru hedef kitleye ulaşılmasını güçleştirebilir.

¹ Podcast: bilgisayar ya da mobil cihaza ağ sendikasyonu aracılığıyla indirilen veya internet üzerinden dinlenen dijital ses dosyasıdır. Genellikle dizi ya da seri halinde yapılır.

Odalar ve Sendikalar: Ticaret ve Sanayi Odaları, İşveren ve İşçi Sendikaları, ziraat mühendisleri odaları, elektrik mühendisleri odaları, serbest muhasebeci mali müşavirleri odaları gibi meslek odalarında da iş ilanlarının yayınlanması mümkün olabilmektedir.

Eğitimciler ve Eğitim Kurumları: İşverenlerin dış kaynaklardan işgören bulma yöntemlerinden biri de daha önce öğrenim gördükleri okullardaki eğitimcilerden destek talebinde bulunmalarıdır. Bu yöntemle eğitimciler eski öğrencileri olan işverenlere kendi işletmelerine en uygun olduğunu düşündükleri işgöreni takdim edebilmektedirler.

Bununla birlikte özellikle iş kültürümüzün bir tabiri olan çekirdekten yetişme kavramına karşılık bulan bir yöntem olan genç işgörenleri işletmeye kazandırmak için eğitim kurumları değerlendirilebilir. Özellikle mesleki eğitim kursları veren kurum ve kuruluşlar, çıraklık eğitim merkezleri ve mesleki eğitim veren lise ve dengi okullardaki öğrenciler işletmeler için ara insan gücü açısından önemli bir işgören kaynağıdır.

İşgören Kiralama: Kiralama (leasing) firmaları aracılığıyla işgören kiralamak mümkündür. Bu yöntemde işgörenler leasing firmasının çalışanlarıdır ve işgören kiralama hizmeti satın almak isteyen işletmeler ile leasing firması arasında yapılacak sözleşmeye göre işgören çalıştırılmaktadır (Sabuncuoğlu, 2009: 93). İşgücü piyasasında temizlik, güvenlik görevlisi, veri giriş elemanı, halka ilişkiler ve yönlendirme, tanıtım gibi alanlarda işgören kiralama yönteminin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemde kiralayan işletme leasing firmasına sözleşmede anlaşıldığı meblağda, kâr dahil aylık hak ediş tutarlarında tek kalem üzerinden ödeme yapar, leasing firması ise işgörenler için maaş, sigorta, vergi, sosyal haklar vb. ödemeleri gerçekleştirir.

Özel İstihdam Büroları: Ülkemizde Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından onaylanarak faaliyet gösteren özel istihdam büroları 4857 sayılı İş Kanunu, 4904 sayılı İŞKUR kanunu, Özel İstihdam Büroları ile ilgili Yönetmelik ve Genelge hükümleri doğrultusunda işgücü piyasasında özel işçi bulmacılık yapan kuruluşlardır. Kamu sektörüne işçi sağlama dışında iş ve işçi bulma konusunda birçok alanda faaliyet gösterme yetkisine sahiptirler. Bu firmalar işgören bulma hizmeti karşılığında işverenlerden ücret talep edebilmekte iken iş arayana ücretsiz olarak hizmet sunmak durumundadırlar. Özel istihdam büroları sadece ilgili mevzuatta belirtilecek profesyonel meslek grupları için iş arayanlardan ücret alabilmektedirler. Bu bürolar 3'er yıllık dönemler halinde İŞKUR'dan izin yenileme talebinde bulunmak suretiyle ve talebin uygun görülmesi şartıyla faaliyet gösterirler.

Kariyer Merkezleri: Günümüzde birçok Üniversitenin kendi bünyesinde oluşturduğu kariyer merkezleri mevcuttur. Bu merkezler öğrenimine devam eden öğrencilere hizmet vermekle kalmamakta, mezun öğrencilerin de iş piyasasında iş bulmalarına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bazı işletmeler öğrenimi devam eden üniversite öğrencilerini part-time (kısmi zamanlı) olarak çalıştırmayı tercih etmektedirler. Özellikle ulusal düzeyde giyim sektöründe faaliyet gösteren birçok firmanın işgörenleri bu yöntemde çalıştırdıkları görülmektedir. Bu yöntemle işgören çalıştırmak isteyen firmalar için kariyer merkezleri önemli bir dış kaynaktır. Bu sayede öğrenciler, öğrenimleri devam ederken iş deneyimi ve gelir elde etmekte, işletmeler ise genç işgücü potansiyeline sahip olma, part-time yöntemiyle ekonomik

işgücü çalıştırma, çalışma motivasyonu ve enerjisi yüksek işgücüne sahip olma avantajlarını birlikte elde etmiş olurlar.

İstihdam Fuarları ve Kariyer Günleri: Ülkemizde çoğu Üniversite yılın belirli dönemlerinde istihdam fuarı ve kariyer günü adı altında çeşitli etkinlikler düzenlemektedirler. Özellikle son yıllarda bu etkinliklerin İŞKUR işbirliğinde düzenlenmesi hatta bu etkinliklerin artık ana organizatörünün İŞKUR olması sayesinde, istihdam fuarlarına çok sayıda işveren de davet edilerek stant kurmaları, firmalarını fuara gelenlere tanıtmaları ve fuar süresince iş başvuruları alarak açık işlere istihdam etmeleri sağlanmaktadır. Bu etkinliklere sadece üniversite öğrencileri değil, ildeki diğer iş arayanlar da katılarak firmalarla yüz yüze iş görüşmesi yapma imkânı bulmaktadırlar. Etkinlik faaliyetleri arasında iş arayanlara CV hazırlama, mülakat teknikleri, iş arama kanalları, iş ilanlarını takip etme gibi konularda da seminer tarzında bilgilendirme toplantıları da yer alabilmektedir.

İstanbul ilinde faaliyet gösteren 40 özel hastane üzerinde yapılan bir araştırmada, işgören bulma kaynağı olarak en fazla yararlanan yöntemin üniversitelerin kariyer günleri olduğu belirtilmiştir (Uluç, 2013: 85).

Sanal İstihdam Fuarları: Ülkemizde Cumhurbaşkanlığı tarafından başlatılan istihdam seferberliği kapsamında oluşturulan ve ilki Mayıs 2019 tarihinde Türkiye genelinde en çok firmanın katılım sağladığı sanal istihdam fuarı <https://sanalistihdamfuari.iskur.gov.tr/> linki üzerinden açılmıştır. Sanal fuarın kullanılma prensibi belirtilen linke üye olan iş arayanların üye girişi yaparak fuara katılan firmalar ile yazılı veya görüntülü olarak görüşmesi esasına dayanmaktadır. Bu sayede katılımcı firmalara ulaşmakta ve iş görüşmesi yapmakta bir takım zorluk çeken iş arayanlar, bu firmalarla doğrudan görüşme imkânına sahip olurken firmalar da yerel imkânlarla karşılaşmakta güçlük çektikleri bazı açık pozisyonlar için adaylar ile sanal ortamda görüşme imkânı bulmaktadırlar. Bu durum işgören bulma sürecinin daha hızlı gerçekleşmesini de sağlamaktadır.

3. İşgören Bulma ve Seçme Sürecinde Geleneksel ve Stratejik İnsan Kaynakları Arasındaki Farklılıklar

Günümüz insan kaynakları yönetiminin rolünü anlamak için, stratejik insan kaynakları yaklaşımı ile geleneksel personel yaklaşımı arasındaki farka bakmak uygun olacaktır. Aşağıdaki tabloda ikisi arasındaki fark gösterilmektedir (Jain, 2004: 56-57).

Tablo 1: Geleneksel-Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Mukayesesi

Ölçüt	Geleneksel personel yönetimi yaklaşımı	Stratejik insan kaynakları yaklaşımı
Planlama ve strateji oluşturma	Yalnızca operasyonel planlamaya dahil	Genel kurumsal stratejik planın formüle edilmesi ve insan kaynakları işlevlerinin şirket stratejisi ile uyumlaştırılması
Yetki	Orta düzeyde yetki	Üst düzey personel için yüksek statü ve yetki

Mehmet Güven-Ercan Gön- *Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)*

Faaliyetler	Öncelikle operasyonel ve büro çalışanları ile ilgili	Tüm yöneticiler ve çalışanlarla ilgili
Karar verme	Yalnızca operasyonel kararlar alır	Stratejik kararlar alınır
Bütünleşme	Diğer kurumsal işlevlerle orta ila küçük entegrasyon	Diğer örgütsel işlevlerle tam entegre: pazarlama, finans, hukuk, üretim, vd.
Koordine	Bütün insan kaynakları işlevlerini eşgüdümlü olarak yönetmez	Bütün insan kaynakları faaliyetlerini koordine eder; Örneğin; eğitim, işe alım, personel alımı vb.

Günümüz insan kaynakları yönetimi temelde personel yönetiminden farklıdır. Komuta ve kontrole dayalı geleneksel personel yönetimi yaklaşımlarının yerini, taahhüt, işbirliği ve iletişim gibi yeni yaklaşımlar almıştır. İşgücü çeşitliliği nedeniyle işgücü esnekliği belirgin hale gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında çalışanlar makine gibi muamele görmüştür ancak bugün bir örgütün en önemli varlığı olarak görülmektedir. Günümüz insan kaynakları yönetimi teorilerinde, bilimsel yönetim yaklaşımı ve insan ilişkileri yaklaşımı entegre edilmiş ve insan kaynakları yaklaşımı olarak bilinen yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır (Jain, 2004: 62).

Stratejik insan kaynakları yönetimi ile geleneksel insan kaynakları yönetimi arasındaki en büyük fark, insan kaynakları stratejisini örgütsel stratejiyle ilişkilendirmede yatmaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları stratejisi ile örgütsel strateji arasında yüksek bağlantı kurarak strateji oluşturma, strateji uygulama ve stratejik kontrol düzeylerinde organizasyonun stratejik yönetimine katkıda bulunur.

Geleneksel insan kaynakları yönetimi reaktif, stratejik insan kaynakları yönetimi proaktif bir anlayışa sahiptir. Geleneksel insan kaynakları yönetiminde, çalışanların sorularına nitel ve öznel yaklaşım sergilenirken, stratejik insan kaynakları yönetimi sorunların örneğin, daha az ciro ve azaltılmış işçi tazminatı şikâyetleri gibi ölçülebilir terimlerle ölçülmesini gerektirmektedir (Mayhew, 2018).

Geleneksel anlamda insan kaynakları fonksiyonları birbirlerinden ve işletme stratejisinden bağımsız, bireysel performansa ve bireysel insan kaynakları yönetimi uygulamalarına odaklanmaktadır. Stratejik düzeyde ise insan kaynakları fonksiyonları işletme stratejileri ile uyumlu olmakla birlikte bireysel değil örgütsel performans ön plandadır. Stratejik insan kaynakları uygulamaları arasında işgücünün planlanması, iş analizleri, işe uygun eleman bulma ve seçme, oryantasyon, hizmet içi eğitimler, kariyer gelişimi ve yönetimi, performans değerlendirme, ücret yönetimi, motivasyon, işin değerlendirilmesi, disiplin yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği ve işgöreni elde tutma stratejisi yer almaktadır.

Stratejik insan kaynakları yönetiminin hedefi, insan kaynakları yönetiminin uzun vadeli planlanması açısından bir organizasyondaki insanları yönetmek için geleceğe yön vermektir (Jain, 2004: 133).

Geleneksel personel yönetiminde, sadece birim düzeyinde karar alınırken stratejik insan kaynakları yönetiminde işletmede çalışan herkesi kapsayan stratejik kararlar alınmaktadır. Bir başka önemli fark da, işletmenin insan kaynakları uygulamaları ile bütünsel bir yapı içinde çalışması ve bunlara destek veren, ihtiyaç duyulan insan kaynağını sağlayan nitelikte olmasıdır (Karagöz, 2003: 159-160).

Geleneksel insan kaynakları yönetimi ile stratejik insan kaynakları yönetimi arasındaki farklılıkları işgören bulma ve seçme süreci bakımından da değerlendirmek gerekir. Buna göre, geleneksel insan kaynakları yönetiminde belirli bir pozisyon için yayınlanan ilanlara yapılan başvurular arasından açık iş pozisyonunu doldurmak amaçlanır. Hedef o pozisyonu doldurmak, açık işin olduğu departmanın insan kaynağı ihtiyacını gidermektir. Stratejik insan kaynakları yönetiminde birey değil örgüt ön planda olduğundan açık iş pozisyonunu en doğru kişiyle doldurmak amaçlanır, bunun için en doğru işgören bulma ve en doğru işgören seçme yöntemlerine odaklanılır. Bu nedenle stratejik insan kaynakları yönetiminde işgören seçme aşamasında bir yandan adayların, işletmenin gelecekteki stratejik hedeflerine uygun olup olmadığı göz önünde bulundurulurken bir yandan da adayların açık iş pozisyonunun gerektirdiği asgari yetenek kazanımlarına sahip olup olmadığını da göz önünde bulundurarak yeteneklerin ön planda tutulduğu bir seçme sürecini esas alır (Mayhew, 2019).

Stratejik yönetim, işletmenin uzun vadeli kararları ile ilişkilendirildiğinden, stratejik insan kaynakları yönetimi de işgören temininde uzun vadeli düşünmeyi gerekli kılar. İşin niteliği, tanımı ve gerekleri göz önünde bulundurularak işletmeye uzun vadede katma değer kazandıracak işgören temin etme politikası gütmek, işletmenin yararına olacaktır. İşgörenin uzun vadede işletmede kalıcı olması hem işgören açısından hem de işletme açısından yarar sağladığından dolayı, iş tanımları ve ilanlarının hazırlanması ile işgören seçme aşamasında pozisyonun gerektirdiği yeterliklerin doğru ifade edilmesi, adayda aranması ve test edilmesi gereklidir. Bu durum stratejik insan kaynakları yönetiminde işgören bulma ve seçme sürecinin yeterliliği esas alan bir anlayışa sahip olmasını gerektirir.

3.1. Yeterlilik Tabanlı İşgören Bulma ve Seçme Süreci

İşe alım ve seçim pahalıdır. Reklam, mülakat, istihdam testlerinin ve hatta tıbbi muayenelerin maliyeti vardır. Ancak kötü bir işe alma kararı daha pahalıdır, çünkü firma doğru kişiyi bulmak için tüm süreci tekrarlamak zorunda kalır. Bir araştırma, yanlış kişiyi işe alma hatasının toplam maliyetinin, başvuranın yıllık ücretinin 24 katı olduğunu belirtmektedir (Kurtz vd., 2011: 257).

İşe alım sürecinde yanlış seçim yapılması halinde işgören zamanla işin gerekleri ile kendi nitelikleri uyuşmadığından dolayı başarısız olur ve işten ayrılmaya yönelir. Bunun doğal bir sonucu olarak işletme de, yeni bir işgören bulmaya ve seçmeye yöneleceği için yeniden maliyet ve zaman kaybı yaşayabilir (Ceylan, 1992: 101).

Dolayısıyla önemli olan boş pozisyonları doldurmak değil, doğru işe doğru kişiyi almaktır. Yanlış kişinin işe alınması hem alım sürecinde hem de işin yapılma sürecinde ciddi zaman kayıplarına neden olur, İş-kişi arasında, yanlış kişi ile diğer çalışanlar arasında uyumsuzluk yaşanır, verimliliğin ve dikkatin azalmasıyla iş

Mehmet Güven-Ercan Gön- *Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)*

kazalarında artış gözlenir, iş doyumsuzluğu başlar ve bunun akabinde iş devamsızlıkta artış görülür. Turn-over (işgücü devri) yükselir ve aynı pozisyona sürekli farklı kişilerin alınmasıyla oryantasyon (işe alıştırma) ve eğitim maliyetleri artar. Bununla birlikte işgöreni işten çıkarmanın maliyetleri (tazminat vb yasal haklar, sendikaların baskısı, işe iade davaları vb.) işletmeye ciddi maddi kayıplar verir.

Yanlış kişinin işe alınması kişiye de zarar verir. Birey yeniden işsiz kalma sorunu ile karşı karşıya kalır, yanlış işe yerleşmesinin sonucunda çalışmaya devam ederken farklı alternatifleri kaçırmış olması da muhtemeldir. Ayrıca motivasyon kaybı, aşğılık, beceri ve güven eksikliği duygusu yaşayabilir.

Çalışanları işe almak, geliştirmek ve elde tutmak her zaman kilit bir husus olmuştur. Bilgi ekonomisinde yetenek yönetiminin önemi artmıştır. Beşeri sermaye, hem diğer firmalar tarafından taklit edilmesinin zor olması, hem de performansın kritik belirleyicisinin insan faktörü olması nedeniyle rekabet avantajı için kritik öneme sahiptir. Günümüzün hâkim stratejik çerçevesi kaynak tabanlıdır, yeterlilikler ve yetenekler en önemli varlık olarak görülmektedir (Jackson vd., 2003: 94).

Yeterlilik, işgörenin işyerindeki pozisyonu gereğince yapması gereken görev ve sorumlulukları yerine getirirken yeterli düzeyde performans gösterebilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri ve tutumlardan oluşan bir takımdır.

Yetkinliğe tabanlı mülakat yöntemi, en sağlıklı ve doğru kararların alınabildiği bir mülakat türüdür (Sağır, 2006: 53). Adayların pozisyonun gerektirdiği özelliklere sahip olup olmadıklarını tespit edebilmek için öncelikle bu yeterliliklerin ölçümünde göz önünde bulundurulacak kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin, yönetici pozisyonundaki işe alımlarda yeterlilik kriterlerinde hangi departman için yönetici alımı yapıyorsa o departman için gerek bilgi gerekse analitik düşünme, karar alma, personel yönetme, empati, servis koordinasyonu, birimler arası koordinasyon, liderlik, planlama vb. gibi yönetsel becerileri ölçmeye yönelik testlerin yapılması gerekmektedir. Bütün bunlar yeterlilik tabanlı işgören seçme sürecinin unsurlarıdır.

Yeterlilik tabanlı işgören seçme sürecinde gerçek örnekler ve geçmiş iş tecrübelerine yönelik sorular sorulmakta, bu sayede uygun adaylar belirlenerek süreçte olabilecek muhtemel hatalar en aza indirgenmektedir. Bundan dolayı yeterlilik tabanlı işgören seçme yöntemi İnsan Kaynakları yöneticileri tarafından çokça kullanılan bir yöntemdir (Sağır, 2006: 27).

Yeterlilikler pozisyona göre değişmekle birlikte insan kaynakları planlama bölümünün dikkatli bir şekilde üzerinde durması gereken bir husustur. Ekip çalışmasına yatkınlık, müşteri odaklı olma, güçlü bir iletişim, özgüven, planlı çalışma gibi özellikler bazı temel yeterlilikler olarak belirlenebilir. Diğer yeterlilikler ise özel yeterlilikler ya da şartlar olarak pozisyonun niteliklerine göre, temel yeterliliklere ilave edilir. Bu yeterliliklerin ya da özel şartların belirlenmesinde bazı kaynaklardan da yararlanılabilir. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi verileri, Türk Meslekler Sözlüğü, Hayat boyu öğrenme programları, ulusal yeterlilikler vb. kaynaklar pozisyonun yeterliliklerini belirlemede önemli resmi kaynaklardır.

Aşağıda bu kaynaklar ve stratejik insan kaynakları yönetiminin işgören bulma ve seçme sürecinde bu kaynaklardan nasıl yararlanılabileceği konusunda kısa bilgiler verilmektedir:

3.1.1. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi kurulmuştur. Ofisin görevleri; ülkemizde insan kaynağının envanterini çıkarmak, özel yeteneklerin tespitini yapmak ve yetenek yönetimine yönelik projeler çerçevesinde yetenekli çocuk ve gençlerin ülkemizin yararına olabilecek bilimsel çalışmalarını desteklemek ve bu konuda ilgili kurumlarla işbirliği içinde çalışmak, tüm sektörlerde kariyer planlaması faaliyetlerini takip etmek ve desteklenmesine katkı sağlamak, ülkemizde çalışan ve çalışmaya aday durumda olan insan kaynağına yönelik istihdam vb. konularda analizler yaparak bunları kamuoyuyla paylaşmak şeklinde özetlenmiştir.

Stratejik insan kaynakları yönetimi açısından bakıldığında özellikle dış kaynaklardan işgören bulma sürecinde işletmede kilit pozisyonda ihtiyaç duyulan alanda istatistikî olarak birçok önemli bilgiye Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'nin web sitesi olan <https://www.cbiko.gov.tr> sitesinden ulaşılabilmektedir.

3.1.2. Türk Meslekler Sözlüğü (TMS)

Türk meslekler sözlüğü ülkemizde İŞKUR, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), Sendikalar vb. özel ve kamu birçok kesim tarafından kullanılan, mesleklerle ilgili meslek kodu, meslek adı, mesleğin ait olduğu ana ve alt gruplar, meslek için gereken asgari eğitim düzeyi, mesleğin tanımı ve görev basamakları gibi tanımlayıcı bilgiler içeren bir veri tabanıdır. Özel ve kamu kurum ve kuruluşlarında işe yerleşen kişilerin de SGK sisteminde işe giriş işlemlerinde doldurulan “e-bildirge işe giriş” bilgilerinde meslek bölümü, Türk meslekler sözlüğü veri tabanından yararlanmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi herhangi bir meslekte dış kaynaklardan işgören bulmak amacıyla ilanı yayınlayacağı ya da mevcut çalışanlar için iş tanımları hazırlayacağı zaman bu veri tabanından yararlanabilir. TMS'ye <https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx> linkinden ulaşılabilmektedir.

3.1.3. Hayat Boyu Öğrenme Modülleri

Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından onaylanan ve <http://www.hbo.gov.tr/YayginEgitim/ProgramListesi> veri tabanında yayınlanan çok sayıda mesleğin yeterliliğe dayalı olarak hazırlanan öğretim programı modüllerinde, mesleğe ilişkin genel açıklamalar, istihdam alanları, bu mesleğin işletme ortamında öğrenilmesi için gerekli asgari ortam koşulları, eğitimci nitelikleri ile konular yer almaktadır. İşletmeler, dış kaynaklardan öncelikle yetiştirilmek amacıyla işgören bulma sürecine girmek istiyorsa, İnsan kaynakları yönetimi tarafından bu modüllerden yararlanılarak işletme içi eğitim öğretim ortamı hazırlayabilir ve her ne kadar dış kaynaklardan ilgili meslek için yeterli olabileceği düşünülen adaylar seçilmiş olsa bile adayların işletme kültürüne göre yetiştirilmesi sağlanabilir.

3.1.4. Ulusal Yeterlilikler

Ülkemizde Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından onaylanan ulusal yeterlilikler, ulusal veya uluslararası meslek standartları doğrultusunda hazırlanıp, öğrenme, ölçme ve değerlendirme amacıyla kullanılan, kişilerin mesleğini icra noktasında gereken bilgi, beceri ve yetkinlikleri içeren dokümanlardır. Bu dokümanlar Mesleki Yeterlilik Kurumunun internet sayfasının (www.myk.gov.tr) ilgili bölümünde yayınlanmakta ve ulusal yeterliliği hazırlanıp onaylanan meslekler ilave edildikçe güncellenmektedir. Dış kaynaklardan işgören bulma ve seçme süresince girecek olan işletmelerde, insan kaynakları yönetimi gerek ilan sürecinde,

gerek aday eleme sürecinde gerekse nihai karar sürecinde bu dokümanlardan yararlanabilir.

3.2. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi açısından İşgören bulma ve seçme sürecinde yapılan hatalar ve çözüm önerileri

Boş olan ya da boşalan pozisyona işgören bulma ve seçme sürecinde iş ilanından, aday davet etmeye, başvuru süresinden uygun jüri seçimine, işgören için gerekli niteliklerin belirlenmesinden işgören bulma kaynağının belirlenmesine kadar birçok konuda hata yapılabilmekte, bu hatalar sürecin tekrarlanmasına neden olabilmektedir. İşgören bulma ve seçme sürecinde uygulamada genel olarak görülen bazı hatalar aşağıda belirtilmiştir:

3.2.1. Nihai görüşmeye davet edilen adayların yeterliliği

İşgören seçme sürecinde yapılan önemli bir hata, başvurular arasından uygun görülerek görüşmeye davet edilen adaylara uygulanan testler, mülakatlar, yapılan görüşmeler neticesinde elenen adaylardan sonra geriye kalan aday ya da adayları sanki işe alma zorunluluğu varmış gibi hissederek hareket edilmesidir. Bu durumda görüşmecilerin dikkat edeceği husus ve kendilerine sormaları gereken sorular şunlar olmalıdır:

1-Tüm süreçleri başarıyla tamamlayanlar gerçekten de ihtiyaç duyulan nitelikleri taşımakta mıdır?

2-Yoksa diğer adaylara göre daha başarılı oldukları için mi finale kaldılar?

Eğer görüşmeci ekip, evet cevabını 1 nolu soruya veriyorsa sorun yok, uygun aday işe başlatılmalıdır, evet cevabı 2 nolu soruya veriliyorsa bu durumda işe alım kriterleri, bu kriterler için görüşmecilerin yetkinliği, adayların yetkinlikleri ve pozisyona uygunlukları yeniden gözden geçirilmeli, gerektiğinde yeni bir ilan ile en uygun adayların başvuruları alınmalı, ya da başvuruları alınan kişilerden yeniden aday belirleme sürecine girilmelidir.

3.2.2. Başvuru süresi

Başvuru süresinin herhangi bir standardı olmamakla birlikte, açık pozisyon için işin gerekleri, işin aciliyeti, çalıştırılacak departmanın hazır olması ya da henüz kurulmamış olması, belirlenecek niteliklere uygun yeterli bir işgücü arzı olup olmaması gibi unsurlar başvuru süresinin belirlenmesinde etkili olabilmektedir. Örneğin sektör deneyimi, alınan eğitimler, yabancı dil bilgisi, mesleki bilgi ve beceriler gibi kriterlerin yüksek düzeyde belirlendiği bir yönetici pozisyonu için ilana çıktığı ve bu ilan için sadece 2-3 gün başvuru süresi tanıdığı varsayalım. Bu durumda işgücü piyasasında ilanda belirtilen bu şartlara uygun çok sayıda aday olsa bile ilana başvuru süresinin az olmasından dolayı sonradan haberi olanların başvuramaması halinde yeterli nitelikleri taşımayan çok sayıda adaydan sadece en iyileri seçilerek görüşmeye davet edilecek böylece yukarıda belirtilen 2. soruya (*diğer adaylara göre daha başarılı oldukları için mi finale kaldılar*) evet cevabı yeniden ve yeniden verilecek, bu şekilde kısır bir döngüye girilerek ciddi bir zaman kaybına neden olunacaktır. Bu nedenle açık pozisyon için yayımlanan ilana başvuru süresi belirlenirken işin gereklerine uygun potansiyel işgücü arzının dikkatini çekip başvuru yapmasını sağlayacak makul bir süre olmasına özen gösterilmelidir.

3.2.3. Görüşmecilerin (jüri) yetkinliği

Başka bir hata da aday havuzundan seçilerek görüşmeye davet edilecek olan adayları belirleyen kişilerin yetkin olmamalarıdır. Bu kişiler işletmenin stratejik

hedeflerine ve iş ilanında belirtilen şartlara uygun kişileri belirleme, süzgeçten geçirme konusunda yetkin olmadıklarında, yanlış adayların iş görüşmesine davet edilmesine sebep olabilecekleri için iş görüşmesi sürecinde uygulanacak test, mülakat, yeterlilik belirleme gibi süreçleri başarısız bir şekilde tamamlayacaklar, pozisyon yine açık kalacaktır. Bu nedenle stratejik insan kaynakları sürecinde işgören seçme aşamasında örgütün stratejik hedeflerini benimsemiş, işletmeyi bir bütün olarak tanıyan, işin gereklerini bilen ve işi bizzat icra eden kişilerin de desteğini alan bir anlayışla işgören seçme süreci yönetilmelidir.

3.2.4. İşgören bulma kaynağının seçimi

Hangi kaynaktan işgören adayı arama sürecine girileceğine karar verirken dikkatli olunmalıdır. İç kaynaklara mı dış kaynaklara mı başvurulacak, dış kaynaklara başvurulacak ise hangi işgören arama kanalı kullanılacak, hangi kanalda, hangi nitelik ve nicelikte işgücü arzı var, gibi soruların cevabı daha en başta verilmez ise doğru adaya ulaşmak güçleşecektir. Örneğin aranılan işgücü için gerekli nitelikler ve yeterlikler belirlendikten sonra işgörenin özel istihdam bürosu aracılığıyla temin edileceğini varsayalım. Eğer insan kaynakları departmanı, özel istihdam bürosunun mevcut kayıtlarında ya da özgeçmiş havuzunda ilgili pozisyon için yeterli başvuru olup olmadığına ilişkin ön araştırma yapmamışsa, ilanı rasgele yayınlayacak, bu durum alakasız kişilerin de başvuru yapmasına neden olacak, zaman ve emek kaybı yaşanacaktır. Bunun önüne geçmek için dış kaynakların hangisinde yeterli işgücü arzı olduğuna ilişkin ön araştırma her zaman sağlıklı sonuçlar verebilecektir. Nitekim Ülkemizin kamu istihdam kurumu olan İŞKUR'un veri tabanından işverenlere yönelik bilgi çizelgesi alınabilmektedir. Hangi meslek ve vasıfta kaç kişinin olduğu, hangi il/ilçede ikamet ettiği, öğrenim bilgileri, yabancı dil bilgisi vb. birçok bilgiyi içeren bu çizelge insan kaynakları departmanı yöneticilerine ilgili pozisyon için ön araştırma yapma imkânı sağlar.

Sonuç ve Öneriler

İşletmeler herhangi bir nedenle boşalan bir pozisyon ya da gelişme veya yeni yatırımlar nedeniyle işgören bulma sürecine girmektedirler. Bu sürecin doğru kişinin işe alınmasıyla tamamlanabilmesi için işgören bulma sürecinde kullanılan kaynakların da doğru bir şekilde belirlenmesi ve sonrasında işgören seçme sürecinin de doğru yöntemlerle uygulanarak sürecin tamamlanması gerekmektedir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmemesi zaman ve emek yönünden kayıplara neden olabileceği gibi işletme maddi yönden de zarar görebilir.

İşgörenleri dış kaynaklardan sağlama alanında güçlü bir alternatif olan İŞKUR'un Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları ofisine bağlanması, eşgüdümlü hareket etmeyi sağlayacaktır. Bununla birlikte 2 nolu Genel Kadro ve Usulü Hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin ilgili hükümlerine göre kamu sektörüne işçi alım ilanlarının Resmi Gazete'de yayımlanması ve kamu sektörüne işçi alımlarının İŞKUR aracılığıyla yapılması yasal zorunluluk olduğundan bu birleşimin olumlu yönünü destekler niteliktedir. Öte yandan bu birleşimin, işgören bulma sürecindeki iş ve işlemlerin yürütülmesi noktasında bürokrasiyi yavaşlatması açısından olumsuz sonuçları da olabilir.

Özellikle Kurumsal firmaların İnsan kaynakları birimi olsa da akademik danışmanlık hizmeti olarak iş pazarındaki güncel gelişmeleri takip etmeleri gerekmektedir. Kitaplar, makaleler, dergiler vb. diğer yayınlar teorik bilgiyi öğrenme noktasında yeterli olabilir ancak iyi bir insan kaynakları yöneticisi kongre, konferans, uzman görüşü, akademik danışmana başvurma gibi yöntemleri daha çok

Mehmet Güven-Ercan Gön- *Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)*

kullanmalıdır. İnsan Kaynakları departman yöneticileri özgeçmiş inceleyerek aday davet etme yöntemi uygulayacaklarsa iş ilanında özgeçmişin türü (*kronolojik, özgeçmiş, fonksiyonel özgeçmiş, karma özgeçmiş, yabancı kaynaklı firma ise europass CV, fotoğraflı-fotoğrafsız vb.*) ve asgari düzeyde istenilen içeriğinden bahsedilmelidir. İnsan Kaynakları departman yöneticileri mülakat sürecinde adayların özgeçmişlerinden sonra öz geleceklerine ilişkin (*geleceğe yönelik mesleki ve kişisel gelişim planları gibi*) planlamaları hakkında da bilgi edinmeye yönelik görüşlerini almalıdır.

İnsan Kaynakları Yöneticilerinin işgören arama kanallarını dar çerçevede görmemeleri, mümkün olduğunca farklı alternatifler arasından en iyisini bulmak için kaynak alternatiflerini geniş tutmaları gerekmektedir.

İşgören bulma ve seçme konusunun özel bir nitelik gerektirmesi ve bu alanda yetişmiş işgücünün az olması nedeniyle «işe alım uzmanlığı», «işgören seçme uzmanlığı» alt dallarının meslek olarak tanımlanması ve bu alanda üniversitelerde ders olarak okutulması niteliğin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

İşgören seçme aşamasında herkesçe bilinen genel kabul görmüş sorular yerine psikodrama vb. yöntemlerle işin niteliğine uygun mesleki çalışmaların öne çıktığı bir görüşme programı uygulanması daha doğru adayın seçilmesine katkı sağlayacaktır. İş görüşmesinde adayın mesleki yeterliliklerini ölçme aşamasında, pozisyonuna bakılmaksızın işletmede çalışan yetişmiş işgörenlerden destek alınmalıdır. Uygulamada ilgili departmanın yöneticisinin fikri alınmaktadır ancak bunun yerine işi bizzat yapan kişinin görüşü daha önemlidir.

Günümüzde profesyonel insan kaynakları şirketleri ile kurumsal firmalar dışında başvuruya ilişkin geri bildirim yapan firma sayısı çok azdır. İnsan kaynakları departman yöneticileri başvuru sahiplerine en azından bir yazılım aracılığıyla yada eposta, sms vb. kanallarla başvurunun sonucunu bildirmelidir. Bu sayede aday, diğer iş ilanlarına başvuruya yönelip yönelmeyeceğini kararlaştırabilecek, bir sonraki iş ilanı ya da iş görüşmesi için daha dikkatli davranabilecek, özellikle işe kabul edilmeme gerekçesini öğrenebilirse eksiklerini tamamlamaya, yanlışlarını düzeltmeye yönelebilecektir.

Bu çalışmada, stratejik insan kaynakları yönetimi açısından dış kaynaklardan işgören bulma ve seçme süreci ile geleneksel insan kaynaklarıyla karşılaştırılması konusu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bir başka çalışmada stratejik insan kaynakları yönetiminde iç kaynaklardan işgören bulma ve seçme konusu üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

- Becker Brian E. & Huselid Mark A. (2006). Strategic Human Resources Management: Where Do We Go From Here?. *Journal of Management*, Vol. 32 No. 6, 898-899.
- Ceylan, R. (1992). *İşgören yönetimi*. Eskişehir: Tamer Ofset
- David L. Kurtz & Louis E. Boone (2011). *Contemporary Business*. John Wiley & Sons, Inc. 14.edition
- Fındıkçı, İ. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım
- Güney S. vd (2011). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi ve Literatür Açısından Değerlendirilmesi. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, Sayı: 2 / Cilt: 1, www.iibdergisi.com
- Hussey D. (1998). *Strategic Management From Theory To Implementation*. Fourth Edition Jordan Hill Oxford: Butterworth-Heinemann Linacre House
- [Haun, L. \(2013\). Don't Hire the Perfect Candidate. Harvard Business Review, 2013-1. Edition](#)
- Işık V. (2009). Endüstri İlişkilerinin Yeni Yüzü İnsan Kaynakları Yönetimi: Emegi Örgütsüzleştirme Stratejisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/3, 147-176,
- Jackson, S., Hitt, M., and DeNisi, A. (eds.) (2003). *Managing Knowledge for Sustained Competitive Advantage: Designing Strategies for Effective Human Resource Management*. San Francisco: Jossey-Bass
- Jain P. (2004). The Role of Performance Appraisal in Strategic Human Resources Management in Public Libraries in Botswana. *University of South Africa*, 56-133
- Karagöz, M. (2003). *Konaklama İşletmelerinde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Çerçevesinde Hizmet İçi Eğitim Sürecinin Yürütülmesi ve Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Lawler Edward E. III ve Mohrman Albers S. (2003). *Creating a Strategic Human Resources Organization: An Assessment of Trends and New Directions*. Stanford, California: Stanford University Press
- Mayhew R. (2019). "The Difference Between Strategic & Traditional HR". [Çevrimiçi kaynak]. <https://yourbusiness.azcentral.com/difference-between-strategic-traditional-hr-1169.html> [erişim tarihi: 11.06.2020].
- Mayhew R. (2018). "Traditional vs. Strategic (HRM) Human Resource Management". [Çevrimiçi kaynak]. <https://bizfluent.com/info-8626678-traditional-hrm-human-resource-managment.html> [erişim tarihi: 11.06.2020].
- Michael A. Crumpton (2015). *Strategic Human Resource Planning for Academic Libraries*. Waltham, USA: Chandos Publishing, 41
- Pynes Joan E. (2009). *Human Resource Management For Public and Nonprofit Organizations A Strategic Approach*. Third Edition, San Francisco: Jossey-Bass Press.

Mehmet Güven-Ercan Gön- *Dış Kaynaklardan İşgören Bulma Sürecinde Geleneksel İnsan Kaynakları Yönetimi İle Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Arasındaki Farklılıklar, Güncel İşgören Bulma Kaynaklarına Bakış (İşkur Örneği)*

Roshni K, "Difference between Strategic HRM and HRM". [Çevrimiçi kaynak]. <https://www.businessmanagementideas.com/differences/difference-between-strategic-hrm-and-hrm/20803> [erişim tarihi:11.06.2020].

Sayan İ. ve Uluç F. (2013). Özel Hastanelerde İşgören Bulma Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma. *ABMYO (İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu) Dergisi*. 31-32, 85

[Sabuncuoğlu Z. \(2013\), *Uygulamalı İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları](#)

Sağır, H. (2006). Yetkinlik Bazlı İnsan Kaynakları Süreçleri ve Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wright P.M. & McMahan G. C. (1992). Theoretical Perspectives for Strategic Human Resource Management. *Journal of Management*, 298.

Yavan Ö. (2012). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Firma Performansı. *Akademik Bakış Dergisi*, (32),5-16

Yüksel, Ö. (1997). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları
<https://www.cbiko.gov.tr> [erişim tarihi: 6.6.2020].

<https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx> [erişim tarihi: 6.6.2020].

<http://www.hbo.gov.tr/YayginEgitim/ProgramListesi> [erişim tarihi: 6.6.2020].

https://www.interview-skills.co.uk/freeinformation/interview_guide/competency-based-interviews [erişim tarihi: 1.6.2020].

<https://www.iskur.gov.tr/ozel-istihdam-burolari/basvuru-bilgileri/> [erişim tarihi: 6.6.2020].

http://phoenix.ieu.edu.tr/betanix/uploads/cms/tlc.ieu.edu.tr/6494_1447613445.pdf [erişim tarihi: 13.08.2020].

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

İŞKUR TARAFINDAN DÜZENLENEN
MESLEK EDİNDİRME KURSLARININ
ETKİNLİĞİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

EFFECTIVENESS OF VOCATIONAL
TRAINING COURSES ORGANIZED
BY İŞKUR: ESKİŞEHİR CASE

Yazar

İsmail Hakkı DİNÇAY

Dr., Türkiye İş Kurumu Eskişehir İl Müdürlüğü, www.ismailhakkidincay.com.tr,
ismailhakkidincay@iskur.gov.tr, Orcid:0000-0002-4608-3978

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 24.10.2020

Kabul Tarihi: 21.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Dinçay, İ. H. (2020). İşkur tarafından düzenlenen meslek edindirme kurslarının etkinliği: eskişehir örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 373-397

Öz

Ülkemizdeki ekonomik problemlerin en başında gelenlerinden biri işsizlik sorunudur. Uzun yıllardır gerek devlet eliyle ve sübvansiyonlarla, gerekse özel sektörün kendi personelini yetiştirme çabaları ile işsizliği azaltmaya yönelik birçok program düzenlenmiştir. Bu alana yönelik olarak İŞKUR tarafından da birçok kurs ve program hazırlanmış ve halen uygulanmaya devam etmektedir. Teknoloji alanındaki değişimler, bilim alanındaki hızlı değişimler bireylerin kendilerini geliştirmeleri için mesleki eğitimlere yönelmelerine yol açmıştır. Bu eğitimler sonucunda ise bireyler istihdam edilme beklentisi içinde olmaktadır. Bireylerin beklentilerinin karşılanamaması hem istihdam edilebilirliği, hem de mesleki eğitim kurslarına olan bakış açılarının değişmesine sebep olmaktadır. Alınan eğitimler, istihdam kurumu ile gerekli işbirliğinin sağlanmasına rağmen istihdamın sağlanamaması bireyde umutsuzluğa ve işgücü kaybına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğü tarafından düzenlenen meslek edindirme kurslarının etkinliğini ve kursiyerlerin kurs sonundaki beklentilerinin ne derece karşılandığı araştırılmıştır. Çalışmada öncelikli olarak kullanılan anket soruları ve verilen cevapların güvenilirliğine ilişkin olarak IBM SPSS Statics 22 Programı ile Cronbach Alpha analizi yapılmış, Ki-Kare test analizi kullanılarak kurs memnuniyeti ve cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş aralıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı incelenmiş kurs memnuniyeti ile cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaş aralıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak işsizlik süresi ve meslek edindirme kursunun beklentileri karşılama oranı Kolerasyon Analzi Yöntemi kullanılarak sınanmış ve işsizlik süresi uzadıkça kurstan istihdam anlamında beklentinin düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara istinaden öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meslek Edindirme Kursu, Eğitim, İstihdam, Eğitim Araçları, Eğitici

Abstract

One of the leading economic problems in our country is unemployment. For many years, many programs have been organized to reduce unemployment, both by the government and through subsidies and the private sector's efforts to train its own personnel. Many courses and programs have been prepared by İŞKUR for this field and are still being implemented. Changes in technology and rapid changes in science have led individuals to turn to vocational training to improve themselves. As a result of these trainings, individuals expect to be employed. Failure to meet the expectations of individuals causes changes in both employability and attitudes towards vocational training courses. Despite the training and the necessary cooperation with the employment agency, the inability to provide employment causes despair and loss of workforce in the individual. The aim of this study was to investigate the effectiveness of vocational training courses organized by İŞKUR Eskişehir Provincial Directorate and to what extent the trainees' expectations at the end of the course were met. Regarding the questionnaire questions used primarily in the study and the reliability of the answers given, Cronbach Alpha analysis was performed with the IBM SPSS Statics 22 Program, using the Chi-Square test analysis, it was examined whether there was a significant relationship between course satisfaction and gender, education level and age ranges. There is a significant relationship between education level and age ranges. Finally, the analysis of meeting the expectations of the unemployment period and the vocational training course was tested using the Correlation Analzi Method and it was found that the longer the unemployment period, the lower the expectations from the course in terms of employment. Based on the results obtained, suggestions were made.e.

Keywords: Vocational Course, Education, Employment, Training Tools, Trainer

Giriş

Devletlerin ekonomik yapısı ve iktisadi hayatın gelişim çizgisinde işsizlik olgusu ekonomik hayatın var olduğu günden bu yana birçok farklı bakış açısını ve çözüm önerisini beraberinde getirmiştir. İşsizliğin açıklanması noktasında işsizliği “bireysel” bazda değerlendiren görüş ve teoriler olduğu gibi devletlerin ekonomi politikalarından, teknolojik gelişmelerdeki değişimlerden, sistemin içsel hatalarından ve konjonktürel dalgalanmalardan kaynakladığını açıklayan görüşlerde öne çıkmaktadır. Kapitalist ekonomik düşünce sistemi işsizliğin “durdurulması” veya “önlenmesi” yönündeki çabalarının sürekli olarak kendini yenileyen üretim sürecinin değişen ihtiyaçları ile sermaye sınıfının sorunu algılayışı arasında farklılıklar bulunduğunu ve yine aynı sınıfa kendi çıkarlarına göre süreci idame ettirdikleri yönündeki görüşler öne sürülmüştür (Schumpeter, 2019:143).

Emek piyasasında istenilen nitelikte işgücünün piyasaya arz edilmesi ülkemizde devlet eliyle gerçekleştiren bir bakanlık olarak Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na (AÇSB) bağlı bir kurum olan Türkiye İş Kurumu'nun (İŞKUR) yeri de büyük bir önem arz etmektedir (Biçerli, 2007:483). Türkiye İş Kurumu olana dek İŞKUR Cumhuriyet Tarihi içinde oldukça devinimli bir süreç geçirmiştir. İlk kez 1936 tarihinde yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanununda adı geçen “iş ve işçi bulma” faaliyetine aracılık edecek bir kurumun varlığı, gerek II. Dünya Savaşının başlaması, gerekse tek partili siyasi konjonktürün baskıcı uygulamaları neticesinde ancak ve ancak ve 30.01.1946 tarihinde 4841 sayılı yasa ile öncelikle Çalışma Bakanlığı (eski adıyla), 25.01.1946 tarihinde 4837 sayılı yasa ile de İş ve İşçi Bulma Kurumu olarak resmi bir şekilde faaliyetlerine başlayabilmiştir. Her ne kadar dönem içinde yapısal ve uygulamaya yönelik olarak faaliyetler gerçekleştirilmiş olsa da 4837 sayılı Kanun 04.10.2000 tarihine kadar yürürlükte kalmış, Cumhuriyet Döneminin de en uzun süre yürürlükte kalan kanunlarından biri olarak yerini almıştır (Dinçay, 2020:114).

25.06.2003 tarihinde İş ve İşçi Bulma Kurumu'na daha etkin bir rol vermek için 4904 sayılı Kanunla İşsizlik Sigortası Fonunu kullanma yetkisi verilmiştir. Bu yetki ile birlikte ilk olarak kurumun adı Türkiye İş Kurumu olarak değiştirilmiş ve birçok farklı ve etkin hizmeti de yerine getirme imkânına kavuşmuştur. Bunların arasında özellikle Aktif İstihdam Hizmetleri işsizliğin azaltılması adına büyük önem arz etmektedir. 4447 sayılı Kanun ile işsizlik sigortası ödemelerinin başlaması ve gerek işsizlik ödeneği alanların, gerekse İŞKUR'a kayıtlı işsizlerin hem daha kolay istihdam edilebilirliklerini arttırmak, hem de yeni mesleki yeterlilikler kazandırmak ilk dönemlerde meslek edindirme kurslarına büyük önem verilmiştir (Bağcıoğlu, 2017: 65). Öyle ki il merkezleri haricinde neredeyse tüm ilçelerde, hatta kasabalarda İŞKUR destekli meslek edindirme kursları düzenlenir hale gelmiştir. Bunda özellikle hızla büyüyen ve gelişen İşsizlik Sigortası Fonunun ekonomik imkânlarından yararlanmanın büyük katkısı olduğu yadsınamaz. Hatta gerekli bekleme süresi tamamlandıktan sonra bir kişi aynı yıl içinde birden fazla sayıda meslek edindirme kursuna katılabilmektedir (3 ay-6 ay). Buradaki tek ve en önemli kıstas kursun başarı ile tamamlanması, bekleme süresinin dolmasıdır. İstihdam garantili kurslar istisna olmak üzere kurs bitiminde herhangi bir işte çalışma zorunluluğu da bulunmamaktadır. İlerleyen dönemlerde bu süreç sorgulanmaya başlamış ve İŞKUR amirliğinde düzenlenen kursların işsizlerin istihdam edilebilirliklerinde ne kadar etkili olduğu sorgulanır hale gelmiştir (İşçiçok, Emirgil, 2009: 217).

Bu araştırmada İŞKUR kurslarının mesleki eğitim açısından etkinliği literatürde sıkça kullanılan anket yöntemi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı yıl içinde gerçekleştirilen ve tesadüfi örneklem modeli kullanılarak seçilen kurslardan hipotezlerin test edilmesi şeklinde bir çalışma oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan anket soruları, İŞKUR tarafından hazırlanan ve her kurs programından sonra kursu başarı ile bitiren tüm kursiyerlere uygulanan toplam 10 sorudan meydana gelmektedir. Anket sorularına kursiyerlere her bir soru için 1 ile 4 arasında 1(yetersiz) 2(orta) 3(iyi) 4(çok iyi) şeklinde puan verilmesi istenmiştir. İŞKUR için başarı kriteri her bir kurs programı için kursu başarı ile bitiren tüm kursiyerlerin vermiş oldukları puanlar ortak bir havuzda hesaplanarak kursun minimum 70 ve üzeri bir başarı puan alması gerekmektedir. Aksi takdirde kurs programı başarısız sayılıp, iptal edilecektir. Araştırma kapsamında değerlendirilen 4 kursta 70 ve üzeri ortalama puan almayı başarmış kurslardır. Ayrıca anketin son bölümünde “kursla ilgili eklemek istedikleriniz ve görüşleriniz” bölümünde eğitim programına dair yapılan eleştiri ve görüşler dikkat çekmiş, araştırma hipotezlerine temel oluşturmuştur. Yine araştırmaya ışık tutması ve çıkarımlar yapılabilmesi adına teferruatlı bir literatür taraması yapılmış, bu alanda yapılan araştırmalardan da destek alınmıştır.

Araştırmanın homojen bir yapı oluşturması adına İŞKUR ile kamu eğitim kurumları arasında ortak protokolle düzenlenen ve eğitim programlarının Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne belirlenen sürelerde gerçekleştirilen kurslardan olmasına dikkat edilmiştir. Kurslar İŞKUR denetiminde ve her bir kurs 25'er katılımcı ile başlatılmış, ancak ilerleyen dönemlerde sağlık, işe girme, şehir değişikliği vb. nedenlerle kurslardan ayrılışlar olmuş ve 100 kişi olarak başlayan 4 kurs toplam 96 kursiyer ile tamamlanmıştır. Anket çalışması kursiyerlerin tamamına hiçbir baskı ve yönlendirme yapılmadan uygulanmış, ancak anketlerin değerlendirilmesi aşamasında 5 anket bir soruya birden fazla cevap verme, birden fazla sorunun boş bırakılması gibi nedenlerle çalışma dışı bırakılmış ve değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırma kapsamında değerlendirilen 4 kursun programına bakılacak olursa;

Tablo 1: Kurs Programlarının Genel Özellikleri

KURS ADI	KURSU VEREN KURUM	TOPLAM KATILIMCI SAYISI	MEZUN (ANKET DOLDURAN) KURSİYER SAYISI	KURS PROGRAMININ SÜRESİ
Forklift Operatörlüğü	Eskişehir Yunus Emre E.M.L.	25	21	40 SAAT (5X8 GÜN)
Hazır Giyim Model Makineci	Beylikova Halk Eğitim Merkezi	25	24	380 SAAT (5X76 GÜN)
Proje Döngüsü Yönetimi	Eskişehir Ticaret Odası	25	22	275 SAAT (5X55 GÜN)

Dış Ticaret Meslek Elemanı	ABİGEM (Eskişehir)	25	24	500 SAAT (100X5)
----------------------------------	-----------------------	----	----	---------------------

Kurslar Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan modül programlarına göre düzenlendiği tespit edilmiştir. Her kurs programı için kursu düzenleyecek olan kurumla sözleşme imzalanmıştır. Kurs programları başlamadan 15 gün önce İŞKUR tarafından tespit edilen kursiyer seçim gününe tüm adaylar davet edilmiş ve kursu düzenleyecek kurum yetkilisi, İŞKUR yetkilisi ve kursu verecek eğiticinin gözetiminde kursiyer seçme işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Anket metninin son bölümünde yer alan “Kurs hakkındaki görüş ve önerileriniz” kısmında kursiyerler tarafından verilen cevaplar titizlikle incelenerek araştırmanın temel hipotezleri oluşturulmuş ve daha sonra anket verileri IBM SPSS Statics 22 Programına aktarılarak hipotezlerin geçerlilikleri sınanmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H0: Meslek edindirme kursuna katılan bireylerin cinsiyetleri ve kursiyer memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1: Eğitim düzeyi ve kurs memnuniyet oranı arasında ters yönlü ilişki vardır. Yani eğitim düzeyi yükseldikçe kursiyerlerin memnuniyet oranı düşmektedir.

H2: Kursiyerlerin yaşı arttıkça kursiyer memnuniyet oranları da artmaktadır.

H3: Kursiyerlerin işsizlik süresi uzadıkça kursun memnuniyet anket puan değeri düşmektedir.

Dört ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde İŞKUR tarafından gerçekleştirilen Aktif İşgücü Hizmetleri programları işlenmiş, ikinci bölümde yine İŞKUR tarafından hayata geçirilen Meslek Edindirme Kursları tanıtılmış, üçüncü bölümde meslek edindirme kurslarına ilişkin daha önce gerçekleştirilmiş akademik çalışmalar, alan-saha taramaları ile literatür incelemeleri ve sonuçlara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde araştırma kapsamındaki kurslara katılan kursiyerlerin anketlere verdikleri cevaplar değerlendirilmiş ve hipotezlerin doğrulukları sınanmış, sonuç bölümünde ise elde edilen veriler ışığında çıkarımlar ve öneriler kaleme alınmıştır.

1. Aktif İşgücü Hizmetleri (İŞKUR)

Aktif işgücü hizmetlerinin tanımı ve içeriğini açıklamadan önce aktif işgücünün ne demek olduğunu açıklamak kavramı daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Aktif işgücü ülke nüfusunun 15-65 yaş aralığında ve halen çalışmakta olan ya da çalışmak ve iş almak için istekli bir şekilde iş arayan vatandaşların tamamını ifade etmektedir. Burada sadece askerler, öğrenciler ve ceza infaz kurumlarında hüküm giymiş vatandaşlar kapsam dışındadır. Aktif işgücü hizmetleri ise istihdamın artırılması ve korunması için bireylerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve özel politika gerektiren grupların işgücü piyasasına kazandırılmasına destek olmak amacıyla yapılan faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır (İŞKUR, Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği, 2013).

Bu kapsamda değerlendirilen Aktif İstihdam Politikaları, işsizlerin işgücü piyasasına uyumlu hale gelmesini ve bir işe yerleşmelerini kolaylaştırmak amaçlı uygulama ve işlemleri içerir. Aktif İstihdam Politikalarının amaçları arasında mevcut ekonomik yapıda ülke içinde meydana gelen aksaklıklarda istihdamı artırma temelli

politikaların ve teşviklerin gerçekleştirilebilmesini de kapsayan bir uygulama sistemi vardır. İş arama çabası içinde olan bireylerin mesleki yeterliliklerinin artırılarak daha kolay iş bulmalarına destek olmalarını sağlamak da aktif istihdam politikalarının amaçları içinde yer almaktadır (Küçükbayrak, 2012:43).

İstihdam sübvansiyonları, işsizlikle mücadele anlamında gerek gelişmiş ülkelerin, gerekse gelişmekte olan ülkelerde sıkça başvurulan işgücü talebini artırıcı etkisi bulunan aktif istihdam politikalarındandır. Genel anlamda istihdam edilen çalışanlara yönelik olarak doğrudan ücret desteği, sosyal güvenlik prim desteği, firmaların ilave istihdamına yönelik olarak uygulanan destekler örnek niteliğinde bu alanda sayılabilir (Elbir, 2020:141). Özellikle ülkemizde son dönemde asgari ücretteki ani artış gelir düzeyinin artırılmasına yönelik devlet eliyle yapılan en büyük destek programı olmuştur. Bu desteklerin temel amacı işgücü maliyetlerinin düşürülerek istihdamın artırılmasına destek olmaktır (Korkmaz vd., 2013:38). Bu aynı zamanda üretim maliyetlerinin de düşürülmesi anlamına geldiği için ürün ve hizmetlere olan talebin de artmasına yardımcı olacaktır.

Girişimcilik, bir başka anlatımla kendi işini kurmaya yönelik faaliyetler de aktif istihdam politikaları arasında yer almaktadır. Girişimcilik sistemi sadece işsiz olan kişilerin istihdam edilmesini değil, aynı zamanda ilave istihdam oluşturması yönüyle de son dönemde devlet politikası olarak da desteklenen programlar kapsamındadır. Bu süreçte finansman, teknoloji, eğitim, pazarlama ve ilave istihdam teşvikleri şeklinde desteklerin verildiği görülmektedir (Aktürk, 2008:5).

Uzun süreli işsizlik, özellikle büyük ekonomik kriz dönemlerinde (2001 Krizi, 2009 Krizi) görülmektedir. Devletlerin bu dönemde aktif istihdam politikalarını daha etkin olarak hayata geçirme zorunlulukları doğmuştur. Böyle dönemlerde sosyal devlet olmanın sorumluluğu ile özellikle istihdamında zorluk çekilen alan olarak nitelendirilen engelliler, uzun süreli işsizler, kadınlara yönelik kar etme amacından ziyade kamu yararının esas alındığı istihdam politikaları hayata geçirilmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde son dönemde Toplum Yararına Programlar kapsamında Milli Eğitime bağlı okullarda temizlik görevlisi, belediyelerde çevre düzenlemeye yönelik çalışmalarda, üniversitelerde, hastanelerde farklı pozisyonlarda geçici süreli istihdam programları uygulanmaktadır (Korkmaz vd., 2013:111).

Bireylerin işsiz kaldıkları dönemi en iyi şekilde geçirmeleri ve istihdam edilebilirliklerini arttırmak adına istihdam kurumları tarafından verilen iş arama becerileri, CV hazırlama, işgücü piyasası uyum faaliyetleri şeklinde düzenlenen uygulamalarda aktif istihdam politikaları arasında yer almaktadır. Bu alanda yapılan çalışma ve faaliyetlerin bireylerin istihdamına olumlu etkilerinin olduğu yapılan araştırmalar neticesinde gözlenmiştir. Her ne kadar araştırma sürecinin olumlu olarak sonuçlanmasına karşın, araştırmaların yapıldığı dönemdeki ülke konjonktürü ve ekonomik koşulların uygunluğu da sürecin başarısına etki eden unsurlar arasında yer almaktadır. Bu dönemde ekonominin büyüme döneminde olması uygulanan programlar adına daha olumlu sonuçlar doğurduğu gözlenmiştir (Kapar, 2006:350).

Yapısal işsizlik sebebiyle en çok işsiz kalan ve süreçten etkilenenler mesleki eğitim düzeyi düşük olan işsizlerdir. Aktif istihdam politikası olarak devlet eliyle gerçekleştirilen veya desteklenen mesleki eğitim programları, hem istihdama destek sağlamakta hem de işgücünün kalitesinin artırılmasına olumlu etkiler oluşturmaktadır. Eğitimin tek başına çalışanların verimliliklerini etkilemediği kabul edilse dahi, işverenler açısından eğitim bireylerin sahip oldukları özellikleri doğru tahmin edebilmek adına bir nevi eleme aracı olarak da kullanıldığı işgücü

İsmail Hakkı Dinçay- *İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği*

piyasasında gözlenen durumlardandır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde eğitim kişileri iş arama sürecinde ön sıralara taşımakta, bireysel bazda fayda sağlamaktadır (Biçerli, 2005:9). İşsizlere yönelik mesleki gelişim anlamında destek sağlamak, ya da işsizlerin mevcut mesleklerinin yanında yeni işler öğrenmelerine destek sağlamaya yönelik günümüzde devlet destekli bir çok eğitim programı uygulanmaktadır. Bu eğitim programlarının başında da meslek edindirme kursları gelmektedir. Kurumlar arası rekabetin artması, sosyal devlet ilkesinin genişlemeye başlaması ile birlikte belediyelerin, özel kurum ve kuruluşların da bu alanlara yönelik eğitimler düzenlediği gözlenmektedir. Bu programlar kapsamında hedef gruplar arasında öncelik sonralık ilişkisi oluşturulmuş, temel hedef olarak ilk önce uzun süreli işsizler, engelliler, genç işsizler ve toplu olarak işten çıkarılanlar değerlendirilmektedir (Kapar, 2006:351).

Aktif istihdam programları kapsamında son olarak “İşbaşı Eğitim Programları” bir başka ifade ile staj programları ülkemiz açısından ele alındığında istihdama son dönemde daha büyük katkı sağlayan düzenlenmelerden olup ağırlıklı olarak İŞKUR eliyle düzenlenmektedir. Gerek işsizliğin azaltılması, gerekse aktif istihdam politikalarından birisi olan uygulama modeli kurum kapsamında kayıtlı bulunan işsizlerin yine kurum eliyle belirlenen işyerlerinde mesleki ve teknik bilgilerini geliştirerek istihdam edilebilirliklerini arttırmak adına diğer aktif istihdam politikalarından farklı olarak “uygulamalı” yani yerinde ve görerek iş ve meslek öğrenmelerini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Özellikle son dönemde meslek edindirme kurslarının istihdama katkısının sorgulanmaya başlaması ve kurs sonrası istihdam oranlarının beklentileri karşılamaması işveren taahhütlü, istihdam garantisi verilen işbaşı eğitim programlarına yönelimi peşinden getirmiştir (Kurtul, 2020:255).

Tablo 2: 2019 Ocak-Ekim Dönemi İtibariyle Aktif İşgücü Piyasası Programları

Ocak-Ekim Dönemi 2019								
PROGRAM TÜRÜ	Eki.19				Ocak-Ekim 2019			
	Program Sayısı	Katılımcı Sayısı			Program Sayısı	Katılımcı Sayısı		
		Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam
MES.EĞT.KURS	516	2793	7414	10207	4775	28236	68586	96822
GİRİŞİMCİLİK	82	651	677	1328	1877	19956	17825	37781
İŞBAŞI EĞT.P	12452	18863	20268	39131	98991	179793	165252	345045
TOPLAM	13050	22307	28359	50666	105643	227985	251663	479648

(İŞKUR, 2019)

Tablo incelendiğinde görüleceği üzere 2019 Ekim ayı dâhil dönemde Aktif İşgücü Piyasası Programlarının dağılımına bakıldığında en büyük katılım ve program sayısına işbaşı eğitim programlarının sahip olduğu görülmektedir. Meslek edindirme kurslarının sayısının oranı ise neredeyse 1/20 civarında kalmaktadır. Özellikle işsizlik sigortası fonunun oluşturulması ve fonun yönetiminin İŞKUR’a verilmesinden itibaren kursların sayısı incelendiğinde meslek edindirme kurslarının sayısının giderek azaldığı ve yerini iş başı eğitim programlarının almaya başladığı daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 3: İŞKUR Tarafında Düzenlenen Mesleki Eğitim Kurslarının Yıllar İtibariyle Dağılımı

YILLAR	KURS SAYISI	KATILIMCI SAYISI
2004	301	8,585
2005	471	11,025
2006	816	16,458
2007	1117	21,382
2008	1533	27,389
2009	7626	160,426
2010	7805	156,584
2011	7415	145,393
2012	10001	215,399
2013	6096	131,249
2014	5552	109,666
2015	7668	169,402
2016	5715	119,172
2017	4216	86,472
2018	3214	63,457

(İŞKUR, 2018)

Tablo incelendiğinde görüleceği üzere başlangıçta oldukça küçük sayılarla başlayan İŞKUR tarafından düzenlenen meslek edindirme kurslarının sayısı ve katılımcı düzeyinde 2009 krizi ile birlikte büyük bir artış olmuş, bu artış 2013 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Bunda işsizlik oranlarının hızla ve çok büyük oranda artması, işsizlik sorununun yapısal boyuta dönüşmesi ve kronikleşmesi ilk etapta söylenebilir. Ancak meslek edindirme kurslarına katılanlara “cep harçlığı” olarak nitelendirilebilecek bir ücretin de ödenmesi meslek edindirme kurslarına katılımı cazip edici hale getirmiştir. Özellikle 2015 yılından sonra meslek edindirme kurslarının sayısı kademeli olarak azalma eğilimi içine girmiş, yerini yavaş yavaş işbaşı eğitim programlarına bırakmaya başlamıştır (Şahin, 2019:166). Son dönemde İŞKUR aracılığıyla sadece “temininde güçlük çekilen, istihdam garantili ve işbirliği yapılabilecek kurumlar” ile yapılan kurslar düzenlenmeye başlamış, bunda kurs sonunda hem istihdam edilebilirliğin artırılması, hem de maliyetlerin düşürülmesi göz önüne alınmıştır.

İşbaşı eğitim programları özellikle işsizliğin çözümünde başarılı olan iki Avrupa Birliği ülkesi (Hollanda ve Almanya) ile bir uzak doğu ülkesi (Güney Kore) modelleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. İŞKUR’a kayıtlı işsizler ile kendi çalışanını yetiştirmek isteyen işyerlerini karşı karşıya getiren bir program olarak ilk kez 2009 yılında hayata geçirilmiştir. Oldukça başarılı sonuçlar elde edilmesi neticesinde sürekli artarak ve hızla gelişen bir uygulama modeli olarak İŞKUR’da varlığını devam ettirmektedir (Görücü, 2019:133). İşbaşı eğitim programı ancak en

İsmail Hakkı Dinçay- İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının
Etkinliği: Eskişehir Örneği

az iki sigortalı çalışanı olan işyerleri için uygulanabilmektedir. Bunda asıl amaç mevcut ve düzenli olarak çalışan bir iş yeri için ilave istihdam oluşturmak ve işsizliği azaltmaktır.

Tablo 4: İşbaşı Eğitim Programlarının Yıllar İtibariyle Dağılımı (2009-2018)

YILLAR	PROGRAM SAYISI	KATILIMCI SAYISI
2009	555	1285
2010	1353	4671
2011	4751	16,393
2012	9078	31,773
2013	18188	63,660
2014	16987	59,456
2015	45450	159,076
2016	68058	238,205
2017	65195	228,184
2018	69710	243,986

(İŞKUR, 2018)

Başlangıçta çok küçük sayılarla başlayan işbaşı eğitim programı ve katılımcı sayıları elde edilen olumlu veriler neticesinde hızla artmaya başlamış ve halen aynı artış hızında devam etmektedir. Elde edilen başarılı sonuçlar neticesinde mesleki eğitim kurslarının yerini bir nevi işbaşı eğitim programları almaya başlamıştır. Bunda ücret anlamında katılımcıların mağdur edilmeyip, tatmin edilmesi (minimum asgari ücret düzeyi üzerinden ücret ödenmesi), program sonunda işbaşı eğitimi düzenleyen kurumun istihdam zorunluluğunun bulunmasının etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca 2014 yılı sonunda yapılan mevzuat değişikliği sonrası uygulamanın kolaylaştırılması ve işverenlere tanınan teşviklerin de yadsınamaz bir etkisinin olduğu gözlenmektedir (İŞKUR, 2017:74).

2. Meslek Edindirme Kursları

Çağdaş bir bakış açısı ve güncel uygulama sistemi olarak Aktif İşgücü Hizmetlerinin uygulanışı 1950'li yıllara dayanmaktadır. 1950'lerden önce istihdamın artırılmasına yönelik birçok mesleki eğitim ve işe yerleştirme programı uygulanmış olsa da bunlar Aktif İşgücü Hizmeti (AİH) olarak adlandırılmamış, daha çok belirli iş yerleri için personel ve işçi yetiştirme programı şeklinde kısıtlı bir uygulama sistemini oluşturmuştur (Ahn vd., 2020:559). Güncel haliyle AİH ve meslek edindirme programlarının ilk uygulamaları İsveç'te Gösta Rehn ve Rudolf Meidner tarafından açıklanarak hayata geçirilmiştir (Launov vd., 2016:153). Avrupa'ya bakıldığında 1960'ların başında yaşanan işgücü darboğazı ve ücretlerin aşırı yükselmesinden kaynaklı sorunlar AİH politikalarını adeta kurtarıcı bir uygulama sistemi olarak işgücü piyasasının içine almıştır. Böylelikle işgücüne katılım artırılmış, coğrafi hareketlilik sağlanarak özellikle işgücü sıkıntısı çeken bölgelere yerleşim sağlanmıştır. Sonuçta işgücünün tamamından ve işgücünden en verimli şekilde yararlanma imkânı sağlanmak hedeflenmiştir (Dadzie vd., 2020:79).

Devamında gelen 1973 petrol krizi, 1990'lı yıllarda artan işsizlik oranları dönemlerinde ve Avrupa Birliği ülkelerinin bütününde AİH kapsamında meslek edindirme kurs programlarının uygulanması sıklıkla görülmüş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Morchio, 2020:345). Ancak yukarıda da anlatıldığı üzere Almanya ve Hollanda'nın artan genç işsizliğini azaltmak adına hayata geçirdikleri işbaşı eğitim programlarının daha başarılı ve işsizliğin azaltılmasında daha etkili sonuçlar elde etmesi ile birlikte 2000'li yılların başından itibaren işbaşı eğitim programlarına daha fazla önem verilmeye ve bu alana yönelik devlet eliyle yatırımlar yapılmaya başlanmıştır (Schneider vd., 2020:63).

Ülkemiz açısından bakıldığında 1990'lı yılların başına kadar neredeyse mesleki eğitim kurs programları ile ilgili ciddi bir çalışma olmamakla birlikte, o dönemki adıyla İş ve İşçi Bulma Kurumu ile Halk Eğitim Merkezleri aracılığıyla gerçekleştirilen meslek edindirme kursları daha çok hiçbir mesleği bulunmayan ve piyasa koşullarında hangi alanda mesleki eğitime ihtiyaç bulunduğu tespit edilmeden daha çok başvuruda bulunan kişilerin beklenti ve istekleri doğrultusunda düzenlenen programlar olarak gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Ancak işsizlik sigortası fonunun oluşturulması ve il istihdam kurullarının sanayi ve ticaret odaları ile ortak hareket etmeye başlaması ile birlikte piyasada "ihtiyaç duyulan meslekler" belirlenerek kurs programları açılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır (Kurtul, 2020:251).

Mesleki eğitim kursları temel amaç olarak yeni bir meslek kazanımı ya da var olan mesleki becerilerin geliştirilmesi amacıyla bireylerin istihdam edilebilirliğini arttırarak işsizlik sorununa çözüm olarak oluşturulmuş eğitim programlarıdır (Rosin, 2020:14). İŞKUR tarafından yapılan tanıma göre ise istihdamın korunması, arttırılması ve işsizliğin azaltılması çabaları çerçevesinde İŞKUR'a kayıtlı, herhangi bir mesleği olmayan veya bir mesleği olmakla birlikte sahip olduğu meslekte iş bulamayan, mesleğinde yeterli olamayan işsizlerin niteliklerini geliştirerek istihdam edilebilirliklerini arttırmak amacıyla düzenlenen kurslardır (İŞKUR, 2020). Yukarıdaki tablo örnekleri incelendiğinde özellikle kriz dönemlerinde sayılarına ve istihdam edilebilirliklerine bakılmaksızın neredeyse tüm kurs program ve uygulamaları kabul görüp uygulanmakta iken özellikle işbaşı eğitim programları eliyle daha başarılı sonuçlar elde edilmesi, meslek edindirme kurslarının beklenen istihdam verilerini yakalayamaması nedeniyle bir değişim yaşanmış, istihdam garantisi olmayan neredeyse hiçbir kursun açılmasına izin verilmemeye başlanmıştır (İŞKUR, 2020). 06.11.2014 tarihinde 29167 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliğinde yapılan değişiklikle öncelikli olarak yıllık işgücü eğitim planının tespit edilmesi, bunda da özellikle meslek odaları ile il sanayi ve il ticaret odalarının görüşlerinin alınması ve odalardan gelecek taleplere göre eğitim verilecek mesleklerin belirlenmesinin altı çizilmiştir. Yine 12.02.2016 tarihinde yapılan ve 296622 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan değişiklikle yıllık işgücü eğitim planında yer alan mesleklerde kurs açılabilmesi için ancak ve ancak işgücü piyasasından ya da işverenlerden teklif gelmesi durumunda mümkün olabilmektedir. İlgili talep değerlendirilip, il müdürlüğünce yapılan çalışmalar neticesinde Kuruma kayıtlı işsizlerden karşılanamaması durumunda, sadece karşılanamayan kısım için mesleki eğitim kursu açılabileceği belirtilmiştir. Ancak kamu kurum ve kuruluşları ile talep şartı aranmaksızın istihdam garantisi olmadan kurs düzenlenebilmesinin önü açık bırakılmıştır (İŞKUR, 2020). Burada da görüleceği üzere İŞKUR özellikle 2014 yılından itibaren Aktif İşgücü Hizmetleri adına büyük bir değişim geçirerek meslek edindirme kurslarının yerine istihdam taahhüdü bulunan programlara daha fazla önem vermeye başlamıştır.

3. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde hem İŞKUR eliyle hem de diğer kurumlarca gerçekleştirilmiş mesleki eğitim kursları alanına yönelik yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılmış çalışmalara ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

3.1. Yerli Literatür

Şahin (2019) İŞKUR tarafından gerçekleştirilen Aktif İstihdam Hizmetlerinden meslek edindirme kurslarına katılımın kısa vadede değil, ancak orta ve uzun vadede başarılı olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır. Bunun yerine işbaşı eğitim programlarının, istihdam garantili kurs ve özellikle kurum içi eğitimlerde verilen mesleki eğitim ve programların bireylerin istihdam edilebilirliklerini daha fazla arttırdığı yönünde verilere ulaşıldığı görülmektedir. İlave olarak 35 yaş ve üzeri iş arayanların İŞKUR aracılığıyla düzenlenen programlara katıldıklarında aynı koşullarda katılmayanlara oranla daha çabuk iş bulabildikleri çalışmada yer verilmiştir.

Yılmaz (2020) Erbaa'da yapılan araştırmada özellikle kırsal kökenli vatandaşlar tarafından katılım sağlanan ve istihdam garantili kurs niteliğinde olan tekstil işçiliği kurslarının istihdama olumlu katkı sağladığı, bunda İŞKUR'un katkısının bulunduğu, ancak kurum içi eğitim olarak verilen işveren-kurs düzenleyen tarzında uygulanan programların daha başarılı sonuçlar elde ettiğine dair verilere ulaşılmıştır.

Ayyıldız (2019) araştırmasında Zonguldak ilinde yapılan çalışmada meslek edindirme kurslarında başarılı sonuçlar anılabilmesi için nelere dikkat edilmesi gerektiği, bu kurallara uymayan program ve uygulamaların başarısız olduğuna dair veriler elde etmiştir. Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Kurslarının (UMEM) daha başarılı sonuçlar elde ettiğini ve istihdam garantili kurs programlarının açılmasının işsizlerin istihdam edilmesinde daha fazla fayda sağlayacağı yönünde çıkarımlar elde edilmiştir.

Özbek (2019) İŞKUR tarafından düzenlenen Aktif İstihdam Hizmetlerinin daha etkin olarak nasıl gerçekleştirilebileceğine dair yapılan çalışmada özellikle meslek edindirme kurslarının işverenlerin beklenti ve istekleri doğrultusunda yapılmasının gerekliliği, bunda da iş ve meslek danışmanlarını daha etkin çalışmasının önemi yönünde veri ve sonuçlara yer verilmiştir.

Bayrakdar (2019) İŞKUR eliyle belirlenen Aktif İstihdam Politikalarında özellikle işsizlerin doğru bir sınıflandırmaya tabi tutulmasının gerekliliğine dair veriler ve kanıtlar sunulmuştur. Genç işsizlerin, engellilerin, uzun süreli işsizlerin, kadın işsizlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği, meslek edindirme kurslarının yaş aralığı da dâhil olmak üzere doğru bir şekilde ve piyasa şartları dikkate alınarak hayata geçirilmesinin önemi üzerine verilere ulaşılmıştır. Hatta bu ayırım sürecinde Türkiye'nin bölgesel özelliklerinin de dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Son dönemde neden meslek edindirme kurslarının yerine neden işbaşı eğitim programlarına bir yönelim olduğunun gerekçeleri açıklanmış, Antalya bölgesinde yapılan araştırmada meslek edindirme kurslarının beklentileri karşılayamadığına dair verilere yer verilmiş, sonuç bölümünde kurs programlarının içerik ve beklenti anlamında işgücü piyasasının gerekliliklerinin dikkate alınmadan hazırlandığına dair çıkarımlar yapılmıştır.

Topcu, Beğernirbaş, Oğuzhan (2018) tarafından yapılan araştırmada İŞKUR tarafından desteklenen mesleki eğitim kurslarının %50 istihdam garantisi olmasına karşın kursa katılan bireylerin istihdam edildiklerine dair net bir bilgiye

ulaşamadığı verisine yer verilmiştir. Ayrıca genç işsizliği azaltmaya yönelik olarak etkin bir çalışma ve mesleki nitelikte kurs programının bulunmadığı tespit edilmiştir. TÜİK verilerine göre 15-24 yaş aralığı olarak kabul edilen genç çalışan ayrımı yapılmaksızın kursların genel olarak düzenlendiği ve inceleme yapılan kurs programlarının yaş ortalamasının 31 olduğu çalışmada belirtilmiştir. Kurs programlarının içeriğinin bu bağlamda piyasa beklentilerinin karşılanmadığı, sübvans ve teşvik edici nitelikte olan bu tür meslek edindirme faaliyetlerinin amacına ulaşmadığı sonucunun elde edildiği belirtilmiştir.

Afşar, Aksoy Mıhoğlu, Suna (2018) Konya ili merkezli gerçekleştirdikleri araştırmada İŞKUR tarafından gerçekleştirilen meslek edindirme ve meslek geliştirme kurslarının işverenler üzerinde yapılan ankette %69 oranında başarılı olduğu yönünde görüş alındığı verisine ulaşılmışlardır. Ancak %31'lik kesim halen meslek öğrenmek isteyenlerin firmalarda ya da meslek lisesi eğitimi alarak istihdam edilmesinin daha uygun olacağına dair görüş açıklamışlardır. Firmaların özellikle temininde zorluk çekilen mesleklere yönelik eğitim anlamında İŞKUR'un yeterli düzeyde eğitim açmadığını, kayıtlı olan vasıflı işsizlerin de açılan iş ilanı taleplerine başvuruda bulunmadıkları bilgisi çalışmada anlatılmaktadır.

Bağlan, Yardımcıoğlu (2017) Sakarya Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyette bulunan "Sanat ve Mesleki Eğitim Kursları" arasında tekstil üzerine düzenlenen kurs programlarının içeriği, uygulama modeli ve istihdama katkısı araştırma konusu olarak belirlenmiş, çalışmanın sonucunda bir bütün olarak değerlendirildiğinde verilen eğitimlerin kursiyerlerin beklentilerini karşıladığı sonucu tespit edilmiştir. Aynı zamanda kursiyerlere kursun öneminden bahsedilerek meslek edinme konusunun kursiyerlere ve topluma sağlayabileceği yararlar üzerinde daha fazla durulmasının gerekliliği yönünde önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda kursa katılan katılımcıların meslek edinme amaçlarının ön planda tutulmasının gerekliliği ve meslek edindirme kurslarının etkinliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.

İrdem (2016) İŞKUR tarafından düzenlenen mesleki eğitim kursları itibarıyla aktif işgücü piyasası politikalarının etki değerlendirilmesinin yapıldığı araştırmada özellikle farklı bir boyut olarak kursların bir mesleği tamamen öğretmek yerine daha çok mevcut beceriler geliştirme noktasında daha büyük katkı sağladığı sonucu elde edilmiştir. İstihdam aşamasında da bireylerin mevcut mesleki bilgilerine kursun katkı sağlamasının daha etkili olduğu verisi araştırmada işlenmiştir.

Yerli literatür çalışması 2014 tarihinden sonra düzenlenen, alanla birebir örtüşen çalışmalardan seçilmiştir. İŞKUR Aktif İstihdam Hizmetleri Yönetmeliği 2014 tarihi itibarıyla değişikliğe uğramış ve meslek edindirme kurs programları bu doğrultuda açılarak hayata geçirilmiştir. Yerli literatür taramasında 2014 ve sonrası dönemde açılan kurslarda bölgesel özellikler, işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu mesleklere yönelik olarak gerçek ve reel bir değerlendirme yapılmadığı analizler ve araştırmalar sonucunda görülmüştür. Ayrıca kursiyer kriterleri belirlenirken TÜİK verilerine göre 15-24 yaş arası genç işsizlere ve kadın işsizlere yönelik herhangi bir ayrıma gidilmediği gözlenmiştir. Bu da istihdam sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Kurs süreci boyunca uygulamaya yönelik eğitimlere yeterli düzeyde yer verilmediği, kurs programlarının neredeyse tamamının kursun başladığı binada sona erdiği gözlenmiştir. Alana yönelik çalışmaların tamamında uygulama eğitimleri konusunda yeterli bir bilgi aktarımı olmadığı gibi, kimi çalışmalarda istihdama dair hiçbir bilgiye ulaşamadığı belirtilmiştir.

3.1. Yabancı Literatür

Ullah ve Diğerleri (2020) araştırma Avrupa Birliği ülkelerinin (Almanya ve Polonya gibi) istihdam edilebilirlik düzeyinin özellikle genç işçi istihdamında oldukça yüksek düzeyde olduğunu, aynı özelliklerin Asya kaplanları olarak adlandırılan Tayland, Malezya, Güney Kore, Singapur ve Hong Kong ülkelerinde de var olduğunu bunun da mesleki eğitim sırasında gençlerin mesleğin gerekleri olan tüm teçhizat ve araçlara kolayca ulaşabildikleri ve mevcut olduğunun, verilen kursların sonucunda bireyin piyasa koşullarında iş alabilecek düzeyde işe hazır olduğu savı üzerine araştırma verileri elde edilmiştir. Öte yandan istihdam düzeyinin düşük ve işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde ise mesleki eğitim kalitesinin ve mesleki eğitim araçlarının yetersiz olduğu sonucuna dair verilere araştırmada yer verilmiştir.

Schneider, Proskunina (2020) makalede Almanya’da bulunan ve Federal Hükümet tarafından desteklenen resmi istihdam kurumunun mesleki eğitime etkisi ve beklentileri karşılama düzeyi incelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen kurs ve mesleklerin tamamı istihdam kurumu tarafından finanse edilmektedir. Makalede elde edilen verilerde özel sektör tarafından açılması talep edilen ve açılan kurs programlarının, istihdam kurumu veya eğitim kurumu tarafından talep edilen kurs programlarına oranla kurs sonrası istihdam dönemine dair daha iyi sonuçların alındığı yer almaktadır.

Setiawan, Takaoka (2020) araştırmalarında mühendislik temelli ve bilgisayar üzerinden verilen CAD çizim programına yönelik mesleki eğitim yeterliliği konusunda kursiyer memnuniyetinin ne düzeyde olduğuna dair verilere yer vermişlerdir. Araştırmada özellikle kursiyerlerin eğiticinin yeterliliğini değerlendirmelerini, anlatım ve uygulama sonucunda mesleki gelişimlerine katkıları sorgulanmış, elde edilen veriler neticesinde kursiyerlerin beklentilerinin özellikle teknik açıdan tam olarak karşılandığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmada uzaktan eğitim sistemi ile meslek edindirme kursu sonuçlarının ne kadar başarılı olabileceği sorgulanmıştır.

Danzie, Fumey (2020) son 10 yıl içinde Gana’da artan işsizliğin çözümüne yönelik olarak özel sektörün de katılımı ile düzenlenecek programların, kursların düzenlenmesi ile ancak genç işsizliğin azaltılabileceğine dair hazırlanmış olan kitap, gençlerin vasıflarının yetersiz olmasının istihdam edilebilirliklerini zorlaştırdığı anlatılmaktadır. Programların içeriklerinin ve çağdaş uygulama örneklerinin de yer aldığı çalışma bundan sonra yapılabilecek mesleki eğitim programlarına ışık tutabilecek proje ve programları da içinde barındırmaktadır.

Rintala, Nokelainen (2020) eğitim alanında dünyada en başarılı ülkelerden biri olan Finlandiya’da yapılan çalışmada mesleki eğitim gören öğrencilerin mesleki eğitimlerine dair bilgi ve birikimlerini arttırmak için özel sektörde faaliyet gösteren firmalarda aynı zamanda işbaşı eğitim yapmaları sağlanmış, daha sonra staj eğitimi görmeyen öğrencilerle de karşılaştırma yapılarak işverenlerde ek eğitim alan öğrencilerin mesleki yeterliliklerinin daha fazla arttığına dair veriler elde edilmiş ve aynı zamanda bu süreçteki öğrenim deneyimleri arasındaki farklılıklar da incelenmiştir.

Bolli, Caves, Renold, Buergi (2018) tarafından yapılan çalışmada işverenlerin de içinde olduğu mesleki eğitimin kalitesi ve içeriği üzerine bir araştırma modeli oluşturulmuş ampirik ve saha araştırması sonucunda veriler elde edilerek çıkarımlar yapılmıştır. Araştırmanın sonuç bölümünde mesleki eğitime dair etkili bir eğitim ve öğretim sisteminin istihdam sisteminde yer alan aktörlerle uyumu, yani mesleki eğitim ve işveren uyumunun istihdam sürecinde oldukça etkili olduğuna dair sonuçlara yer verilmiştir. Bunun da mesleki eğitimin kalitesine bağlı

olduğu, mesleki eğitimde kalitenin ve yeterliliğin arttıkça istihdam düzeyine de olumlu yansımalarının olduğu gözlenmiştir. Çok kapsamlı bir çalışma yapılarak tam 18 farklı ülkede mesleki eğitimin kalitesi, işveren uyumu, istihdam düzeyi arasındaki bağlantılar somut olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda en düşük puanın ise Asya ülkelerinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Jacob, Solga (2015) çalışmalarında Alman Mesleki Eğitim sistemini ve değişikliklerini incelemişlerdir. Uzun vadeli bir bakış açısı ile ampirik bulgular analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda her ne kadar hem devlet eliyle hem de özel sektör eliyle mesleki eğitim veriliyor olsa da devlet eliyle ve resmi devlet literatürü işlenen mesleki eğitim programlarının daha başarılı ve daha etkin olduğuna dair veriler elde edilmiştir. Kişilerin orta öğretim düzeyinde mesleki eğitim almalarına rağmen üniversitede farklı bir alanda eğitim alabilme imkânlarının bulunduğu anlatılmıştır. Ancak son dönemde mesleki ve teknik eğitim alan öğrencilerin üniversite sınavında puan düzeyi düşük olmasına karşın mesleki eğitim veren üniversiteleri daha çok tercih ettiklerinin altı çizilmiştir. Son dönemde eğitim verimliliğinde gerekli başarı düzeyinin elde edilemediği ve eğitim alanında, mesleki edinme anlamında yeni uygulama ve reformların hayata geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yabancı literatür taraması sonucunda mesleki eğitimde asıl olanın mesleki eğitimin ihtiyaçlar doğrultusunda yapılması, her şeyden önemlisi, hem eğitmen hem de eğitim programı, eğitim araçları ve ekipmanlar anlamında yetkin yeterli kaliteli bir eğitimin gerekliliğine yönelik sonuçlar elde edildiği gözlenmiştir. Ayrıca mesleki eğitimlerin işverenlerle ve işgücü piyasası ile koordineli olarak düzenlenmesi, işgücü piyasasına uyumlu olarak düzenlenecek mesleki eğitim program ve kurslarının istihdamı arttırmada, genç işsizliği azaltmada daha başarılı sonuçlar elde edeceğine yönelik çıkarımlar elde edilmiştir.

4. İŞKUR Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği Üzere Ampirik Araştırma

Bu çalışma ile İŞKUR tarafından 2019 yılı içinde kamu kurumları ile işbirliği kapsamında düzenlenen Forklift Operatörlüğü, Hazır Giyim (Model Makineci) İşçiliği, Proje Döngüsü Yönetimi ve Dış Ticaret Meslek Elemanı olmak üzere toplam 4 adet kursa katılan ve kursu başarı ile tamamlayan kursiyerlerin kurs boyunca alınan eğitimin kalitesi ve yeterliliğinin değerlendirilmesine ilişkin verilerin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda İŞKUR tarafından hazırlanan ve her kurs sonunda kursu başarı ile bitiren kursiyerlere uygulanan toplam 10 soruluk anket kursiyerlerin tamamına uygulanmış, elde edilen veriler neticesinde eğitim programının yeterliliği, eğitim süresinin yeterliliği, kursiyerlerin işsizlik süresi uzadıkça mesleki eğitim kurslarından beklentinin düştüğüne dair hipotezler araştırılmıştır.

4.1. Yöntem

Araştırmada öncelikli olarak ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Her bir ölçeğin Cronbach Alpha istatistiği hesaplanmıştır. Daha sonra IBM SPSS Statics 22 programı aracılığıyla her bir hipotezin doğru şekilde değerlendirilebilmesi için verilerin analizinde Ki-Kare Testi ve Pearson Analizi yapılarak ikili karşılaştırma grupları ile hipotezlerin doğrulukları test edilmiştir. Ayrıca anket sonuçlarına verilen cevaplar ve kursiyerlerin demografik özellikleri arasındaki bağlantının değerlendirilebilmesi için kolerasyon analizi ve son olarak kurs programları boyunca verilen eğitimin süre ve uygulama yönünden kursiyerlerin değerlendirmelerine dair anket sorularına verilen cevapların ortalamaları alınarak

İsmail Hakkı Dinçay- *İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği*

çıkarımlar yapılmıştır. Bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanması aşamasında frekans tabloları ve tanımlayıcı istatistik veriler kullanılmıştır.

4.2. Bulgular

Kursiyerlerin demografik özellikleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 5: Kursiyerlerin Demografik Özellikleri

		Frekans (Kişi)	Yüzde (%)
CİNSİYET	Kadın	46	50,5
	Erkek	45	49,5
	Toplam	91	100,0
YAŞINIZ	18-25 Yaş Arası	20	22,0
	25-35 Yaş Arası	47	51,6
	35-45 Yaş Arası	24	26,4
	Toplam	91	100,0
MEDENİ DURUM	Evli	65	71,4
	Bekar	26	28,6
	Toplam	91	100,0
EĞİTİM DURUM	İlköğretim	27	29,7
	Ortaöğretim	32	35,2
	Ön Lisans	16	17,6
	Lisans	16	17,6
	Toplam	91	100,0
GELİR DÜZEYİ	0-1500 tl Arası	44	48,4
	1500-2500 tl Arası	41	45,1
	2500-3500 tl Arası	6	6,6
	Toplam	91	100,0
İŞSİZLİK SÜRESİ	0-6 Ay Arası	51	56,0
	6-12 Ay Arası	23	25,3
	12-36 Ay Arası	12	13,2
	37 Ay ve Üzeri	5	5,5
	Toplam	91	100,0
İŞ DENEYİMİ	Var	64	70,3
	Yok	27	29,7
	Toplam	91	100,0

Ankete katılanların %50,5 kadın %49,5 erkektir. Bu bağlamda kursiyerlerin cinsiyet açısından neredeyse eşit düzeyde bir katılım gösterdiği görülmüştür. Yaş aralığı baz alınarak bakıldığında kursiyerlerin yarısından çoğunun (%51,6) 25-35 yaş aralığında olduğu ve İŞKUR'a kayıtlı olan iş arayanların yaş aralığı ile benzer bir yapı gösterdiği gözlenmiştir. 18-25 yaş arası genç işsiz olarak adlandırılan grubun katılım düzeyinin %22'lik bir oranla en az katılım gösteren grup olduğu görülmektedir. Katılımcıların %71,4'lük bölümü evlidir. Buradan kişilerin evli olsalar dahi meslek edindirme, mesleki gelişim kurslarına katılmalarına mani bir

durumun olmadığı sonucu çıkarılabilir. Eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde %35,2 oranında ortaöğretim (lise), daha sonra %29,7 oranında ilköğretim mezunu kursiyer profilinin olduğu tespit edilmiştir. Ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim görenlerin katılım düzeyi aynı ve %17,6 olup oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmüştür. İlköğretim ve ortaöğretim mezunu kursiyerlerin katılım oranı toplamda %64,9'luk bir kısmı temsil etmektedir ki bu da eğitim düzeyi daha düşük olan bireylerin kurslara katılım gösterdiği gözlenmiştir. Her ne kadar kurs programları işsiz ve gelir düzeyi düşük bireyler için düzenleniyor olsa da 1500-2500 tl arası geliri bulunan kursiyerlerin %45,1'lik bir katılım düzeyine sahip olmaları kurslara katılanların gelir düzeyi anlamında homojen bir yapıyı temsil etmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bunda özellikle işsizlik sigortası ödeneği alanlara kurslara katılım anlamında İŞKUR eliyle öncelik verilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ankete katılan kursiyerlerin bilgi formlarında 91 kursiyerin 37'sinin işsizlik sigortası ödeneği aldığı tespit edilmiştir. Kursiyerlerin işsizlik süresinin de yine işsizlik sigortası alan kayıtlı işsizlerin katılımı ile 0-6 ay arası işsiz kalan kursiyer oranının %56'lık bir dilimi simgelemesi ile doğru orantı olduğu gözlenmiştir. Uzun süreli işsiz olarak nitelendirilen 12-36 ay arası (%13,2) ve 37 ay ve üzeri işsiz kalanların (%5,5) oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunda işsizlik süresinin uzaması ile birlikte İŞKUR hizmetlerinden faydalanma ve katılım anlamında düzeyli bir düşüş olduğu hipotezi değerlendirilmiştir. Kursiyerlere ait demografik ve iş hayatlarına dair bilgiler içinde araştırma sırasında elde edilen en çarpıcı bilgilerden bir tanesi de katılımcıların %70,3 oranında daha öncesinde en az 1 iş deneyiminin olmasıdır. Bu noktadan hareketle daha sonraki çalışmalar için neden iş deneyimi bulunan işsizlerin meslek edindirme kurslarına katıldıklarına dair bir araştırma yapılabilir. Bu veriler ışığında kursiyerlerin meslek değiştirme, var olan mesleklerini geliştirmek ve mesleki becerilerini arttırmak için kurslara katılım sağladıkları söylenebilir.

Çalışmada kullanılan anket sorularının güvenilirliğinin ve verilen cevapların tutarlığının saptanabilmesi için Cronbach Alpha güvenilirlik analizi kullanılmıştır. Cronbach Alpha güvenilirlik analizi Lee Cronbach tarafından 1951 yılında bulunmuştur. Oldukça çok sayıda ve akademik çalışmada kullanılması sonucunda özellikle anket uygulaması yapılan çalışmalarda analiz sonucunda elde edilen verilerin güvenilirliğinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Cronbach alfa analizi 2'li cevap sistemlerinde kodlanmayan ve likert tipli ölçeklerde kullanılan bir "iç tutarlılık" analizidir (Yıldız vd., 2018:15). Çalışmada uygulanan anket soruları 4'lü likert tekniğine göre hazırlanmıştır.

Tablo 6: Katılımcı Bilgileri

	N	%
Geçerli	91	100,0
Katılımcı Hariç ^a	0	,0
Toplam	91	100,0

a.Prosedürdeki tüm değişkenlere göre liste

İsmail Hakkı Dinçay- *İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği*

Tablo 7: Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Maddelere Dayalı Cronbach's Alpha	Toplam Soru Sayısı
,810	,815	10

Tablo 8: Sorular ve Toplam Değerler(Skor)

	Öğe Silindiğinde Ölçek Ortalama	Öğe Silindiğinde Ölçek Varyansı	Düzeltilmiş Öğeler Toplam Korelasyonu	Çoklu Korelasyonun X ²	Öğe Silindiğinde Cronbach's Alpha
Eğitici/öğreticilerin konusuna hakimiyeti ve kursiyere aktarma yöntemi	26,1538	20,709	,635	,602	,779
Eğitim Programı	26,4066	19,533	,665	,632	,772
Eğitim Programı süresinin yeterliliği	27,4176	23,068	,179	,200	,829
Teorik eğitimin yeterliliği	26,3956	20,420	,579	,548	,783
Pratik eğitimin yeterliliği	26,7912	18,745	,672	,543	,769
Eğitim araçlarının yeterliliği	26,8462	20,998	,403	,317	,805
Eğitim yerine (teorik ve pratik eğitim mekanlarına) ulaşım kolaylığı	26,1538	21,821	,380	,385	,805
Eğitim yerindeki sağlık ve iş güvenliği tedbirlerinin yeterliliği	26,2857	21,562	,491	,414	,793
Eğitim süresi içinde muhatap olduğunuz İŞKUR personeli	26,2308	22,446	,380	,375	,804
Eğitim süresi içinde muhatap olduğunuz eğitim kurumu personeli	26,0769	21,161	,586	,626	,785

Cronbach Alpha'ya göre bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Alpha değerinin en az 0,70 düzeyinde olması gerekmektedir. $\alpha > 0,8$ olması ise anketin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Cronbach Alpha değeri 0,70'den düşük olan ölçekler sonuç değerlendirme bağlamında düşük güvenilir ya da güvenilir olmayan ölçek olarak sınıflandırılmaktadır (Yıldız vd., 2018:17). Yukarıda tablolar incelendiğinde görüleceği üzere 4 grup kurs programına katılan

kursiyerlere yönetilen test sorularının Cronbach Alpha değeri 0,810 bulunmuş olup, bu güvenilirlik değerinin oldukça yeterli olduğu görülmektedir. Yani bu ankette kullanılan soruların güvenilirliği oldukça yüksektir. Yine tablolar incelendiğinde Cronbach Alpha değerinin nasıl değiştiği görülmektedir. Güvenilirlik değerlerine bakılacak olursa hiçbir anket maddesinin Cronbach Alpha değerini etkileyecek çok büyük bir değişim oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple hiçbir anket sorusu değerlendirme dışında tutulmamıştır.

Araştırma hipotezleri sadece anket üzerinden değil, anket sonunda kurs hakkındaki görüşleriniz ve önerileriniz kısmında verilen cevaplar doğrultusunda oluşturulmuştur.

H0 Hipotezi: Meslek edindirme kursuna katılan bireylerin cinsiyetleri ve kursiyer memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Eğitim alınan gruplar arasında cinsiyet ve kurs programı, kursiyer memnuniyeti arasında verilen cevap ortalamalarının sonucuna dair Ki-Kare Testi analizi ve hipotezin sınama sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir. verilmiştir.

Tablo 9: Cinsiyet- Kursiyer Memnuniyet Ortalaması

	KADIN	ERKEK	N
Ortalama Kurs Değerlendirme Puanı	27	31	91
%ile Toplam Puan	46	45	91
%ile cinsiyetiniz	50,50%	49,50%	100%
% Toplam	50,50%	49,50%	100%

390

Tablo 10: Cinsiyet-Kurs Programı, Kursiyer Memnuniyet Analizi Kİ-KARE TESTİ

Katılımcı Sayısı

	Durum					
	Geçerli		Hatalı		Toplam	
	N	Yüzde	N	Yüzde	N	Yüzde
Cinsiyetiniz nedir?	91	100,0%	0	0,0%	91	100,0%
Toplam_Puan						

Tablo 11: Cinsiyet-Kurs Programı, Kursiyer Memnuniyet Analizi Kİ-KARE TESTİ

	Değer	df	Asymp. Sig. (2-yönlü)
Pearson Ki-Kare	5,874 ^a	1	,37
Gerçekleşme Olasılığı	5,866	1	,27
Doğrusal İlişki	5,004	1	,17
Geçerli Katılımcı Sayısı	91		

a. 0 hücre (0%) 5 ten küçüktür. En düşük beklenen sayı 13'tür.

Ki-Kare testi parametrik olmayan testler içinde eğitim, sosyal araştırmalar alanında belki de en çok kullanılan testlerin başında gelmektedir. Değişik uygulama alanları vardır. Eğer iki nitel veya nicel değişken arasında bir ilişkinin varlığının ortaya konulması söz konusu ise Ki-Kare bağımsız testine başvurmak uygun

İsmail Hakkı Dinçay- *İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği*

olacaktır. Ki-Kare bağımsızlık testi 2x2 veya RxC tipinde çapraz çizelgeler hazırlanarak teorik frekanslar arasında benzerliğin test edilmesini hedefler (Bircan, 2003:17)

Eğer Sig. > Alpha α =0,05 ise H0 hipotezi kabul edilir. Hipotezi alınan soruda Sig.=0,37>0,05 olduğundan H0 hipotezi kabul edilir. Eğitim alınan gruplar içinde kadın-erkek olarak cinsiyet bazlı değerlendirme yapıldığında kadınların kurs memnuniyet oranları erkeklerinden düşüktür ve verilen cevap ortalamaları arasında farklılık olmadığı %5 anlamlılık düzeyinde görülmüştür. Bu bulgular ışığında H0 hipotezi kabul edilmiştir.

H1 Hipotezi: Eğitim düzeyi ve kurs memnuniyet oranı arasında ters yönlü ilişki vardır. Yani eğitim düzeyi yükseldikçe kursiyerlerin memnuniyet oranı düşmektedir.

Tablo 12: Eğitim Durumu ve Kursiyer Memnuniyet Analizi Toplam Katılımcı Sayısı

	Durum					
	Geçerli		Hatalı		Toplam	
	N	Yüzde	N	Yüzde	N	Yüzde
Eğitim Mezuniyet	91	100,0%	0	0,0%	91	100,0%
Toplam_Puan						

Tablo 13: Eğitim Durumu ve Kursiyer Memnuniyet Analizi KI-KARE TESTİ

	Değer	df	Asymp. Sig. (2-yönlü)
Pearson Ki-Kare	5,188 ^a	1	,22
Gerçekleşme Olasılığı	5,301	1	,39
Doğrusal İlişki	5,820	1	,37
Geçerli Katılımcı Sayısı	91		

a. 0 hücre (0%) 5 ten küçüktür. En düşük beklenen sayı 7'dir.

Eğer Sig. > Alpha α =0,05 ise H0 hipotezi kabul edilir. Hipotezi alınan soruda Sig.=0,22>0,05 olduğundan H0 hipotezi kabul edilir. Eğitim alınan gruplar içinde katılımcı kursiyerlerin eğitim düzeyi yükseldikçe kurstan memnuniyet oranının düştüğü görülmüştür. Verilen cevap ortalamaları arasında farklılık olmadığı %5 anlamlılık düzeyinde görülmüştür. Bu bulgular ışığında H1 hipotezi kabul edilmiştir.

H2 Hipotezi: Kursiyerlerin yaşı arttıkça kursiyer memnuniyet oranları da artmaktadır.

Tablo 14: Yaş ve Kursiyer Memnuniyet Analizi Toplam Katılımcı Sayısı

	Durum					
	Geçerli		Hatalı		Toplam	
	N	Yüzde	N	Yüzde	N	Yüzde
Eğitim Mezuniyet	91	100,0%	0	0,0%	91	100,0%
Toplam_Puan						

İsmail Hakkı Dinçay- İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının
Etkinliği: Eskişehir Örneği

Tablo 15: Yaş-Kursiyer Memnuniyet Ortalaması

	18-25 YAŞ	25-35 YAŞ	35-45 YAŞ	N
ORTALAMA KURS DEĞERLENDİRME PUANI	26	30	32	29,64
% ile Toplam Puan	20	47	24	91
% ile Yaşınız	22,00%	51,60%	26,40%	100%
% ile Toplam	19,27%	52,26%	28,47%	100%

Tablo 16: Yaş ve Kursiyer Memnuniyet Analizi Kİ-KARE TESTİ

	Değer	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Ki-Kare	5,322 ^a	1	,46
Gerçekleşme Olasılığı	5,919	1	,48
Doğrusal İlişki	5,159	1	,39
Geçerli Katılımcı Sayısı	91		

a. 0 hücre (0%) 5 ten küçüktür. En düşük beklenen sayı 9'dir.

Eğer Sig. > Alpha α =0,05 ise H0 hipotezi kabul edilir. Hipotezi alınan soruda Sig.=0,46>0,05 olduğundan H0 hipotezi kabul edilir. Eğitim alınan gruplar içinde yaş aralığı bazlı değerlendirme yapıldığında kadınların kurs memnuniyet oranları erkeklerinden düşüktür ve verilen cevap ortalamaları arasında farklılık olmadığı %5 anlamlılık düzeyinde görülmüştür. Bu bulgular ışığında H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Son olarak çalışmada kursiyerlerin işsizlik süresi uzadıkça mesleki eğitim kursu memnuniyet oranları düşmekte ve kurslara katılmak istemediklerine dair anket sonuçları incelenmiştir.

H3: Kursiyerlerin işsizlik süresi uzadıkça kurs memnuniyet anketine vermiş oldukları anket puan değeri düşmektedir.

Tablo 17: Korelasyon Analizi

	Toplam_Puan	Kursiyerlerin ne kadar süre işsiz oldukları
Pearson Korelasyonu	1	-,905**
Anlamlılık. (2-yönlü±)		,000
Katılımcı Sayısı	91	91
Pearson Korelasyonu	-,905**	1
Anlamlılık. (2-yönlü±)	,000	
Katılımcı Sayısı	91	91

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde önemlidir (2-yönlü±).

Tablo incelendiğinde görüleceği üzere H2: Kursiyerlerin ne kadar süredir işsiz oldukları ile anket için vermiş oldukları toplam puan değeri arasında ilişki yoktur. Hipotezinin testi edilmesi için korelasyon analizi kullanılmıştır. Eğer Sig. > Alpha α =0,05 ise H2 hipotezi kabul edilir. Anket sonucunda ilgili değer Sig.=0,000 olarak bulunmuştur. Bu durumda H2 hipotezi kabul edilir. Kursiyerlerin ne kadar süredir işsiz oldukları ile anket için vermiş oldukları toplam puan değeri arasında ilişki olduğuna %1 anlamlılık düzeyinde karar verilir. Kursiyerlerin işsiz oldukları süre ile ankete verilen puanlar arasında güçlü ve pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

İşsizlikle baş etme noktasında en etkin mücadele yöntemlerinden biri de işsizlere yönelik beceri ve mesleki eğitim bilgisinin artırılarak onların daha kolay istihdam edilebilirliklerini sağlamaktır. Bu da Aktif İstihdam Politikalarının doğru ve yerinde uygulanması ile mümkün olmaktadır. Mesleki eğitim kursları, iş arama becerileri eğitimleri, işbaşı eğitim ve staj eğitimlerinin tamamının amacı bireylerin istihdam edilebilirliklerini arttırmak ve işsizliğe çözüm bulmaktır. Devlet politikası olarak hayata geçirilen hiçbir proje ve çalışma şimdiki kadar işsizliğe tek başına çare olmayı başaramamıştır. Meslek edindirme kursları da ancak işsizliğin azaltılmasına katkı sağlayabilmiştir.

Araştırma kapsamında İŞKUR tarafından gerçekleştirilen Forklift Operatörlüğü, Proje Döngüsü Yönetimi, Dış Ticaret Meslek Elemanı ve Hazır Giyim İşçiliği (Model Makineci) kurslarına katılan kursiyerlerin tamamı İŞKUR'a kayıtlı işsizlerden oluşmaktadır. En çok takılım 25-35 yaş aralığında gerçekleşmiştir. Kursiyerlerin büyük çoğunluğu ilköğretim ve ortaöğretim mezunu olup gelir seviyeleri 1500-2500 civarındadır. Bunda kursa katılanların oldukça büyük bir kısmının aynı zamanda işsizlik sigortası ödeneği alıyor olması etkili olmuştur. Kursiyerlerin katılım ve seçim aşamaları İŞKUR öncülüğünde oluşturulan kursiyer seçme komisyonunca tayin edilmiştir. Kursiyer kurs seçmesine İŞKUR tarafından gönderilen cep telefonu mesajı ya da kuruma gelerek açılacak kurslar hakkında bilgi öğrenerek katılmıştır.

Kurs sonunda düzenlenen kursiyer memnuniyet anket sonuçları incelenirken "eğitim süresi, eğitim programının yeterliliğine dair hipotezler aşağıdaki gibi belirtilebilir;

"Eğitime katılan bireylerin cinsiyetleri ve kursiyer memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır." hipotezi doğrulanmıştır. Ki-Kare Testi uygulanan hipotez için Kadın ve Erkek kursiyerlerin sayısı neredeyse birbirine eşit denebilecek düzeydedir. Kadın kursiyerlerin kurs memnuniyet anketi için verdikleri puanın ortalaması 27 iken Erkek kursiyerlerin ortalaması 31 bulunmuştur. Ayrıca Ki-Kare Testi sonucu elde edilen Sig.=0,37 değeri oldukça güçlü ve pozitif bir korelasyonun varlığına işaret eder.

"Eğitim düzeyi ve kurs memnuniyet oranı arasında ters yönlü ilişki vardır. Yani eğitim düzeyi yükseldikçe kursiyerlerin memnuniyet oranı düşmektedir" hipotezi doğrulanmıştır. Kursiyerlerin eğitim düzeyi ve kurs memnuniyet oranları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına dair uygulanan Ki-Kare Testinde Sig.=0,22 değeri elde edilmiş olup, eğitim düzeyi ve kursiyer memnuniyeti arasındaki ilişki anlamlıdır.

"Kursiyerlerin yaşı arttıkça kursiyer memnuniyet oranları da artmaktadır" hipotezi doğrulanmıştır. Kursiyerlerin 18-25, 25-35, 35-45 şeklinde kategorize edildikleri yaş aralıkları ile kursiyer memnuniyet oranları karşılaştırılmış

ve yine Ki-Kare Testi uygulanarak $Sig.=0,46$ değerine ulaşılmıştır. Bu anlamda yaş ve kurs memnuniyet düzeyi arasındaki ilişki güçlü ve anlamlıdır.

“Kursiyerlerin işsizlik süreleri uzadıkça kurstan beklentilerinin ve memnuniyetlerinin azaldığı” hipotezi doğrulanmıştır. Özellikle anket süreci ve kursların denetlendiği dönemde özellikle uzun süredir işsiz kursiyerlerin kursu çok ciddiye almadıkları, kurstan çok beklentileri olmadıkları şeklinde serzenişleri olduğu gözlenmiştir. Korelasyon analizi verileri incelendiğinde kursiyerlerin işsizlik süresi ve kurs memnuniyeti arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan işsizlerin işsizlik süresi uzadıkça katılmış oldukları meslek edindirme kurslarından beklenti ve memnuniyet oranları düşüktür. İşsizlik süresi ve kurs memnuniyeti arasındaki ilişki anlamlı ve negatif yönlüdür.

Gerek literatür taraması gerekse son dönemde İŞKUR tarafından meslek edindirme kurslarının yerini daha çok işbaşı eğitim programlarının almaya başlaması ile birlikte meslek edindirme kurslarının işsizliğe ne kadar fayda sağladığı sorusu sorgulanır hale gelmiştir. Özellikle yabancı literatür taramalarında kaliteli mesleki eğitimin önemi, meslek edindirme kurslarının işbaşı eğitim programları ile birleştirilerek yapılmasının daha verimli olacağına dair elde edilen veriler meslek edindirme kurslarının ve müfredatlarının tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğini ve istihdama ve işgücü piyasasına daha fazla nasıl fayda sağlayabileceğine dair Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinin bir araya gelerek ortak ve piyasanın beklentileri doğrultusunda meslek edindirme kurslarının düzenlenmesi hem işsizliğin azaltılmasına hem de meslek edinmek isteyen işsizlerin beklentilerine daha olumlu etkiler meydana getirebilecektir.

KAYNAKLAR

- Afşar, B., Aksoy Mıhoğlu B., Suna, S. (2019). İşsizlikle mücadelede mesleki eğitimin önemi ve firmaların mesleki kurslara bakışı: Konya ili örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 407-416
- Ahn, H.J., Hamilton, J.D. (2020). Heterogeneity and unemployment dynamics, *Journal Of Business Economics Statistics*, 554-569
- Aktürk, B. (2008). İşsizlik sigortasına karşılaştırmalı bir yaklaşım: Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Sakarya Üniversitesi Sos.Bil.Ens.*, Sakarya
- Ayyıldız, Y. (2019). İŞKUR tarafından uygulanan aktif işgücü piyasası politikalarını etkileri üzerine bir değerlendirme: Zonguldak ili örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Bülent Ecevit Üniversitesi Sos.Bil.Ens.*, Zonguldak
- Bağcıoğlu, D., Yardımcıoğlu, F. (2017). Meslek edindirme kurslarının etkinliği: SAMEK örneği, *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 63-87
- Bayraktar, S. (2019). İşsizliğin çözümünde uygulanan aktif istihdam politikalarını etkinliği üzerine genel bir değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi İkt.İdr.Bil.Der.*, 33(1), 339-357
- Bolli, T. Caves, M.K. Renold, U. Buergi, J. (2018). Beyond employer engagement: measuring education-employment linkage in vocational education and training programmes, *Journal Of Vocational Education-Training*, 70(4), 524-563
- Bıçerli, M.K. (2005). Aktif istihdam politikaları işsizliği azaltır mı?, *Çimento İşveren Dergisi*, 19(6), 1-25
- Bıçerli, M.K. (2007). *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınları
- Danzie, C., Fumey, M. (2020). *Youth Employment Programs in Ghana: Options For Effective Policy Making and Implementation*, Calculator Publication
- Dimitrescu, M, Sarbu, L. V. ve Lacroix, Y. (2015). European trends for adults education in lifelong learning strategy: modern methods and romanian skills in training management, *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 180, 1161-1169.
- Dinçay, İ.H. (2020). Bireysel iş uyumsuzluklarında arabuluculuk süreci ve Türkiye İş Kurumuna uyarlanabilmesi için alternatif bir model önerisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Anadolu Üniversitesi*, Eskişehir
- Elbir, N. (2020). Türk iş hukukunda doğum veya evlat edinme sonrası kısmi süreli çalışma ve yarım çalışma, *Ankara Üniv.Sos.Bil.Der.* 11(1), 135-147
- Erol, E. (2016). İşverenlere maliyet avantajı ve nitelikli işgücü desteğinde önemli bir araç işbaşı eğitim programı, *TİSK İşveren Dergisi*, 54(2), 148-169
- Görücü, İ. (2020). İŞKUR tarafından yürütülen işbaşı eğitim programlarına yönelik bir değerlendirme, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 125-141
- İşığöç, Ö., Emirgil, B.F. (2009). Aktif işgücü piyasası politikaları ve mesleki yetiştirme: işgücü yetiştirme kursları'nın etkinliğinin Bursa ili örneğinde incelenmesi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 201-220

İsmail Hakkı Dinçay- İşkur Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının
Etkinliği: Eskişehir Örneği

- İrdem, E. (2016). İŞKUR tarafından düzenlenen mesleki eğitim kursları itibariyle aktif işgücü piyasası politikalarının etki değerlendirmesi, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), İŞKUR, Ankara
- İŞKUR (2020). *Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği*, Ankara.
- Jacob, M. ve Solga, H. (2015). Germany's vocational education and training system in transformation: changes in the participation of low- and high-achieving youth over time, *European Sociological Review*, 31(2), 161-171
- Kapar, R. (2006). *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, Birleşik Metal-İş Yayınları, Ankara
- Korkmaz, A., Mahiroğulları, A. (2013). *İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları*, Ekin Yayınevi, Bursa
- Kurtul, Z. (2020). Yönetim süreci açısından giysi üretiminin planlanması ve İŞKUR örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 249-261
- Küçükbayrak, M. (2012). Türkiye'de işsizlik sigortasının kapsamı ve işsizlik ve istihdam süreleri açısından değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), *Kalkınma Bakanlığı*, Ankara
- Launov, A., Walde, K. (2016). The employment effect of reforming a public employment agency, *Science Direct Journal*, 84, 140-164
- Morchio, I. (2020). Work histories and lifetime unemployment, *International Economic Review*, 61(1), 321-350
- Özbek, A. (2019). İşletmelerde insan kaynakları personel tedariki uygulamalarında İŞKUR'un yeri ve etkinliği üzerine bir alan araştırması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çorum
- Rita, H. Nokelainen, P. (2020). Vocational education and learners' experienced workplace curriculum, *Vocation and Learning Journal*, 13, 113-130
- Rosin, A. (2020). Platform work and fixed-term employment regulation, *European Labour Law Journal*, 20(10), 1-21
- Schneider, K., Proskunina, U. (2020). Predictors of participation in continuing vocational education and training funded by the federal employment agency, *IJRDO*, 5(5), 58-83
- Schumpeter, J. (2019). *Theorie Der Wirtschaftlichen Entwicklung*, Duncker&Humblot, Berlin, Deutschland
- Setiawan, A.H., Takaoka, R. (2020). Designing PBL steps in vocational course based on students' readiness and teachers' discussion, *Journal Of Physics*, Conferece Series, 1-10
- Şahin, M. (2019). Aktif işgücü piyasası politikaları işsizliği nasıl etkiliyor? İŞKUR eşleştirme hizmeti etki analizi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 161-176
- Topçu, M., Beğenirbaş, M. Oğuzhan, T. (2018). Yaşam tatmininin öncüleri olarak algılanan stres ve kontrol odağı: İŞKUR meslek edindirme kursu katılımcıları üzerine bir çalışma, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40), 35-52
- Ullah, S., Malik, Z. (2020). Analysis of the determinants of participation, strengths and weaknesses of vocational trainings of federally administered tribal area's

İsmail Hakkı Dinçay- İşkur Tarafından Dzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının
Etkinliği: Eskişehir rneği

development authority, *International Journal Of Economics and Financial Issues*,
10(3), 149-157

Yakup, G. (2015). T rkiye'de kadın istihdamı, meslek edindirme kursları ve yerel
yönetimler: İstanbul'da bazı ilçe belediyeleri üzerine bir araştırma, (Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul

Yıldız, D., Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin
karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama, *Uygulamalı Sosyal Bilimler
Dergisi*, 1, 14-28

Yılmaz Y. (2020). Erbaa şehrinde modern sanayinin gelişimi, dağılımı ve sorunları, *Kırıkkale
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 609-636

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

POSTMODERN EDEBİYAT-GELENEK
İLİŞKİSİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

A CRITICAL OVERVIEW OF THE
RELATION OF POSTMODERN
LITERATURE AND TRADITION

Yazar

Abdulahkim TUĞLUK

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, abduhakitugluk@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-1979-3317

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.10.2020

Kabul Tarihi: 23.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Tuğluk, A. (2020). Postmodern edebiyat-gelenek ilişkisine eleştirel bir bakış. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 398-408

Öz

Bir edebî eserin hangi düşünce merkezinde kaleme alındığı ya da o eserin çıkış noktasının ne olduğu gibi sorular hep merak konusu olmuştur. Siyasi, ideolojik, dinî, toplumsal ya da bireysel muhtevaya yön veren çıkış noktaları, dönemin edebî yönden hangi karakteristik hususiyetleri taşıdığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu itibarla uzun süredir dünya edebiyatlarının gündeminde ilk sıralarda yer alan postmodernizm, çok sayıda tartışmayı da beraberinde getirmiş ve edebiyatın konumunu tayin etmek noktasında pek çok nitelikli eserin vücuda gelmesine de öncülük etmiştir. Çok seslilik ve kuralsızlık gibi sloganlarla yola çıkan postmodernizm, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda edebiyat tartışmalarının odağına yerleşmiş durumdadır. Ancak herhangi bir programı, ölçütü ve kaidesi olmayan postmodern söylem, pek çok yerleşik değeri itibarsızlaştırıp değerinden uzaklaştırarak başı buyruk bir tarzda ifade edebilmektedir. Kuralsızlık sloganıyla edebî eserin oluşumu sürecinde olabildiğine serbest davranan postmodernizm, edebiyata önemli bir katkı sunan geleneği de bazı problemlerle karşı karşıya bırakabilmektedir. Özellikle geleneğin deformasyonu netice veren kimi anlatım teknikleri bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada postmodernizmin gelenekle olan ilişkisi ele alınacak ve bazı örneklerden hareketle dikkat çeken problemlere değinilecektir. Buradan hareketle postmodernizmin geleneğe bakışındaki tutumuna dair bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışma, postmodern edebiyatın gelenekten faydalanırken hangi koşulları gözettiğine dair bir çerçeve sunmayı da amaçlamaktadır. Bu kapsamda dikkat çeken bazı sorular da çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, postmodernizm, postmodern edebiyat, gelenek, nostalji.

Abstract

Questions such as which center of thought a literary work was written in or what was the starting point of that work have always been a matter of curiosity. The starting points that shape the political, ideological, religious, social or individual content enable us to obtain important clues about the literary characteristics of the period. In this respect, postmodernism, which has been on the agenda of world literatures for a long time, has brought along many debates and has led to the emergence of many qualified works in determining the position of literature. Postmodernism, which draws attention with slogans such as polyphony and irregularity, has become the focus of literary debates especially in the current century. However, postmodern discourse, which does not have any program, criterion or rule, can express it indiscriminately by discrediting many established values. Postmodernism, which attracts attention with its slogan of disorder and acts as freely as possible in the formation process of a literary work, can arbitrarily use the tradition that makes an important contribution to literature as we have mentioned. Some narrative techniques that result in the deformation of the tradition bring some question marks with it. In this study, the relationship between postmodernism and tradition will be discussed and some remarkable problems will be mentioned with some examples. Based on this, an evaluation will be made on the attitude of postmodernism towards tradition. The study also aims to present a framework under which conditions postmodern literature observes while benefiting from traditions. In this context, some remarkable questions were also included in our study.

Keywords: Modernism, postmodernism, postmodern literature, tradition, nostalgia.

“Postmodern” terimi belli bir duyarlılığı ve perspektifi yakalayabilen bir ad. Hem anında fosilleşebilecek hem de kolayca ele avuca gelmeyebilecek bir ad.”

(Mehmet Küçük)

Giriş

Günümüzde edebiyat, hiçbir dönemde olmadığı kadar bir konumlama problemiyle karşı karşıyadır. Şekil ve muhteva tartışmalarının önüne geçecek kadar ön plana çıkan bu durum, postmodernizmin edebiyatın gündemine girmesiyle birlikte daha geniş bir çevrede etkisini hissettirmeye başlamıştır. Kendisine ‘tanımı yapılamayan’ (Timur, 1999) yakıştırması da yapılan postmodernizm, üzerinde fikir birliği sağlanması güç bir konu olarak dikkat çekmektedir. Nitekim, “postmodern sözcüğünün anlam alanı geniştir, karmaşık ve belirsizdir.” (Şaylan, 2009: 78) Bu karmaşa ve belirsizlik, farklı disiplinlerin de eşlik etmesiyle zengin bir eleştiri ortamına zemin hazırlamıştır. Öte yandan metinlerarasılık gibi yaygın bir etkileşim ağına sahip olan edebiyat metinlerinin başka kanallardan hiç faydalanmaksızın oluşturulması, neredeyse bir imkânsızlığı ifade etmektedir. Hâl böyle iken farklı dönemlerde ve apayrı duygu ve düşünce merkezlerinde neşv ü nema bulan eserlerin de benzer niteliklere sahip olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sözelimi çok sesliliği/çok renkliliği ön plana çıkardığı vurgulanan postmodernizmin bu özelliğini klasik ya da modern bir metinde bulmak da pekâlâ mümkündür.

İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde dillendirilmeye başlayan postmodernizmin Batı toplumlarına nispetle Türkiye’deki tezahürleri oldukça farklıdır. Nitekim sanayileşme ve bunun öncülük ettiği sancıları Türkiye’den çok daha önce yaşayan toplumların bu noktada farklılık göstermesi de tabiidir. Ayrıca din, tarih, kültür ve toplumsal aidiyet gibi faktörler de bu noktadaki ayrışmayı ayakta tutmaktadır. Nitekim ülkemizde mekanik anlamdaki modernliğin bile tam manasıyla sağlanmadığı dönemlerde sanatta ve özeldede edebiyatta başlayan postmodernizm tartışmaları, süreçlerin farklı geliştiğini göstermektedir. “Modernizmi tam hazmedemeyen Türk edebiyatı, bu süreç olgunlaşmadan postmodernizme karşılaşmış, bunun sonucunda da edebiyatımızda bir kavram karmaşası ortaya çıkmıştır. Edebi açıdan akım ve yaklaşımların iç içe girdiği bu dönemde özellikle üstkurmaca görülen hemen her esere “postmodern” denilmektedir.” (Koçakoğlu, 2012: 171) Diğer taraftan, Hasan Bülent Kahraman, modernite veya postmodernitenin öncelikle sanatsal söylemde yer edinmesini garipsemez ve bunu ‘sanatın varlıkbilimine’ bağlar. (2007: 8) Öte yandan “postmodern teori, barındırdığı perspektifler açısından gereğinden fazla kültürelci olma eğilimindedir.” (Best-Kellner, 2011: 322) Bu eğilim, postmodernizmin ilk olarak sanat ve edebiyat çevrelerinde tartışma konusu olmasına öncülük etmiştir. Ancak gerek modernizm gerekse postmodernizm tartışmalarında karşıt güç gibi görünen, bütünüyle terk edilmesi istenmese de belirli şartlar dâhilinde ve yeni bir biçimde kontrol altında tutulması gereken bir saha vardır ki o da gelenektir.

Gelenek

Geleneği tanımlamak aslında kendisiyle çelişebilecek tüm olasılıkları da kabul etmek demek olan zor bir süreci içermektedir. Çünkü gelenekler, her zaman dogma kaynaklı olmaya yazgılı değildirler. Nitekim Hüseyin Nasr’ın da işaret ettiği üzere (2012: 85) geleneğin bilime de sirayet ettiğini söylemek zor değildir. Nitekim gelenek, tüm rasyonel verilerin desteklenmesi hususunda sağlam bir dayanak olarak dikkat çeker. Hangi bilim alanından olursa olsun orada geleneğin izini görmek

mümkündür. Ancak şu var ki modernizmle birlikte gelenek, geçerli doğru olmaktan çıkmıştır. Değil sadece gelenek, diğer güvenilir bilgi kaynakları da modernizmle beraber şüpheli konuma geçmişlerdir. “Modernlik koşullarında hiçbir bilgi, ‘bilme’nin emin olmak demek olduğu ‘eski’ anlamındaki bilgi değildir.” (Giddens, 2010: 42) Modernizm, doğruları ampirik bir tecrübeyle sınamak ister ve kurumsallaşmasını bu doğrultuda oluşturur. Bu itibarla düşünceler *postmodernleşse* de sistemler -en azından özünde- modern kalmayı yeğler. Çünkü postmodern düşünce, etkin bir denetim mekanizması sağlamaktan uzaktır. Buna karşılık gelenek, önceki bilmelerin tecrübelenmiş tekrarlarını güvenilir kabul ederek kendi koşullarındaki güvenli bilgiyi açığa çıkarır.

Sözgelimi, dünya çapındaki ünlü bir markanın piyasaya sürmüş olduğu ilk arabalardan birini farz edelim. Günümüze göre oldukça ilkel olan fakat döneminde akılları hayrette bırakacak denli modern olan bu arabayı satın alan bir kişinin ilk iş olarak arabasının amblemini çamura bulması şeklinde başlayan ve günümüzün son model arabalarına gelinceye kadar devam eden bir gelenek farz edilsin. İlk etapta kötü gözden sakınma maksadına hizmet eden çamura bulama eylemi, günümüzde otomotiv teknolojisindeki muazzam sıçramalara rağmen devam edebilir ve bu davranış, iki araba arasında kıyaslanamayacak düzeydeki rasyonel farka rağmen garip karşılanmaz. Aksine düzenden sapma hareketi olarak bu eylem bir ölçüde postmoderndir de. Bu noktada Anthony Giddens’in tespiti önem arz eder. “Postmodern bakış açısı, bilgiye yönelik heterojen görüşlerin çoğulluğunu kabul eder; bilimin burada ayrıcalıklı bir yeri yoktur” (2010: 10) diyen Giddens, bilimsel olma kaygısının çoğulluğu devre dışı bırakamayacağını vurgular.

Geleneğin tanımına baktığımızda kavramın sözlük ile terim anlamı arasında geniş bir saha olduğunu görürüz. Gelenek, Türkçe Sözlükte, “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon” (2011: 920) şeklinde tanımlanmaktadır. Edward Shils, geleneği “geçmişten günümüze intikal ettirilen ya da miras bırakılan herhangi bir şeydir” şeklinde tanımlar. (2003: 110) Buna göre geleneğin temelinde aktarım esasına dayanan bir kalıcılığın bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Mehmed Celâl, 1916 yılının sonunda neşrettiği bir makalesinde, “anane”nin karşılığı olarak “traditum”u verirken, “görülüyor ki bir tarz-ı tefekkür veya hareketin anane pâyesini ihrâz edebilmesi için ortada bir fâsıla bulunmamak gereklidir. Unutulmuş bir anane, artık bir anane değildir. Bir hâtradır, bir fıkra-i târihiyyedir.” (1916: 164) şeklindeki sözleriyle, Shils’in neredeyse bir asır sonra yaptığı “intikal” vurgusuna ciddiyetle eğilir. Dolayısıyla burada geleneğin sınırını, unutulmamış olmak ve bir şekilde de olsa devam ettiriliyor olmak ya da buna çalışmak, şeklinde çizmek mümkündür. Söz gelimi, Cumhuriyet öncesi dönemde bir gelenek olarak kabul edemeyeceğimiz Osmanlıcanın kullanımını, bugün için yaşatılması yolunda adımlar atılan bir gelenek olarak görmek pekâlâ mümkündür. Neticede bu kullanıma ara verilmemiş, fakat kesintilerle ve zayıf bir şekilde de olsa ihya edilmesine gayret gösterilmiştir.

Gelenek, bilim ve sanatın hemen her dalında bir mevkie sahiptir. Edebiyatta, felsefede, mimaride, müzikte, matematikte, tıpta, kimyada gelenekten söz etmek mümkündür. Değil sadece bilim ve sanat, başta folklor olmak üzere bütün bir kültür ve genel manada toplum, geleneği zorunlu bir gereksinim gibi bünyesinde taşır. İnsanın eşya ile olan münasebeti hangi düzeyde olursa olsun gelenekten bahsedebilmemiz, onun zamanla birlikte işleyen ve zamanı kendi devinimi için kullanan dinçliğinden kaynaklanmaktadır.

Geleneğin kendine ait normları ve bu normların gelenek dışında kalanlarla giriştiği bir mücadele söz konusudur. Buna ek olarak gelenek, bağlayıcılık da içerdiğinden çatışma zemini oluşturmak için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Geleneğin çatışma kültürünü bir zenginlik ögesi olarak kullanmaya vesile olduğu da açıktır. Nitekim Türk edebiyatında Tanzimat ve sonraki dönemlerde çatışma unsurunu besleyen kaynakların başında geleneğin ön planda olduğu görülmektedir. Üstelik gelenek dinî inançlarla beraber kolayca şekillenebildiğinden, gelenek merkezli çatışmaların geniş bir alanda etkisini gösterdiğini söylemek mümkün olur.

Gelenek ve Sonrası

Gelenek, zamanla devinime uğrayan ve böylece sürekli olarak kendisini yenileyebilen canlı bir anlam alanı taşır. İnsanın var oluşundan bu yana aslında her tekâmülün beraberinde getirdiği davranış biçimleri ve anlayışlar geleneği yaşatır. Yani bir bakıma her çağ kendi içerisinde bir gelenek savaşı verir. Her zaman dilimi kendinden önceki döneme göre tekâmül ederek ilerlerken eskide kalanların direttiği yaşantılar geleneği oluşturmaya devam eder. Gelenek, bir taraftan kendi ürettiklerinin rafa kaldırılmasıyla mücadele ederken diğer taraftan yeni yaşantılar yoluyla etkinliğini sürdürür.

Ancak insanlık tarihinin geçmiş çağlarına nispetle devinimin en üst düzeyde olduğu modern çağdan itibaren geleneğin daha geniş bir çapta tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Batı’da ‘aydınlanma’ kavramı ile bahsedilen yenedünya görüşünün zamanla devletlerin bütün yasalarını belirleyen bir toplu değişim aracına dönüşmesi birçok alanda yerleşik bilgilerin sarsılmasını da beraberinde getirmiştir. Geleneğin, insanı hep geçmişe dayalı bir bağla saran sadakati, Horkheimer ve Adorno’nun ‘aydınlanma totaliterdir’ (1995: 22) şeklindeki tespitiyle birlikte düşünüldüğünde gelenek ve aydınlanma arasındaki ilişkinin sanılandan daha güçlü olduğu dikkat çekmektedir. Aydınlanma, akli ön plana çıkararak totaliterleşip ironinin sınırlarını zorlarken, gelenek de şekil değiştirerek ileriki zamanlara ‘nostalji’ olarak aktarılmaktadır. Örneğin 19.yy.’a değin atı binek hayvanı olarak kullanan insanın yaşantısında motorlu taşıtların icat edilmesiyle birlikte köklü anlamda bir değişiklik yaşamıştır. Atın eski zamanlardaki kullanımı, gelenekle olmaktan ziyade çoğunlukla pragmatik bir zorunluluktur. 19. yy. teknolojilerinin bugün için nostaljik bir anlam ifade etmekten öteye gidemediğini söylemek de bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim o dönemin koşullarındaki modern teknolojiler aydınlanmanın uzak kollarıydılar. Demek oluyor ki, alternatiflerin ortaya çıkmasıyla kimi zorunluluklar tedavülden kalkarak artık duygusal haz vermesi istenen etkinliklere dönüşür. İnsanın pragmatist arayışının olağan bir tezahürü olarak karşılanabilecek olan bu değişim, bir dönem sosyal fayda sağlayan bir nesnenin, sonrasında nostalji kaynağı olarak daha çok kültürel bir işleve sahip olmasıyla neticelenir. Yüzyılların birikimi olan bir deneyimi sonlandırmak durumunda kalsa da atı nostaljik bir vasita olarak metropollerde kullanan insan, zorunluluk arz eden bir yaşantının işlevini yitirerek kaybolması üzerine onu farklı biçimlerde ve yine fayda getirecek şekilde kullanmaya devam eder. Postmodernizm, bu tip dönüşümleri özellikle bağlamından koparma şeklinde ortaya koyar. Nitekim “postmodernizm otantiğin düşmanıdır, her türden kültürel formun üstüne çullanıp anlamlarını sıyırmak ve ortada bir tür yeni imaj ya da boyut olarak bağlamsallaştırılmamış ve kolaylıkla idare edilebilir gösterenler bırakmak amaçlarını taşır.” (Gottdiener, 2005: 339) Bu itibarla postmodernizm, “mutlak değerlere, metafizik temellere ve kendi kendiyile özdeş öznelere ihtiyaç duyan bir sisteme meydan okuduğu ölçüde radikaldir.” (Eagleton, 2011: 156)

Postmodern Edebiyatın Gelenekten Devşirdikleri

Postmodernizmin ilk defa Arnold J. Toynbee tarafından ‘uydurulduğunu’ dile getiren Matei Calinescu, aslında postmodern ifadesinin ilk ortaya çıktığı döneme göre büyük bir değişim geçirdiğini vurgular. Calinescu postmodernizmin ortaya çıkış serüveni için “eski entelektüel ölçütlerin tehdit altında görüldüğü bir tüketim toplumunda kültürün kaderi konusunda karamsarlıkla birlikte kullanılan” ifadesine yer verir. (2013: 147) Kültürün kaderi konusunda endişe ile ortaya çıkan bir düşüncenin daha sonra çok kültürlülük adı altında kültürel dejenerasyona imza atması ve kültürlerin altında yatan derin imgeleri boşaltıp yerine popülist bir amaç ikame etmek istemesi elbette ironiktir. Tam bu noktada postmodernizmin gelenekle olan ilişkisinde zamanla tersine bir ilişki kurulduğunu söylemek gerekir. Bunda, postmodernizmin metne bakışındaki hareket noktası da belirleyici rol oynar. Postmodernizmde, “metinler ve alıcılar (ya da romanlar ve okurlar) arasındaki anlam akışını kontrol eden öncül (yazar) ya da alta yatan (yapısal) bir kaynak ya da mekanizma yoktur: Yalnızca metinsel satırların bir oyunudur olup biten. Söylenecek anlam yerine oyun-anlam vardır.” (Lucy, 2003: 41) Durum böyle olunca, geleneğin postmodern söylemde konumunu muhafaza etmesi oldukça güçleşmektedir. Kimi koşul ve değerleri değil de metin içinde cereyan ettiği varsayılan bir anlam oyununu esas kabul eden bu sistemde gelenek de farklı bir işleve bürünür.

Postmodernizm, modernizmden farklı olarak geleneği kendini devam ettirme aracı olarak kullanmıştır. Öyle ki tüketimi insan yaşamının vazgeçilmez bir bağlayıcılığı olarak örgütleyen postmodernizm, tüketim kültürünü modernizmden farklı olarak kültürel aktivasyonu ile beraber ele almıştır. Her ne kadar Mike Featherstone, postmodernizm-tüketim kültürü ilişkisini ‘gelenek ya da alışkanlık yoluyla benimsemek’ olarak görmese ve bir bilinçten söz etse de (2013: 155), postmodernite, tüketimi bir hastalık derecesine getirmiştir. Tüketim, artık bir gelenek haline gelmiş ve tüketmeyenler ya da daha az tüketenler, gariipsenmişlerdir. Bu bakımdan, postmodernizmin kendi sistemlerini yaşatırken bir ölçüde geleneğin gücüne yaslandığını söylemek yanlış olmaz. Bu çerçevede edebiyat da postmodernizmin uygulama alanlarından biridir. Nostalji, bu kapsamda dikkat çeken bir başvuru merciidir. Geçmişin hatırlanmasından ve tarihî bir vesika olarak kullanılmasından farklı olarak ‘duyumsama’ yoluyla yeni yaşantılar kazandırma niteliğine sahip olan nostalji, geçmişi olduğu gibi kabul etmek yerine ona yeni duygusal bağlarla yaklaşır. Nostaljik bağlam, özün yerine geçerek bir haz oluşturur. Buna, günümüzde siyah beyaz ya da solgun renklerle fotoğraf çekme tutkusu örnek olarak verilebilir. Eskiden teknik bir yoksunluğun mecburiyeti ile çekilen siyah-beyaz fotoğraflar, şimdi artık geçmişe duyulan özlemin ve nostaljinin göstergesi haline gelmiştir. Sanal deneyimlerle simülatif şahsiyetleri mümkün kılan günümüz teknolojisi, böylece nostaljiyi ‘duyumsuyormuş gibi yapma’nın hazını yaşatmaktadır. Edebiyat ise teknik alanlardan farklı olarak, daha estetik bir haz verme imkânına sahiptir. Sözgelimi postmodern bir düzlem içinde yazıldığı iddia edilen bir metin, okura, Tanzimat döneminin İstanbul’unda dolaşırken hissini verebilir. Yazarın tercihleri doğrultusunda bu olanak yazıya döküldüğünde, İhsan Oktay Anar gibi önemli kalemlerin bu yöndeki eserlerine tanıklık etme fırsatı yakalamış oluruz. Bu itibarla, postmodern metinlerde yazma eyleminin;

- a) Dil
- b) Üslup
- c) Konu ve muhteva

bakımından geleneğe yaslandığını görmek, gittikçe daha sık karşılaşılan bir uygulama haline gelmektedir. Bu noktada Orhan Pamuk ve İhsan Oktay Anar örneğinden hareketle konuyu detaylandırmak mümkündür.

Orhan Pamuk, romanlarındaki çerçeveyi olabildiğine gelenekçi bir çerçevede oluşturur. Karakterleri ne kadar çağdaş görünümlü ya da aykırı ve aylak görünümde olsalar da onları Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ındaki gibi özgünlüğünü bütün romana yaymış olan bir nitelikte göremeyiz. *Benim Adım Kırmızı*, *Beyaz Kale*, *Kar*, *Masumiyet Müzesi*, *Kara Kitap* ve hatta *Kırmızı Saçlı Kadın*'da, anlatının bir şekilde nostaljiye kaydığını görmek mümkündür. *Kara Kitap*'ın arkasında yer alan tanıtım başlığında 'The Sunday Times' gazetesinin şu ifadesine yer verilmektedir: 'Zengin, yaratıcı, modern bir ulusal destan' Ya da *Benim Adım Kırmızı*'nın arka kapağında ise şu ifade yer almaktadır: "...eski resim sanatının unutulmuş güzelliklerine bir ağıt". Öte yandan *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının baştan sona bir İstanbul kültür almanağı olduğunu inkâr edemeyiz.

İhsan Oktay Anar'ın romanlarındaki nostalji ise Orhan Pamuk'unkine nazaran daha az romantik izler taşıyan bir parodi halini almıştır. Osmanlıcanın naifliğini ve kültürel belleğimizin bazı unutulmuş köşelerini yeniden hatıra getirerek kurmacaya döken Anar, istihzayı bir söylem silahı olarak kullanmaktan geri durmaz. Romanlarındaki karakterlerin bugünle irtibatını sağlama yolunda bir joker görevi taşıyan nostaljik unsurlar, kimi zaman geleneğe dönük ciddi ve ironik bir eleştiri de içermektedir.

Öze dönecek olursak geleneğin izlerinin silinemez bir biçimde edebiyatımızda -özellikle de roman türünde- kökleştiğini söylemek durumundayız. Öyle ki Semih Gümüş "bütün postmodernler şu ya da bu ölçüde Ahmet Hamdi Tanpınar'dan roman sanatının gizlerini almıştır" (2010: 119) derken tam da bu noktadaki dip ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Romancı, postmodern olmaya çalıştıkça, geleneğe daha fazla yaslanma gereği duymaktadır. Nâmık Kemal'in roman tarifini hatırlayacak olursak, (1315: 14) "güzeran etmemişse bile güzeran etmesi imkân dâhilinde..." şeklinde devam eden tanımın, günümüz insanı için artık daha az anlam ifade ettiğini kabul etmek durumundayız. Nitekim günümüz insanı için beşerî ölçülerde güzeran etmemek gibi bir ihtimal neredeyse kalmamıştır. Dolayısıyla, romancının hâlihazırdaki ölçülerle okuru tatmin etmesi kolay değildir. Hâlihazırda gelenek, romancı için bulunmaz bir nimet ve söylem kaynağıdır. Bu itibarla, aşağıdaki sorular, postmodern edebiyat ve gelenek ilişkisine dair yorumların önünü açabilme potansiyeline sahiptir:

1-Postmodern edebiyat, geleneği hangi bağlamda kullanmaktadır?

Gelenek diye ifade ettiğimiz şeyden kasıt sadece nostalji ise nostaljinin anlatıdaki katkısı elbette yadsınamaz ve bu, anlatıyı güçlü kılmak, okurun ilgisini çekmek ve sıradanlığı kırmak için uygun bir kullanım aracı olarak görülebilir. Ancak postmodern edebiyatın geleneği içine alırken onu dönüştüren ve bağlamından kopararak bir tüketim metaı gibi harcayan yaklaşımı da dikkatle irdelenmelidir. Bununla birlikte, "Postmodernizmin geleneği diriltme gayretinde olmadığına altı ayrıca çizilmelidir. Gelenek postmodern eserlere aktarılırken dönüşüme uğrar. Postmodernistlerin geleneğe öykündükleri (pastiche), geleneksel anlatılardan malzeme ödünç aldıkları doğrudur." (Bingöl, 2017: 29) Postmodern edebiyatın çok renklilik/seslilik adına gündeme getirdiği farklılıklar elbette ki sanatın hoşgörüsü içerisinde değerlendirilebilir. Anlatının, tıpkı farklı şeflerce aynı ortamda idare edilen orkestralara dönüşmesinde bir beis görmeyen postmodern söylemin uygulamada ne denli özgürlükçü olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Çok seslilik ve çok renkliliği bir zenginlik olarak kabul eden postmodernizmin normal şartlarda

oldukça kucaklayıcı olması gerekir. Ancak bu noktada dikkat çekici eleştiriler de mevcuttur. Söz gelimi Yaşar Çabuklu, “postmodernlikte çeşitlilik, farklılık ve oyunculuk ancak güvenliği sağlamış tüketicinin sürekliliğine hizmet ettiği sürece mevcuttu” (2006: 65) şeklindeki ifadesiyle postmodernliğin hangi koşullarda çok seslilik/rengliliği sağladığını belirtir. Buna göre şunu söylemek mümkündür: Gelenek, postmodernliğin oluşturduğu yaşam biçimlerine ve dolayısıyla postmodernizmin ürettiği düşünce sistemine hizmet ettiği ölçüde makbul ve geçerlidir. Aksi takdirde gelenek, ya eski ve gereksizdir ya da radikal ve ortadan kaldırılmalıdır. Bu da postmodernizmin gelenekten yararlanmada çok da masum olmadığını düşündürmektedir.

Postmodern edebiyatın sanat, felsefe ve sosyo-politik şartlardan doğan kuramsal yönü ile postmodernizmi farklı olma adına kullanan piyasa koşulları arasında bir ayrım yapmak gerekir. Postmodern edebiyatın bu yönünü “satış amaçlı olumsuz anlamdaki postmodern olan” diye niteleyen Metin Cengiz (2007: 159), bir anlamda sözünü ettiğimiz ayrımın işaret eder. Postmodern edebiyatın özellikle medya temelli yükselişinde ve postmodern edebiyat ibaresinin bir etiket olarak hem politik hem de ekonomik bir değer kazanmasında söz konusu karmaşıklığın etkisi vardır. Durum böyle olunca geleneği kullanma adına herhangi bir kaygıdan ziyade medyada ve sanal ortamlarda (sosyal medya vb.) ün yapabilecek, ekonomik değere ulaşabilecek anlatımlar ön plana çıkabilmektedir. Tam bu noktada edebî eserin okura dönük büyülenme işlevinin neredeyse tamamen ortadan kalktığını ve bunun yerine polemik üreten, aynı zamanda çok bilinirlik esasına dayanan bir amacın ortaya çıkışına şahit olmak mümkündür. Üretilen polemiklerin ise daha çok yerleşik değerler ve şahsiyetlerin itibarsızlaştırılarak güncel tartışmalara taşınması olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi Hz. Mevlâna'nın 21. yy. Türk romanında sık sık entrikaya dayalı konularla yer almasını, bakış açısındaki daralma ve kitleler üzerinde yeni olumsuz algılar oluşturma ile açıklamak mümkündür. Öte yandan postmodern yazarlar, yeni bir yüzle okurlarının karşısına çıkmak, onlara geleneğin belirli bir düşünceye odaklı olmadığı mesajını vermek içinde geleneği ön plana çıkarırlar. Postmodern romanlardaki Osmanlı Türkçesi kullanımını da bu eksende değerlendirmek mümkündür. Yıldız Ecevit konuyla alakalı şu ifadeleri kullanır: “Özellikle son on yıl içinde Türk romanında gözlemlenen Osmanlıca kullanımındaki bu artışın, siyasal İslam'ın ülkede güçlenmesiyle doğrudan ilişkilendirilmesi yanlış olur. Sağda yer alan yazarların ideolojik bir yaklaşımla eski sözcükleri kullanmalarından farklı bir bilincin ürünüdür bu; tabuların gücünü yitirdiği seksen sonrası yıllara özgü bir eğilimdir daha çok: Mutlak değerlerin, kesin doğruların egemenliğini yitirdiği postmodern bakış açısının rengini taşır.” (2008: 333) İhsan Oktay Anar'ın *Yedinci Gün* adlı romanındaki Osmanlı Türkçesi kullanımını bu yönde değerlendiren Ahmet Tanyıldız, gelenekle postmodern roman arasındaki ilişkiyi somut örnekler üzerinden ele alır. (Tanyıldız, 2017)

2-Postmodern edebiyat gelenekten faydalanırken hangi olumsuz argümanları kullanmaktadır?

Postmodern anlatılarda hayat bulan gelenek, aslından uzaklaşmayla sonuçlanan bir deformasyona maruz kalabilmektedir. Ayrıca, postmodern yaşantılarla birlikte avangard tutumlar aykırılıktan çıkarak bir sıradanlığa ve böylece avangard söylemde bulunmak da sanatın dışına kolayca çıkabilen bir bayağılığa dönüşme tehlikesi içermektedir.

Anlatılarda bu bağlamda en çok dikkat çeken olumsuz uyarılar, yerinden çıkarma, bağlamından koparma ve alay malzemesi haline getirme olarak belirmektedir. Bunu kimi zaman parodi ile kimi zaman da kolaj ya da daha sarmal

bir yöntem olan brikolaj ile sağlayan anlatıcılar, örtük ve yumuşak bir üslupla hareket ederek bir tür algı oluşturma çabasına girer. Yani geleneğe ait olanı doğrudan hedef göstermez ve sanki onun yanında imiş gibi tavır takınır. Ancak asıl sunulmak istenen geleneğin yozlaşmış ve saldırılması gereken yönüdür. Bu tarihî bir olay, kişi, yer ya da dinî bir inanç olabilir. Daha önce bahsettiğimiz Mevlânâ ve Şems imgesinin son dönem Türk romanındaki algılanış biçimi ve bunun okurlarca gerçeğin kendisi olarak kabul edilme tehlikesi bu minvalde değerlendirilebilir.

3-Geleneğin popülist çıkarlar adına kullanılmasına karşı gözetilmesi gerekenler nelerdir?

Bu husus aslında günümüz edebiyat camiasının yüksek sesle dile getirdiği meselelerin başında gelmektedir. Çünkü postmodernizmin kural tanımaz ve alabildiğine serbest tutumu birtakım kişisel ve toplumsal hak ihlallerini de beraberinde getirebilmektedir. Bu ihlaller hukukî açıdan herhangi bir probleme yol açamayacak olsa bile sanatın doğasında yer alan estetik hassasiyete zarar verebilmektedir. Nitekim estetize edilmiş bir yaşantının ya da duygunun yıllar sonra postmodern bir metinde ayaklar altına alınmış bir parodide karşımıza çıkması, eleştirmeni dikkatli olmaya sevk etmektedir. Postmodern de olsa ‘sanatlı olan’ın değil ‘çok kazanç getiren’ ve yüzeysel bir bakışla ‘çok beğeni getiren’in revaçta olduğu bir yazınsal saha yeni tartışmalara da kapı aralamaktadır. Metinsel belleğinin önemli bir kısmını gelenek ve onun diğer paydaşları olan kültürel ve dinî çerçeveden alan postmodern yazarlar, bunun diyetini ödemek adına olsa bile parodinin dozunu ayarlama hususunda daha dikkatli davranabilir. Her ne kadar Lyotard’ın “bilgi de artık satılmak için üretiliyor ve yeni bir üretimde değerlendirmek için kullanılıyor (...) kullanım değerini yitiriyor” ifadesi (2013: 14-15), bilgiden sanata bulaşan ‘her şeyi satmaya programlama’ talihsizliğinin önünü açıyor olsa da, sanatın geleceğinin böyle bir yükü kaldırmayacağını öngörmek zor değildir. Artık kendisinden önce ederinin konuşulduğu ve böylece neyin mübah olduğu sorusunun hiçbir öneminin kalmadığı bir sanat felsefesi, edebî metinlerin ve özelde romanların daha az estetik haz uyandırması ile sonuçlanma ihtimali ile karşı karşıyadır.

Edebî bir eser oluşturma, her ne kadar yazarına bir özgürlük alanı tanısa da bağlamından tümüyle koparmamak ve gerçeği ters yüz etmemek de yazarın gözetmesi gereken etik bir gereksinimdir. Yazar, hangi bakış açısının merkezinde bulunursa bulunsun, yerinden çıkarma eylemini, bir tümünden yıkım aracına dönüştürmemelidir. Bu minvalde tarihten ya da toplumu meydana getiren bileşenlerden yararlanmak, aynı zamanda geleneğe yaslanmak olarak düşünüldüğünden, söz gelimi tarihî vakaların iyi analiz edilmesi ve bunların kurgulanmasında insaf terazisinin gözetilmesi önemlidir. Öte yandan yazar, anlatımın bir metinlerarasılık değirmeninden geçtiğini ve bu şekilde yeni bir ürüne öncülük ettiğini dikkate almalı ve geleneğin işlenmesi konusunda hassas bir işçi tavrıyla kalemını oynatmaya gayret göstermelidir.

Sonuç

Postmodernizmin gelenekle olan ilişkisi sadece basit bir faydalanma ya da olağan bir metinlerarası ilişkiden ibaret değildir. Postmodernizm, geleneği işlerken kendi şartlarını öne sürerek ve fayda/çıkar analizini yaparak yola koyulur. Bu bakımdan, postmodern metinlerde geleneğin yozlaştırıldığını ve bir tür reklam malzemesi haline getirildiğini görmek mümkündür. Postmodernizmin sloganlarına uyum sağladığı için kimi zaman hoş karşılanırsa da, bu durum, edebî yapıtların bir parodi sarmalında kısır döngüye uğraması tehlikesini beraberinde getirmektedir. Nitekim postmodern metinlerde parodinin kullanımının, kimi zaman amacından saparak geleneği yıkma şeklinde tezahür ettiğini görmek mümkündür. Bunun yanı

sıra postmodern metinlerde sıkça karşılaştığımız ve gelenekle güçlü bir ilişkisi olan dinî ve tarihî imgeler, sıklıkla popülist söylem vasıtası olarak kullanılabilir. Nitekim sonsuz bir özgürlük tasavvuru içinde inşa edilmek istenen bir metnin edebîlik problemiyle karşılaşma ihtimali bir hayli yüksektir. Gelenek, bu noktada özenle ele alınması gereken bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Best, S.-Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori*. çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bingöl, U. (2017). Postmodernizm ve gelenek. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, S 7, s. 20-33.

Calinescu, M. (2013). *Modernliğin Beş Yüzü*. çev. Sabri Gürses, İstanbul: Küre Yayınları.

Cengiz, M. (2007). *Küreselleşme, Postmodernizm ve Edebiyat*. İstanbul: Digraf Yayınları,.

Çabuklu, Y. (2006). *Uzam ve Kötülük*. İstanbul: Everest Yayınları.

Eagleton, T. (2011). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ecevit, Y. (2008). *Postmodern Türk romanında Osmanlıca kullanımı. Hece Dergisi*, Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı, (138-140): 333-342.

Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gümüş, S. (2010). *Modernizm ve Postmodernizm*. İstanbul: Can Yayınları.

Giddens, A. (2010) *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler*. çev. E. Cengiz, H. Gür, A. Nur, İstanbul: İmge Kitabevi.

Horkheimer, M.-Adorno, T.W. (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kahraman, H.B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Koçakoğlu, B. (2012). *Anlamsızlığın Anlamı Postmodernizm*. Ankara: Hece Yayınları.

Küçük, M. (2011). *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları.

Lucy, N. (2003). *Postmodern Edebiyat Kuramı Giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Liotard, F. (2013). *Postmodern Durum*. çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayınları.

Mehmed Celâl (1916). *Anane, Edebiyat Mecmuası*, 1(9):163-165.

Namık Kemal (1315). *Celâleddin Harzemşâh*, Mısır: Kânun-ı Esâsî Matbaası.

Pamuk, Orhan (2012). *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Orhan (2015). *Kara Kitap*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Seyyid Hüseyin Nasr (2012). *Bilgi ve Kutsal*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Shils, E. (2003). Gelenek nedir?. *Doğu Batı Dergisi*, (25): 101-131.

Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*, İstanbul: İmge Kitabevi.

Tanyıldız, A. (2017). İnşânın postmodern terennümü II: Yedinci Gün'de Osmanlı Türkçesi kullanımına dair, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*. Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, (7): 87-98.

Timur, K. (1999). Tanımı yapılamayan postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (1): 319-323.

Türkçe Sözlük (2011). haz. Şükrü Halûk Akalın vd. 11. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

KALKINMACI MERKEZ
BANKACILIĞI: DÜNYA ÖRNEKLERİ
VE TCMB DEĞERLENDİRMESİ

DEVELOPMENTAL CENTRAL
BANKING: EVALUATION OF CBRT
AND SOME EXAMPLES FROM THE
WORLD

Yazar

Hikmet Gülçin BEKEN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü,
hgulcin.beken@gumushane.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-1664-456X

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 31.10.2020

Kabul Tarihi: 23.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Beken, H. G. (2020). Kalkınmacı merkez bankacılığı: dünya örnekleri ve tcmb değerlendirmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 409-

Öz

Latin Amerika, Güney ve Doğu Asya ülkelerinde örnekleri görülebilecek kalkınmacı merkez bankası kavramı üzerinden merkez bankalarının temel fonksiyonları ve bunların iktisadi kalkınma süreci ile olan ilişkisi son dönemlerde yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Çok boyutlu ve uzun dönemli bir süreci ifade eden iktisadi kalkınma düzeyine ulaşmak için kamusal bir nitelik taşıyan merkez bankaları destekleyici bir rol üstlenebilir. Bir merkez bankasının genel olarak hangi amaçları benimsemeyi tercih ettiği ve temel işlevlerinin ne olarak tanımlandığı önemlidir. Fiyat istikrarı ya da finansal istikrar gibi tek bir amaca odaklanmak yerine çoklu amaçların (fiyat istikrarının yanı sıra büyüme ve istihdam odaklılık) benimsenmesi de mümkündür. Burada önemli olan çoklu amaçların birbiri ile herhangi bir ödünleşim içinde olup olmadığıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankaları, ortak amaçlar kadar birbirinden farklı amaçları da benimsemektedir. Merkez bankalarının temel amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için kullanabileceği araç ve politikalar; 2008 krizi öncesi ve sonrası dönemde önemli farklılıklar göstermektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke merkez bankalarında yaşanan bu değişimler, küresel ekonomik konjonktür, ana-akım iktisadi düşünce ve uluslararası kuruluşların varlığı içerisinde anlam kazanmaktadır. Unutulmaması gereken noktalardan biri de merkez bankası dışında başka kurumların kalkınmacı bir rol üstlenmesinin de tercih edilebileceği gerçeğidir. Bu nedenle, Latin Amerika, Güney ve Doğu Asya bölgesinden seçilen çeşitli ülke örnekleri üzerinden bu kavramı anlamaya ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası işlevleri içerisinde kendine yer bulup bulamadığına bu çalışmada yer vermeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Merkez bankası, Kalkınmacı merkez bankacılığı, 2008 küresel krizi, Finansal içerilme.e

Abstract

The nexus between economic development and the main functions of a central bank have been discussed nowadays by the examples of developmental central banks in Latin America, South and East Asian countries. The economic development as a long-term and multi-dimensional process can be strengthened by the supportive role of central banks which are in essence public entities. Therefore, it is essential to describe the main aims and functions of a central bank in this manner. Instead of focusing one final objective such as financial stability or price stability, multiple objectives (economic growth and employment focus with price stability) can also be adopted by central banks. The key factor is to set whether there any trade-offs between these objectives. The aims and tools of a central bank have been changing significantly after the financial crisis of 2008. These changes both in developed and developing countries can be better understood in the presence of international organizations, mainstream economic perspective and global economic conjuncture. It should be taken into account that other agencies or institutions can also adopt developmental roles except central banks. Therefore, the concept of developmental central banking will be questioned through the selected countries of Latin America, South and East Asia region whether it has a place in the functions of The Central Bank of the Republic of Turkey.

Keywords: Development, Central Bank, Developmental Central Banking, 2008 Global Financial Crisis, Financial Inclusion

Giriş

Kalkınma çok boyutlu bir kavram olarak tarihsel süreç içerisinde farklı göstergeler üzerinden yorumlansa da iktisadi büyümenin ötesinde sosyal, politik ve ekonomik pek çok alanda yaşanan yapısal dönüşümlerle ilişkilidir. Gelişmekte olan ülkeler kalkınmanın finanse edilmesinde içsel (vergiler, tasarruflar vb.) ve dışsal kaynaklara (dış borçlar ve yardımlar, yabancı yatırımlar vb.) başvurabilir. Kalkınma sürecinin başarı ile yönetilmesinde kalkınma planları, kalkınma finans kurumları, merkez bankaları gibi farklı kurumsal aktörlerin de desteği alınabilir.

II. Dünya Savaşından sonra pek çok ülkenin bağımsızlığını kazanarak bir ulus devlet olma sürecine geçtiği düşünülecek olursa, bu politik bağımsızlık süreci merkez bankalarının faaliyetleri ve yetkileri üzerinde de etkili olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler kendilerini gelişmiş ülke düzeyine ulaştırmaktan uzaklaştıran bazı göstergelerdeki yetersiz performansları (tasarrufların ve kişi başı gelirin düşüklüğü vb.) yüzünden öncelikle iktisadi kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesine odaklanmıştır. Bu noktada, merkez bankaları da kalkınma sürecinin içerisinde daha etkin bir rol üstlenmek zorunda bırakılmıştır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için para ve maliye politikası farklı şeyler anlamına gelmese de öncelik verilen para ya da maliye politikasının amacı birbirinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

2008 küresel krizi merkez bankalarını geleneksel araçların ve genel olarak benimsedikleri amaçların da ötesine geçmeye zorlamıştır. Yeniden yapılanan bu amaçlar ve araçlar ortamında merkez bankalarına kalkınmaya yönelik işlevleri üzerinden bakmak ve bu konudaki önceliklerine yer vermek, çalışmanın temel odağını oluşturmaktadır.

1. Kalkınma Kavramına ve Merkez Bankalarına Tarihsel Süreçten Bakış

Kalkınmanın finanse edilmesi ile merkez bankalarının temel işlev ve sorumluluklarının birleştirilmesine yönelik çabaların bir sonucu olarak, 1960'larla birlikte merkez bankalarına kalkınmanın gerçekleştirilmesinde aktif bir rol verilmiştir. Ekonomik kalkınmanın sağlanmasında iktisadi büyümenin kullanılmasına ilişkin olarak merkez bankalarının sergilediği bazı özel çabalar ve politikalar (tasarrufları yönlendirme, kalkınma finans kurumlarını destekleme, kalkınma amaçlı tahsis edilen krediler) bu bağlamda ele alınmış ve ekonomik istikrarın sağlanması hedefiyle birlikte gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Brimmer,1971:780).

Brimmer (1971)'in bu vurgusuna kalkınma iktisadının tarihsel sürecinde öne çıkan ve farklılaşan kalkınma hedefleri, tanımları, politika ve stratejileri açısından bakılması doğru olacaktır. 1950'lerde büyüme ve sanayileşme ile eş anlamlı kabul edilen kalkınma kavramı; 1960'larda milli gelir artışı olarak görülmeye devam etse de 1960'ların sonu ve 1970'lerde istihdamın artırılması, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılmasını da içerecek şekilde kapsamını genişletmiştir (Thorbecke, 2009:130-131). Kalkınma iktisadına bakış temelinde şekillenen ve değişime uğrayan politika ve stratejilerin varlığında merkez bankalarının da kabul edilen "kalkınma" perspektifi özelinde yetkileri ve işlevleri farklılaşmaktadır.

Merkez bankasının kalkınmacılığından bahsetmeden önce incelenmesi gereken nokta; bir merkez bankasının hangi amaçları genel olarak benimsemeyi tercih ettiği ve temel işlevlerinin ne şekilde tanımlandığı olmalıdır. Merkez bankaları genellikle benimsedikleri amaçlarından çok yerine getirdikleri fonksiyonlar

üzerinden tanımlanmaktadır. Kamunun bankası ve son kredi mercii olmak, banknot ihraç etmek ve parasal istikrarı sağlamak en temel fonksiyonlar arasında yer almaktadır (BIS, 2009:20).

Merkez bankalarının bankacılık sistemini düzenleme, parasal ve finansal istikrarı sağlamanın ötesinde bölüşümsel, politik ve dağılımsal rolü de bulunmaktadır ve daha az bahsedilen bu işlevleri ile merkez bankalarının iktisadi kalkınmaya ulaşmada önemli dolaylı ve doğrudan etkilere sahip olduğu görülmektedir (Epstein, 2005:6). Devlet ya da özel sektörden herhangi birinin öncülüğünde yürütülecek bir kalkınma sürecinde belirleyici olan unsurlardan biri merkez bankasının yerine getireceği işlevler olacaktır. Bir yandan para ve maliye politikalarının uyumlu yürütülmesi diğer yandan da derinleşen bir finansal sektörün oluşturulması ve uzun dönemli altyapı projelerine yönelik kredi erişiminin sağlanması izlenebilecek politikalar arasındadır (Sayeed ve Abbasi, 2015:7).

Tarihsel süreçte merkez bankalarına bakıldığında 1960'larda enflasyonu kontrol etmek merkez bankasının sorumluluğunda iken 1970'ler ve 1980'ler boyunca merkez bankalarının monetarist etki ile hareket ettikleri görülmektedir. 1980'lerle yoğunlaşan finansal kuralsızlaştırma ve bankacılık sektöründeki teknolojik gelişmeler sonrasında parasal genişleme ve büyüme hedeflerinin yerini örtük enflasyon hedeflemesi almıştır (Williamson, 2016:6).

Dönemden döneme amaçlar arasındaki öncelik değişmekle birlikte tarihsel süreç içerisinde merkez bankalarının genelde fiyat istikrarı, finansal istikrar ve kriz zamanlarında kamu finansman ihtiyacının karşılanması amaçlarına odaklandıkları görülmektedir (Goodhart, 2010:1). Merkez bankalarının geleneksel rolleri arasında para politikasının yürütülmesi, finansal istikrarı sağlama, bankaların gözetimi ve ödemeler sisteminin korunması yer almaktadır (Blinder, 2010:124). Bunun yanı sıra kısa (konjontürel amaç) ve uzun (refahı arttırma ve yeniden dağılıma yönelik) vadeli olarak merkez bankalarının benimseyebileceği hedefler düşünüldüğünde özellikle kalkınmaya yönelik amaçların daha çok uzun vadede görünür ve öncelikli olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır (Chandavarkar, 1987:2).

2.Kriz Öncesi ve Sonrası: Merkez Bankacılığında Yaşanan Değişimi Anlamak

1990'larla dünyada enflasyon hedeflemesi öncelikli bir hedef olarak ortaya çıkmakta ve enflasyonda tek haneli rakamlara ulaşıldığı görülmektedir. Enflasyon hedeflemesinin öncelikli olmasında düşük düzeydeki bir enflasyon oranının gelir dağılımı ve büyüme üzerindeki olumlu etkisi (Epstein, 2009:5), ölçülebilirliği ve tahmin edilebilirliği ile para politikasının kredibilitesini ve para politikasına ilişkin beklentileri şekillendirmesi (McKibbin, 2015) gelmektedir.

1970'lerden sonra 2008 küresel finans krizine kadar getirilebilecek dönemde neo-liberal merkez bankacılığının hâkim olduğu söylenebilir. Neo-liberal merkez bankacılığı merkez bankası bağımsızlığına odaklandığı gibi temel amaç olan fiyat istikrarının dışında kalan diğer amaçlarla (tam istihdam, kredi dağılımı vb.) ilgilenmekten uzak durmuştur. Bu durum II. Dünya Savaşı ve 1970'ler arasında hükümetlerin kalkınma odaklı politikaları uygulamada önemli bir yere sahip olan merkez bankacılığı anlayışındaki değişimin de göstergesidir (Epstein, 2013:276).

2008 krizi öncesi dönemde temel uzlaşma istikrarlı bir fiyatlar genel düzeyi seviyesinin ekonomik istikrarı beraberinde getireceği yani istikrarlı bir çıktı

düzeyine ulaştırarak enflasyon hedeflemesi¹ stratejisine dayalıdır. Enflasyonda istikrarı sağlama amacına ulaşmak için politika faiz oranı tek araç olarak kullanılmıştır. Bu stratejinin aksayan yönleri (istikrarlı bir fiyat düzeyine karşılık makroekonomik sorunlar ve enflasyon-çıkı düzeyi ilişkisinin yapısı) 2008 küresel krizi ile açığa çıkmıştır (Blanchard, 2011:3).

Tablo1.Enflasyon Oranı (Ortalama Tüketici Fiyatları)

	1985	1995	2005	2008	2009	2010	2015	2019
Gelişmiş ülkeler	5.4	2.6	2.3	3.4	0.2	1.5	0.3	1.4
Gelişmekte olan& Gelişen Asya	9.2	12	4.1	7.6	3.1	5.3	2.6	3.3
Latin Amerika ve Karayipler	118.5	41.4	5.4	6.4	4.6	4.2	5.4	7.7
G-7 ülkeleri	3.9	2.3	2.3	3.2	-0.1	1.4	0.3	1.5
Dünya geneli	13.8	16	4	6.4	2.8	3.7	2.7	3.5
Arjantin	NA	NA	9.6	8.6	6.3	10.5	NA	53.5
Bangladeş	10.4	8.2	10.2	8.9	7.6	6.8	6.4	5.5
Ekvator	28	22.9	2.2	8.4	5.2	3.6	4	0.3
Hindistan	6.3	10	4.4	9.1	12.3	12.3	4.9	4.8
Pakistan	5.6	13	9.3	12	19.6	19.6	4.5	6.7
Türkiye	44.5	89.6	8.2	10.4	6.3	6.3	7.7	15.2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook verilerinden alınmıştır.

Enflasyon hedeflemesi rejiminde alınması gereken en temel karar, hangi fiyat düzeyinin hedef olarak seçileceğidir. Küresel kriz sonrası bu noktada yapılan öneri finansal istikrarı sağlamak adına makro ihtiyatı² politikalarla para politikasının birlikte kullanılması (bütünleşik bir enflasyon hedeflemesi) olmuştur (Agenor ve Pereira de Silva, 2013:8-13).

2008 küresel krizinin ortaya koyduğu sonuçlardan biri de makroekonomik istikrar ve fiyat istikrarının elde edilmiş olmasının finansal istikrarın³ da otomatik olarak gerçekleşmesini sağlayamamasıdır (Subbaro, 2013; Subbaro, 2010). Finansal istikrarın benimsenmesindeki temel dayanak, ekonomik büyümeyi destekleyeceği ve zaman içinde yine finansal istikrarı güçlendireceği beklentisidir (Pianalto, 2005).

2008 krizinin olumsuz koşullarının ortadan kaldırılmasında merkez bankalarına geleneksel olmayan⁴ para politikası araçlarının kullanımı ya da parasal

¹ Epstein (2015) için bu durum yeni parasal uzlaşısı olarak ifade edilmektedir.

²Makro ihtiyatı politikalar finansal sistem için sorun oluşturabilecek risklerin, kırılganlıkların önlenmesi ve bunların sistemik bir yapıya dönüşmesini engellemek için uygulanır (ECB, 2017). Makro ihtiyatı politikaların nihai amacı fiyat istikrarının sağlanması olsa da bunun neyi ifade ettiği ve ne şekilde tek bir ölçüt üzerinden başarıyla ölçülebileceği noktası tartışmalıdır (Noyer, 2014:7; Galati ve Moessner, 2010:5).

³ Finansal istikrar, finansın farklı yönlerini ve aktörlerini kapsayan, ekonomik işleyişi etkileyen her türlü fiyat, kaynak ve risk dağılımı ile ilgilenen ve onların etkinliğine katkıda bulunan bir sürecin ifadesi olarak görülebilir (Schinasi, 2004:10).

⁴ Para politikası aktarım mekanizmasındaki sorunları çözebilmek ve parasal canlandırmaya destek vermek amaçlı uygulanan geleneksel olmayan para politikası araçları arasında negatif faiz oranları, sözle yönlendirme, miktarsal genişleme vb. yer almaktadır. Temel makroekonomik göstergeler

canlanma pahasına daha yüksek enflasyonist hedeflerin benimsenmesi tavsiye edilmiştir. Bu araçlar, altyapı yatırımları üzerinden istihdam, büyüme ve ekonomik verimlilik artışına yol açabilir.⁵ Para ve maliye politikasının birlikteliği ve uyumu da bu noktada ayrıca önemlidir (Blanke, 2016).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan merkez bankaları 2008 krizi sonrasında fiyat istikrarı amacının ötesine geçerek yapısal dönüşüm ve iktisadi kalkınmanın desteklenmesine yönelik daha kapsamlı hedefler belirlemiştir. Bu bağlamda kalkınmacı merkez bankası politikaları; finansal kesimin gelişimi ve finansal içerilmenin⁶ sağlanması, finansal kesimin ihtiyaçlarının sürdürülebilir kalkınma hedefiyle birlikte yürütülmesidir. Bu durum 1980'lerden beri fiyat istikrarı hedefine odaklanma ile ifade edilen Ortodoks politikalardan yaşanan bir kaymayı da ifade etmektedir (Dafe ve Volz, 2015:1).

Küresel finans krizinin yarattığı koşullar para politikası amaç ve araçlarında değişime yol açmıştır. Dikkat edilecek ilk nokta, merkez bankalarının amacının doğru şekilde belirlenebilmesidir. Sürdürülebilir bir büyümeye ulaşmada istikrarlı finansal ortam gerekli olsa da ekonomik aktörler ve finansal piyasaların da sürekli bir gelişim ve değişim içinde olduğu unutulmamalıdır (Shirakawa, 2010:491). Bu nedenle enflasyon hedeflemesi ve fiyat istikrarı amaçlarının daha geniş bir düzeyde kalkınma çerçevesi ile buluşturulması sağlanmalıdır (Chatani ve Pedro, 2014:4).

Küresel kriz sonrasındaki ortam merkez bankaları için yönetilmesi daha karmaşık bir süreci işaret etmektedir. Bu nedenle aslında her türlü kurumsal reformu kriz dönemleri yerine normal zamanlarda hayata geçirmek krizin olumsuz etkileriyle mücadele etmede daha yardımcı olacaktır (Aziz, 2011:79). Bunu destekler nitelikte Epstein'nin (2013) çalışması, bu krizin merkez bankalarını neo-liberal dönem öncesindeki fonksiyonlarına geri döndürdüğünü ve krizin iktisadi kalkınmaya yönelik politikaların uzun vadeli olacak şekilde benimsenmesinin önemini ortaya çıkardığını vurgulamaktadır.

Merkez bankalarının benimsedikleri amaçlar ve uyguladıkları politikalar yorumlanırken gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları şeklinde bir ayrıma gidilmesi doğru olacaktır. Subbarao (2013)'e göre gelişmekte olan ülke merkez bankaları finansal istikrarı sağlama, finansal içerilme ve finansal piyasalara derinlik kazandırılması gibi sorumluluklar benimsemiştir. Ancak yoksulluk, küreselleşmenin sermaye hareketlerine olan etkisi vb. problemler nedeniyle bu hedefleri gerçekleştirmek bu ülkeler için zorlaşmaktadır.

Özellikle 1945 sonrasında gelişmekte olan ülke merkez bankaları, genel ve seçici kredi kontrolleri, ticari bankalar ve diğer finansal kurumlarla kurdukları kredi ilişkileri üzerinden güçlendirilmiştir. Ülkelerin içinde buldukları koşullar (düşük tasarruf oranı, ilksel ürün ihracatçısı olmaları vb.) altında bu durum bir zorunluluk

(enflasyon, çıktı ve istihdam düzeyi gibi) üzerindeki etkileri konusu tartışmalı olmakla birlikte 2008 küresel krizinden çıkış için sıklıkla başvurulan araçlar olmuştur (BIS, 2019; Smaghi,2009; Dell'Ariccia vd., 2018).

⁵ 2008 krizi sonrasında IMF, Dünya Bankası, Avrupa Parlamentosu gibi uluslararası kurum ve yapılar uzun dönem iktisadi büyüme potansiyelinin olumlu etkilenmesinde kamusal altyapı ve inovasyona yönelik yatırımların önemini vurgulamaktadır (Szczepański,2016).

⁶ Ekonomik birimlerin finansal kesime daha çok katılabilmelerine olanak veren finansal içerilme böylece finansal istikrarın da artmasına katkıda bulunur. Finansal yapının ekonomik gelişmeyi artırıcı ve yoksulluğu azaltıcı etkisi nedeniyle ekonomik kalkınma sürecini destekleyen bir bileşen olarak özellikle gelişmekte olan ülkeler için finansal içerilme politikaları önemlidir (Khan, 2011:5; Hanning, 2010:1).

olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde⁷ daha geleneksel rollere sahip merkez bankaları ile karşılaştırıldığında gelişmekte olan ülke merkez bankaları kalkınma süreci ile daha çok ilgili olmak zorunda kalmıştır (Bloomfield, 1957:191-193).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankacılığı şeklinde bir ayrımın varlığı küresel iktisadi düzenin yeniden yapılanması ve dönüşümü temelinde de ele alınabilir. Eroğlu (2007:8) çalışması gelişmekte olan ülke merkez bankalarının gelişmiş ülkeler ve uluslararası kuruluşların koyduğu kurallar tarafından şekillendirildiği vurgusunu yapmaktadır. Bunu destekler şekilde⁸ Yeldan (2005) çalışması da fiyat istikrarı odaklı gelişmekte olan ülke merkez bankalarının istikrar programları ve post-Washington uzlaşısı kuralları temelinde uluslararası sermayenin kârlılığını koruma odaklı hedefler ve politikalar benimsediğini vurgulamaktadır.

3. Kalkınmacı Merkez Bankacılığı Örneklerinin Değerlendirilmesi

Kalkınmacı merkez bankacılığına ait temel örnekler genellikle Latin Amerika bölgesi, Güney ve Doğu Asya ülkeleri üzerinden verilmektedir. Coğrafi anlamda geniş bir alan ve farklı ekonomik yapıların kapsanmış olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca bu bölge ekonomilerinin tarihsel süreçte önemli dış borç, bankacılık ve finans krizleri ile mücadele ettikleri de belirtilmelidir. Bu nedenle kalkınmacı işlevleri üzerinden ortak özellikleri ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Latin Amerika bölgesinde merkez bankası kurma girişimleri tüm ülkelerin bir merkez bankasına sahip olması gerekliliği yönündeki küresel uzlaşısı ile aynı döneme denk gelmiştir. II. Dünya Savaşından 1980'lere kadar devam eden kalkınmacı dönemde merkez bankası politikaları devletin ekonomik politikalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Merkez bankaları, ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde kamu harcamalarının ve diğer ekonomik faaliyetlerin finansmanını sağlamıştır. Bu dönemde merkez bankaları birer kalkınma kurumu rolü ile faaliyet göstermiştir (Jacome, 2015:5; Jacome, 2016:13-20).

Latin Amerika merkez bankacılığı Pasifik (Şili, Kolombiya, Peru, Kosta Rika, Venezuela) ve Atlantik (Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay) şeklinde iki model içerisinde toplanmaktadır. En temel farklılık Atlantik modelinde finansal düzenleme ve gözetimin merkez bankası çatısı altında toplanmış olmasıdır (Jacome vd, 2012:19). Tablo 2 ile de görülebileceği gibi bölgedeki merkez bankalarının tek ve ilk amacı çoğunlukla fiyat istikrarının sağlanması olmuştur. Bununla birlikte hem fiyat istikrarı hem de ekonomik kalkınma amacının birlikte benimsendiği merkez bankaları Arjantin, Brezilya ve Venezuela olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷ Gelişmekte olan ülkelerde enflasyon kadar kalkınma, istikrar ve kurumsal yapıya ilişkin sorunlar da ön plandadır. Gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkın kapatılmasında gelişmiş ülkelerin uyguladıkları enflasyon hedeflemesi stratejisi (tek amaç enflasyonun düşürülmesinde tek araç olan faiz oranlarının kullanılması) yeteri kadar başarılı bir performans gösteremeyecektir (Üzar ve Başoğlu, 2017:142).

⁸ Bu noktada aslında 1980 sonrası küresel sistemin nasıl yapılandığı, uluslararası kuruluşların etkinliği, finansal serbestleşme, dışa açık ekonomiler bağlamında konunun başka bir boyutu da ele alınabilir. Ancak çalışma kapsamı gereği sadece bu durumun varlığını vurgulamakla yetinilmiştir.

Tablo 2.2016 yılı Latin Amerika Bölgesi Merkez Bankaları Düzenlemesinin Özellikleri

Ülke/Görev	Temel Görev Alanı	
	Fiyat istikrarı	İktisadi kalkınma
Arjantin	√	√
Bolivya	√	
Brezilya		√
Şili	√	
Kolombiya	√	
Kosta Rika	√	
Dominik Cum.	√	
Guatemala	√	√
Honduras	√	
Meksika	√	
Nikaragua	√	
Paraguay	√	
Peru	√	
Uruguay	√	
Venezuela	√	√

Kaynak: Carriere-Swallow vd., 2016:5

1935 yılında kurulan Arjantin Merkez Bankasının (BCRA) temel amacı, ekonomik canlanmaya destek vermek olmuştur ve 1970'lere kadar ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. 1970'lerle birlikte dünya genelinde olduğu gibi para politikaları Monetarist düşüncenin etkisiyle şekillendirilmiştir (Vernengo, 2016:456). Ülkede merkez bankacılığına ilişkin yapılanma küresel düzeydeki merkez bankacılığı düzenlemeleri ve stratejileri ile paralel bir gelişim göstermiştir.

1991-2002 arasında BCRA görevlerini sadece son kredi mercii rolünü yerine getirmekle sınırlandırmıştır. Konvertibilite Yasası (1991) ve Merkez Bankası yasası (1992) ile BCRA'nın temel amacı fiyat istikrarını sağlamak ve ulusal paranın değerini korumak olarak belirlenmiştir. 2012 yılında yapılan düzenleme ile parasal istikrarın sağlanmasının yanı sıra finansal istikrarın sağlanması, istihdam ve sosyal eşitlikle birlikte ulaşılan bir kalkınma düzeyini gerçekleştirmek amaçlanmıştır (Marco del Pont, 2013:267; Fraga, 1994; Pou, 2000:14, BCRA, 2012a; BCRA, 2012b).

Ekvator, 1940-1980 arasında Kalkınma Modeli-I (devlet öncelikli, planlama) ve 1980 sonrasında Kalkınma Modeli-II (neo-liberal politikalar ve Washington uzlaşısına uygun) şeklinde ayrıştırılabilecek birbirinden farklı kalkınma stratejileri ve modelleri içeren dönemler altında iktisadi kalkınma sürecini yönetmektedir (Patino L., 2001:591). Kalkınma stratejisinde farklılaşma anlamına gelen bu dönemlerin en önemli özelliği küresel iktisadi düzen içerisinde devletin öncelikli olduğu bir yapıdan piyasanın öncelikli olduğu yapıya doğru geçişin izlenmesidir.

1992 Merkez Bankası reformu ile temel amaç enflasyonla mücadele etmek olarak belirlenirken para politikasının dolaylı araçlarının kullanımı teşvik edilmiştir. 1994 Finansal Sistem Kurumları Yasası ile finansal serbestleşme için gerekli yasal zemin yaratılmış ve böylece finansal aracılık yapılmasına ve yatırım dağılımının iyileştirilmesine gayret edilmiştir (Jacome, 2004:13). 1998 Anayasası madde 261 ile Ekvator Merkez Bankası "*... ülke parasının istikrarını korumak ve Devletin para, finans, kredi ve kur politikalarını oluşturmak, kontrol etmek ve uygulamak için yasal olarak teknik ve yönetsel otonomiye sahip bir varlık olarak tanımlanmıştır...*" (BCE, <https://www.bce.fin.ec/en/index.php/history>)

2000 yılında doları kendi para birimi olarak benimsediği için pratikte kendi para birimine sahip olmayan Ekvator'da, devletin makro ekonomik politikaları kullanarak ekonomiyi stabilize etme imkânı da ortadan kalkmıştır. Merkez bankası da benzer şekilde finansal sistemin son kredi mercii olma fonksiyonunu yerine getirme noktasında kısıtlanmıştır. Ancak devletin stratejik amaçlarının (faiz oranlarını düzenleme, seçili sektörler için kredi desteği vb.) gerçekleştirilmesi adına önemli işlevler yerine getirmeye devam etmiştir (Weisbrot vd., 2013:9, Weisbrot vd., 2017:9).

2008 yılında benimsenen yeni Anayasa ile kamu ve özel şeklindeki ikili yapının yanı sıra dayanışma-temelli bir sektörün yaratılması ve desteklenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, merkez bankasının kontrol ve yönetimini üzerine alan bir yürütme organı da oluşturulmuştur. Bu yapısal değişimlerle birlikte Ekvator Merkez Bankası (BCE) makro-mezo-mikro düzeyde finansal içerilme politikaları yürütme rolünü yerine getirmeye başlamıştır (Arias, 2015:17; BCE, <https://www.bce.fin.ec/en/index.php/history>).

Finansal içerilmeyi sağlayan politika ve araçların kalkınmacı merkez bankacılığı rolünü destekleyici şekilde uygulanmasını bir diğer örneği Bangladeş Merkez Bankası (BB) olmuştur. Finansal içerilme; finansal altyapı ve finansal kesimi derinleştirmenin bir aracı, kredi vb. finansal hizmetleri genişleterek daha önce ulaşılamayan bir nüfusa erişerek kapsayıcı büyümenin sağlanabilmesi amacıyla tercih edilen bir politikadır. Kalkınmacı bir merkez bankası olarak belirlediği hedefler ve araçlarla hem finansal istikrarı hem de kapsayıcı büyümeyi bir arada gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Muqtada,2015).

Bangladeş Merkez Bankası (BB), finansal içerilmeyi destekleyici faaliyetlerle üretken sektörler odaklanarak, çiftçiler, küçük işletme sahipleri, tarımla uğraşanlar gibi gruplara özgü ürün ve stratejiler ile finansal erişimin düzeyini ve kalitesini yükseltme çabası göstermiştir (Habib, 2015:148). Parasal ve finansal istikrar amacının ötesinde ülkenin büyüme ve kalkınma hedeflerinin kuvvetlendirilmesine yönelik olarak merkez bankasının para ve kredi politikaları gerekli desteği sağlamaktadır (Bangladesh Bank, 2012:7).

Hindistan Merkez Bankası (RBI) da kalkınmacı rolünü genellikle finansal içerilme üzerinden gerçekleştirmekle birlikte temel taahhütünü "*istikrarın sağlanması ve kapsayıcı ekonomik büyümenin desteklenmesi noktasında ortaya çıkan boşlukların doldurulması yönünde çaba göstermeye devam edeceği şeklinde*" vurgulamaktadır. Bunu sağlamak adına başta tarım sektörü ve KOBİ'ler olmak üzere öncelikli sektörlerle kredi destekleri, küçük ve yerel bankaların güçlendirilmesi tercih edilmiştir (RBI, 2012:33).

RBI'nın günümüzdeki fonksiyonlarına bakıldığında fiyat istikrarını ve üretken sektörlerle yeterli kredi akışını sağlayan bir parasal otorite işlevini yerine getirdiği görülmektedir. Ülkenin kalkınma sürecini destekleyici ve kalkınma planları ile uyumlu hareket eden RBI, geleneksel fonksiyonlarının ötesinde önemli kalkınmacı fonksiyonlar üstlenmiştir. Buna, tarımın, sanayinin, ihracatın teşviki kadar kurumsal teşvik de dahildir (http://www.pondiuni.edu.in/storage/dde/downloads/finiii_ifs.pdf, s.38). RBI ayrıca kalkınma sürecini daha doğru destekleyebilmek adına **Kalkınma Finans Kurumları** oluşturarak öncelikli sektörlerle kaynakların doğrudan aktarımını ve finansal ortamın geliştirilmesini amaçlamıştır (RBI, 2004:8-9).

Pakistan Merkez Bankası (SBP) da Hindistan ile benzer şekilde Kalkınma Finans Kurumları aracılığıyla kredilerin öncelikli sektörlerle, tarıma, sanayiye ve ihracata yönlendirilmesi politikasını izleyerek kredilerin kalkınma amacına uygun kullanımını sağlamıştır. Ancak 1990'larda izlenen liberalizasyon politikaları Kalkınma Finans Kurumlarını bu sürecin dışına çıkarmış ve SBP bağımsız para politikası izleyerek ve mikro kredi sağlayan bankalar üzerinden kalkınmacı rolünü sürdürmeye çalışmıştır (Sayeed ve Abbasi, 2015:8).

SBP hem geleneksel (banknot basımı, son kredi mercii olma, finansal sistemi yürütme vb.) hem de geleneksel olmayan (finansal kurumların gelişimi, selektif kredi politikası vb.) işlevleri bünyesinde barındırmaktadır. İktisadi kalkınma ve gelişen finansal kesimin birbiri ile bağlantılı kabul edilmesi temelinde 2000'li yıllarla birlikte özellikle finansal kesimin sağlıklı kılınması, fiyat istikrarını büyüme ile birlikte gerçekleştirme, kurların yönetimi ve ödemeler sisteminin güçlendirilmesi işlevlerine odaklanılmıştır (Husain, 2005:2; Arby, 2004:22).

İster Latin Amerika ister Güney ve Doğu Asya ülkeleri merkez bankaları olsun benzer bir yapılanmadan ve değişimden geçtikleri görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında benimsenen kalkınmacı merkez bankası fonksiyonları 1970'lerin parasalci bakış açısından etkilenmiş ve 1980'lerin neo-liberal politikaları ile önceliklerini değiştirmiştir. Genel olarak, kalkınma planlarının ve Kalkınma Finans Kurumlarının oluşturulduğu ve kalkınmaya ilişkin sorumlulukların da paylaşıldığı görülmektedir. Piyasa ve devlet arasındaki önceliklerin değişmesi temelinde tek amaç olan fiyat istikrarı ya da çoklu amaçlar (fiyat istikrarının yanında istihdam ve iktisadi büyüme ve kalkınma) arasında tercihlerde bulunmaktadır. İktisadi kalkınmayı desteklemek ve kalkınmacı bir merkez bankası olma noktasında finansal içerilme politikalarının da ağırlıklı olarak benimsendiği görülmektedir.

Finansal içerilme ile belli grupların (özellikle en yoksullar ve kadınlar) yatırımlarını genişletmesi ve finansal risk yönetimini yapabilmesi için finansal ürünlerin (dijital ödeme sistemleri, tasarruflar vb.) kullanımına başvurulmaktadır. Buradaki temel amaç finansal içerilmenin kapsayıcı büyüme ve kalkınmaya olan etkisini ortaya çıkarabilmektedir. Finansal içerilme, gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltarak, GSYH artışı üzerinden iktisadi kalkınmayı destekleyecektir (Demirguc-Kunt vd., 2017:18; World Bank, 2014).

Herhangi bir merkez bankasının fiyat ve finansal istikrarın yanı sıra başka bazı amaçları taşımasının doğru olup-olmadığı noktasında dikkat edilmesi gereken unsurlardan biri bu ilave sorumlulukların merkez bankasının temel amaçlarına zarar verip-vermediğinin belirlenmesidir. Çoklu amaçların özellikle merkez bankası bağımsızlığı ve amaçlarındaki netlik üzerindeki etkisi önemlidir. Ayrıca bu çoklu amaçları benimseme noktasında en iyi kurumsal tercihin merkez bankası olup-olmadığı da önemlidir (Gergsson vd., 2015:20; Bradlow, 2016).

Merkez bankalarının sadece fiyat istikrarının sağlanması hedefi yerine daha geniş kapsamlı kalkınmacı hedefleri benimsemesine ilişkin bazı risklerle karşılaşmaktadır. Bunlardan biri, kalkınma ve istikrarın sağlanmasına yönelik hedefler arasında bir ödünleşim yaşanabilmesidir. Bir diğeri ise kalkınma politikalarını destekleyici rol üstlenen merkez bankasının etkinlik ve performansını ölçmede yaşanacak zorluklardır (Dafe ve Volz, 2015:4). Ayrıca, merkez bankası çoklu amaçlar benimsediğinde (fiyat istikrarı ve beraberinde büyüme ve istihdam) sürece dahil olabilecek diğer aktörlerin varlığı altında hata yapmaya açıklık ve fiyat istikrarı önceliğinden uzaklaşma sorunu ile de karşılaşabilecektir (Fraser, 1994:5).

Merkez bankalarının kalkınmacı bir rol benimsemesi tartışılırken ayrıca düşünülmesi gereken noktalardan biri de başka kurumların bu kalkınmacı işlevi yerine getirip-getiremeyeceği olmaktadır. *Kalkınma bankalarının* uzun dönemli kalkınmayı sağlamak adına finansal kesimin boşluklarını doldurması, küçük ve orta ölçekli işletmeleri, teknoloji ve ekonomik kapasiteyi desteklemesi mümkündür (Doctor, 2015:199; UN-DESA, 2005:11; Alsahlawi ve Gardener, 2004:72). Burada asıl belirleyici olan merkez bankalarının hem kalkınma hem de yatırım bankaları üzerinde para yaratmanın da ötesine geçen bir otoriteye sahip olması, faaliyet gösterilen piyasayı ve finansal araçları düzenleyen bir kamusal aktör olmasıdır (Bruck, 2001:23-38).

Kalkınmayı gerçekleştirmede merkez bankalarının rolü tartışılırken, aslında hatırlanması gereken kalkınmanın ortaya çıkardığı mücadeleler ve zorluklarda tek çözümün merkez bankaları olmadığı gerçeğidir. Bununla birlikte, enflasyon hedeflemesi rejimi daha kalkınma odaklı bir yaklaşımla düzenlendiğinde merkez bankaları sorunların çözümünde daha önemli bir role sahip olabilecektir (Epstein, 2015:12).

Kalkınmacı merkez bankaları konusunda Latin Amerika, Güney ve Doğu Asya ülkelerinden çeşitli örneklerle karşılaşmaktadır. Bu ülkelerdeki merkez bankacılığının küresel ölçekteki merkez bankacılığı yapılanmasından ayrı şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir. Kalkınma gibi çok boyutlu ve yapısal değişimi ifade eden bir sürecin yönetilmesinde merkez bankaları kadar başka kurumlar ve aktörler de etkili olabilir. Merkez bankalarının işleyişi noktasında dikkat edilmesi gereken unsur çoklu amaçlar ile merkez bankası temel amaçları arasındaki ilişkinin doğasıdır.

4.Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: Kalkınmacı bir Merkez Bankası Olarak Kabul Edilebilir mi?

1715 sayılı kanun ile 1930'da kurulan TCMB üstlendiği temel görevlerin yanı sıra temel ekonomik amacını ekonomik kalkınmanın desteklenmesi olarak belirlemiştir. 1940'lı yıllarda kamu kesimi finansman açığının kapatılmasına yönelik çabalar sergileyen TCMB, 1950'lerle öncelik kazanan iktisadi büyüme ve kalkınma hedeflerinin finanse edilmesine yönelik kaynaklar sağlamıştır. 1960'lı yıllar

büyümenin ve fiyat istikrarının sağlandığı, parasal kontrole sahip TCMB'nin para politikasını kalkınma planları ile uyumlu bir şekilde sanayinin gelişimine katkıda bulunacak şekilde yürüttüğü bir dönemi ifade etmektedir. (TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkında/Tarihçe>)

1970'de 1211 sayılı kanunun kabul edilmesi ile bankanın görev ve yetkileri genişletilmiştir. Para politikası araçları üzerinde kontrolü artan, yeni araçlar kullanabilen bir merkez bankası olarak "yatırımları ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla, Bankaya reeskont işlemleri ile orta vadeli kredi verme olanağı sağlanması", Hazineye verilecek avansın artırılması diğer öne çıkan işlevleri arasında yer almaktadır (TCMBa: 8-11; TCMBb:2013). Ancak merkez bankasının diğer çalışmalarına bakıldığında (TCMB, 2012:15), "yatırımları ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla, Bankaya reeskont işlemleri ile orta vadeli kredi verme olanağı sağlanması" uygulamasının merkez bankasının para politikası uygulamasına ilişkin bağımsızlığını zedelediğine vurgu yapılmaktadır.

1211 Sayılı kanunun 4. Maddesinde bankanın temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu belirtilmiş ve buna ilaveten, Hükümet tarafından yürütülecek istihdam ve büyüme sağlayıcı politikalara ancak ve ancak fiyat istikrarını sağlama amacıyla çelişmediği sürece destek verileceği de eklenmiştir. (TCMB, 1211 Sayılı Kanun) İlgili kanunlar ve düzenlemeler temelinde, 1930-1970 dönemi boyunca merkez bankasının temel amacının iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek olduğu görülmektedir.

1980'ler Türkiye ekonomisi ve iktisat politikalarının küresel eğilimler (piyasanın üstünlüğü, finansal serbestleştirme, serbest ticaret vb.) paralelinde dönüştürüldüğü bir dönemi ifade etmektedir. Merkez bankası da bu politikaları desteklemekle birlikte; kanunda belirtildiği üzere temel görevinin "ekonominin temel gereklerine göre ve fiyat istikrarını sağlayacak tarzda yürütmek olduğu" amacıyla hareket etmiştir (TCMBa:8-11). 1990'lı yıllarla genelde dünya merkez bankacılığı ve özelde TCMB için iki amacın gerçekleştirilmesi ön plana çıkmıştır. İlki parasal istikrarın sağlanması (düşük düzeydeki enflasyon ile artan büyüme ve düşen işsizlik) ve ikincisi de finansal istikrarın sağlanmasıdır (Eroğlu, 2014:83).

1211 Sayılı TCMB kanununda, 4651 Sayılı Kanun ile 2001 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır. Burada özellikle Madde 4 ile bankanın temel görev ve yetkilerinde değişiklikler yapılmıştır: "*Bankanın temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler. Banka, fiyat istikrarını sağlama amacı ile çelişmemek kaydıyla Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler.*" (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4651.html>). Barışık (2004:10) ilgili maddede yapılan değişiklik ile TCMB'nin yetki ve görevlerinin açıkça tanımlanmasının, daha bağımsız kılınmasının ve yabancı merkez bankası sistemleri ile uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığını vurgulamaktadır.

2002 ve 2003 Para Programlarına bakıldığında, parasal hedefleme, örtük enflasyon hedeflemesi ve fiyat istikrarının temel amaç olduğu vurgulanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2007:236). 2002 ve 2005 dönemi örtük enflasyon hedeflemesinin yapıldığı yıllar olurken; 2006 sonrasında açık bir enflasyon hedeflemesine geçilmiştir (Özataş, 2013:422). Tablo 3'den izlenebileceği gibi açık enflasyon hedeflemesine geçilinceye kadar gerçekleşen enflasyon oranlarının hedeflenen enflasyonun altında tutulduğu ve bu yönüyle merkez bankasının performansının başarılı kabul edilebileceği söylenebilir.

Tablo 3. TCMB Enflasyon Hedef ve Gerçekleşmeleri, (2002-2017)

Yıl	Hedef	Gerçekleşen
2002	35	29.7
2003	20	18.4
2004	12	9.3
2005	8	7.7
2006	5	9.7
2007	4	8.4
2008	4	10.1
2009	7.5	6.5
2010	6.5	6.4
2011	5.5	10.4
2012	5	6.2
2013	5	7.4
2014	5	8.2
2015	5	8.8
2016	5	8.5
2017	5	11.92

Kaynak: Enflasyon Hedefleri, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikası/Fiyat+İstikrarı+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri>

Kalkınma planlarını⁹ uygulayan bir ülke olarak, bu planlarda merkez bankasına kalkınmaya ilişkin özel bir rol verilip verilmediğine kısaca değinilmesi gereklidir. Genellikle planlarda, merkez bankası ve diğer bankalar şeklinde ikili bir ayırımla karşılaşılmakta ve merkez bankasının bankalar üzerindeki kontrol ve gözetiminin kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesine uygun bir şekilde düzenlenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Kredilerin dağılımı noktasında merkez bankasının rolü ve ağırlığının ön plana çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. (DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) Genel olarak ilk plandan başlayarak merkez bankasına hep tasarruflar ve kalkınmanın finansmanının sağlanması üzerinden yer verildiği görülmektedir. Türkiye'deki planların, dünyadaki ana-akım kalkınma doktrini tarafından sunulan temel tanımlar ve işlevler ile örtüşen bir merkez bankası yapısına yer verdiği bu bağlamda söylenebilmektedir.

Türkiye için kalkınmacı bir merkez bankasına ihtiyaç olup-olmadığı noktasında Ünay (2015), kalkınmacı bir merkez bankasına ihtiyaç duyulduğuna

⁹ Kalkınma planları uygulayan ve ayrıca kalkınmacı özellikler taşıyan bir merkez bankasına sahip olan Hindistan örneğine bakılırsa Hindistan Merkez Bankasının (RBI) kalkınma planlarının öncelik verdiği sektörlerle doğrudan kaynak tahsis edilmesini sağlayacak kurumların oluşturulması ve böylece uygun finansal ortamın geliştirilmesi görevini üstlendiği belirtilmelidir. (RBI, 2004:8-9).

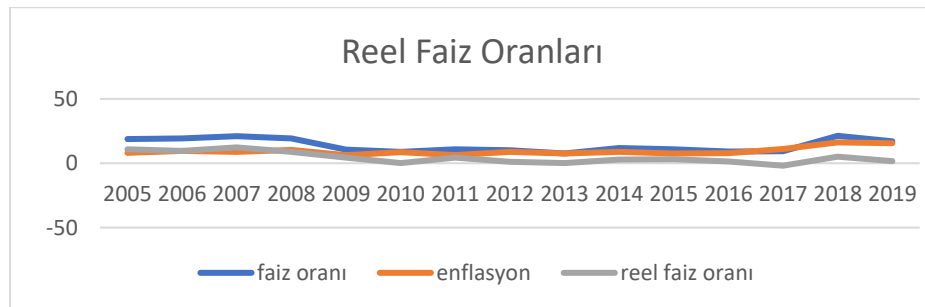
vurgu yapmaktadır. Devletin büyüme, istihdam ve yatırım düzeyi konusundaki hedeflerini destekleyici şekilde sorumluluk alan ve bu alanda daha pro-aktif davranan neo-liberal bir merkez bankası yapısından, kalkınmacı bir merkez bankası yapısına geçilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Ekinci (2015), Güney Kore örneğinden bakıldığında, ülkenin izlediği kalkınma ve sanayileşme modelinde, merkez bankasına çok güçlü ve belirleyici bir rol verilmediğini bu nedenle kalkınmayı sağlayan asli unsurun; merkez bankası ve onun politikaları dışında aranması gerektiğini belirtmektedir. Buna karşılık Akçay (2017), Güney Kore ve Japonya'nın gösterdiği ekonomik başarının arkasında kalkınmacı merkez bankası anlayışının yer aldığını vurgulamakta ve planlı bir ekonomi ve sermaye hareketi serbestisinin bulunmaması koşullarının birlikteliğinin gerekli olduğunu söylemektedir.

Dünya genelinde ya da Türkiye özelinde bir merkez bankasının kalkınmacı işlevi değerlendirilirken karşılaşılan temel güçlük bu alandaki performansı yansıtacak bir göstergenin varlığı ve seçimine ilişkindir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinde gerçekleşen enflasyon oranları üzerinden bir değerlendirme yapılabilirken, merkez bankasının kalkınmacılığının ölçülmesinde doğrudan başvuru yapılacak tek bir gösterge belirlemek mümkün olamamaktadır. Merkez bankaları tarafından verilen kredileri (türü, GSYH içindeki payı vb.) bir gösterge olarak kabul etmek aslında sadece finansal içerilme ve finansal kalkınma kavramı üzerinden sınırlı kalacak bir değerlendirme ortaya çıkarabilecektir. Görüldüğü gibi temel sorun kapsayıcılığı ve ilişkisi yüksek tek bir göstergeye ulaşılamamasıdır.

Bu bağlamda merkez bankası tarafından verilen krediler yerine, Türkiye'deki reel faiz oranlarının seyrine bakmak merkez bankasının kalkınmaya yönelik işlevini yorumlama konusunda bir yol gösterici olabilir. Bu durumda reel faiz oranlarının azaldığı dönemler, yatırımların artması ve büyümeye olan etkisi üzerinden merkez bankasının daha kalkınmacı bir işlev taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Grafik 1: Reel Faiz Oranları (2005-2019)

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye için kalkınmacı bir merkez bankası önerisi karşısında getirilen en temel eleştiri, bunu uygulayan ülkelerin ağırlıklı olarak alt gelir grubu içerisindeki ülkeler olmalarınadır. Dünya Bankası 2018 ülke sınıflandırmalarına bakıldığında; Arjantin, Ekvator ve Türkiye üst-orta gelir grubu içerisinde yer alırken; Bangladeş, Kamboçya, Hindistan ve Pakistan da alt-orta gelir grubu içerisinde yer almaktadır. Kalkınmacı merkez bankası örneği olarak yer verilen bu ülkelerin genellikle orta gelir grubundaki ülkeler olduğu görülmektedir. Üst gelir grubu içerisindeki ülkeler için belirleyici bir unsur olarak ön plana çıktığı bu nedenle söylenememektedir.

Genel olarak yapılan önerilerden biri de gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomilerinin enflasyon ve/veya döviz kuru hedeflemesi rejiminden nominal GSYH hedeflemesi¹⁰ rejimine geçmeleridir (McKibbin, 2015). Özatay (2017); enflasyon hedeflemesi yerine nominal GSYH hedeflemesi rejiminin önerilmesi noktasında; bu kavramın kalkınma ile değil ama büyüme ile ilgili olduğu vurgusunu yapmaktadır. Buna ilave olarak GSYH verilerinin geç açıklanması ve açıklandıktan sonra güncellenmesi ve kamu tarafından izlenilebilirliği noktasında da sıkıntılı bir gösterge olacağına vurgu yapmaktadır.

SONUÇ

Merkez bankası benimsenen temel amacı ne olursa olsun, farklı derecelerde de olsa ülkenin istihdam, büyüme ve kalkınma hedefleri üzerinde etkili olmaktadır. Kamusal bir varlık olan merkez bankaları, para politikasının yürütülmesinden sorumludur. Para politikası bir ekonomideki tüm sorunların çözümü olarak kabul edilemese de bazı sorunların hafifletilmesindeki etkisi göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Para politikasının temel amacı ve kullandığı araçlar üzerinden bu etkinin büyüklüğü farklılık gösterecektir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkenin bağımsızlığını kazanarak bir ulus devlet olma sürecine geçtiği düşünülecek olursa, bu politik bağımsızlık süreci merkez bankalarının faaliyetleri ve yetkileri üzerinde de etkili olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler taşıdıkları ve onları gelişmiş ülke düzeyine ulaştırmaktan uzaklaştıran bazı göstergelerdeki yetersiz performansları (tasarrufların ve kişi başı gelirin düşüklüğü vb.) yüzünden, iktisadi kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesine odaklanmıştır. Bu noktada, merkez bankaları da kalkınma sürecinin içerisinde daha etkin bir rol üstlenmek zorunda bırakılmıştır.

Kalkınmacı merkez bankacılığı kavramı 21. yüzyılda keşfedilmiş değildir, tarihte daha önce de örneklerine hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler üzerinden rastlanmaktadır. Fiyat istikrarının ve finansal istikrarın sağlanması hedeflerinin öncelikli olduğu bu neo-liberal merkez bankacılığı dönemine 1970'lerden sonra tanıklık edilmektedir. Ancak 2008 küresel finans krizi, fiyat istikrarı ve finansal istikrarın beraber gerçekleştirilmesindeki zorlukları ortaya çıkarmıştır. Değirmen (2019) de 2008 küresel finans krizinden sonraki süreçte merkez bankaları tarafından izlenen politikalar konusunda daha yapısal ve evrensel düzenlemelere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu noktadaki temel vurgusu, enflasyon ve faiz oranlarının sıfıra yakın seyrettiği, bankacılık sisteminin etkisiz, siyasi yönetimlerin güven vermediği ülkeler için kalkınmacı bir merkez bankacılığı anlayışının öncelikli olması gerektiği üzerinedir.

Merkez bankasının kalkınmacı rolü konusunda ilk bakılması gereken nokta, merkez bankasının temel yetki ve sorumluluklarının ne olduğunu, temel amacının ne

¹⁰ 1980'lerde para arzına ilişkin hedeflere ulaşmada kullanılacak bir araç olarak önerilen *Nominal GSYH hedeflemesi* küresel kriz sonrası dönemde arz şoklarının olumsuz etkilerinin yumuşatılması ve talebin istikrarlaştırılması adına enflasyon hedeflemesine bir alternatif olarak yeniden gündeme gelmektedir (Frankel, 2012). Ancak nominal GSYH hedeflemesinin ticaret ve arz şoklarını sıklıkla yaşayan orta gelir düzeyindeki ülkeler için daha uygun olduğu vurgusu da yapılmaktadır (Frankel, 2014). Ekonomiyi ve konjonktür dalgalanmalarını daha iyi bir şekilde istikrara kavuşturduğu gibi hem nominal hem de reel değerleri eşanlı olarak hedefleyebilmektedir (Garin vd., 2015; Sivák, 2013).

olarak belirlendiğini ortaya koymaktır. İktisadi kalkınma gibi çok boyutlu bir kavramın hayata geçirilmesinde ve sağlanmasında merkez bankası dışında sorumluluk alabilecek bir başka kurumun olup olmadığı da önemlidir. Merkez bankasının tek bir amaca odaklı olması mı yoksa çoklu amaçlar benimsemesi mi onu hedeflerine daha hızlı ulaştıracak ve performansının başarılı olmasını sağlayacaktır noktasında amaçlar arasında herhangi bir çatışma çıkıp-çıkmadığına bakılmalıdır. İktisadi kalkınmaya ilişkin benimsenen hedefler, merkez bankasını asıl amaçlarını gerçekleştirmekten alıkoyduğunda, bu ödünleşimi doğru bir şekilde yönetebilmek önem kazanacaktır.

Merkez bankasının kalkınmacı bir rol benimsemesi noktasında en temel eleştiri, amaç ve araç ilişkisi üzerinden kurulmaktadır. Bu bağlamda merkez bankaları amaç(ları) ve araç(ları) arasındaki ilişki, merkez bankasının kalkınmadan sorumlu olabilecek tek kurum olup-olmadığı ve kalkınma amacına ulaşmada nasıl bir performans gösterdiğinin ölçülmesi noktasının belirgin olmaması nedeniyle "kalkınmacı işlevi" açısından sorgulandığı unutulmamalıdır.

Kalkınmacı merkez bankaları özellikle gelişmekte olan ülkelere önerilmekle birlikte kalkınmacı bir merkez bankasının başarısını hangi göstergeler ile değerlendirmek gerektiği henüz netlik kazanmamıştır. Enflasyon hedeflemesi politikasını benimseyen bir merkez bankası için fiyatlar genel düzeyinin gösterdiği trend bir başarı kriteri olarak kabul edilebilir. Ancak kalkınmacı merkez bankasının başarısı ölçülmeye çalışıldığında, bunun hangi göstergeler üzerinden yapılması gerektiğine ilişkin bir uzlaşma görülmemesi en önemli zorluklardan biridir. Finansal içerilme ve finansal kalkınmanın da ötesine geçen daha kapsayıcı bir göstergeye ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Agenor, P.R. ve Pereira da Silva, L.A. (2013). "Inflation Targeting and Financial Stability: A Perspective from the Developing World", Banco Central do Brasil Working Paper No:324, (1-116).

Akçay, Ü. (2017). 'Kalkınmacı' Merkez Bankası I. Duvar Gazetesi, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/11/13/kalkinmaci-merkez-bankasi-i/>, (13.11.2017)

Alsahlawi, K., Aziz A. ve Gardener, E.P.M. (2004). "Development Banking and Technological Development: A Case Study of Industrial Development Banks in The GCC Countries", *The Service Industries Journal*, 24 (5):71–90.

Arby, M.F. (2004). State Bank of Pakistan: Evolution, Functions and Organization, MPRA Paper No. 13614.

Arias, D. (2015). "Financial Inclusion Policy in Ecuador: Role of the Central Bank Towards Economic Growth and Job Creation", ILO Employment Policy Department, Employment Working Paper, No:172.

Aziz, Z.A. (2011). Role of Central Banks in Emerging Economies. (Ed). Sigbjørn Atle Berg, Øyvind Eitrheim, Jan F. Qvigstad ve Marius Ryel. What is a Useful Central Bank? içinde (79-86), Norges Bank Occasional Paper, No:42.

Bangladesh Bank (2012). "Developmental Central Banking in Bangladesh: Recent Reforms and Achievements (2009-2012)", <https://www.bb.org.bd/pub/special/dcbbd.pdf>, (11.05.2017)

Barişik, S. (2004). Merkez Bankası Bağımsızlığı, Makroekonomik Etkileri ve 2001 Tarihli TCMB Kanununun Yansımaları, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 59 (3):1-20.

BCE, Historical Review of The Central Bank Of Ecuador, <https://www.bce.fin.ec/en/index.php/history>, (5.4.2018),

BCRA (Banco Central De La Republica Argentina), (2012a), Financial Stability Report: Second Half 2012, Buenos Aires, Argentina.

BCRA (Banco Central De La Republica Argentina), (2012b), Financial Stability Report :First Half 2012, Buenos Aires, Argentina.

BIS (2009). Issues in the Governance of Central Banks: A Report from the Central Bank Governance Group.

Blanchard, O. (2011). *Monetary Policy in the Wake of the Crisis*, IMF Macro Presentation, <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2011/res/pdf/OB2presentation.pdf>, (11.20.2016)

Blanke, J. (2016). *What Does a Central Bank Actually Do?*, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/what-does-a-central-bank-do/>, (12.11.2018)

Blinder, A. S. (2010). "How Central Should the Central Bank Be?", *Journal of Economic Literature*, 48(1):123–133.

Bloomfield, A. I. (1957). "Some Problems of Central Banking in Underdeveloped Countries", *The Journal of Finance*, 12(2):190-204.

Bradlow, D. (2016). "The Role of Central Banks is Changing. What South Africans Should Look Out For", <https://theconversation.com/the-role-of-central-banks-is-changing-what-south-africans-should-look-out-for-64447>, (12.10.2018)

Brimmer A. F. (1971). "Central Banking and Economic Development: The Record of Innovation", *Journal of Money, Credit and Banking*, 3: (4):780-792.

Bruck, N. (2001). "Development Banking Concepts and Theory", In Association of Development Financing Institutions of Asia and the Pacific, Principles and Practices of Development Banking, Vol. I (9-39).

Carriere-Swallow, Y., Jácome, L.I., Magud, N.E. ve Werner, A.M. (2016). "Central Banking in Latin America: The Way Forward", IMF Working Paper No. 16/197.

Chandavarkar, A. G. (1987). "Promotional Role of Central Banks in Developing Countries", IMF Working Paper No:20.

Chatani, K. ve Pedro, O.O. (2014). "The Role of Central Banks in Meeting the Development and Employment Challenges: The Case of Mozambique", ILO Employment Policy Department, Employment Working Paper No:165.

Dafe, F. ve Volz, U. (2015). "Financing Global Development: The Role of Central Banks", German Development Institute Briefing Paper, 8/2015.

Değirmen, S. (2019). Merkez Bankaları ve Bankaların Davranışları 2007-8 Kriz Sonrası Farklılaştı (Mı?). *İktisat ve Toplum*. Sayı:109, 29-48.

Demirguc-Kunt, A., Klapper, L. Ve Singer, D. (2017). Financial Inclusion and Inclusive Growth A Review of Recent Empirical Evidence. World Bank Policy Research Paper No: 8040.

Doctor, M. (2015). "Assessing the Changing Roles of the Brazilian Development Bank", *Bulletin of Latin American Research*, 34(2):197–213.

DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, (10.07.2018)

ECB (2017). "A Quick Guide to Macro-Prudential Policies", <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/macprudentialpolicies.en.html>, (11.11.2018)

Ekinci, N.K. (2015). Para, Merkez Bankası ve Kalkınmacılık: ‘Yasası Ne Olursa’ Olsun Anlayışının Sonu Yok, *Diken Gazetesi*, 02/03/2015, <http://www.diken.com.tr/para-merkez-bankasi-ve-kalkinmacilik-yasasi-ne-olursa-olsun-anlayisinin-sonu-yok/>, (12.03.2018)

Epstein, G. (2005). "Central Banks as Agents of Economic Development", PERI Political Economy Research Institute Working Paper No:104.

Epstein, G. (2009), "Rethinking Monetary and Financial Policy:Practica Suggestions for Monitoring Financial Stability While Generating Employment and Poverty Reduction", ILO Employment Working Paper No:37.

Epstein, G. (2013). "Developmental Central Banking: Winning the Future by Updating a Page From the Past". *Review of Keynesian Economics*, 1(3):273-287.

- Epstein, G. (2015). "Development Central Banking: A Review of Issues and Experiences", ILO Employment Policy Department, Employment Working Paper No:182.
- Eroğlu, N. (2007). "İktisat Politikalarında Israrla Neden Fiyat İstikrarı Amacı?", *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Gündem, Sayı 514, Aralık 2007.
- Fraga, A. (1994). Central Banking After the Latin American Debt Crisis, *The Columbia Journal of World Business*,29(2): 66-70.
- Frankel, J. (2012). The Death of Inflation Targeting. Project Syndicate, 16 Mayıs 2012,<https://www.project-syndicate.org/commentary/the-death-of-inflation-targeting?barrier=accesspaylog>, (Erişim 11.11.2020).
- Frankel, J. (2014). Nominal GDP Targeting For Middle-Income Countries. *Central Bank Review*, 14, 1-14.
- Fraser, B.W. (1994). "Central Bank Independence: What Does It Mean?", *Reserve Bank of Australia Bulletin*, December 1994.
- Galati, G. ve Moessner, R. (2010). " Macroprudential Policy – A Literature Review". DNB Working Paper No. 267.
- Garin, J., Lester, R. ve Sims, E. (2015). On the Desirability on Nominal GDP Targeting. NBER Working Paper Series No:21420.
- Georgsson, M., Vredin, A. ve Sommar, P.A. (2015). The Modern Central Bank's Mandate and the Discussion Following the Financial Crisis, *Sveriges Riksbank Economic Review*, 2015:1.
- Giovanni Dell'Ariccia, G., Rabanal, P. ve Sandri, D. (2018). Unconventional Monetary Policies in the Euro Area, Japan, and the United Kingdom. Hutchins Center Working Paper No:48.
- Goodhart, C. A. E. (2010). " The Changing Role of the Central Banks", *BIS Working Papers* No:326.
- Habib, A. (2015). "Financial Inclusion and Developmental Central Banking:The Experience of Bangladesh", *Bangladesh Journal of Political Economy*, 31(2): 139-150.
- Hannig, A. ve Jansen,S. (2010). "Financial Inclusion and Financial Stability: Current Policy Issues, ADBI Working Paper Series, No. 259.
- Husain, I. (2005). "Banking Sector Reforms in Pakistan", *BIS Review*, 5/2005.
- IMF. World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending>, (Erişim 10.09.2020).
- Jácome, L. I. (2004). "The Late 1990s Financial Crisis in Ecuador: Institutional Weaknesses, Fiscal Rigidities, and Financial Dollarization at Work". IMF Working Paper, WP/04/12.
- Jácome, L. I., Nier, E. ve Imam, P. (2012). Building Blocks for Effective Macroprudential Policies in Latin America: Institutional Considerations. IMF, WP/12/183.

Jácome, L. I. (2015). "Central Banking in Latin America: From the Gold Standard to the Golden Years," IMF Working Paper 15/60.

Jácome L. I. (2016), "A Historical Perspective on Central Banking in Latin America". Jacome,Carriere-Swallow, Faruqee ve Krishna Srinivasan (Der). *Challenges for Central Banking* (Washington: IMF) :(11-40).

Kepenek, Y.ve Yentürk, N. (2007). *Türkiye Ekonomisi*, 20. Basım, Remzi Kitabevi.

Khan, H.R. (2011). Financial Inclusion and Financial Stability: Are They Two Sides of the Same Coin? BIS central bankers' speeches. <https://www.bis.org/review/r111229f.pdf?ql=1>, (Erişim: 11.07.2020).

Marco del Pont, M. (2013). "Introduction:The Role of Central Banks in Economic Development With an Emphasis on the Recent Argentinian Experience", *Review of Keynesian Economics*, 1(3): (267-272).

McKibbin, W. J. (2015). Central Banks Must Target Growth Not Inflation, Brookings Institute, <https://www.brookings.edu/opinions/central-banks-must-target-growth-not-inflation/>, (21.01.2017)

Muqtada, M. (2015). "Challenges of Price Stability, Growth and Employment in Bangladesh: Role of Bangladesh Bank", ILO Employment Policy Department, Employment Working Paper, No:169.

Noyer, C. (2014). "Macroprudential Policy: From Theory to Implementation", Banque de France. Financial Stability Review: Macroprudential Policies Implementation and Interactions, April 2014 , No:18 içinde (7-14).

Özatay, F. (2013). *Parasal İktisat Kuram ve Politika*, Efil Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara.

Özatay, F. (2017). Kalkınmacı Merkez Bankacılığı. Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kalkinmaci-merkez-bankaciligi/360835>, 3 Mayıs 2017, (2.2.2018)

Patino L, M. L. (2001)."Lessons of the Financial Crisis in Ecuador 1999", *Law & Business Review of the Americas*, 7(4): 589-624.

Pianalto, S. (2005). "Central Banks: Different Paths, Same Goal", Global Interdependence Center, International Economic Conference, Milan, Italy. <https://www.clevelandfed.org/en/newsroom-and-events/speeches/sp-20050221-central-banks-different-paths-same-goal.aspx>, (10.08.2018)

Pou, P. (2000). "Argentina's Structural Reforms of the 1990s", *Finance and Development*, 37(1):13-15.

RBI Reserve Bank of India (2012), <https://rbidocs.rbi.org.in/rdocs/Publications/PDFs/RBIB140520012.pdf>, (20.08.2017)

RBI Reserve Bank of India (2004). "Report of the Working Group on Development Financial Institutions", <https://rbidocs.rbi.org.in/rdocs/PublicationReport/Pdfs/53674.pdf>, (21.11.2017)

Sayeed, A. ve Abbasi, Z.F. (2015). "The Role of Central Banks in Supporting Economic Growth and Creation of Productive Employment: The Case of Pakistan", ILO Employment Policy Department, Employment Working Paper No:171.

Schinasi G.J. (2004)." Defining Financial Stability". IMF Working Paper WP/04/187.

Shirakawa, M. (2010). "Revisiting the Philosophy Behind Central Bank Policy", *International Finance*, 13(3): 485-493.

Sivák, T. (2013). Inflation targeting vs. nominal GDP targeting. *Macroeconomic issues*,21:1-7,
http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2013/03-2013/02_biatic13-3_sivak.pdf.

Subbarao, D. (2010). "Redefining Central Banking", *IMF:Finance & Development*, June 2010. 47 (2): 26-27.

Subbarao, D. (2013). "Central Banking in Emerging Economies-Emerging Challenges", Speech at the European Economics and Financial Centre, London, http://www.pondiuni.edu.in/storage/dde/downloads/finiii_ifs.pdf, (23.11.2016)

Szczepański, M. (2009). "Public Investment to Support Long-Term Economic Growth in the EU", European Parliament Policy Briefing, European Parliamentray Research Center.

TCMB, 1211 SAYILI KANUN, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1211.doc, (12.12.2018)

TCMB (a), (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). Türkiye cumhuriyet merkez bankası tarihçesi ve görevleri. 11 Kasım 2018 tarihinde <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e6ccf55f-b2ac-4153-8d5ac7ba61afa053/TCMBTK19042018R.PDF?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e6ccf55f-b2ac-4153-8d5a-c7ba61afa053-mdP4HoF>, (Erişim:11.11.2018).

TCMB, (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2012). Türkiye cumhuriyet merkez bankası ve bağımsızlık. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/40586e6c-06ff-47b6-9b2e-11d77611dfd6/01.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-40586e6c-06ff-47b6-9b2e-11d77611dfd6-m5lkoKU>, (Erişim: 10.09.2018).

TCMB, (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2013). Enflasyon ve fiyat istikrarı. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98fc5a65b908ba/Enflasyon_FiyatIstikrari.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b908ba-m5lk8Dx, (Erişim:10.10.2018).

TCMB, (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), Merkez bankası tarihçesi. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkında/Tarihçe>, (Erişim:10.09.2018).

TCMB, (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), 1211 sayılı kanun. www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1211.doc, (Erişim: 12.12.2018)

TBMM Başkanlığı, (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı). Türkiye cumhuriyet merkez bankası kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4651.html>, (Erişim:11.11.2018).

Thorbecke, E. (2009). Kalkınma Doktrinin Evrimi:1950-2005. (ed) Fikret Şenses. Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar içinde (123-175), İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

UN-DESA (2005). "Rethinking the Role of National Development Banks", Department of Economic and Social Affairs: Financing for Development Office, Background Paper.

Ünay, S. (2015). "Türkiye'nin "Kalkınmacı Merkez Bankası" İhtiyacı", SETA Perspektif, Sayı:89.

Üzar, U. ve Başoğlu, A. (2017). Merkez Bankacılığı ve Yeni Arayışlar: Nominal GSYH Hedeflemesi ve Kalkınmacı Merkez Bankacılığı Tartışmaları. KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13): 123-145.

Vernengo, M. (2016). "Kicking Away the Ladder, Too: Inside Central Banks", Journal of Economic Issues, 50(2):452-460.

Yeldan, E. (2005). "Merkez Bankası'nın 'Bağımsızlığı'", http://yeldane.bilkent.edu.tr/Yeldan16_16Mar05.pdf, (11.01.2017)

Weisbrot, M., Johnston, J. ve Lefebvre, S. (2013). "Ecuador's New Deal: Reforming and Regulating the Financial Sector", CEPR.

Weisbrot, M., Johnston, J. ve Merling, L. (2017). "Decade of Reform: Ecuador's Macroeconomic Policies, Institutional Changes, and Results", CEPR.

Williamson, S. (2016). "Neo-Fisherism A Radical Idea, or the Most Obvious Solution to the Low-Inflation Problem?", *The Regional Economist*, www.stlouisfed.org.(12.11.2018).

World Bank (2014). Global Financial Development Report: Financial Inclusion.

http://www.pondiuni.edu.in/storage/dde/downloads/finiii_ifs.pdf, (23.11.2016)

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

DENEYSEL EDEBİYAT YÖNÜYLE MÜSTAKİL
BİR ŞİİR RİSÂLESİ: CEMÂLÎ'NİN (BÂYEZİD)
ER-RİSÂLETÜ'L-'ACİBE Fİ'S-SANÂİYİ' VE'L-
BEDÂİYİ' ADLI ESERİ¹

A SELF-CONTAINED POETRY TREATISE
FROM AN EXPERIMENTAL LITERATURE
POINT OF VIEW: CEMÂLÎ'NİN (BÂYEZİD)
ER-RİSÂLETÜ'L-'ACİBE Fİ'S-SANÂİYİ' VE'L-
BEDÂİYİ'

Yazar

Dr. Özkan CİĞA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı bölümü, ozkanciga@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7081-4507

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 09.12.2020

Kabul Tarihi: 25.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Ciğa, Ö. (2020). Deneysel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risâlesi: Cemâlî'nin
(Bâyezîd) Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâiyî' Ve'l-Bedâiyî' Adlı Eseri. *Siirt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 431-480

¹ Eserden şahsımı haberdar edip bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan Sayın Prof. Dr. Ersen Ersoy hocama teşekkürlerimi sunarım.

Özkan Cığa- Deneysel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risâlesi:
Cemâlî'nin (Bâyezîd) Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri

Öz

Çeşitli ulusların edebiyat tarihleri incelendiğinde her dönemin kendine özgü bir sanat veya söylem kaygısının olduğu görülür. Bu kaygıyı bir vazife bilinciyle üstlenen dönemin edipleri kendi sanatlarını icra etme sürecinde farklı teknikleri kullanarak eserlerini oluşturma gayreti içerisinde bulunurlar. Yeniliğe açık bir şekilde eserlerinde yeni mazmûn, mefhum veya imge peşinde koşar; müdekkik bir araştırmacının titizliğiyle kelimeler veya harfler üzerinden birtakım denemeler yapar ve sürekli en iyisini kaleme alma çabasında olurlar.

Bu çaba içerisinde bulunan ediplerden biri de Cemâlî'dir. Asıl adı Bâyezîd olan Cemâlî, XV. yüzyıl divân şairlerindedir. Araştırmacılar tarafından Cemâlî'nin eserleri üzerine yapılan incelemelerde, onun iyi bir nazım tekniğine sahip olduğu, şiirlerinde farklı teknikleri kullandığı bilgisi paylaşılar. Şiirlerinde muhtelif edebî sanat kullanmasının yanı sıra harfler ve kelimelerle çeşitli söz oyunları yapan Cemâlî, üstün şairlik yeteneğine karşın yaşadığı dönemde büyük bir üne kavuşamamıştır.

Divân şiirinde, hünere veya görselliğe bağlı olarak sanat yönü yüksek olan eserler için araştırmacılar, son dönemde modern edebiyatta kullanılan “deneysel edebiyat” veya “görsel edebiyat” terimlerini kullanmaktadır. Bu bağlamda, Cemâlî'nin birbirinden değerli eserleri arasında yer alan, günümüze kadar sadece adından ve içeriğinden bahsedilen “Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi'” adlı eserin müstakil bir “deneysel şiir” risâlesi olma hüviyetini taşıdığını söyleyebiliriz. İlkın Fuad Köprülü'nün, sonraları Faruk Kadri Timurtaş'ın haber verdiği bu eserin hünere dayalı ilginç ve çeşitli sanatlarla işlendiği görülür. Burada Türkçe beyitler altına yazılan ibarelerle Farsça veya Arapça beyitlerin oluşturulduğu bilgisi yer alır. Eserde ayrıca müellifin ifadesine göre tedvir sanatıyla yazılan, çeşitli vezinlerle toplam 98 farklı şekilde ve Türkçe yazılmasına karşın herhangi bir harf eklemeye veya çıkarma yapmadan Arapça okunabilen çeşitli sanatlarla yoğrulmuş bir manzume mevcuttur. Şair, bu manzumenin devamında bahsettiği okunuş tarzlarını detaylı bir şekilde açıklar.

Eserde, yer alan bilgiye göre söz konusu risale, dönemin hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmed'e bir du'â /medhiye niteliğinde kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY10534 yer numaralı nüshadan hareketle söz konusu eser etraflıca incelenmiştir. Ayrıca asıl metin transkripsiyon harflerine aktararak metnin tıpkıbasımı sona eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divân Şiiri, XV. yüzyıl, Cemâlî, Deneysel Edebiyat.

Abstract

When the literary histories of various nations are examined, it is seen that each era has a unique art and discourse concern. Writers of the period who undertake this concern with a sense of duty are in an effort to create their works by using various technicals. They go after new proposition, conception or imagery in their works with renovative; they try out on words or letters with the meticulousness of a professional researcher and they consistently grind out the best. Cemâlî is one of the poets who tries to find new narrative technique. Cemâlî, whose real name is Bâyezîd, is one of the poets lived fifteenth century. In the examinations made by the researchers on the works of Cemâlî, it is propounded that he uses various technicals in his poems and he has a good poetry technical. Cemâlî, who falls back on various equivocates besides using diverse literary arts, has not achieved a great reputation despite his superior poetry during his lifetime.

We can say that Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi, which it is written by Cemâlî, is seem an experimental poetry treatise. In this work, which firstly Fuad Köprülü then Kadri Timurtaş mention it, it is seen that there are a lot of literary arts and it is composed Arabic and Persian inscription under Turkish couplets. Also, according to the statement of the author there is a poems that it is read in ninety-eight different ways and although it is written in Turkish but it read Arabic without adding or removing any letters in this work. The poet particularly explains pronunciation formats which he mentioned them in the continuation of the poem. This work was presented Fatih Sultan Mehmed (Mehmed II). In this study, Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi is investigated with reference to NEKTY10534 place number manuscripts in Istanbul University Rare Books Library. Also, facsimile of the text added to the end by transferring the original text to transcription letters.

Key Words: Divan Poetry, XV. century, Cemâlî, Experimental Literature.

*“Şehâ egerçi Cemâlî fakîr-i kemterdür
Velik silk-i cevâhirdür itdügi kelimât”*

Giriş

Şairler tarafından asırlardır ilim, sanat ve hikmetle yoğrulan dîvân şiiri, günümüz araştırmacılar için cevheri kelime olan ve sonu gelmeyen hayretler silsilesinden oluşan bir hazineye dönüşmüştür. Süreç içerisinde müdekkik araştırmacılar tarafından dîvân şiiri; sanat, estetik, hüner, mazmun, mana, görsellik, tarih, sosyal hayat ve daha nice yönleriyle incelenmiş ve bu hazineye vakıf olma gayreti içerisinde bulunulmuştur.

Dîvân şiirinin hüner gerektiren ve sanatsal yönü ağır basan şiirlerinin anlaşılmasına yardımcı olan araştırmacılar, bu bağlamda birbirinden değerli çalışmalara imza atarlar. Bu minvalde “Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri” başlıklı eseriyle kapsamlı bir çalışma gerçekleştiren Dursun Ali Tökel, modern edebiyata özgü bir terimi dîvân şiirinin zenginliği ortaya çıkarma adına kullanır (2010:13-25). Tökel, günümüzde henüz adı daha yeni duyulan “deneyisel edebiyat” a dair örneklerin asırlar öncesinden dîvân şairleri tarafından kullanıldığına dikkat çeker. Titiz bir çalışmanın neticesi olan bu eserde Tökel, modern edebiyattaki adlandırmalar ile dîvân şiirindeki uygulamalar ve adlandırmaları toplam on beş ana başlık altında inceler (2010). Burada modern edebiyat terimleri olarak kullanılan lipogram, palindrom, tautogram, pangram, anagram ile dîvân şiirinde kullanılan lâfızla ilgili edebî sanatların ortak yönleri ve işlevleri üzerinde durur (2010). Bu bağlamda, dîvân edebiyatında şeklin ön plana çıktığı şiirler de vardır. Bu şiirler, önceleri tevşih/müveşşah şeklinde adlandırılırken sonraları modern edebiyatta bu tarz şiirler somut, figüratif veya görsel olarak adlandırılır (Özgül, 2005; Karabey, 2007; Şenödeyici 2008; 2009a; 2009; 2012). Özer Şenödeyici, “Osmanlı'nın Görsel Şiirleri” ne dair makaleleri ve akabinde bu hususta yayımlanmış olduğu kapsamlı kitabı, dîvân şiirinin biçim ve görsellik açısından detaylı bir şekilde incelenmesine imkân sağlar (2008; 2009a; 2009; 2012). Biçim ve hüner açısından şiirlerde yer alan bu sanatsal uygulamalar zaman içerisinde şairin belirleyici üslubu haline dönüşebilir. Bu bağlamda Mustafa Uğurlu Arslan'ın, yakın dönemde çalışmış olduğu “Klasik Türk Edebiyatı'nda Şahin Giray Üslubu” başlıklı makalesi dikkate değer bir çalışmadır (2019:1-14). Bilindiği üzere Şahin Giray, görsel şiirin içerisinde değerlendirilebilecek müdevver gazeli (Çavuşoğlu, 2010:42), sonraları iştihar olmuş ve bir üslup olarak benimsenmiştir (Arslan: 2019:1-14).

Bu çalışmalara istinaden, inceleyeceğimiz eserin de “deneyisel edebiyat” yönünden zengin bir içeriğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. XV. yüzyıl Dîvân şairi olarak tanınan Cemâlî'nin “Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi'” adlı eserinde şair, alışılmış sanatların dışında yeni sanat denemelerinde bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin Batı'daki OuLiPo'cuların yöntem ve yapıtlarının maddeler halinde sıralandığı bir çalışmada yer alan “*Kaynak metnin tüm kelimeleri kullanılarak yeni bir metin kurulur, anlam başkalaşır.*” (Şentürk, 2003:61) ifadesi bağlamında Dursun Ali Tökel'in isimlendirdiği “Metin Üreten Metin” (2010:317-322) ile Turgut Koçoğlu'nun bir çalışmasında “gazel ender gazel” (2016:336-342) olarak isimlendirdiği bir metinden yeni bir metin ortaya koyma deneyselliğine söz konusu eserde şahit oluruz.

Cemâlî, Fatih Sultan Mehmed'e medhiye tarzında yazdığı Türkçe kasideden bazen iki bazen dört beyitlik yeni manzumeler oluşturur. Kasidenin daha ilginç olan yönü ise Türkçe beyitlerden Farsça, Farsça beyitlerden Arapça beyitler çıkarır ve bu çıkarımların sonunda dokuz beyitlik Farsça bir kasidenin oluştuğunu şair, dile getirir. Aynı şekilde, modern edebiyatta lipogram, palindrom, tautogram, pangram ve anagram örneklerini ve daha fazlasını Cemâlî'nin eserinde görmek mümkündür. Şair, “menkût/mu'cem, gayr-ı menkût/bî-nukat, muvassal, lebdeğmez, kalb, cinâs-ı kalb, tecnîs, iştikak, bî-elif beyit, Arap alfabesinin tamamını kullanarak yazdığı beyit, okunduğunda dilin hareket etmediği beyit, tedvir” gibi daha pek çok sanatı şiirlerine uygular. Bu durum kökleri mâzîde kendisi âtîde olan dîvân şiirinin ne derece zengin bir kültür hazinesine sahip olduğunun en somut göstergesidir.

Bu çalışmada, yukarıda anlatılagelen sanatla yoğrulmuş değerli eser incelenecek ve ardından eserin transkripsiyon metni ile tıpkıbasımına yer verilecektir. Eser, transkripsiyon harflerine aktarılırken, metnin yazım ve imlâ hususlarına riayet edildi. Eserin yazıldığı dönemdeki dil özellikleri korundu.

1. Cemâlî (Bâyezîd) Hayatı ve Eserleri

XV. yüzyıl Dîvân şairi olarak tanınan Cemâlî'nin; hayatı, doğum yeri ve tarihi hakkında tezkireler ile çeşitli biyografî kaynakları ve edebiyat tarihlerinde çelişkili bilgilere yer verilir. Buna göre Anadolu'nun ilk tezkiresi olan Sehî Bey'in tezkiresinde “*Karamanî'dür. Hoş-tab' hâssa ma'niye mâlik kimesnedür. Gazeliyyâtı pâk ve kendüsi hûb-idrâk.*” (İpekten vd. 2017:148) şeklindeki açıklamaya göre Cemâlî, Karamanlı'dır. Aynı bilgiyi, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin tezkiresinde (İsen, 2017:37), Fâizî'nin “Zübdetü'l-Eş'âr”ında (Kayabaşı, 1997:215) Mehmed Süreyyâ'nın “Sicill-i Osmânî”sinde (Akbayar, 1996:392-393) ve Bursalı Mehmed Tahir'in “Osmanlı Müellifleri”nde (Yavuz, vd. 1972:66-67) görmekteyiz. Riyâzî'nin tezkiresinde (Açıkgöz, 2017:105) ve Sadettin Nüzhet Ergun'un “Türk Şairleri” (Ergun, 1936:979-982) adlı eserinde şairin Bursalı olduğu bilgisi yer alır. Latîfî ise tezkirede her iki görüşü dile getirerek Cemâlî hakkında “*Karamanî yâhûd Burûsevîdür. Vatan-ı aslîsinde ihtilâf idüp târik-ı dürûğ u hulâfdan i'râz u insırâf iderler. Selâtin-i Osmâniyândan Sultân Mehmed Hân Gâzî devrinde gelmişdür. Sultân Bâyezîd devrinin âhırlarında fevt olmuşdur.*”*Sultan Mehmed devrinde gelmişdür, Sultân Bâyezîd devrinin sonlarında fevt olmuşdur.*” (Canım, 2018:177-178) şeklinde açıklamada bulunur.

Şairin doğum yeri ve tarihine dair tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda yer alan farklı görüşlerin varlığı, Cemâlî'nin eserleri üzerine çalışan araştırmacılar tarafından merak konusu olur. Bu konuda detaylı çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar, birbirini tekâmül eden bilgilere ulaşır (Timurtaş, 1951:189-213; Levend, 1953:503; Timurtaş, 1980). Tezkirelerde ve çeşitli edebiyat tarihlerinde yapılan yanlışlıkları fark eden Faruk Kadri Timurtaş “Fâtih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri” (Timurtaş, 1951:189-213) ve “Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin (İnceleme-Metin)” (Timurtaş, 1980) başlıklı eserleriyle yapılan hataların önüne geçmeye çalışır. Ancak burada da bazı eksikliklerin mevcudiyeti sonraki araştırmacıların da dikkatini çeker ve bu konu hakkında birtakım çalışmalar gerçekleştirirler. Bu çalışmalara göre Cemâlî'nin büyük bir ihtimalle Karamanda doğduğu ve daha sonra Kütahya, Bursa ile İstanbul'da yaşadığı sonucuna ulaşılır (Akyüz, 1954:856-857; Erimer, 1974:265-281; Derdiyok, 1988; 1994:434-437; 1998; 1998a; 1999; Horata, 1990; 1991:51-82; 1993:281-306; 2000:121-135;

2002:429-432; 2013; Kut: 1993; Yıldız, 1992;1996). Aşağıda Cemâlî'nin hayatına dair vereceğimiz muhtasar bilgiler söz konusu çalışmalardan faydalanarak hazırlanmıştır.

Cemâlî, Şeyhî'nin "Hüsrev ü Şîrîn" adlı eserine yazmış olduğu zeylin başlığında yer alan ibareye göre adı Bâyezîd'dir. Babasının adı Mustafa, dedesinin adı ise Şeyh Ahmed-i Tercemâni'l-Akşehrî'dir. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Cemâlî'nin 813-15/1410-12 (Horata: 2013) yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Şeyhî'nin kız kardeşinin oğlu olarak dünyaya gelen Cemâlî'nin tahsilini Kütahya'da tamamlamış olabileceği üzerinde durulur. Yine aynı kaynaklarda Cemâlî'nin Bursa'da uzun bir süre yaşadığı ve daha sonra İstanbul'a yerleştiği bilgisi yer alır. Cemâlî, II. Murad'ın veziri olan Çandarlı Halîl Paşa'nın ve ardından II. Murad'ın hizmetinde bulunur. Şair, "Hümâ vü Hümâyûn" adlı eseri II. Murad'a sunar ayrıca bu eserde II. Murad hakkında üç medhiye kaleme alır (Horata, 1990). Sonraları Fatih Sultan Mehmed'e medhiyeler yazar ve İstanbul'un fethi üzerine tarih düşürür (Derdiyok, 1988). Cemâlî'nin ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Ancak kaynaklardaki bilgilere göre Cemâlî'nin Bâyezîd Devri'nin sonlarına doğru vefat ettiği tahmin edilmektedir. Mezarı ise İstanbul Edirnekapı dışında Emîr Buhârî Tekkesi yakınındadır (Yavuz, vd. 1972:66-67) .

Cemâlî'nin eserlerinden ve çeşitli biyografik kaynaklardan hareketle kendisinin iyi bir tahsil gördüğü, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği söylenebilir. Her üç dilde şiirler yazan Cemâlî, incelediğimiz eserde olduğu gibi diğer eserlerinde de ustaca söz oyunları yapan ve dilin tüm olanaklarından faydalanan iyi bir şairdir. Ancak yaşadığı dönemde kendi çağdaşı olan Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî kadar meşhur olamamıştır. Cemâlî'nin kaynaklarda adı geçen eserleri ise şöyledir:

a. Zeyl-i Hüsrev ü Şîrîn: Cemâlî'nin genç yaşta Bâyezîd adı ile kaleme aldığı eserdir. Şairin ilk eseri olarak bilinmektedir. Cemâlî, Hüsrev ü Şîrîn için toplam 109 beyitlik iki zeyil yazmıştır.

b. Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk): Bu eser, Arap Hanı Menûşeng'in oğlu Hümâ ile Çin Fağfuru'nun kızı Hümâyûn arasındaki aşkı anlatır. Eser, 1446 yılında II. Murad'a sunulur. 4593 beyitten oluşmaktadır (Horata, 1990).

c. Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' ve'l-Bedâyi': Şairin bu eseri üzerinde çalışmanın ileri aşamasında detaylı bir şekilde durulacağı için burada yalnız ismini vermekle yetineceğiz.

d. Diğer Risale: Şairin, Miftâhü'l-Ferec'de ismi geçen ancak henüz bulunamamış eseridir. Bu eser, Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmış kelimelerin değiştirilmesiyle övgü ve yergi anlamlarına gelebilen bir risaledir.

e. Miftâhu'l-Ferec: 1456 yılında tamamlanarak Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur. Dinî-tasavvufî hikâyelerden oluşan didaktik bir mesnevidir. 4954 beyitten oluşmaktadır (Yıldız, 1992; 1996; Derdiyok, 1998a).

f. Dîvân: Eser, 12 kaside, 4 kıt'a-i kebîre, 6 nazm, 52 gazel, 2 müstezet, 8 kıta, 7 beyitten oluşmaktadır. Dîvân'da ayrıca Fatih Sultan Mehmed'e medhiye, İstanbul fethine dair tarih ve bir muamma yer alır. Dîvân, ilk kez Kayahan Erimer tarafından tanıtılır. Daha sonra İbrahim Çetin Derdiyok tarafından Dîvân üzerine çalışmalar gerçekleştirilir (Erimer, 1974:265-281; Derdiyok, 1988).

g. Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet: Cemâlî'nin *Dîvânı*'nın sonunda yer alan bu eser 73 beyitlik küçük bir mesneviden oluşmaktadır. Eserde şair, Fatih Sultan Mehmed ile birlikte çıktığı Arnavutluk seferi ve orada karşılaştığı meşakkatini anlatır (Erimer, 1974:271).

2. Er-Risâletü'l-'Acîbe Fî's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi'

Cemâlî, bu eserin varlığını *Miftahü'l-Ferec* mukaddimesinde zikreder (Yıldız, 1992; 1996:271-292; Derdiyok, 1998a). Ancak günümüz bilim dünyasına eserin nüsha bilgisinden ve içeriğinden haberdar eden önce Fuad Köprülü, sonraları ise Faruk Kadri Timurtaş'tır. Bu iki değerli hocamızın yanı sıra Cemâlî'nin eserleri üzerine değerli çalışmalar gerçekleştiren İbrahim Çetin Derdiyok (1988; 1994:434-437; 1998; 1998a; 1999) ve Osman Horata (1990; 1991:51-82; 1993:281-306; 2000:121-135; 2002:429-432; 2013; 2018:257-259) hocalarımızın tetkikleriyle eserin nüsha ve içerik yönünden ayrı ayrı bir değerlendirmesi yapılmış ve bu değerlendirmeler daha sonra Cemâlî'nin eserleri üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. Biz de ilk aşamada bu iki hocamızın açıklamalarından da istifade ederek eseri bizzat inceleyen Faruk Kadri Timurtaş'ın söz konusu esere dair görüşlerine yer veriyoruz.

Faruk Kadri Timurtaş, “Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)” (Timurtaş, 1980:169) adlı çalışmasında eserin *Miftâhu'l-Ferec* mukaddimesinde bahsedildiği, bu eserin bir nüshasının Cambridge Kütüphanesi İslam Yazmaları arasında olduğunu, eserden ilk defa bahseden kişinin Fuad Köprülü olduğunu söylemiştir. Ancak kütüphane kayıtlarında “fakîr” kelimesinin “fakîh” şeklinde okunmasından ötürü Köprülü, eserin sahibini tam olarak tespit edemediğini ifade etmiştir. Timurtaş, 1965’de İngiltere ziyareti sırasında Cambridge Kütüphanesi İslam Yazmaları LI.3-28 numarada kayıtlı bu yazma eseri incelediğini, eserin 18 varaktan oluşup “*Risâle-i Âcîbe*” adını taşıdığını haber vermiştir. Eseri detaylı bir şekilde tetkik eden Timurtaş, müellifin isminin varak 2a’da “*Te’lîfu'l-Cemâlî el-fakîr*” şeklinde geçtiğini, eserin önsözünde ise “*er-Risâletü'l-'Acîbe fî Du'â-i Hazret-i Mehmed b. Murâd Hân*” yer almasından mütevellit eserin Fatih Sultan Mehmed’e ithaf edildiğini söylemiştir. Timurtaş, daha sonra eserin bir beyit veya ibâreden harfler alınıp yeni beyit ve ibâreler meydana getirilmek suretiyle oluşturulduğu, yazılış şekline son derece dikkat edilmesi gerektiğini ifade ederek müellifin eserle ilgili izahına yer vermiştir. Timurtaş’tan alıntılanan müellifin eserle ilgili izahı şöyledir:

“*Rahmet ol ehl-i insâf müselmân kâtibe ki, her hitâb-i âftâbt-tâbi ve bu hitâb-i müstetâb-bâbi, ki her beyti ma'mûr ve her sa'yi meşkûrdur, ki Kasîde-i Âcîbe ve asîde-i ğarîbedür ve sanayi'-i bedî'iyye ile mübeyyen ve bedâyi'-i tabî'iyye ile müzeyyendür ve selâseti elfâz ile mergûb ve nefâset-i ma'ânî ile mahbûbtur, kitâb eylemek istese; bu nüsha-i şerîfeye nazar eyleye. İmlâdan ibârâtta ve i'râbdan her ne görürse bi-'aynihi öylece yazsın. Hiçbir mahalde tebdîl ve tağyîr kılmaya ki râst ve dürüst ola; tâ sonra görölüp hatâsını islâh eylemekde zahmet çekmeye ve kendüye nefrin olunup cehâlete nisbet etmeyeler ve islâh olunmayacak olursa, tasnîf eyleyen zarîfun te'lîfinde tağyîr bulunup emekleri zâyî olur. Ve eger bu zikrolunan mücibce 'amel eylemek elinden gelmezse lütf eyleyüb yazmaya mukayyed olmaya (vr.2^a).”*

Timurtaş, müellife ait bu izahıktan sonra “... iki beyitten muayyen harfler alınıp yeni bir beyit yapılan, baştan sona kadar hem sanatları hem vezin bahislerini

bildiren, Türkçe ibâreden Farsça, Farsça'sından Arapça sözler çıkan, harika sanatlarla dolu kasîde olması kuvvetle muhtemeldir” yorumunu yapar.

Şair, *Miftahü'l-Ferec*'de ise kendi eseri hakkında şu ifadelere yer verir:

*“Fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün
Bir risâle eylemişdüm hem yine
Kim kemâline öküştür beyyine*

*Bahrınıñ dürri şanâyi' den semîn
Beytinüñ şadri 'avâriẓdan emîn*

*Her iki beytinden alınıp hurûf
Hâşılı bir beyt olurdu bî-vuķûf*

*Kim olurdu anda bir şan'at 'acîb
Vezni bir dürlüyidi hem î lebîb*

*K'evvelinden âhîrine bî-ķuşûr
Hem şanâyi' bildürürdi hem buķûr*

*Lafz-ı türkîden çıkardı fârisî
Şöyle kim beytinde beytün yarusı*

*Fârisîsinden 'arab dilince hem
Beyte bir mısrâ'ıdı bî-bîş ü kem*

*Anca şan'atlar ki anda varıdı
Kenz-i güftâr içre gey muķtârıdı*

*Gerçi añılır resâyi'l ismile
Lîk türkî yog idi bu resmile*

Ger beyân olınsa evşâfi tamâm

Söz uzanır muķtaşar olmaz kelâm (V.19b. 485-494. Beyitler).” (Yıldız, 1992; 1996:271-292)

Yukarıdaki açıklamalara istinaden, çalışma konusu olarak incelediğimiz bu risâleyi, sonraki kuşaklar için muhtelif sanatları, vezinleri görme, deneme ve geliştirme noktasında öğreticiliği olan bir eser olarak düşünebiliriz. Eser, bu yönüyle âdeta bir şiir atölyesinden çıkmış izlemine uyandırır.

Çalışmanın ilerleyen aşamasında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bu eserin nüshasına İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde ulaştık. Muhtemelen eserin künyesinde müellif isminin yazmamasından kaynaklı bu nüsha, günümüze kadar araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır.

Faruk Kadri Timurtaş'ın, eserin Cambridge Kütüphanesi İslam Yazmaları nüshası ile ilgili izahlarına bakıldığında elimizdeki nüshanın farklı olduğu görülür. Toplam 18 varaktan oluşan eserin son sayfası boş olup sadece kütüphane kayıt numarası mevcuttur. Cemâlî'nin eserde 13b'den itibaren bahsettiği müsel sel hatla yazmış olduğu ve muhtelif vezin ve şekille okunan manzume hariç eser, toplam 153

beyitten oluşmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'e dua ve medih mahiyetinde yazılan ana kasidenin beyit sayısı 111'dir. Bu beyitlerden harf ve kelime çıkarmak suretiyle oluşturulan yeni beyitlerin sayısı ise 42'dir. Ortaya çıkan bu beyitler arasında ise 9 beyitten oluşan Farsça kaside, 2 Farsça beyit, 2 Arapça beyit ve ayrıca Farsça ve Arapçadan oluşan 2 mülemma beyit mevcuttur.

2.1. Nüsha Tavsifi

Başlık: *Risale-i Acibe fî Medhi Fatih Sultan Mehmed Han*

Dil: *Turkish, Ottoman*

Dil Kodu: *ota*

Yerel Yer Numarası: *NEKTY10534*

Yayın Bilgileri: *[y.y. : y.y.], h.1270.*

Fiziksel Tanımlama: *17 v. ; 210X159 mm.*

Genel Not: *Eserin yazıldığı hattın cinsi: Nesih. Sayfadaki satır sayısı: 11*

Konu Başlığı: *Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Padişahı, 1432 – 1481.²*

Baş: *“Elhamduli'llāhi'l-bedī'i'l-Ilezi şerrefe kulūbenā bi-şerefi'l-İslāmi ve'l-īmāni ve nevvere 'uyūnenā bi-nūri'l-ma'rifeti ve'l-ilmî ve'l-irfāni el'Ilezi”*

Son: *“Niçe ki hāşıl ide cāna şevk ü şavm u şalāt
Niçe ki vāşıl ola rūh-ı Aḥmed'e şalavāt*

*Kemāl-ı luḫf ile ol Kerīm ü 'Azze ve Cell
Vire sa'ādet ü baḫt ile 'ömürüne berekāt”*

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan kayda göre bu nüshanın yazarı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak incelediğimiz metinde 2a numaralı varakta **“Cemâlî İbrahîm bin Mustafâ”** şeklinde ve 17a numaralı varakta mahlas beyit olarak düşündüğümüz **“Şehā egerçi Cemâlî fakîr-i kemterdür/Velîk silk-i cevâhirdür itdüğü kelimāt”** **“Cemâlî”** ismiyle karşılaşmaktayız. Nesih hatla yazılan ve büyük oranda harekeli olan eserin 1b'deki satır sayısı 8 olup 2a, 2b, 3a ve 3b numaralı varakta satır sayısı 11'dir. Diğer sayfalarda ise manzum parçaların varlığı ve kimi yerlerde mensur metnin olması nedeniyle satır numaraları farklılık göstermektedir. Eser, kırmızı cedvel içine alınmış vaziyette mensur ve manzum parçalardan oluşmaktadır. 1b, 2a, 2b ve 3a numaralı varaklar mensur olup dili Arapçadır. Şair, eseri kaleme alma amacına binaen bazen manzum parçalardaki sanatları, kelime oyunlarını okura bildirmek için mensur ifadelerle başvurmuştur. Ayrıca aynı manzumedan harf veya kelime çıkararak 16a, 16b ve 17a'da müdevver diye adlandırabileceğimiz toplam beş daire içine birer beyit yazmıştır. Eser 17b'de tamamlanmış olup son sayfa boştur.

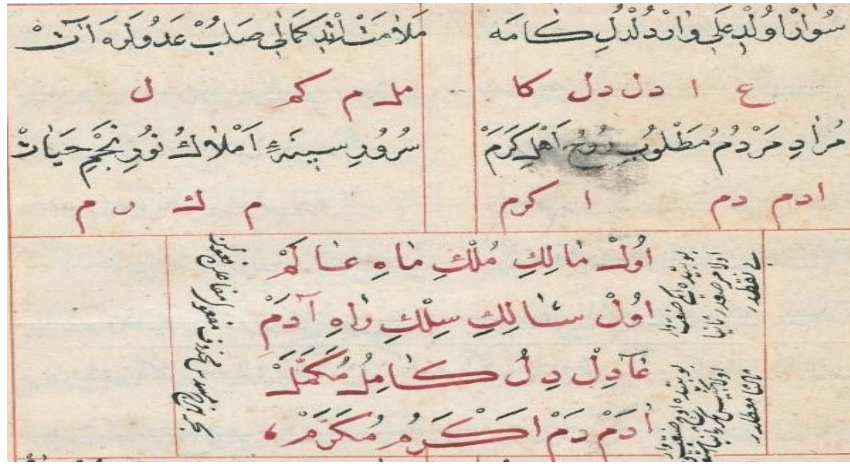
2.2. Eserin Yazılış Amacı ve Eserde Uygulanan Yöntemler

Eserin giriş kısmında yer alan Arapça mensur metinde şair, Allah'a büyük bir minnettarlıkla Allah'ın yüceliğini, ilim ve belagatin ehemmiyetini, şairlik

² Bu bilgi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü Kataloğu internet sayfasından alınmıştır. http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=acibe&rw=12&i sd=true Erişim Tarihi: 01.11.2020.

kudretini, kaleme almış olduğu eserin mahiyetini anlatmaktadır. Bu bölümde ayet ve hadislerden de deliller sunarak ilme, belagate, şiir ve şairin değerine atıflarda bulunmaktadır. Aynı metinde İstanbul fatihi Fatih Sultan Mehmed'in kazanmış olduğu zaferleri överek onun kahramanlığını, yüceliğini dile getirir. Arapça metinden sonra Cemâlî, 3b numaralı varakta manzumeye başlamadan önce risâlenin Fatih Sultan Mehmed'e dua mahiyetinde yazıldığını beyan eder. Metin şöyle: “*Er-Risâletü'l-'Acîbe fî-du'â'i Hazreti Sultânü'l-a'zam ve'l-Hâkânü'l-mu'azzam es-sultân ibnü's-sultân Sultân Muhammed bin Murâd Hân bin Muhammed Hân e'azza'llâhu enşârahu.*”

Bu başlıktan sonra Cemâlî kaside nazım şeklinde bir manzume kaleme alır. Ancak manzumenin ilk 15 beytinden sonra “*Bundan aşağı gelen ebyât bu şan'atladur ki her iki beytden hurûf ve kelimât alınup bir beyt hâşıl olur. Her beyt bir dürlü veznle ve bir niçe dürlü şan'atla tilâvet olunur.*” şeklinde bir açıklamaya yer verir. Açıklamadan da anlaşıldığı üzere şair, Fatih Sultan Mehmed için yazmış olduğu kasideyi olabildiğince sanatlı ve çeşitli söz oyunları ile süsleme gayesindedir. Kasidenin devamı niteliğinde olan beyitlerin altına kırmızı mürekkeble kelime veya harfler yazarak bunlardan çeşitli sanatlar içeren kasideden ayrı bir şekilde ve farklı bir vezinle bir beyit bazen iki beyit olacak tarzda manzumeler oluşturur:

Fotoğraf: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534 (v. 4b)

Şair, bu manzumelerin yan tarafına kimi zaman beyitte kullandığı sanatları, vezinleri yazar ve uyguladığı söz oyunlarından bahseder. Eserin ilerleyen varaklarında şair, farklı tekniklerden faydalanarak kelime veya harflerden hasıl olan beytin muamma şeklinde düzenlendiğini veya düşürülen bir tarih beytinin olduğunu okura haber verir: “*Mu'ammâ-yı be-nâm-ı Hazreti Sultân Muhammed Hân halledet saltanatehu /Fî-tarih fethi'l-çal'ati'l-Koşantiniyyeti şeyyed'allâhu Te'âlâ erkânehâ*” (8a-8b). Cemâlî, 10b numaralı varakta “*Bundan aşağı gelen on Türkî beytden beş Fârisî beyt hâşıl olur muşanna'âtan*” şeklinde bir açıklamaya yer verir. Burada sanat kaygısının yanında yazmış olduğu Türkçe beyitlerin alt kısmında yer alan kelime veya harflerden Farsça beyitler oluşturduğunu ifade etmektedir. 12a numaralı varakta ise şair, “*Bundan aşağı gelen sekiz Türkî beytden dört beyt çıkar Fârisî ve ol dört beyt Fârisiden iki beyt çıkar Arabî ve bu sekiz beytden çıkan dört beytle mezkûr on beytden çıkan beş beyt bir muşanna' Fârisî kaşîde olur*” şeklindeki

Bu müselsel beyt bir beytdir ki **yedi** veznle **on üç** şekille **on bir şan'atla** ve **toğsan sekiz** vechle okunur **evvel şan'at tarşî'** **ikinci** terbi' **üçüncü** teselsül **dördüncü** tecnîs-i hağ **beşinci** bî-elif olmak **altıncı** tûlına bir veznle ve 'arzına bir veznle okunur **yedinci** Türkçe okunduğı şüretde hurûfî tağyîr olunmadan 'Arabca okunmak **sekizinci** âhîrinden evveline okunmak **toğkuzuncu** şan'at üçüncü şeklûñ şerhinde gelse gerek **onuncu** şan'at secî'dür **on birinci** şan'at tedvîrdür **meselâ** bir veznle ve sekiz vechle bu şekilde okunur ki dört vechle hâli üzerine ve dört vechle murabba' okunduğı hâlde ve bu şekl-i 'Arabî'de ki mezkûr ve meşûrdur bir niçe garîb ve 'acîb şan'atlarla okunuşlar dağı vardır ki be-gâyet hûb ve mergûbdur..." (v.13b)

Ayrıca söz konusu müselsel beytin herhangi bir harf ilavesine gerek kalmadan aynı zamanda Arapça okunabildiğini dile getirir. Şair, 14a, 14b, 15a ve 15b numaralı varaklarda müselsel manzumenin farklı okunuş tarzlarını tablo halinde sunduğı kelimele vasıtasıyla uygulamalı olarak anlatır. Tedvir sanatına güzel bir örnek olan bu manzumenin ayrıca satraç kurallarına uygun vaziyette okunabildiğini de ifade eder:

حظك مسلسل	عقلك معتل	عقلك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	حظك معتل	عقلك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	حظك مسلسل	حظك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	عقلك معتل	حظك مسلسل	حظك معتل
عربجه اوقفن مشكل بودر			
حظك مسلسل	عقلك معتل	عقلك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	حظك معتل	عقلك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	حظك مسلسل	حظك معتل	عقلك معتل
عقلك معتل	عقلك معتل	حظك مسلسل	حظك معتل

Fotoğraf: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534 (v. 14a)

Şair, son olarak 15b numaralı varakın sonundaki "Bundan aşağı gelen on beytten beş dâ'ire hâşıl olur ki mütelevvîndür evzân-ı muhtelifeyle okunur" açıklamasına göre önceki beyitlerde uyguladığı şekilde manzumelerin altında kırmızı mürekkeble yazılı olan kelime veya harflerden oluşan beyitleri daire içinde göstermiştir. Bu şiir, günümüzde "figüratif şiir" veya "görsel şiir" olarak adlandırılır. 16a, 16b ve 17a'da şair, toplam beş daire içine birer beyit yazmıştır:

Fotoğraf: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534 (v. 14a)

2.3. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri

XV. yüzyılda kaleme alınan eser, yapı itibariyle Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine sahiptir. Metnin büyük oranda harekeli olması, dönemin dil özelliklerini göstermesi açısından önemlidir. Cemâlî, eserdeki şiirlerinde Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları kullanmaktan çekinmez. Ancak şiirlerine bütünsel yaklaşıldığında, şiirlerinin dönemine göre sade bir tarzda yazıldığına şahit olunur. Eserin tamamı bir sanat kaygısıyla kaleme alındığı için kelimelerin ve hatta harflerin itinayla seçilip inci dizer gibi manzumeye yerleştirildiği görülmektedir.

Risâlenin giriş kısmında Arapça bir metin yer almakla birlikte manzumeler arasında Arapça ve Farsça beyitlere rastlamak mümkündür. Bu durum şairin her üç dile olan vukûfiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere Türkçe beyitlerden muayyen kelime ve harfler çıkarılarak Farsça beyitlerin oluşturulması, ortaya çıkan Farsça beyitlerden de aynı kuralla Arapça beyitlerin oluşturulması, kelimelere harf ilavesi olmadan aynı kelimelerin Türkçe ve Arapça olarak okunabilmesi şairin her üç dilde olan üstün meziyetlerini öne çıkaran önemli hususlardır. Bir başka husus ise şair, Türkçe olarak yazdığı beyitlerde Arapça ve Farsça ifadeleri vezne uygun bir şekilde kullanır.

Eser, Fatih Sultan Mehmed için bir medhiye şeklinde kaleme alınması hasebiyle şair, sultanın yüceliğine yakışan bir üslup geliştirmiş ve yazdığı manzumelerin hemen her kelimesinde ayrı bir sanata kapı aralayan farklı tarzları kullanmaktan çekinmemiştir. Cemâlî, eserindeki şiirlerde ses tekrarları ve benzeşmelerinden faydalanarak günümüzde aliterasyon ve asonans olarak isimlendirilen şiirdeki ses zenginliğini öne çıkaran sanatlardan faydalanmıştır. Özellikle şiirlerinde kafiye ve redifler vasıtasıyla meydana getirdiği ses ahengi şiiri farklı bir atmosfere taşır. Bu şiirlerin sesli okunması durumunda ise mûsikîye özgü bir ritmin kulağa geldiği açık bir şekilde hissedilir. Metinden alıntıladığımız örnek beyitlerde farklı sanatlar olmakla beraber koyu olarak gösterdiğimiz ses tekrarları şöyledir:

“Ol *mâlik-i mülk-i mâh-ı ‘âlem*
Ol *sâlik-i silk ü râh-ı âdem*” (v. 4b)

“*Dürr-i dâr-ı devâ vü dârâ der*
Devr ü dâd ü vidâd-ı vird-âver” (v. 6a)

“Ol mâlik-i mülk-i mâh-ı ‘âlem⁵
Ol sâlik-i silk ü râh-ı âdem

‘Âdil-dil ü kâmil ü mükemmel⁶
Âdem dem-i ekrem ü mükerrrem⁷” (v. 4b)

Cemâlî'nin eseri incelendiğinde şiirlerinde diğer sanatlara oranla daha çok mecaz, teşbih, istiare, iştikâk ve tecnîsi kullandığı görülür. Bu alışılmış sanatların yanı sıra daha önce de bahsedildiği üzere eserin hemen hemen tamamına yayılan harf ve kelime oyunlarından oluşan birtakım sanat denemelerinde bulunduğu şahit olunur. Örneğin aşağıda yer alan beyitte şair, Arap harflerinin tamamını birer kez kullanmak suretiyle oluşturmuştur:

Fotoğraf: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534 (v. 9b)

“Müşbit-i feyz ü hūşî zıll-ı Hudâ
Kat‘-ı sükr ü şalah-ı cünd-i ğazâ” (v. 9b)

Bu beyitle şair, vezin, sanat, mana ve lafızdaki üstün kabiliyetini bir kez daha kanıtlamıştır.

Şair, Fatih Sultan Mehmed'in methine dair yazmış olduğu bu sanatlı kasideyi döneminde başka şairler tarafından yazılan diğer kasidelerden farklı kılar. Cemâlî, görüldüğü üzere eserinde sadece bilinen sanatları değil de daha önce az denenmiş sanatları geliştirme veya hiç denenmemiş sanatları bulma peşinde ve daima üslubunu yenileme derdinde olan bir şairdir.

2.4. Eserde Kullanılan Vezinler

Eserinde çeşitli sanat ve söz oyunları yaparak Türkçe, Farsça ve Arapçayı büyük bir ustalıklarla kullanan Cemâlî'nin aruz vezninde de mahir olduğu görülür. Şair, bu üç dilin vermiş olduğu imkânlardan faydalanarak olabildiğince başarılı vezin tasarrufunda bulunmuştur. Eserin başından sonuna kadar büyük bir titizlikle seçtiği kelime ve harfler aruzun muhtelif kalıplarına girerek okuyanın ruhuna ve zihnine işlenmesine olanak vermiştir. Beyitlerde, özenle yerleştirilen harf tekrarlarına ve seçilen aruz vezninin ritmine bağlı olarak okura, şairin heyecanına ortak olma imkânı

⁵ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde iki şan‘at var. Evvelâ muraşşa‘ dur şāniyen bi-nuqa‘tdur.”

⁶ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde üç şan‘at var. Evvelâ tecnîs-i mükerrer şāniyen iştikâk şālişen mu‘at‘aldır.”

⁷ Her iki beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Baħr-ı hezec müseddes-i maħzūf mef‘ ūlū mefā‘ ilūn fe‘ ūlūn”

sunulmuştur. Aşağıda verilen örnek beyit için kelime seçimi ve aruz vezni bağlamındaki ahenk dikkat çekicidir:

“*Mef'ülü / Fā'ilätü / Mefā'ilü / Fā'ilün*
Žayfi nazîf ceyš-i ħafî feyz-i bî-gāzab
Žannî yakîn ü fenn-i nakî tîğ-i şeyb-i şeb” (v. 5b)

Cemâlî'nin şiirleri incelendiğinde onun sık sık imâle ve vasl kullandığı görülür. Bu durum hem Türkçeyi aruza uydurma gayretinde olduğu hem de yaptığı imâle ve vasıllar sayesinde manzumelerinin muayyen bir şekilde kulağa hitap ettiği söylenebilir:

“*Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül*
İmām-ı emām u hümām-ı hümā
Muĥibb-i meĥābîb-i ĥubb u vefā” (v. 7b)

Şair, daha önce de ifade edildiği üzere bazen beyitlerin sağ veya sol tarafına ilgili beytin hangi vezinle yazıldığını not düşmüştür. Böylece şair, vezni bulma noktasında okura büyük bir kolaylık sağlamıştır. Aşağıda yer alan örnek bu tarzda yazılan bir beyittir:

Fotoğraf: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534 (v. 7a)

“*Mefā'ilün / Fe'ilätün / Mefā'ilün / Fe'ilätün*
Ĥabîb-i beste-i şefkat meĥîb-i menba'-ı heybet
Ťabîb-i ĥaste-i miĥnet lebîb-i mecma'-ı şeybet” (v. 7a)

Eserde manzumeler için kullanılan vezinler ve bu vezinlerin kullanıldığı beyit sayıları aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

Beyit Sayısı	Vezin
121	<i>Mefā'ilün / Fe'ilätün / Mefā'ilün / Fe'ilün</i>
1	<i>Mefā'ilün / Fe'ilätün / Mefā'ilün / Fe'ilätün</i>
1	<i>Mefā'ilün / Fe'ülün / Mefā'ilün / Fe'ülün</i>
1	<i>Mefā'ilün / Mefā'ilün / Fe'ülün</i>
1	<i>Fā'ilätün / Fā'ilätün / Fā'ilätün / Fā'ilün</i>
1	<i>Fe'ilätün / Fe'ilätün / Fe'ilätün / Fe'ilün</i>
3	<i>Fā'ilätün / Mefā'ilün / Fā'lün</i>
5	<i>Fe'ilätün / Mefā'ilün / Fe'ilün</i>

2	<i>Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül</i>
4	<i>Mef'ülü / Fā'ilātü / Mefā'ilü / Fā'ilün</i>
1	<i>Mef'ülü / Fā'ilātün / Mef'ülü / Fā'ilātün</i>
4	<i>Mef'ülü / Mefā'ilün / Fe'ülün</i>
1	<i>Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün</i>
1	<i>Müfte'ilün / Mefā'ilün / Müfte'ilün / Mefā'ilün</i>
1	<i>Müfte'ilātün / Müfte'ilātün</i>
2	<i>Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fā'ilün</i>

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Cemâlî, yaşadığı dönemde İran ve Türk şairleri arasında da yaygın bir şekilde kullanılan dâire-i müştebihedeki bahr-i müctes “*Mefā'ilün/Fe'ilātün/Mefā'ilün/Fe'ilün*” veznini asıl kasidede uygulamıştır. Kasideden hasıl olan manzumeler için ise yukarıdaki tabloda geriye kalan vezinleri kullanmıştır.

Sonuç

XV. asrın şairlerinden biri olan Cemâlî, bu eserle henüz modern edebiyatta adı daha yeni duyulan “deneysel edebiyat” a dair örnekler vermeye başlamış ve büyük oranda başarılı olmuştur. Cemâlî'nin, Fatih Sultan Mehmed için medhiye şeklinde kaleme aldığı bu eser, aslında kendi hünerini sergileme fırsatı bulduğu çok değerli bir sanat eserine dönüşmüştür. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY10534 yer numaralı nüshasından hareketle incelediğimiz bu eserde müselsel hatla yazılmış manzume hariç toplam 153 beyit vardır. 1b, 2a, 2b ve 3a numaralı varaklar mensur olup dili Arapçadır. Fatih Sultan Mehmed'e dua ve medih mahiyetinde yazılan ana kasidenin beyit sayısı 111'dir. Bu beyitlerden harf ve kelime çıkarmak suretiyle oluşturulan yeni beyitlerin sayısı ise 42'dir. Ortaya çıkan beyitler arasında 9 beyitten oluşan Farsça kaside, 2 Farsça beyit, 2 Arapça beyit ve ayrıca Farsça ve Arapçadan oluşan 2 mülemma beyit mevcuttur. Eserde ayrıca aynı manzumenin kelime ve harflerinin çıkarımıyla oluşan 16a, 16b ve 17a'da müdevver olarak adlandırabileceğimiz beş daire içinde birer beyit vardır. Şair, bazen beyitlerin yan taraflarına ilgili beytin sanat ve veznine dair bilgiler paylaşır. Şair, “menkût/mu'cem, gayr-ı menkût/bî-nukat, muvassal, lebdeğmez, kalb, cinas-ı kalb, tecnîs, iştikak, bî-elif beyit, Arap alfabesinin tamamını kullanarak yazdığı beyit, okunduğunda dilin hareket etmediği beyit, tedvir” gibi daha pek çok sanatı şiirlerine uygular. Eserde ayrıca müselsel hatla ve tedvir sanatıyla yazdığı ve bir bölümü satranç kuralına göre seslendirilebilen manzume, şairin ifadesine göre 7 vezin, 13 şekil, 11 sanat ve 98 şekilde okunur. Ayrıca bu manzume Türkçe yazılmasına karşın herhangi bir harf ekleme veya çıkarma yapmadan Arapça şeklinde okunabilmektedir. Bu açıkladığımız hususlara binaen şair, kaleme aldığı eseri döneminde yazılan klasik kaside formatından bir adım öteye taşır.

Bu çalışmada, dîvân şiirinin sanat, estetik, hüner ve görsellik bağlamında nihayetsiz zenginliklerinden küçük bir örneği tanıtılmaya çalışıldı. Asırlar boyu süre gelen bir kültürün sanatla yoğrulmuş bu eserlerini gün yüzüne çıkardıkça aziz ceddimizle olan bağlarımız kuvvetlenecek ve gelecek nesillere büyük bir mirası devretmenin heyecanına ortak olunacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık (2017). *Riyazî Muhammed Efendi Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2020.
- Akbayar, Nuri vd. (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmânî. C. II*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını.
- Akyüz, Hayri (1954). Onbeşinci Yüzyıl şairlerinden Cemâlî'nin Hümâ vü Hümayûn Adlı Eseri Hakkında Birkaç Söz. *Türk Folklor Araştırmaları III (54): 856-857*.
- Altuntaş, Halil vd. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Andrews, Walter G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Mustafa Uğurlu (2018). *Diyârbekirli Kâmi ve Dîvânı*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Arslan, Mustafa Uğurlu (2019). Klasik Türk Edebiyatı'nda Şahin Giray Üslubu. *Edebî Eleştiri Dergisi c. 3/1, s. 1-14*. DOI: 10.31465/eder.534550.
- Canım, Rıdvan (2018). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2020.
- Cemâlî Dîvânı*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1.
- Çavuşoğlu, Ali (2010). Kırım Hanı Şahin Giray (Ö.1787) ve “Gazel-i Müdevver”i. *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi, C.II, s.8, Sonbahar*.
- Derdiyok, İ. Çetin (1988). *Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derdiyok, İ. Çetin (1994). Fâtih Devri şairlerinden Cemâlî'nin Dîvânı'nda Yer Alan İki Tarih. *Türk Kültürü (375): 434-437*.
- Derdiyok, İ. Çetin (1998). *Cemâlî, Miiftâhü'l-Ferec (Tenkitli Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları.
- Derdiyok, İ. Çetin (1998a). Cemâlî ve Eserleriyle İlgili Çalışmalar. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahyalı Şairler Sempozyumu I (pp.204-211). Kütahya, Turkey.
- Derdiyok, İ. Çetin (1999). XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Dîvânı'nda Fâtih Sultân Mehmet ve İstanbul'un Fethi. XIII. Türk Tarih Kongresi (pp.62). Ankara, Turkey.
- Ergun, S. Nüzhet (1936). *Türk Şairleri. C. III*. İstanbul.
- Erimler, Kayahan (1974). Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser. *Ankara: TDAY. Belleten. ss. 265-281*.
- Horata, Osman (1990). *Cemâlî, Hümâ vü Hümayûn (Gülşen-i Uşşâk)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Horata, Osman (1991). XV. Yüzyıl Şairlerinden Cemâlî'nin Hayatı ve Eserleri. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 8, sayı: 1-2 / Aralık ss. 51-82*.

Horata, Osman (1993). Cemalî'nin Hümâ vü Hümâyün Mesnevisi. *Marmara Üniversitesi, Türklük Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı*, sayı: 7 (1991-92), s.281-306.

Horata, Osman (2000). Hâcû-yı Kirmanî ve Cemalî'nin Hümâ vü Hümâyün Mesnevîlerinin Karşılaştırılması. *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Agâh Sırrı Levend, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, vol: 24/1:121-135.*

Horata, Osman (2002). Cemâlî. *Türk Dünyası Edebiyatçılar Ansiklopedisi. C. 2. Ankara: AKM Yay. 429-432.*

Horata, Osman (2013). Cemâlî, Bâyezîd. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cemali-bayezid>. Erişim Tarihi: 01.11.2020.*

Horata, Osman (2018). Has Bahçede Döne Döne Araştırma-İnceleme Yazıları. Ankara: Akçağ Yayınları.

İpekten, Haluk vd. (2017). *Sehî Beg Heşt-Bihîşt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2020.

İsen, Mustafa (2017). *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, www.kulturturizm.gov.tr <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> Erişim Tarihi: 01.11.2020.

Karabey, Turgut (2007). Divan Şiirinde Sapmalar. *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Dergisi. S. 32 s.15-37.*

Kayabaşı, Bekir (1997). Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçoğlu, Turgut (2016). DeneySEL Edebiyat Yönüyle Dîvân Şiirinde Bir Tarz: Gazel-i Musanna' Yahut "Gazel Ender Gazel". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, Yıl 2, Sayı 5, 2016, ss. 336-342.*

Kut, Günay (1993). CEMÂLÎ. *TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemali> Erişim Tarihi: 01.11.2020.*

Levend, Agâh Sırrı (1953). Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı. *Ankara: Türk Dili Dergisi, C. II, s. 20, ss. 503.*

Okuyucu, Cihan (2000). Cemâlî ve Miftâhu'l-Ferec'i. Kütahyalı Şairler Sempozyumu. 4-5 Haziran 1998. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yay. 178-194.

Özgül, M. Kayahan (2005). Figüratif Şiir. *Sonsuzluk ve Bir Gün Dergisi, Temmuz-Ağustos s.3, ss.3-10.*

Risale-i Acibe fi Medhi Fatih Sultan Mehmed Han. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü Kataloğu http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=acibe&rw=12&isd=true Erişim Tarihi: 01.11.2020

Şenödeyici, Özer (2008). Osmanlının Görsel Şiirleri II: Şiir Çizmek Sanatı ve Geometrik Şekillerde Denge. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.1, S.4 (Yaz), s.543-565.*

Şenödeyici, Özer (2009a). Osmanlının Görsel Şiirleri I: Resim Yazmak Sanatı ve Sâdıkî'ye Ait Bir Müşeccerin Tetkiki. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR), S.26 (Güz) s.217-227.*

Şenödeyici, Özer (2009). Osmanlı'nın Görsel Şiirleri III: Trajedi'nin Gölgesinde Hüner Gösterisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/6 Winter. s. 586-592.*

Şenödeyici, Özer (2012). *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Şentürk, Levent (2003). Madde Madde OuLiPo. *Kitap-lık (Deneyisel Edebiyat Dosyası) YKY Aylık Edebiyat Dergisi. Yıl: 10, Sayı: 60, s.58-67.*

Toprak, M. Sait (2006). Cemâlî İshâk b. Mehmed el-Karamânî: Hayatı ve Eserleri. *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XXIV, İzmir. ss.127-160.*

Tökel, Dursun Ali (2010). *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Dîvân Şiiri*. Ankara: Hece Yayınları.

Timurtaş, Faruk Kadri (1951). Fatih Devri şairlerinden Cemâlî ve Eserleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.*

Timurtaş, Faruk Kadri (1980). *Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tuğluk, İbrahim Halil (2008). 17. Yüzyıla Ait Harekeli İki Metinde Bazı İmlâ Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/6 Fall 2008*

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). C. II. "Cemâlî". 38-39.

Yavuz, A. Fikri vd. (1972). *Bursalı Mehmed Tâhir Osmânî Müellifleri. C. II. İstanbul: Meral Yayınevi.*

Yıldız, Osman (1992). Cemâlî-i Karamânî: Miftâhu'l-Ferec, Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini I-II. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi.

Yıldız, Osman (1996). Cemâlî-i Karamânî ve Miftâhu'l-Ferec'i. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi s.2, ss. 271-292.*

Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler, Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Enderun Yayınları.

METİN:

[1b]

Elhamduli'llâhi'l-bedî'î'l-llezî şerrefe kulübenâ bi-şerefi'l-İslâmi ve'l-îmâni ve nevvere 'uyüenâ bi-nürî'l-ma'rifeti ve'l-ilmî ve'l-irfâni el'llezî 'allemel-insâne mâ lem ya'lem⁸ mine'l-ma'ânî ve'l-beyânî hayşü kâle Te'âlâ fî-muḥkemi'l-Ḳur'an er-Raḥman 'allemel-Ḳur'an haleka'l-insân 'allemehu'l-beyân⁹ ve's-şalâtü 'alâ Seyyidinâ Muhammedi'l-meb'ûsi min benî 'Adnân el-mü'eyyedi bi-envâ'î'd-delâ'ili ve'l-bürhâni. Ellezî ruyâ 'anhu 'aleyhi's-selâm ennehu kâle kulübü's-şu'arâ'i ḥazâ'inü'r-raḥman ve nuzile fî-şânihi ve mâ 'allemnâhu's-şî're ve mâ yenbeğî lehu in huve illâ zikrun ve Ḳur'ânun¹⁰ ve 'alâ âlihî ve aşḥâbihi'l-lezîne humü'l-ğavvâşün fî-buḥûrin ḥâṭarahu'l-'ummân mâ dâreti'l-eflâku müsri'aten

[2a]

li-murûri'l-ezmâni ve mâ-nâḥati'l-kumriyyu fî-ṭarafî'l-bostân. **Ammâ ba'd** Fe-hâzihi risâletün 'acîbetü yü'refü bihâ 'acâ'ibü's-sanâyi' ve ğarâ'ibü'l-bedâyi' ve'l-ezmân fi-ba'dî'evşâfi'l-ḥamîdeti Li's-sultânî'l-mütte'izi bi-'va'zi inna'llâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-iḥsân¹¹ râfi'î'l-'âlâmi's-seniyyeti kâtîli kefereti'l-Ḳoştantiniyyeti bi's-seyfi ve's-sinâni es-sultân ibnü's-sultân ve'l-ḥân ibnü'l-ḥân **Sultân Muhammed bin Murâd bin Muhammed Ḥân** lâ-zâlet me'âşirü 'alâ'ihî mektûbeten 'alâ cebheti's-şems ve cemâcimi a'dâ'ihî. Ke-en lem tuğni bi'l-emsî mâ-dâmeti's-şemsî ṭâlî'aten li'tenevvürî'l-erkâni. Nazzamehâ muḥibbü'l-fuṣaḥâ Cemâlî İbrahîm bin Muştafâ revvehe'llâhu Te'âlâ rûḥahümâ bi-rûḥi's-şidki ve's-şafâ ve ce'alehümâ mine'l-lezîne tekellemü kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin aşluḥâ şâbitun ve fer'uhâ fi's-semâ'¹² muḥterizen mine'l-hezeli ve'l-elḳâbi ve mûmeyyizen mine'l-ḥaṭa'i ve's-şavâbi fe-yecibü 'alâ şâhibi't-ṭab'î's-selîmi'l-laṭîfi ve'l-lisâni'l-fâşihî's-şerîf an lâ-yetekellemü bi'l-ḳubḥi

[2b]

lâ bi'l-kinâyeti ve lâ bi's-şarîḥi ke-'Abdu'llâh bin Revâḥa ve Ḥassân bin Şâbit ellezî kâle lehu Resûlü'llâhi şallâllâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem ḳul ve Rûḥu'l-Ḳudusi ve ḳavlihi Te'âlâ 'aleyhi's-selâm yed'ü lehu bi-ḳavlihi *Allâhüme eyyidhu birûḥi'l-ḳudusi*¹³ ve ḳavluhu Te'âlâ ve mâ 'allemnâhu's-şî're ve mâ yenbeğî lehu¹⁴ innemâ verede li-nefyi mâ-kâne'l-küffâru yaḳülüne fi-ḥaḳḳi'n-nebiyyi innehu şâ'irun ve fî-ḥaḳḳi'l-Ḳur'an'î innehu şî'run fe-nüzile hâzihi'l-âyetu li-ibṭâli ḳavlihim ve izḥâri kiżbihim ve'l-cevâbu 'ani's-su'âli bi-ḳavlihi Te'âlâ ve's-şu'arâ'u yettebi'uhümü'l-ğāvün¹⁵ innehu ve nezele fî-ḥaḳḳi şu'arâ'î'l-küffâri'l-lezîne kânü yehcüne li'l-İslâm'î ve ehlihi ke-ebî Süfyân bin el-Ḥâriş ve ebî 'İzze ve Ümeyye bin ebî Şalt ve

⁸ "İnsana bilmediğini öğretendir." (Alâk/5). Ayet meâlleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan "Kur'an-ı Kerim Meâlî" adlı eserden alıntılanmıştır. Metinde geçen diğer me'âl alıntılarında sadece sûre ismi verilip ayet numarası yazılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Altuntaş vd. 2011).

⁹ "Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti." (Rahman/1-4).

¹⁰ "Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır." (Yâsin/69).

¹¹ "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı ... emreder;" (Nahl/90).

¹² "... (Güzel bir söz), kökü sağlam dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir." (İbrâhim/24).

¹³ "... onu Ruhü'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik..." (Bakara/253).

¹⁴ "Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da..." (Yâsin/69).

¹⁵ "Şairlere ise haddi aşan azgınlık uyarlar." (Şu'arâ/224).

ğayrihim Ellezîne kâlû naħnu naħûlu mişle mâ-kâle Muħammedun ve kânû yehcüne ve yectemi' ü'l-müşrikîne yestemi' üne eş'ârahüm ve ehâciyehum ve yü'eyyidü kavlenâ el-stisnâ'u fi'l-âyeti's-şerîfeti'l-letî sebaķa zikruhâ bi'kavlîhi Te'âlâ ille'llezîne âmenû ve 'ameilu's-şâlihâtî¹⁶ felâ işme 'alâ'l-fuşâhâ'i mine'l-müslimîne'llezîne kânû yehmidüne'allâha Te'âlâ ve yemdehüne Resülehu 'aleyhi's-selâm bi-naẓmı'l-laţîfi ve medħi şerîfin

[3a]

ke-ebî Bekri's-şiddîķ ve 'Aliyyi'l-Murtaẓâ ve'l-Ĥasani ve'l-Ĥüseyn ve'l-İmâmu's-Şâfi'i radıya'llâhu Te'âlâ 'anhum ecma'in ve yunşidüne'l-ķaşâ'ide bi-selâseti'l-elfâzi ve nefâseti'l-me'ânî ke-yeķûlu'l-'abdu ve ķaşîdetü'l-bürdetü li't-tevhîdi ve'l-mev'izeti'l-Ĥaseneti ve'n-naşîĥati bel yekününe muşâben fe'l-mes'ûlu mina'llahi'l-Kerîm'i en-ya'şimenâ 'ani'l-faşâĥati bi'l-hezli ve yaĥfazânâ 'an faşâĥati'l-hâzilîne ellezîne yazunnûna ennehüm yazunnüne kânû fi'l-keġâmî faşîĥân ve yenşidüne bi'l-mühmelâti ve'l-elķâbi li-ma'âşî nüfûsihimü'l-ķilâbi fe-raĥîma'llâhü Te'âlâ men nazara'r-risâlete'l-mezkûrete ve teseyyere fi besâtîni'l-elfâziĥâ ve me'ânîĥâ ve tasavvara fi-taşđîķi beyâniĥâ ve mebâniĥâ ve yerâĥâ *ke-cennetin tecrî teĥteĥa'l-enhâr*¹⁷ ev ke-'aynin câriyetin 'alâ uşûlü's-şecereti ve'l-ezhâri ev ke-nesîmin yefûĥu letâ'ifi'l-eshâri mu'ttaratün bi-enfâsi's-şimâli ve münevvereti bi-envâri'l-cemâli müstemiletün 'alâ cemî'i's-şanâyi's-şî'riyyeti ve mutaẓamminatı li-ķüllî'l-bedâyi'l-ĥikemiyyeti bi-delîli *inne mine's-şî'ri le-ĥikmeten*¹⁸ ve da'â li-nâzîmiĥe'l-mezkûri ve da'vetü'llâhi Te'âlâ vâsi'ü'l-mağfîreti ve hüve'l-ġafûru'r-raĥîm ve't-tevvâbü'l-ĥakîm.

[3b]

Er-Risâletü'l-'Acîbe fi-du'â'i Ĥazreti Sultânü'l-a'zam ve'l-Ĥâķânü'l-mu'azzam es-sultân ibnü's-sultân Sultân Muħammed bin Murâd Ĥân bin Muħammed Ĥân e'azza'llâhu enşârahu

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Meger ki Ĥâlîķ-ı aĥyâ vü bâ' iş-i emvât
İçirdi luţf ile mürde-i ĥâke âb-ı ĥayât
- 2 Ki oldı bād-ı şabâ hem-dem-i dem-i 'İsâ
Çenâr el getirüp 'andelîb oķur da' vât
- 3 Nehâruñ eyledi fâlı bahâr-ı ferĥunde
Ki ĥûb u ĥurrem-i ĥandân ola benât-ı nebât
- 4 Virildi süsen-i müķşir-zebâna tîġ-i zafer
Ki fetĥ-i meclis için bâde itdire ĥareķât
- 5 Çemende murġ-ı ĥoş-âvâ ĥurûş cûş-ı ķulub
Müsebbîĥâne oķur dürlü dürlü tesbîĥât

¹⁶ "Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler..." (Asr/3).

¹⁷ "... içinden ırmaklar akan cennetleri..." (Maide/85).

¹⁸ "Şiirde, mutlak bir hikmet vardır. (Buhârî, Edeb, 90; Ebû Dâvud, Edeb, 87; Tirmizî, Edeb, 69; İbn-i Mâce, Edeb, 41)." (Yılmaz, 1992:84).

- 6 Yirüñ bezenmek için şeyyibât ü ebkârî
Felekdür âyine-dâr-ı âftâbdur mir'ât
- 7 Çü virdi dav'-ı tavâli' maţâli'e mişbâh
İrişdi ravzaya envâr kalmadı zulumât
- 8 'Ale's-şabâh şabûhî-keşân râh-ı ferah
Kılur müferrih-i ervâh-ı rûha revh-i necât
- 9 Kü'usa tıldı çü rahât-ı lâle câmından
Pür itdi gûş-ı güli *en-nüfûsu fî'r-râhât*
- [4a]
- 10 Nüşûre münkir olan mülhidüñ geri girsün
K'ider miyân-ı çemen 'arz-ı 'arza-i 'araşât
- 11 Kadîme varısa meylüñ havâdişi dehrüñ
Hudûş-ı 'âlemi şâbitdür itdügi işbât
- 12 Hadîş-i ba'şe delîl istesen ider tefsîr
Şahâ'ifinde zemînüñ mefâşıl-ı âyât
- 13 **Hatîb-i minber-i gül-zâr olup okur bülbül**
Devâm-ı devlet-i Sultân Mehmed'e da'vât
- 14 Ki câna hüsn-i Hüseyñ oldu halka hulq-ı hasen
Yazıldı defter-i divân luţfına hasenât
- 15 Piyâde olmağa ferzâneler rikâbınca
Sürerse atını sen ruğları ider şeh-mât

Bundan aşığa gelen ebyât bu şan'atladur ki her iki beytden hurûf ve kelimât alınup bir beyt hâşıl olur. Her beyt bir dürlü vezne ve bir niçe dürlü şan'atla tilâvet olunur.

- 16 'Acebim olsa memâlikde bî-bedel mülki¹⁹
Ki mihri itdi kemâhî me'âlimi iskât²⁰
- 17 Ol itsün eyler ise kimse kevne Rüstemlik²¹
Ki devr içinde ider ad Cem'leri iki kat²²

¹⁹ Her mısram altında yer alan kelime ve harfler dipnotta sırasıyla verilecektir: (مالك / ol) - (اول / ol) - (ملك / mülk) - (ملك / mülk)

²⁰ (ماه / mäh) - (عالم / 'âlem)

²¹ (اول / ol) - (س-ال / s-â-l) - (ك / k) - (س-ل-ك / s-l-k)

²² (ر / rā) - (ه / h) - (ادم / âdem)

[4b]

- 18 Süvâr oldı ' Alî-vâr Düldül-i kâma²³
Melâmet itdi kemâli şalup ' adûlara at²⁴
- 19 Murâd-ı merdüm ü maṭlûb-ı rûḥ ü ehl-i kerem²⁵
Sürür-ı sîne-i emlâk ü nûr-ı necm-i ḥayât²⁶

*Mef' ülü / Mefâ' ilün / Fe' ülür*²⁷

Ol mâlik-i mülk-i mâh-ı ' âlem²⁸

Ol sâlik-i silk ü râh-ı âdem

' Âdil-dil ü kâmil ü mükemmel²⁹

Âdem dem-i ekrem ü mükerrerem³⁰

- 20 Açarsa luṭf-ı yedin nüṣṣa-i ' aṭâ yazılır³¹
Ki zâtı kılsa kerem feyz ider ulûf-ı mi ' ât³²
- 21 Şeḥâvet ü edeb ü dânişüñ dîne vaşfın³³
Bahâ-yı şafvetine ḥaddinüñ dimez ġâyât³⁴

[5a]

- 22 Münâsibüñ ḥaşem ü ' izzetiyle Yûsuf dur³⁵
Şenâ-yı mihrüñ olur çün kuvâya ḳand ü nebât³⁶
- 23 Senüñ kerimligüñ inse bî-nihâyetdür³⁷
Ki cüd-ı birre vücûduñda oldı tevcihât³⁸

²³ (ع / ') – (ا / â) – (دل دل / d-l-d-l) – (ك / kâ)

²⁴ (مل / m-l) – (م / m) – (كم / k-m) – (ل / l)

²⁵ (دم / âdem) – (دم / dem) – (ا / â) – (كم / kerem)

²⁶ (م / m) – (ك / k) – (ر / r) – (م / m)

²⁷ Bu iki beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 11b; Dîvânda bu beyitler için şu açıklamaya yer verilmiştir: "Pâdişâh medhinde bu beytlerüñ san'atları ḥurûfî noḳtasuz olduğıdur ve tersî' ve tecnîs ve iştikâḳdur."

²⁸ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Bu beytde iki şan'at var. Evvelâ muraşşâ' dur şâniyen bî-nuḳatdır."

²⁹ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Bu beytde üç şan'at var. Evvelâ tecnîs-i mükerrer şâniyen iştikâḳ şâlişen mu'atıldır."

³⁰ Her iki beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Baḥr-ı hezec müseddes-i maḥzûf mef'ülü mefâ' ilün fe'ülün"

³¹ (ا / aḳ) – (ل / l) – (يدن / yedin) – (سخ / s-ḥ) – (ا / â-y)

³² (ه / h) – (ذات / zât) – (ك / k) – (ی / y) – (د / d)

³³ (خ / ḥ) – (و / v) – (ب / b) – (دش / d-ş) – (د / d) – (ی / y) – (صفا / şafâ)

³⁴ (ی / y) – (صفوت / şafvet) – (ه / h) – (خ / ḥ) – (د / d)

³⁵ (ن / n) – (سب / s-b) – (حشم / ḥışm) – (ت / t) – (وف / v-f)

³⁶ (ا / â-y) – (ه / h) – (جو / çü) – (قوی / ḳ-v-y)

³⁷ (سن / sen) – (ك / k) – (ی / y) – (ا / â) – (نس / n-s) – (ب / b) – (ا / â) – (ت / t) – (د / d)

³⁸ (ج / c) – (د / d) – (بر / b-r) – (ج / c) – (د / d)

*Fā' ilātün / Mefā' ilün / Fa' lün*³⁹

Açalıdan sehāya zātuñ yed⁴⁰

Ḥüb düşdi şafā-yı şafvete ḥad⁴¹

Neseb ü ḥaşmet ü vefāya kavī

Seni key enseb itdi ced-ber-ced

24 Olur çü ' izz ile żayfı nazîf ü ceşş-i ḥafî⁴²
İrerse tañ mı eger feyzi bî-ğazab evķāt⁴³

25 Kemāl-i luḥf ile zann-ı yakîn ü fenn-i naķî⁴⁴
Ki tîğî şeyb-i şeb oldı vü zātı faḥr-ı guzāt⁴⁵

[5b]

26 Şikār-ı kişvere taḥt cenîb ü zîneti bāz⁴⁶
Ḥavāşşa tâc-ı beyân ü cemāle zîb-i cihāt⁴⁷

27 Likâsı nazik ü tezyîni nağz ü şefķat-i ḥüb⁴⁸
Şafā-yı şoḥbeti tebyîn-i naķz-ı tenbîhāt⁴⁹

Mef' ulü / Fā' ilātü / Mefā' ilü / Fā' ilün

Żayfı nazîf ceşş-i ḥafî feyz-i bî-ğazab⁵⁰

Zannı yakîn ü fenn-i naķî tîğ-i şeyb-i şeb

³⁹ Bu iki beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1 - v. 11b; Dîvânda bu beyitler için şu açıklamaya yer verilmiştir: "Ve bu beyitler bu şan' at iledür ki bir harfî noķtalu ve bir harfî noķtasuzdur."

⁴⁰ Her iki beytın sağ tarafında şu açıklamalara yer verilmiştir: "Bu iki beytün şan' atı raķta'dur. Fî mecmü' ḥurûfâtı birisi menķüt birisi ğayr-ı menķütür."

⁴¹ Her iki beytın sol tarafında şu açıklamalara yer verilmiştir: "Baḥr-ı ḥafîf-i maḥbün fā' ilātün mefā' ilün fā' lün".

⁴² (ضيفى / żayf-ı) – (نظيف / nazîf) – (حيش / ceşş) – (خفى / ḥafî)

⁴³ (فيض / feyz) – (بى / bî) – (غضب / ğazab)

⁴⁴ (ظنى / zannı) – (يقين / yakîn) – (فن / fenn) – (نقى / naķî)

⁴⁵ (تبع / tîğ) – (شيب / şeyb) – (شب / şeb)

⁴⁶ (تختى / taḥt-ı) – (جنيب / cenîb) – (زينت / zînet) – (ب / b)

⁴⁷ (خ / ḥ) – (ت / t) – (ج / c) – (بى / bî) – (ن / n) – (زيب / zîb)

⁴⁸ (تزيين / tezyîn) – (نغز / nağz) – (شفقت / şefķat)

⁴⁹ (تبيين / tebyîn) – (نقض / naķz) – (تب / teb)

⁵⁰ Bu beytın sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: "Bu beytde daḥı üç şan' at var. Evvelâ cemî' ḥurûfî mücevherdür şâniyen maḥlûb-ı küllidür şâlişen tensikü's-şifâtdur."

Tahtı cenîb ü zînet ü baht-ı cebîn-i zîb⁵¹
Tezyîn-i nağz ü şefkat-i tebyîn-i nağz-ı teb⁵²

- 28 Mülük-ı dehre müdâmı virür murâd müdâm⁵³
Mürîd-i mihre hemîşe olur nişâb-ı zekât⁵⁴
- 29 İmâm-ı râh-ı rehâ ve hümâm-ı dâr-ı sedâd⁵⁵
Kemâl-ı verd-i şuver mâh-ı mülk-i ma' lümât⁵⁶

[6a]

Mef' ülü / Mefâ' ilün / Fe' ülün
Mihr ü dem ü adı dâm ü dür hem⁵⁷
Meh-rûdur u dâd-ı redd-i verhem⁵⁸

- 30 Diyâra dâver-i devrân ü vüddâ rızâdur⁵⁹
Dühûra dâd ü imdâd ü vird-i evc ü ' urât⁶⁰

Fâ' ilâtün / Mefâ' ilün / Fâ' lün
Dürr-i dâr-ı devâ vü dârâ der⁶¹
Devr ü dâd ü vidâd-ı vird-âver⁶²

- 31 Ma' arifinde eçaldur ma' âlim-i ' âlem⁶³
Muşâhibine mukarrer berât-ı qadr-i cihât⁶⁴

⁵¹ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde dağı şan' at hams var. Evvelâ mürâ' at-ı nazîr şâniyen tensikü'ş-şifât şâlişen maqlüb-ı ba' z râbi' en tecnis-i hağ hâmisen tecnis-i zâ'id-i menkûtdur.”

⁵² Her iki beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bağr-ı muzâri' -i maşşür ağreb mef' ülün fâ' ilâtün mefâ' ilün fâ' ilün”

⁵³ (m / m) – (h / h-r) – (dem / dem) – (ad / ad) – (dâm / dâm)

⁵⁴ (d / d) – (r / r) – (hem / hem)

⁵⁵ (m / m) – (h / h) – (r / r-v) – (d / d-r) – (dâd / dâd)

⁵⁶ (d / r-d) – (v / v-r) – (h-m / h-m)

⁵⁷ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde üç şan' at vardır. Evvelâ yukarıdan aşağıya niçe okunursa aşağıdan yukarıya dağı öyle okunur. Ya' nî maqlüb-ı müstevîdür.”

⁵⁸ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: Şâniyen mu' aţaldur. Ya' nî bî-nuqaţdur şâlişen mecmû' hurûfâtı altı hurûfdur mürekkebdür.”

⁵⁹ (d / d) – (r / r) – (d / d-â) – (r / r) – (d / d) – (v / v-â) – (v-d-â-r) – (d / â-d-r)

⁶⁰ (d-v-r) – (d-â-d-v) – (dâd / dâd) – (v-r-d) – (v-r) – (v-r)

⁶¹ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde dağı beş şan' at vardır. Evvelâ mağta' dur şâniyen mu' aţaldur şâlişen hemân dört harfden mürekkebdür râbi' en bir beytten mağrecdûr hâmisen mişra' laruñ ibtidâları bir harf intihâları dağı bir harfdür.”

⁶² Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: Ferâğat-ı hafîf fâ' ilâtün mefâ' ilün fa' lün”.

⁶³ (â / â) – (k-l) – (âlem / âlem)

⁶⁴ (şâhib / şâhib) – (qurb / qurb) – (t / t)

- 32 Kelâm-ı silk-i cevâhir vefâsı zıdd-ı elem⁶⁵
Hevâs-ı zeyn-i heves şükr-i kesb-i ta' zîmât⁶⁶

Müfte' ilâtün / Müfte' ilâtün
'Âkıl-i 'âlem şâhib-i kurbet⁶⁷
Kâmil-i fâzıl münis-i kurbet⁶⁸

[6b]

- 33 Sa' id-i faşl-ı kerâmet naqiyy-i bâb-ı kerem⁶⁹
Tebâh-ı 'ömr-i 'adû aşlah-ı mülük-ı cihât⁷⁰

- 34 Yemîn-i fi' li çeker kavle rağm-ı â' dāya⁷¹
Yesâr-ı püşte penâh ü za' ife mehl-i memât⁷²

- 35 Şitâyı çün keremi eyledi bahâra şebîh⁷³
Huş itdi kullarını şayf-ı fetḥ-i melbûsât⁷⁴

Müfte' ilün / Mefâ' ilün / Müfte' ilün / Mefâ' ilün
Seyfi şalar teni tebe şayfi kılar ğamı şitâ⁷⁵
Żayfi çeker meyi lebe şeyḥi kılar neyi fetâ⁷⁶

- 36 Muḥibb-i zîb-i besâtîn ü ḥabbe-i zînet⁷⁷
Şefî' -i kıllet-i merdüm hümâ-yı kaç' -ı tuğât⁷⁸

- 37 ' Aceb mi ' anber-i ' ahd-ı şebâti rûḥa olsa⁷⁹
Ki ḫîb-i tayyibidür ḥaste-i mizâca sübât⁸⁰

⁶⁵ (ك ا م ل / k-â-m-l) – (ف ا / fâ) – (ض ل / ž-l) – (م / m)

⁶⁶ (و / v) – (ن / n) – (س / s) – (ك ر / g-r) – (ب / b) – (ت / t)

⁶⁷ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytün şan' atı muvaşşaldur ancak”

⁶⁸ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Ez-fürü' -ı kâmil müreffel müfte' ilâtün merrateyn”

⁶⁹ (س ی / s-y-î) – (فصل / f-ş-l) – (ر / r) – (ت / t) – (ن / n) – (ی / y)

⁷⁰ (ت ب ه / t-b-h) – (ص / ş)

⁷¹ (ی / y) – (ف / f) – (ق / k) – (ل / l) – (ر غ م / r-ğ-m) – (ی / y)

⁷² (ش / ş) – (ت / t) – (ا / â) – (ض / ž) – (ی ف / y-f)

⁷³ (چ / ç) – (ک ر م ی / g-r-m-y) – (ی / y) – (ل / l) – (ب ه / b-h) – (ش ی / ş-y)

⁷⁴ (خ / ḫ) – (ق / k) – (ل ر ن ی / l-r-n-y) – (ی / y) – (ف / f) – (ت / t) – (ا / â)

⁷⁵ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde şan' at budur ki muvaşşal-ı şelâse aḥrefdüür ya' nî cemî' ḥurûfâtı üçer üçer vaşl olmuşdur.”

⁷⁶ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Baḥr-ı recez muḥavvel ü maḥbün müfte' ilün fâ' ilün merrateyn.”

⁷⁷ (ح ب / ḥ-b) – (ی ب / y-b) – (ب س / b-s) – (ت / t) – (ه / h)

⁷⁸ (ش ف / ş-f) – (ق / k) – (ت / t) – (م / m) – (ه / h) – (ی / y)

⁷⁹ (ب / b) – (م / m) – (ن / n) – (ب / b) – (ع / ') – (ه / h) – (ی / y) – (ب / b) – (ت / t)

⁸⁰ (ط / ṭ) – (ب / b) – (ی ب / y-b) – (ح س ت ه / ḥaste) – (م / m)

[7a]

- 38 Hâzîne nüzhet-i def^c -i ğam oldı bî-şübhe
Ma^c aş-ı meclis-i cem^c -i meşîbe maqşûrât

Mefâ' ilün / Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilâtün
Hâbîb-i beste-i şefkat mehîb-i menba^c -ı heybet
Tabîb-i haste-i miñnet lebîb-i mecma^c -ı şeybet⁸¹

- 39 Merâtibîni beyân eyledi ^c ulüvv-i maqâm⁸²
Çü bâb-ı havfe tezâd ü rimâhıdur râyât⁸³

- 40 Berâtı zeyn-i cebîn ü rızâsı vaşl-ı ni^c am⁸⁴
Ki şît ü hâtem-i dür in^c izâl-ı menhûsât⁸⁵

Me^c ülü / Mefâ' ilün / Fe' ülün
Tebyîn-i ^c ulüm-ı baht-ı âdem⁸⁶
Tezyîn-i rûsüm-ı taht-ı ^c âlem⁸⁷

- 41 Merâm-ı ümmet-i Ahmed emân-ı millet-i dîn⁸⁸
Penâh-ı muhkem-i âdem mühimm-i mevcûdât⁸⁹

[7b]

- 42 Mağabbet ehline muhsindür ol hâbîb-i kulüb⁹⁰
Ki hubb-ı selvet-i beytidür eşref-i hâlavât⁹¹

Fe' ülün / Fe' ülün / Fe' ülün / Fe' ül²
İmâm-ı emâm u hümâm-ı hümâ⁹³
Muhibb-i mehâbîb-i hubb u vefâ⁹⁴

⁸¹ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde üç şan^c at var. Evvelâ muvaşşal-ı bârika ahrefdür şâniyen muraşşâ^c dur şâlişen müselseldür. Bañr-ı müctes mefâ' ilün fe' ilâtün merreteyn.”

⁸² (ت / t-b) – (ی / y) – (ن / n) – (علو / ^c ulüv) – (م / m)

⁸³ (ب / b) – (خ / h) – (ت / t) – (ا / â) – (د / d) – (م / m)

⁸⁴ (ت / t) – (ز / z) – (ی / y) – (ین / y-n) – (ر / r) – (س / s) – (و / v) – (م / m)

⁸⁵ (ت / t) – (خ / h) – (ت / t) – (ع / ^c) – (ا / â) – (ل / l) – (م / m)

⁸⁶ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde dañı üç şan^c at var. Evvelâ hayfâ ya^c nî bir kelimesi menkût birisi ğayr-ı menkûtdür şâniyen muraşşâ^c dur şâlişen tecnis-i hañdur.”

⁸⁷ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bañr-ı ahref müseddes mef' ülü mefâ' ilün fe' ül”

⁸⁸ (ا / â-m) – (ا / â-m) – (ام / â-m-â-m)

⁸⁹ (ه / h) – (م / m) – (ا / â-m) – (ه / h) – (م / m) – (ا / â)

⁹⁰ (م / m-h-b) – (م / m-h) – (ا / â) – (بب / b-y-b)

⁹¹ (بب / h-bb) – (و / v) – (ف / f) – (ا / â)

⁹² Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 21a; Dîvânda bu beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beyti okurken dil deprenmez.”

⁹³ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bunda dañı dört şan^c at var. Evvelâ tilâvetinde lisân hareket itmez şâniyen tecnis-i nâñşdır şâlişen tecnis-i zâ'iddür râbî' en iştikâk.”

⁹⁴ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bañr-ı mütekarib-i maqşûr fe' ülün - fe' ülün fe' ülün fe' ülün fe' ül”

- 43 Mu' in-i ' âlem-i ihsân kâridânıdur hem⁹⁵
Şeh-i kebîr-i Hüdâ-yı medâr maḥlûḳât⁹⁶
- 44 Taḡayyür-i ḡam-ı kişver ' ulüvv-i silk-i ricâl⁹⁷
Şefî' ü ehl-i kerem eşher-i kibâr-ı şikât⁹⁸
- Müfte' ilün / Müfte' ilün / Fâ' ilün⁹⁹*
' Ayn-ı ' asâkirde şehîr-i diyâr¹⁰⁰
Tiğ-keş-i ' asker-i leşker-şikâr¹⁰¹
- 45 Kerîm ü muḥsin ü elṭâf kânıdur ki ola¹⁰²
Fütühî ile recâ vü ümîd ebed şemerât¹⁰³
- [8a]
- 46 Olalı fâḫîr-i imdâd-ı fâris-i kevnün¹⁰⁴
Zehî ki ḳuṭb-ı velâyet zemîne vird-i ḫayât¹⁰⁵

Mu' ammâ-yı be-nâm-ı Ḥazreti Sultân Muhammed Ḥân ḫalledet saltanatehu

Fe' ilâtün / Fe' ilâtün / Fe' ilâtün / Fe' ilün¹⁰⁶
Rumḫ-ı sultân ki ola fetḫ ile cāvîd ü ebed
Evvel âḫîr meded irsün ki ḳabûl itmeye red

Fî-târîḫ-i binâ'î'l-ḳal' ati'l-cedîdeti şînet ' ani'l-âfât

⁹⁵ (ع / ' - ' ayn) - (سا / sâ) - (ك / k) - (ر / r) - (د / d) - (ه / h)

⁹⁶ (ب / ş-b) - (ر / y-r) - (د / d) - (ي / y) - (ا / â) - (ر / r)

⁹⁷ (ت / t) - (ي / y) - (غ / ğ) - (س / s) - (ك / k) - (و / v) - (ل / l)

⁹⁸ (ش / ş) - (ك / k-r) - (ش / ş) - (ك / k) - (ا / â) - (ر / r)

⁹⁹ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 21a; Dîvânda bu beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beyti okurken dudak deprenmez.”

¹⁰⁰ Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beytde daḫı şan' at budur ki tilâvet olunur iken dudaklar birbirine degmez ya' nî şefe-i ḫarf yokdur.”

¹⁰¹ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Baḫr-ı serî' müseddes müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün”

¹⁰² (ر / r) - (م / m) - (ح / ḥ) - (س / s) - (ل / l-t-â) - (ن / n) - (ك / k-r) - (ا / â-v-lâ)

¹⁰³ (ت / f-t) - (ح / ḥ) - (ل / l-r) - (جاويد / cāvîd) - (ابد / â-b-d)

¹⁰⁴ (ل / â-v-l) - (اخر / â-ḫ-r) - (مدد / m-d-d) - (ا / â) - (ر / r) - (س / s) - (و / v) - (د / d)

¹⁰⁵ (ك / k-h) - (ق / ḳ) - (ب / b) - (و / v) - (ل / l) - (ا / â) - (ت / t) - (م / m) - (ي / y) - (ه / h) - (ر / r) - (د / d)

¹⁰⁶ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 21a; Dîvânda bu beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beyt mu' ammâdur ki Pâdişahuñ mübârek adına eyidilmiştir.”

47 İmâm-ı mülk-i emânet hümâm-ı silk-i taķı¹⁰⁷
Müccid-i ħamd-i Ĥudâ'dur muĥassin-i t̄ā' āt¹⁰⁸

48 Müzeyyen olması ĥâşıl evân-ı feyzinde¹⁰⁹
Amîm eyleyeli mülke luĥfını kerrāt¹¹⁰

*Fe' ilātün / Mefā' ilün / Fe' ilün*¹¹¹

Mālik-i memleket Muĥammed Ĥān
Zeyyene'l-ĥışne fi-memālikihî¹¹²

[8b]

49 Kemānı püşt-i adūyı dü-tā ider bî-ĥavf¹¹³
Çü ħatlı-i ĥaşma binā ide sürüp ol şeh at¹¹⁴

50 Ĥalîfedür ki kemālına memleket şāhid¹¹⁵
Memālik içre bu da' vāyadur şuhūdu ħuzāt¹¹⁶

*Fe' ilātün / Mefā' ilün / Fe' ilün*¹¹⁷

Geşt-i târiĥ-i vakt-i mebnāyiş
Ĥalled'allāhu mülke mālikihî¹¹⁸

Fî-tāriĥ fethi'l-ħal' ati'l-Ķoştantıniyyeti şeyyed'allāhu Te'ālā erkānehā

51 Ĥüsām-ı müşıl-ı emlak ü zātı püşt ü penāh¹¹⁹
Ĥiĥāb-ı a' ħalı a' yāna bā' iş-i derecāt¹²⁰

52 Hümā-yı himmet-i ehl-i ĥurūşçün mesned¹²¹
Yemîn-i baĥş-ı yesāra ħavî' ibāde şebāt¹²²

¹⁰⁷ (م / mā) – (لك / l-k) – (م / m) – (م / m) – (لك / l-k) – (ت / t)

¹⁰⁸ (م / m) – (حمد / ĥamd) – (خ / ĥ) – (ا / ā) – (ن / n)

¹⁰⁹ (زين / z-y-n) – (ا / ā) – (ل / l) – (ح / ĥ) – (ص / ş) – (ن / n) – (في / f-y)

¹¹⁰ (م / m) – (م / m) – (ا / ā) – (لكه / l-k-h)

¹¹¹ Bu beyit Cemālî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 21b; Dîvânda bu beyit ve ellinci beyitten sonraki beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu iki mülemma' beyt Pâdişāh ĥazreti ħal' ayı cedide-binā ħılduĥımuñ târiĥidür.”

¹¹² Bu beytin sağ tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “El-mülemma' fi'l-Fârsî ve'l-'Arabî”

¹¹³ (ك / k) – (شت / ş-t) – (ت / t-ā) – (ر / r) – (ي / y) – (خ / ĥ)

¹¹⁴ (وقت / v-ķ-t) – (م / m) – (بنا / b-n-ā) – (ي / y) – (ش / ş)

¹¹⁵ (حل / ĥ-l) – (د / d) – (ل / ā-l) – (ه / h) – (ملك / mülk)

¹¹⁶ (مالك / mālik) – (ه / h)

¹¹⁷ Bu beyit Cemālî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 21b.

¹¹⁸ Bu beytin sol tarafında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Aded-i ĥurūf târiĥ cem' an yekün 856.”

¹¹⁹ (ح / ĥ) – (ا / ā) – (صل / ş-l) – (م / m) – (ل / l) – (ك / k) – (ش / ş) – (ا / ā) – (ه / h)

¹²⁰ (با / bā) – (ق / ķ) – (ي / y) – (باد / bād)

¹²¹ (ماه / mäh) – (م / m) – (ه / h) – (ر / r) – (س / s) – (ند / n-d)

¹²² (يم / y-m) – (سا / sā) – (ق / ķ) – (ي / y) – (باد / bād)

[9a]

*Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün*¹²³

Hâşıl-ı milk şâh u bâkî bād

Māh u mihreş nedīm ü sākî bād

53 Fütūhî ' aql-ı bisâtında bātını zāhir¹²⁴
Ki re'y-i şābit ile çār-miḥ olundı ' uşāt¹²⁵

54 Kelām-ı faẓl şihābı sihām-ı nîş-i ' adū¹²⁶
Mehib-i ' ākine ta' yini ḥarb-ı zād-ı memāt¹²⁷

*Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün*¹²⁸

Feth-i Koşantıniyye-rā tārīḥ

Kām-ı şeh iy hemîşe bâkî bād

55 Kemāl-ı luḫf-ı şebāt fenā-yı ğayz-ı hevā¹²⁹
Ma' āş-ı mubtıl-ı zulm aḥz-i cebr-i meksūrāt¹³⁰

56 Saḥāda kātî' -ı ḥisset keremde şadr-ı ' ulā¹³¹
Ḥayāda cān u dil nağz-ı ehl-i ta' rīfāt¹³²

[9b]

*Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün*¹³³

Müşbit-i feyz-i hüşî zıll-ı Ḥudā

Ḳat' -ı sükr ü şalaḥ-ı cünd-i ğazā

57 Sinān-ı şeh-per için ḥaṭṭ-ı gebre nesh oldı¹³⁴
Hevās-ı şevķi ruḥ u tıb-i zülf-i mestūrāt¹³⁵

¹²³ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 21b; Dîvānda bu beyit ve elli dördüncü beyitten sonraki beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu iki beyt Pâdişāh-ı İslām'ın Ḳal' a-yı Koşantıniyye'yi feth itduğünün tārīḥidir.”

¹²⁴ (فتح / feth) - (ق / k) - (س / s) - (طن / t-n) - (طنی / t-n-y) - (ه / h)

¹²⁵ (ا / r-ā) - (ت / t) - (ا / ā) - (ر / r) - (یح / y-h)

¹²⁶ (ك / k) - (ا / ā) - (م / m) - (شه / ş-h) - (ای / ā-y) - (ه / h) - (م / m) - (ی / y) - (ش / ş)

¹²⁷ (ه / h) - (ب / b) - (ا / ā) - (ق / k) - (ی / y) - (ب / b) - (ا / ā) - (د / d)

¹²⁸ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 21b.

¹²⁹ (م / m) - (ثب / ş-b) - (ت / t) - (ف / f) - (ی / y) - (ص / ş) - (هو / h-v)

¹³⁰ (ش / ş) - (ظل / z-l) - (خذ / z-h) - (ا / ā)

¹³¹ (ق / k) - (ط / t) - (ع / ') - (س / s) - (كر / k-r) - (ص / ş) - (لا / lā)

¹³² (ح / h) - (ج / ğ) - (ن / n) - (د / d) - (غز / ğ-z) - (ا / ā)

¹³³ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 21a. Dîvānda bu beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beyt cāmî' ü'l-ḥurūfdur.”

¹³⁴ (س / s) - (ن / n) - (شه / şeh) - (چون / çün) - (خط / ḥ-t) - (ب / b) - (ه / h) - (د / d)

¹³⁵ (ه / h) - (ا / ā) - (و / v) - (ق / k) - (خ / r-h) - (طيب / t-y-b)

- 58 Cihâna nâşır u manşür emn ü zıllu'llâh¹³⁶
Çulûba feth-i qarîbi kıvam-ı şer'iyât¹³⁷

*Müfte' ilün / Müfte' ilün / Fâ' ilün*¹³⁸

Sen şehiçün hutbede oğur hañib
Naşrun min'allâhi ve fethun qarîb

- 59 İder kemâl ile 'ilmi çü gönül cāna mişâl¹³⁹
Hayâsı kuvveti kılsun mekânını cennât¹⁴⁰

- 60 Mülûke bâbı olur küt u 'adl ü dâda recâ¹⁴¹
Vuşul-ı fark-ı vefât ü cihân-ı cân-ı hayât¹⁴²

[10a]

Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül

Degül la'liñüñ mişl-i yâküt kânı
Ki bu küt-ı dildür ol küt-ı cânı

461

- 61 Şeh-i mükerrem ü miftâh-ı bâb-ı sev-i 'idâ¹⁴³
Ki sidre kıaddi durur muntehâ-yı mevzünâ¹⁴⁴

- 62 Şerîf ü cāmi' -i 'iş ü menāfi' ü efşah¹⁴⁵
Selim ü tab' ü şeh-i a'zam ü mükerrem zāt¹⁴⁶

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe'ülün

Şehiñ aħbâbı vü a' dâsıdur hem
Şücâ' ü şafi' ü fahl-ı mu'azzam

- 63 Egerçi 'adlidür aħbâb gönlinüñ kıadri¹⁴⁷
Dilinde lâyıķ-ı taķşirdür fuzüliyat¹⁴⁸

¹³⁶ (ن / n) – (ص / ş-r) – (من / m-n) – (ا / â) – (الله / Allâh)

¹³⁷ (و / v) – (فتح / feth) – (قريب / qarîb)

¹³⁸ Bu beyit Cemâli Divânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 21b. Divânda bu beyit için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu beyt şan'at-ı iktibâsdadır.”

¹³⁹ (د / d) – (ك / k) – (ل / l) – (ل / l) – (عل / 'l) – (كك / k-k) – (مٹ / m-s) – (ل / l)

¹⁴⁰ (يا / y-â) – (قوت / k-v-t) – (كاني / k-â-n-y)

¹⁴¹ (كه / k-h) – (ب / b) – (و / v) – (قوت / k-v-t) – (د / d) – (ل / l) – (د / d) – (ر / r) – (ا / â)

¹⁴² (و / v) – (ل / l) – (ق / k) – (و / v) – (ت / t) – (ج / c) – (ا / â) – (ن / n) – (ي / y)

¹⁴³ (شه / şeh) – (ك / k) – (ا / â-h) – (باب / bâb) – (و / v) – (ا / â) – (عد / 'd-â)

¹⁴⁴ (سدر / s-d-r) – (ه / h) – (م / m)

¹⁴⁵ (ش / ş) – (جا / cā) – (ع / 'c) – (ش / ş) – (افع / â-f-'c) – (ف / f) – (ح / h)

¹⁴⁶ (ل / l) – (م / m) – (ع / 'c) – (ظم / z-m)

¹⁴⁷ (گرچه / gerçi) – (دل / d-l) – (احبابكك / aħbâbıñ) – (قدر / k-d-r)

¹⁴⁸ (نده / n-d-h) – (يق / y-ķ) – (تقصيردر / taķşirdir)

- 64 Mesâyile der-i şevketdedür semâ^c ı edâ¹⁴⁹
Ki mekr idenlere tedmîr irişdüre şadaqât¹⁵⁰

[10b]

Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün
Gerçi dil aḥbâbuñıñ qadrinde yoḡ taḡşîr dir
Eyledür şevketde a' dâ kim görenler mîr dir

- 65 Çü ḥāk-ı pây ola çeşm üzre düşmene keḥḥâl¹⁵¹
Cilâyâ nice sevâ ola tütîyâ heyhât¹⁵²

- 66 Zâlûma terk-i ḥuzûr emîne ' ayn-ı penâh¹⁵³
Ḥusâm-ı müdrîk-i kevn-i umûr-ı marzîyât¹⁵⁴

Müstef' ilün / Müstef' ilün / Müstef' ilün / Müstef' ilün
Ḥāk ola çeşm-i düşmene kuḥl u cilâ vü tütîyâ
Zulmet görine ' aynıma ḥussâduñıñ nûr-ı zîyâ

Bundan aşığa gelen on Türkî beytten beş Fârisî beyt ḥâşıl olur muşanna' âtdan

- 67 Sa' id-i fâlı Ḥotan'dan irer çü Ferḥâr'a¹⁵⁵
Ḥîyâm-ı fetḥ-i zaferden ferah bulur melikât¹⁵⁶

- 68 Ḥuceste-ṭâli' -i ' âlem diline dil-berdür¹⁵⁷
Ki mihri mesken olmaḡdan irdi ' ömre sebât¹⁵⁸

[11a]

Mefâ' ilün / Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün¹⁵⁹
Sa' id-aḡter ü ferruḡ-ruḡ u muzaffer-fer
Ḥuceste-ṭâli' ü ' âdil-dîl ü Sikender-der

¹⁴⁹ (ایله / â-y-l-h) – (د / d-r) – (ع / â-) – (ا / d-â)

¹⁵⁰ (م / k-m) – (ک / k-r) – (نلر / n-l-r) – (میر / m-y-r) – (د / d-r)

¹⁵¹ (خاک / ḥāk) – (وله / ola) – (چشم / çeşm) – (دشمنه / düşmene) – (کحل / k-ḥ-l)

¹⁵² (حلا / cilâ) – (و / v) – (توتیا / tütîyâ)

¹⁵³ (ظل / z-l) – (م / m) – (ت / m) – (ک / k) – (ر / r) – (ینه / y-n-e) – (عین / ' ayn) – (ن / n) – (ه / h)

¹⁵⁴ (حسا / ḥ-ss-â) – (د / d) – (ک / k) – (ک / k) – (ن / n) – (و / v) – (ر / r) – (ضیا / zîyâ)

¹⁵⁵ (سعید / sa' id) – (احت / â-ḥ-t) – (ر / r) – (فر / f-r) – (خ / ḥ) – (ر / r)

¹⁵⁶ (خ / ḥ) – (م / m) – (ظفر / zâfer) – (فر / fer)

¹⁵⁷ (حجسته / ḥuceste) – (طالع / ṭâli') – (ع / â-) – (دل / d-l) – (دل / d-l)

¹⁵⁸ (سکن / s-k-n) – (د / d) – (ر / r) – (د / d) – (ر / r)

¹⁵⁹ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1- v. 22b; Dîvânda bu beyit, yetmişinci, yetmiş ikinci, yetmiş altıncı ve sekseninci beyitlerden hemen sonra gelen numaralandırılmamış beyitler için şu açıklamaya yer verilmiştir: “Bu kıt'a-i Fârisiyye hem Pâdişâh Ḥâzreti'nün evşâf-ı ḥamîdesi beyânındadır.”

- 69 Emîrdür ki olanlar emelden efsürde¹⁶⁰
Ser-i mü'eyyedi seyyidliğinde bula necât¹⁶¹
- 70 Yedi saḥî vü muḥassin vidād-ı rāy-ı revān¹⁶²
Ye seyf-i ḥançer-i Cem'dür ye sehm-i cebr-i 'uşât¹⁶³
- Mefā'ilün / Fe'ilātün / Mefā'ilün / Fe'ilün*¹⁶⁴
Emîr-i kâmil ü efser-ser ü mü'eyyed-yed
Saḥî vü muḥsin ü Dārāy-rāy ü Sencer-cer
- 71 Ḥuzāyigāna kılupdur cihāna ol şāh¹⁶⁵
Ki āfitāb-ı ḳamer devletinedür zerrāt¹⁶⁶
- 72 Olursa devr ü zamān mihr-i şarḳ-ı 'izzetde¹⁶⁷
Bu şāh-ı kişver-i ḥāverde ğarba atar āt¹⁶⁸

[11b]

- Mefā'ilün / Fe'ilātün / Mefā'ilün / Fe'ilün*¹⁶⁹
Ḥuzāyegān-ı cihān k'āfitāb-ı devlet-i u
Resed zi-maşriḳ-ı 'izzet be-kişver-i ḥāver
- 73 Şeh-i yegāne durur ol uraldan ādem-dem¹⁷⁰
Ki tāk-ı himmetinüñ re'si tendedür mişḳāt¹⁷¹
- 74 Meh-i zamāne vü pîr-i sipihr ü rûz-ı revān¹⁷²
Zihî ki görmedi kişverde bu revüşde-şifāt¹⁷³
- Mefā'ilün / Fe'ilātün / Mefā'ilün / Fe'ilün*
Şeh-i yegāne vü ādem-dem tehemten-ten
Meh-i zamāne vü pîrüz-rûz u kişver

¹⁶⁰ (emîr / امير) – (k / ك) – (ā-m-l / امل) – (efser / افسر)

¹⁶¹ (ser / سر) – (mü'eyyed / مويد) – (yed / يد)

¹⁶² (saḥî / سخى) – (v / و) – (muḥsin / محسن) – (d-ā / د-ا) – (r-ā-y / ر-ا-ي) – (r / ر) – (ā / ا)

¹⁶³ (y / ي) – (s / س) – (n-c-r / نجر) – (c / ج) – (r / ر)

¹⁶⁴ Bu beyit Cemâlî Dîvânî'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 22b.

¹⁶⁵ (jihān / جهان) – (ḥuzāyegān / حذايگان)

¹⁶⁶ (ki / كه) – (āfitāb / افتاب) – (devlet / دولت) – (ā / ا)

¹⁶⁷ (v / و) – (r / ر) – (s / س) – (d / د) – (r / ر) – (m / م) – (ş / ش) – (r / ر) – (ḳ / ق) – (izzet / عزت)

¹⁶⁸ (b / ب) – (kişver / كشور) – (ḥ-ā-v / حاو) – (r / ر)

¹⁶⁹ Bu beyit Cemâlî Dîvânî'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 23a.

¹⁷⁰ (şeh / شه) – (yegāne / يگانه) – (v / و) – (ā / ا) – (dem / dem) – (dem / دم)

¹⁷¹ (t / ت) – (hemten / همتن) – (t-n / تن) – (h-m-t-n / همتن)

¹⁷² (m-h / م-ه) – (zamāne / زمانه) – (v / و) – (pîr / پير) – (v-z-r-n / وزرو)

¹⁷³ (z / ز) – (k / ك) – (v-r / و-ر) – (ş-v-r / شور)

- 75 Meger ki cūd u vücūd u şerîf-i şânıdur¹⁷⁴
Ki dürr-i baħrına gelmez hebāce Nîl ü Furāt¹⁷⁵
- 76 Ki gülbün-i dil-i dest-i fakîr içinde diken¹⁷⁶
Zemîn-i ħurde-i zerden saħyaya itdüre māt¹⁷⁷

[12a]

*Mefā' ilün / Fe' ilātün / Mefā' ilün / Fe' ilün*¹⁷⁸
Meger ki cūd-ı vücūdeş şinid der-gül-zār
Ki gül-be-dest-i fakîrân-dehed zi-ħurde-i zer

Bundan aşığa gelen sekiz Türkî beytten dört beyt çıkar Fârisî ve ol dört beyt Fârisiden iki beyt çıkar 'Arabî ve bu sekiz beytten çıkan dört beytle mezkûr on beytten çıkan beş beyt bir muşanna' Fârsî kaşîde olur

- 77 Meyāne yümn-i kemerdür tölup revānum zevk¹⁷⁹
Ki şevk-i mihri virür 'işe 'ömr ü kadre berāt¹⁸⁰
- 78 Zebāna medħini dā'im kerem kıılır hādî¹⁸¹
Ki her dem āba virür dizesi güherde zekāt¹⁸²

Mefā' ilün / Fe' ilātün / Mefā' ilün / Fe' ilün
Meyāmin-i taleb-i zevk-i meh-rüyeş şevk¹⁸³
Zi-medħ-i yem-i keremhā dehed be-dide güher¹⁸⁴

[12b]

- 79 Beyāna bāb-ı bedî' oldı ħalka ħüsn-i nişān¹⁸⁵
Hebā-yı nāzuñı hem-rāh-ı milk ü māl-ı vülāt¹⁸⁶

¹⁷⁴ (مگر / meger) – (كه / ki) – (جود / cūd) – (وجودش / vücūdeş)

¹⁷⁵ (در / d-r) – (كل / k-l) – (ز / z) – (ا / ā) – (ر / r)

¹⁷⁶ (كه / k-h) – (كل / k-l) – (ب / b) – (د / d) – (ست / s-t) – (فقير / fakîr) – (ا / ā) – (ن / n) – (دده / d-h-d)

¹⁷⁷ (ز / z) – (خرده / ħurde) – (ز / z) – (ر / r)

¹⁷⁸ Bu beyit Cemâlî Dîvânı'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 23a.

¹⁷⁹ (ميا / m-y-ā) – (من / m-n) – (طلب / t-l-b) – (ذوق / zevk)

¹⁸⁰ (شوق / ş-v-k) – (مه / m-h) – (رو / r-v) – (يش / y-ş)

¹⁸¹ (ز / z) – (مدح / m-d-ħ) – (يم / y-m) – (كرم / k-r-m) – (هاد / h-ā-d)

¹⁸² (ه / h) – (د / d) – (ب / b) – (دیده / dīde) – (كهتر / k-h-r)

¹⁸³ (يا / yā) – (من / m-n) – (ب / b) – (ذوق / zevk) – (شوق / şevk) – (ه / h) – (رو / r-v)

¹⁸⁴ (ح / ħ) – (ی / y) – (م / m) – (كر / k-r) – (م / m)

¹⁸⁵ (بیا / b-y-ā) – (ب / b) – (خلق / ħ-l-k) – (حسن / ħ-s-n) – (شا / ş-ā)

¹⁸⁶ (ه / h) – (ب / b) – (ی / y) – (ن / n) – (ك / k) – (ه / h) – (ه / ā-h) – (ل / l) – (ك / k) – (مال / m-ā-l)

- 80 Penâh-ı Müslim ü üstâz nehc-i izn-i edeb¹⁸⁷
Ki hâk-ı pâyı olur Hüsrev-i zamâna necât¹⁸⁸

*Mefâ' ilün / Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün*¹⁸⁹
Biya be-hulq-ı hasen şah-bîn ki ehl-i kemâl¹⁹⁰
Müsellem-est nihâden be-yây-ı ü ruḥ u ser¹⁹¹

- 81 Zamâne kıldı kemân bâb-ı rez-i cām-ı mehi¹⁹²
Ki âfet irgüre müştâk-ı küfri yiter şetât¹⁹³

- 82 Biḥâr-ı devlet-i meyi ki milkidür cânuñ¹⁹⁴
Mey ü şevâhid ü hâk-ı şerâyadur râḥât¹⁹⁵

[13a]

Mefâ' ilün / Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün
Zi-ḳad ki ân be-büred câme iftirâk-ı kefeş¹⁹⁶
Be-ḥâletî ki mükedder ne-mî-şevved ekşer¹⁹⁷

- 83 Nevâ-yı ehl-i ma' işet ḥavâş-ı aşl-ı beşer¹⁹⁸
Bu serverüñ yücelüp ḳadri oldı virdi berât¹⁹⁹

- 84 Hîşâl-ı ḥüb u muḥayyer dili vü şer' a revân²⁰⁰
Keremde muḥsin ü ekrem şerefde bü'l-ḥayrât²⁰¹

Mefâ' ilün / Fe' ilâtün / Mefâ' ilün / Fe' ilün
Nevâl-ı ' iş ü vişâleş sürür-ı celb-i ḳulüb²⁰²
Hîşâl-ḥîz-i dileş-râ ne-kerde maḥrem-şer²⁰³

¹⁸⁷ (مسلم / müselleme) – (است / est) – (اذن / â-z-n) – (ب / b)

¹⁸⁸ (پای / p-â-y) – (ا / â) – (و / v) – (ر / r) – (خ / ḫ) – (سر / s-r)

¹⁸⁹ Bu beyit Cemâlî Dîvânî'nda mevcuttur. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu / 06 MİL Yz A 7978/1, v. 23a.

¹⁹⁰ (ال / b-â-l) – (حسن / ḥ-s-n) – (بين / b-y-n) – (اهل / â-h-l) – (كمال / k-m-â-l)

¹⁹¹ (مسلم / müselleme)

¹⁹² (ز / z) – (ق / ḳ) – (د / d) – (ك / k) – (ا / â) – (ن / n) – (ب / b) – (ب / b) – (ر / r) – (د / d) – (ح / ḥ) – (ه / h) – (م / m)

¹⁹³ (افت / â-f-t) – (ر / r) – (اق / â-ḳ) – (كف / k-f) – (ش / ş)

¹⁹⁴ (بحا / b-ḥ-â) – (لت / l-t) – (ي / y) – (كه / k-y) – (م / m) – (كد / k-d) – (ر / r) – (ن / n)

¹⁹⁵ (می / m-n) – (شو / ş-v) – (د / d) – (ا / â) – (ك / k) – (ث / s) – (ر / r)

¹⁹⁶ (قد / ḳ-d) – (كان / k-â-n) – (ب / b) – (افتراق / iftirâk) – (ك / k)

¹⁹⁷ (حال / ḥ-â-l) – (ي / y) – (مكدر / m-k-d-r) – (ا / â)

¹⁹⁸ (لش / l-ş) – (نوا / n-v-â) – (ل / l) – (عیش / ' -y-ş) – (وصا / v-ş-â) – (لش / l-ş)

¹⁹⁹ (سرور / s-r-v-r) – (جلب / c-l-b) – (ق / ḳ) – (ل / l) – (و / v) – (ب / b)

²⁰⁰ (خصال / ḫ-ş-â-l-ḥ) – (ير / y-r) – (دل / d-l) – (ش / ş) – (ران / r-â-n)

²⁰¹ (ك / k-r) – (ده / d-h) – (مح / m-ḥ) – (م / r-m) – (ش / ş) – (ر / r)

²⁰² (ال / v-â-l) – (عیش / ' -y-ş) – (و / v) – (ال / â-l) – (سرور / s-r-v-r) – (ل / l) – (قل / ḳ-l-b)

²⁰³ (ي / y) – (محرم / m-ḥ-r-m)

Mef'ülü / Fā' ilātü / Mefā' ilü / Fā' ilün
Yā men bi-zevki şevkihi rūhî mükerreremu
Bi'l-ḥüsni beyne ehli kemālin müsellemu

Ḳadd kāne bi-iftirāḳıke ḫālî mükedderen
Ve'l-'ıṣu ve's-surūru li-ḳalbî muḫarremu

[13b]

85 Ḥiṭāb-ı kāmili şan selsebîldür 'adnuñ²⁰⁴
Maḳāl-ı kām-ı kelāmı maḫall-i ma' ḳulāt²⁰⁵

86 Şunūf-ı 'adle melik cem' -i mübtelāya felāḫ²⁰⁶
Zuhūr-ı şükre mübāşir ecel-i mes'ulāt²⁰⁷

Ḥaṭṭuñ müselsel 'aḳluñ mükemmel fi' lüñ mu' allel ḫazzuñ mübeccel

Bu müselsel beyt bir beytdir ki **yedi** veznle **on üç** şekille **on bir şan'atla** ve **toğsan sekiz** vechle okunur **evvel** şan'at tarşî' **ikinci** terbi' **üçüncü** teselsül **dördüncü** tecnis-i ḫaṭ **beşinci** bî-elif olmak **altıncı** tülma bir veznle ve 'arzına bir veznle okunur **yedinci** Türkce okunduğı şüretde ḫurufi tağyîr olunmadan 'Arabca okunmak **sekizinci** āhirinden evveline okunmak **toğuzuncu** şan'at üçüncü şekliñ şerhinde gelse gerek **onuncu** şan'at seci' dür **on birinci** şan'at tedvîrdür **meşelâ** bir veznle ve sekiz vechle bu şekilde okunur ki dört vechle ḫālî üzerine ve dört vechle murabba' okunduğı ḫâlde

[14a]²⁰⁸

ḫaṭṭuñ müselsel	'aḳluñ mükemmel	fi' lüñ mu' allel	ḫazzuñ mübeccel
'aḳluñ mükemmel	fi' lüñ mu' allel	ḫazzuñ mübeccel	ḫaṭṭuñ müselsel
fi' lüñ mu' allel	ḫazzuñ mübeccel	ḫaṭṭuñ müselsel	'aḳluñ mükemmel
ḫazzuñ mübeccel	ḫaṭṭuñ müselsel	'aḳluñ mükemmel	fi' lüñ mu' allel
'Arabca okunan şekli budur			
ḫaṭṭuk müselsel	'aḳluk mükemmel	fi' luk mu' allel	ḫazzuk mübeccel
'aḳluk mükemmel	fi' luk mu' allel	ḫazzuk mübeccel	ḫaṭṭuk müselsel
fi' luk mu' allel	ḫazzuk mübeccel	ḫaṭṭuk müselsel	'aḳluk mükemmel
ḫazzuk mübeccel	ḫaṭṭuk müselsel	'aḳluk mükemmel	fi' luk mu' allel

Ve bu şekli-i 'Arabî'de ki mezkûr ve meşûrdur bir niçe ğarîb ve 'acîb şan'atlarla okunuşlar daḫı vardır ki be-ğâyet ḫüb ve merğübdur ve ol bu şüretledür ki

[14b]

beytüñ āhirinden evveline her cedvel içinde kimi kelimeleri müdevver tarîḳle okuyalar **meşelâ** mübeccel ḫazzuḳe, mu' allel fi' luke, mükemmel 'aḳluḳe, müselsel

²⁰⁴ (حط / ḥ-t) – (م / k-m) – (سل / s-l) – (س / s) – (ل / l) – (ع / ')

²⁰⁵ (ق / ḳ) – (ل / l) – (ك / k) – (م / m) – (ك / k) – (م / m) – (ل / l)

²⁰⁶ (ع / f-') – (ل / l) – (ك / k) – (مع / m-') – (ل / l) – (ل / l) – (ح / ḥ)

²⁰⁷ (ظ / z) – (ك / k) – (مب / m-b) – (حل / c-l)

²⁰⁸ Not: Bu manzumenin okunmasında şairin yukarıda yer alan “*Türkce okunduğı şüretde ḫurufi tağyîr olunmadan 'Arabca okunmak*” ifadesi dikkate alınmıştır.

hâttuke, **bir** veznle ve sekiz vechle dağı bu şekille okunur **ve bir** okuyuş dağı bu vechledür ki beytüñ elfâzında kâf-ı hîtab olan kelimeleri terk idüp bâkî kalan kelimâtı mışrâ^ç laruñ evvelinden âhirine ve âhirinden evveline okuyalar ki elfâzınuñ nisfı terk olunmuşken gerü itmâm ve mevzûn okuna **bir** veznle **ve sekiz** vechle dağı bu şun^ç la okunur **meşelâ** müselsel, mükemmel, mu^ç allel, mübeccel, mübeccel, mu^ç allel, mükemmel, müselsel **ve mezkûr** Türkîce okunduğı hâlde dağı nice okunuşlar vardır ki şanâyi^ç inüñ beyyâbı bedî^ç dür ve ol bu tertîbledür ki evvel ve ikinci mışrâ^ç uñ ikinci kelimelerin tağdim idüp okuyalar **meşelâ** müselsel hâttuñ, ^ç aklıñ mükemmel, mu^ç allel fi^ç lüñ hâzzuñ mübeccel, **bir** veznle ve **sekiz vechle** dağı bu şekille okunur **ve bir** okuyuş dağı bu vaz^ç ladur ki her cedvelüñ içinde yazılan kelimeleri evvelinden âhirine ve âhirinden evveline okuyalar be-ğâyet hûb şan^ç atdur ki nişf-ı mışrâ^ç tamâm-ı mışrâ^ç

[15a]

olur ve mışrâ^ç tamâm-ı beyt olur ki müdevver tarîkinde mevzûn okunur **meşelâ** müselsel hâttuñ, hâttuñ müselsel, mükemmel ^ç aklıñ, ^ç aklıñ mükemmel ve **sekiz vechle** dağı bu şekille okunur ve **bir okuyuş** dağı bu kâ^ç ideyledür ki beyti evvelinden âhirine okudukları gibi âhirinden evveline gerü müdevver tarîk ile okuyalar **meşelâ** mübeccel hâzzuñ, fi^ç lüñ mu^ç allel, mükemmel ^ç aklıñ, hâttuñ müselsel **ve sekiz** vechle dağı bu şekille okunur **ve bir okuyuş** dağı bu hey^ç etledür ki beytüñ evvel ve âhir mışrâ^ç larınuñ evvel kelimelerinden şeklüñ ^ç arzına okuyalar ki be-ğâyet zîbâ vü ra^ç nâdur **meşelâ** müselsel mükemmel, mu^ç allel mübeccel, mu^ç allel mübeccel, müselsel mükemmel, **bir** veznle **ve sekiz** vechle dağı bu şekille okunur **ve bir okuyuş** dağı bu şan^ç atla ki hemân bu şüretde gerü âhirinden evveline şeklinüñ ^ç arzına âhîrlerin meczûm okuyalar **meşelâ** mükemmel müselsel, mübeccel mu^ç allel, mübeccel mu^ç allel, mükemmel müselsel **ve sekiz** vechle dağı bu vaz^ç la okunur ve bir okuyuş dağı bu şüretledür ki beyti şatrançda at yürüşi gibi okuyalar **meşelâ** müselsel hâttuñ, hâzzuñ mübeccel, mu^ç allel fi^ç lüñ, ^ç aklıñ mükemmel **ve sekiz** vechle dağı bu tarîkle okunur **ve bir okuyuş** dağı bu tedbîrledür ki ferzîn yürüşi gibi okuyalar **meşelâ** müselsel hâttuñ, fi^ç lüñ mu^ç allel,

[15b]

mükemmel ^ç aklıñ, hâzzuñ mübeccel **ve sekiz** vechle dağı bu vechle okunur ve bu okunuşlar ki zîkr olundu mecmû^ç unuñ tahkîki zâhir olmasınınuñ şekli budur ki zîbâdur

müselsel hâttuñ	^ç aklıñ mükemmel	mu ^ç allel fi ^ç lüñ	hâzzuñ mübeccel
mükemmel ^ç aklıñ	fi ^ç lüñ mu ^ç allel	mübeccel hâzzuñ	hâttuñ müselsel
mu ^ç allel fi ^ç lüñ	hâzzuñ mübeccel	müselsel hâttuñ	^ç aklıñ mükemmel
mübeccel hâzzuñ	hâttuñ müselsel	mükemmel ^ç aklıñ	fi ^ç lüñ mu ^ç allel
Ve iki vechle dağı bu şekille okunur ki tülma bir veznle ve ^ç arzına bir veznle okunur			
müselsel hâttuñ	^ç aklıñ mükemmel	mu ^ç allel fi ^ç lüñ	hâzzuñ mübeccel
^ç aklıñ mükemmel	fi ^ç lüñ mu ^ç allel	hâzzuñ mübeccel	hâttuñ müselsel
mu ^ç allel fi ^ç lüñ			
hâzzuñ mübeccel	Ve bir okuyuş dağı âhirinden evveline okunmağdur meşelâ		
hâzzuñ mübeccel	fi ^ç lüñ mu ^ç allel	^ç aklıñ mükemmel	hâttuñ müselsel
Ve sekiz vechle dağı bu hâlde okunur murabba^ç vaz^ç olıncağ niteki zîkr olundu ve eşkal-ı muhtelifle birle emsâller gösterildi			
Bundan aşığa gelen on beytden beş dâ^ç ire hâşıl olur ki mütelevvîndür evzân-ı muhtelifleyle okunur			

[16a]

- 87 Kemâlî merhem ü tîği cedelde nağmı zâr²⁰⁹
‘Adüya nevhâ vü derd ü cerâhat derekât²¹⁰
- 88 Çeker muhib olanı behcet-i gumûmından²¹¹
Dil-i himemde şalâhiyetin ider râyât²¹²
- Mefâ‘ilün / Fe‘ülün / Mefâ‘ilün / Fe‘ülün*
Alur himmeti dilden ğamı rûha râhatdur²¹³
Çeker hücet-i ğamdan dili hem melâhatdur
- 89 De‘â-yı devletidür kesb ü dîn ü dürr-i cihân²¹⁴
Devâya lezzet ü vefk-i şunûf-ı terkibât²¹⁵
- 90 Livâ-yı ‘izzetinün rif‘atinden ehl-i dile²¹⁶
Olur şerefde mehâbet irer ‘adüya vefât²¹⁷
- Ey devletüñdendir cânda zevk ü şafâ²¹⁸**
V’ey ‘izzetüñden dillerde mihr ü vefâ

[16b]

- 91 Ma‘âliminde münâ-yı ma‘ârifet a‘lem²¹⁹
Ki şevki reşk-i şifâdur şerik-i şür-ı fi‘ât²²⁰
- 92 ‘İmâd-ı milk ü şaf-ârây ü emced ü a‘zam²²¹
Vaħiddür ki ider ilkâ Ĥuzâ-yı Ĥay derecât²²²
- Mef‘ülü / Fâ‘ilâtün / Mef‘ülü / Fâ‘ilâtün*
‘Âlem-nümâ-yı ‘âlem kişver-ğüşâ-yı kişver²²³
Âdem-şafâ-yı âdem Ĥayder-liķâ-yı Ĥayder

²⁰⁹ (ا / â-l) – (ر / r) – (هم / h-m) – (ت / t) – (ی / y) – (د / d) – (لد / l-d) – (ن / n) – (غمی / ğ-m-y) – (ر / r)

²¹⁰ (و / v) – (ه / h-h) – (ر / r) – (ا / â) – (حت / ĥ-t) – (در / d-r)

²¹¹ (چکرح / ç-k-r-ĥ) – (جتی / c-t-y) – (غم / ğ-m) – (دن / d-n)

²¹² (دلی / d-l-y) – (هم / h-m) – (م / m) – (ل / lā) – (ح / ĥ) – (ت / t) – (در / d-r)

²¹³ Bu beyit asıl metinde daire içerisinde yazılmıştır.

²¹⁴ (ای / â-y) – (دولت / devlet) – (ك / k) – (د / d) – (ن / n) – (درج / d-r-c) – (ا / â-n)

²¹⁵ (د / d) – (ه / h) – (ذ / z) – (ر / r) – (ق / k) – (ص / s) – (ف / f) – (ا / â)

²¹⁶ (و / r) – (ی / y) – (عز / ‘-z) – (ت / t) – (ك / k) – (دن / d-n) – (دل / d-l)

²¹⁷ (لر / l-r) – (ده / d-h) – (مه / m-h) – (ر / r) – (و / v) – (فا / f-â)

²¹⁸ Bu beyit asıl metinde daire içerisinde yazılmıştır.

²¹⁹ (الم / l-m) – (عالم / ‘-â) – (ن / n) – (م / m) – (ای / â-y) – (ع / ‘-â) – (ل / l-m)

²²⁰ (ك / k) – (شو / ş-ü) – (ر / r) – (ك / k) – (ش / ş-â) – (ی / y-k) – (شور / ş-ü-r)

²²¹ (ادم / âdem) – (صف / ş-f) – (ای / â-y-â) – (د / d) – (م / m)

²²² (حید / ĥ-y-d) – (ر / r) – (لکا / liķā) – (ی / y) – (حی / ĥ-y) – (در / d-r)

²²³ Bu beyit asıl metinde daire içerisinde yazılmıştır.

- 93 Kemânını çekemez edhem üzre Giv ile Sâm²²⁴
‘Azîz kıadrine vâlih kirâm-ı farı-ı şalât²²⁵
- 94 Niçün kelâm-ı e‘azzın âvâne kılmaya kâm²²⁶
Ki ‘aql-ı ‘âlem-i ‘ilme cüvân gibi sürer at²²⁷

[17a]

Mefâ‘ilün / Fe‘ilâtün / Mefâ‘ilün / Fe‘ilün
Niçe kim ehem ola ‘izz ü kıadr ile ger fer²²⁸
Niçe kim e‘azz ola ‘aql u ‘ilm ile cân ser

- 95 Mühimm-i ‘îş ü şeh-i ‘izz ü baht u hayl-i sipâh²²⁹
Ki hâk-ı pây-ı diyâr’oldı gıll u gışa fevât²³⁰

- 96 Enâma dâd-ı mü‘eyyed vülâta meyl-i hibe²³¹
Rikâba emr-i emîr oldı gayza ‘akliyyât²³²

Hemîşe ‘izzet ile pâydâr olgıl²³³
Müdâmî devlet ile ber-karâr olgıl

- 97 Şehâ egerçi Cemâlî fakîr-i kemterdür²³⁴
Velik silk-i cevâhirdür itdügi kelimât²³⁵

- 98 Muhasinât-ı ‘ibârâtı şekl-i siflîde²³⁶
Şu resme kıldı hasen ki oldı reşk-i ‘ulviyât²³⁷

[17b]

- 99 ‘Înâyetiñ nazârın kıлмаğıl dirîğ andan²³⁸
Ki zevk-i milkin alupdur şedâ‘id ü nekebât²³⁹

²²⁴ (ن / n) – (چکم / ç-k-m) – (ا / â) – (هم / h-m) – (ا / â) – (وله / v-l-h)

²²⁵ (عز / ‘-z) – (قدر / k-d-r) – (له / l-h) – (کر / k-r) – (فر / f-r)

²²⁶ (نچ / n-ç) – (کم / k-m) – (عز / â-‘-z) – (او / â-v) – (له / l-h)

²²⁷ (عقل / ‘-k-l) – (ع / ‘) – (لم / l-m) – (ل / l) – (جو / h-c) – (ان / â-n) – (سز / s-z)

²²⁸ Bu beyit asıl metinde daire içerisinde yazılmıştır.

²²⁹ (هم / h-m) – (يش / y-ş) – (ه / h) – (عز / ‘-z) – (ت / t) – (يل / y-l) – (ه / h)

²³⁰ (پای / p-â-y) – (دار / d-â-r) – (او / â-v-l) – (غل / ğ-l)

²³¹ (م / m) – (دام / d-â-m) – (ی / y) – (دو / d-v) – (ل / l) – (ت / t) – (ی / y) – (ل / l) – (ه / h) – (ب / b)

²³² (قر / r-k) – (ار / r-â) – (ر / r) – (او / â-v-l) – (غ / ğ) – (ل / l)

²³³ Bu beyit asıl metinde daire içerisinde yazılmıştır.

²³⁴ (ت / t)

²³⁵ (ر / r)

²³⁶ (ا / a)

²³⁷ (ر / r)

²³⁸ (ی / y)

²³⁹ (ا / â)

- 100 Ne dilde şabr u sükût ne elde ƣadr ü sükûn²⁴⁰
Ne gözde ' abret ü ' ibret ne sözde te 'şîrât²⁴¹
- 101 Çenâr gibi çemende du' âña el götürüp²⁴²
Oƣur hemîşe ki anı e' ūz min hemezât²⁴³
- 102 Eyâ emîr-i müselleme ' atâ ki ƣavfuñdan²⁴⁴
Üşendi leşker-i küffâr uşandı Lât ü Menât²⁴⁵
- 103 Meşelde zerre degül bu ƣaşîde mihrüñden²⁴⁶
Bu cümlesiyle ki derc oldu dürr-i dürc-i nükât
- 104 Ki rûh bulmasa revh-i revâyihi râhât²⁴⁷
İrer kelâma kemâlinde ' özr ü taşşîrât²⁴⁸
- 105 Ve-ger-ni bâb-ı feraħdan olur dal şunmak²⁴⁹
Ne beyt-i řâģ-ı sipihr olasıydı ger ebyât²⁵⁰
- 106 Çü feth-i bâb-ı bedâyi' den irdi fikirde naşîb²⁵¹
Faģîr-i fehme nişâb-ı şanâyi' oldu zekât²⁵²
- 107 Saħun ģazînesin açdum ki oldu mâ-lâ-mâl²⁵³
Faşîh ü ' ârif ü dâñalar eylesün ģalât²⁵⁴
- 108 ' Acebim mecma' -ı muhtâra olsa kenz-i kelâm²⁵⁵
Ki kıldı đav' -ı maşâbih-i mantıķı iskât²⁵⁶

²⁴⁰ (س / s)

²⁴¹ (ت / t)

²⁴² (ا / â)

²⁴³ (ی / y) – (ن / n)

²⁴⁴ (سل / s-l) – (ط / t)

²⁴⁵ (ن / n) – (ت / t)

²⁴⁶ (ق / ģ)

²⁴⁷ (ب / b)

²⁴⁸ (د / d)

²⁴⁹ (ب / b) – (ح / ģ)

²⁵⁰ (ق / ģ)

²⁵¹ (ح / ģ)

²⁵² (ر / r)

²⁵³ (م / m)

²⁵⁴ (ت / t)

²⁵⁵ (ا / â)

²⁵⁶ (م / m)

- 109 Murâd olan nazâr-ı pâkdur şehin-şehden²⁵⁷
Ki hûb olur nazâr-ı i' tibâr-ı maşnû'ât²⁵⁸
- 110 Niçe ki hâşıl ide câna şevk ü şavm u şalât²⁵⁹
Niçe ki vâşıl ola rûh-ı Aḥmed'e şalavât²⁶⁰
- 111 Kemâl-ı luḫf ile ol Kerîm ü 'Azze ve Cell²⁶¹
Vire sa'âdet ü baḫt ile 'ömrüne berekât²⁶²

²⁵⁷ (s / d)

²⁵⁸ (g / r)

²⁵⁹ (l / ā)

²⁶⁰ (l / l) – (o / h)

²⁶¹ (l / ā) – (l / l) – (l / ā) – (r / m) – (ç / c)

²⁶² (l / ā) – (s / d)

Ekler: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. NEKTY10534.

[2a]

[1b]

[3a]

[2b]

[4a]

[3b]

[5a]

[4b]

[6a]

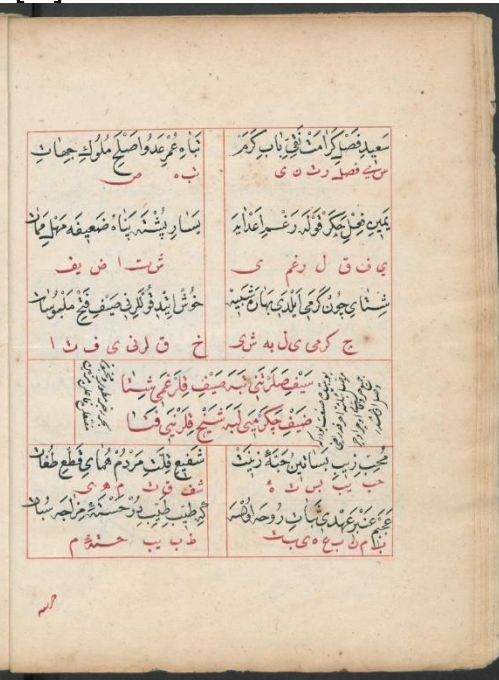
[5b]

[7a]

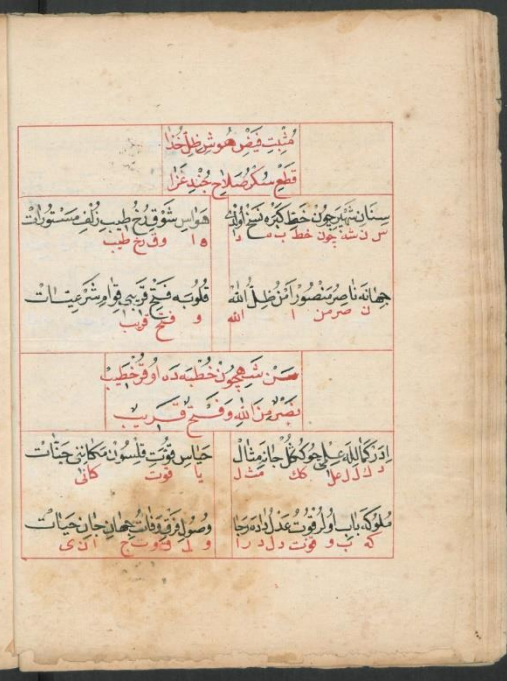
[6b]

[10a]

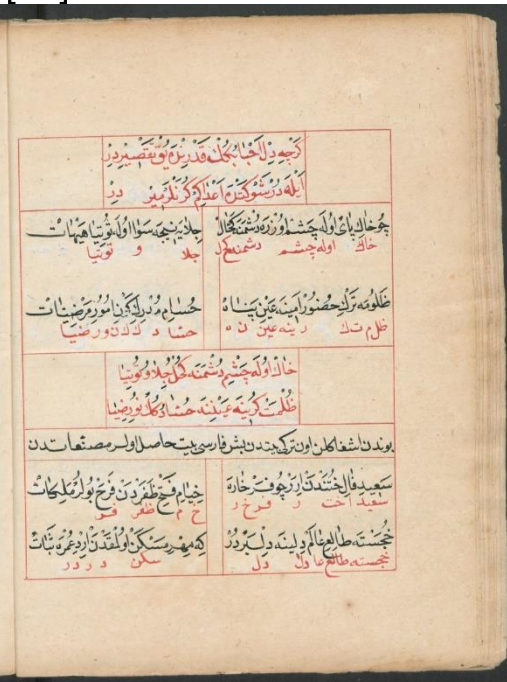
[9b]

[11a]

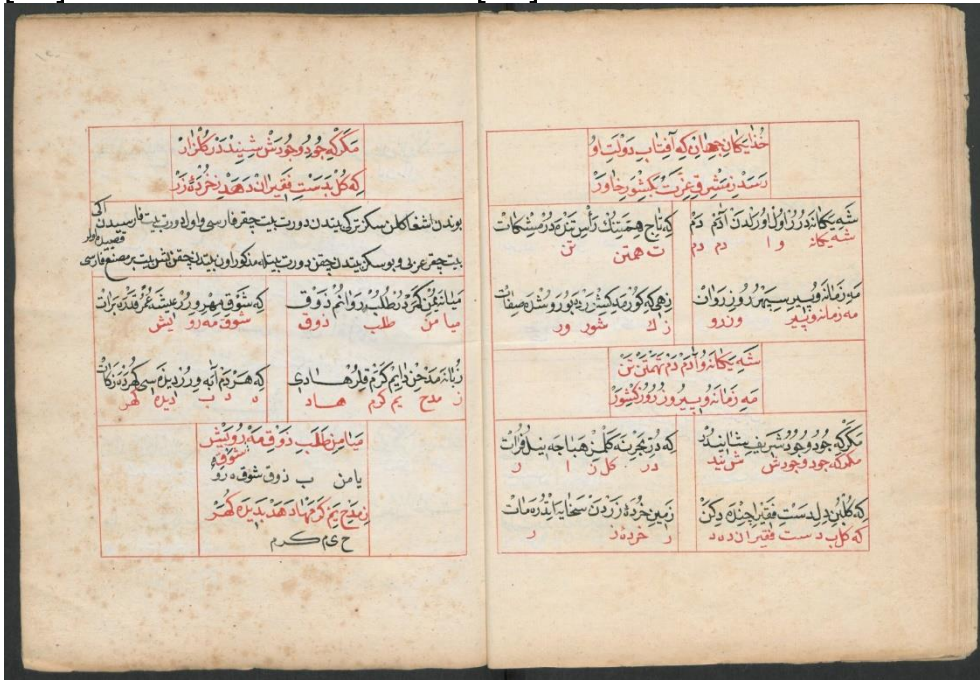

[10b]

[12a]

[11b]

[13a]

[12b]

[18a]

[17b]

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

KİTAP TANITIMI

Kitap İsmi: Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi

Kitabın Yazarı: Prof. Dr. Bilal Aktan

Yayınevi: Eğitim Yayınevi

Yayın Yılı: 2016

Yazar

Faris TANYILDIZI

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi-Yeni Türk Dili
email:faristanyildizi@hotmail.com , Orcid No: 0000-0002-6943-8815*

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 6.04.2020

Kabul Tarihi: 17.09.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Tanyıldızı, F. (2020). Kitap tanıtımı: "Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), s. 481-485.

İnsanlar iletişim kurmak için farklı araçlar kullanmışlardır. Ancak hiçbir dil kadar etkili olmamıştır. Her dilin kendine özgü bir hafızası, mantığı, kuralları, sistematığı ve elbette ki söz dizimi vardır.

Türk diliyle ilgili özgün ve nitelikli çalışmalara imza atmış Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Bilal Aktan tarafından üniversitelerin ilgili bölümlerinde ders kitabı olarak okutulması için hazırlanan ve Türkiye Türkçesinin belli başlı söz dizimi kuralları üzerinde durulmuş olan bu kitap, Eğitim Yayınevi tarafından 2016 yılında dil meraklılarının ilgisine sunulmuştur.

Kitap sırasıyla; **Ön söz**, **Kısaltmalar**, **Taranan Eserler ve Kısaltmaları**, **Giriş**, dört ana **Bölüm** ve **Kaynakça** adlı bölümlerden oluşmaktadır.

Ön söz bölümünde her dilin az veya çok kendine özgü söz varlığı ve kurallarının olduğu, bu kuralların da bir sistem içinde çalıştığı belirtilmektedir. Bu sistem içinde çalışan dizim kurallarını belirleme ve bunları enine boyuna incelemeyi dil bilgisinin bir kolu olan söz diziminin konusu olduğu ifade edilmektedir. Ön sözün ardından dil bilgisiyle ilgili **Kısaltmaların** olduğu bölüm gelmektedir. Bu bölümden sonra ise **Taranan Eserler ve Kısaltmaları** adlı bölüm bulunmaktadır. Burada toplam doksan yedi farklı edebî türün (60 roman, 17 hikâye, 5 inceleme-araştırma, 4 şiir, , 4 deneme, 2 fikir, 2 tiyatro, 1 anı, 1 biyografi ve 1 sözlük) kısaltılmış isimleri bulunmaktadır. Bu edebî eserlerden alınan söz, söz dizimi ve cümleler metnin asıl bölümlerindeki örneklerde kullanılmaktadır.

Kitabın **Giriş** (s. 1-7) kısmında söz dizimi şöyle tanımlanmaktadır: "Bir dilde kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dil bilgisi bölümüne söz dizimi (cümle bilgisi, sentaks) denir." (Aktan, 2016 s. 1). Söz dizimine örnek olması açısından diğer dillerle karşılaştırma yapılmak amacıyla kitabın bu kısmında Türkçedeki sıfat tamlamalarının İngilizcedeki gibi isimlerden önce geldiği (yeşil yaprak) ancak Arapça ve Farsçada ise yer değiştiği (yaprak yeşil) belirtilmektedir. Belirtisiz isim tamlamalarında ise Türkçedeki tamlamanın (okul bahçesi) tam tersine (bahçe okul) İngilizce, Arapça ve Farsçada; tamlayanla tamlanan öğelerin yer değiştiği açıklanmaktadır.

Kitabın ilk bölümü **Kelime Grupları** (s. 9-79) adlı bölümdür. Bu bölümde tamlamalar, tamlamaların türleri, cümle içindeki görevleri; tekrar grupları, tekrar gruplarının çeşitleri ve bunların cümle içindeki görevleri, aitlik grubu, edat grubu ve edat grubu kuran belli başlı edatlar, unvan grupları ve cümle içindeki görevleri titizlikle ve ayrıntılı bir şekilde ele

alınmıştır. Ayrıca yazar, Türk edebiyatına damgasını vurmuş başta roman, hikâye, şiir, anı vb. edebî türlerin usta sanatçıların eserlerini tek tek tarayarak konulara uygun örnekler seçmiştir.

Birleşik fiiller ve türleri, sayı, ünlem ve bağlama grupları, fiilimsi grupları (isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil) ve bunların cümle içindeki görevleri, kısaltma ve isnat grubu, isnat grubunun kelime grubu içinde ve cümle içindeki görevleri örneklendirilmektedir. Yine bu bölümde yükleme ve yönelme grupları, yönelme grubunun kelime grubu içinde ve cümle içindeki görevleri; bulunma, uzaklaşma, vasıta, eşitlik ve ilgi gruplarının kelime grubu içinde ve cümle içindeki görevleri örneklerle anlatılmaktadır.

Kitabın **Yargı Grupları** (s. 81-108) adlı ikinci bölümünde cümle şöyle açıklanmıştır: “Bir düşünceyi, bir duyguyu, durumu ve olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine *cümle* denir. (Aktan, 2016 s. 81). Cümlelerin en önemli işlevinin yargı bildirmek olduğunu, yargının ise kelimeler ve kelime gruplarıyla sağlanabileceği gibi yargı bildiren çekimli tek fiil veya bildirme eki almış tek isimle de sağlanabileceği belirtilmektedir. Ayrıca cümle ve cümlelerin öğelerinin farklı dillere göre cümle içerisindeki dizilimi şöyle izah edilmektedir: Yüklem fiilinin, Altay dil grubundaki Türkçede sonda [(Özne + Yer tamamlayıcısı + (Fiil) Yüklem] bulunurken, Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kolundaki İngilizcede [(Özne + (Fiil) Yüklem +Yer tamamlayıcısı] ortada, Sami dil ailesindeki Arapçada [(Fiil) + Yüklem Özne + Yer tamamlayıcısı] ise başta bulunduğu belirtilmektedir. Bu bölümde ele alınan belli başlı konular şöyledir: Cümle ve cümlelerin özellikleri, cümlelerin öğeleri ve bu öğelerinin (yüklem, özne, nesne, yer tamamlayıcısı, zarf) ayrı ayrı özellikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Yine Türk edebiyatının önemli yazarlarının çeşitli eserlerindeki konuya uygun cümlelerle örneklendirilmektedir. Bu bölümde ayrıca cümle dışı unsurlar (s. 107) ve bu öğelerin özellikleri farklı sözcük türlerinde ve sözcük öbeklerinde (sıfat tamlaması, cümle, isim, edat, ünlem, bağlaç) ve cümle içerisinde gösterilmektedir.

Kitabın **Cümle Çeşitleri** (s. 110-133) adlı ikinci bölümünde isim ve fiil cümleleri, basit yapıli kipler, anlamına göre cümleler, olumlu ve olumsuz cümle çeşitleri ve bunların isim ve fiil cümlelerine göre örnekleri, soru, emir, ünlem cümlelerinin tanımları ve bu cümlelere örnek cümlelerle konular detaylandırılmıştır. Yüklem yerine göre cümleler; kurallı ve devrik cümle, yapısına göre cümleler; basit ve birleşik cümleler şeklinde açıklama ve örneklemelele konu açıklanmaktadır. Bu bölümde bazı yabancı dillerdeki cümle yapılarıyla Türkçenin cümle yapısı karşılaştırılarak farklı dillerdeki söz diziminin dilimizdeki karşılığının aynı olamayacağı, bu söz dizimine bağımlı kılınarak yapılan çekimsiz fiillere (fiilimsiler) **girişik birleşik cümle** denildiğini, bunun da Türk dil bilgisinin kendine özgü kullanımını göz ardı etmek olduğunu, Türk dil bilgisinin farklı dil ailelerindeki söz dizimine göre yorumlamayı zorlamak olduğu kabul edilmektedir. Bu bölümde, temel ve

yan cümleler; şartlı, iç içe ve ki'li cümleler tanımlanmış, açıklanmış ve örneklerle konu ayrıntılandırılmıştır. Sıralı cümle çeşitleri (bağımlı-bağımsız) bağlı cümle, ara sözlü cümle ve eksilteli cümleler incelenmiştir.

Kitabın **Cümle Çözümlemeleri** (s.135-175) adlı dördüncü, yani son bölümünde kelime grupları ve cümlenin ögeleri ayrı ayrı çözümleme yapılarak konu incelenmiştir. Cümle çözümlemelerini yaparken önce cümlenin ögeleri tespit edilmiş, daha sonra da bu cümlenin içinde bulunan kelime grupları belirlenmiştir. Bu kelime gruplarının da türleri ayrı ayrı tespit edilerek açıklanmıştır.

Titizlikle hazırlanan çalışmadan dolayı Prof. Dr. Bilal Aktan'ı kutlar kendilerine şükranlarımızı arz ederiz.

